

Владимир Серјевић

ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

С К Ц - Ниш

Владимир Серјевић

ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

(ECONOMICS – GENERAL CONCEPTS)

Прво електронско издање, 2010.

Рецензенти:

Проф. др Драгослав Китановић,

редовни професор Економског факултета Универзитета у Нишу

Проф. др Слободан Цветановић,

редовни професор Економског факултета Универзитета у Нишу

Издавач: Студентски културни центар – Ниш, Шуматовачка бб,
телефон 018 / 523-364, 523-120

Уредник издавачке делатности:

Александар Благојевић

За издавача:

Мирослав Јовић, директор

Компјутерска обрада текста:

Владимир Серјевић

Штампа:

„PUNTA“ – Ниш, Кеј Мике Палигорића бр. 8

телефон 018 / 512-454, 512-455

Тираж: 80 примерака

© Сва права задржана. Ни један део ове књиге не може бити присвајан, као и репродукован и коришћен у комерцијалне сврхе.

ISBN 978-86-7757-180-1

ПРЕДГОВОР

Ово издање базира се на делу *Основи економије*, које је аутор презентирао јавности у штампаном облику током 2010. године. Садржи мање измене и допуне. Наслов књиге и садржај наведени су и на енглеском језику.

Прилагођено је захтевима реформе високог школства. Пре свега, намењено је студентима Правног факултета Универзитета у Нишу, као обавезна литература из предмета Основи економије. Исто тако, намењено је за презентацију научног сазнања (те, писца и издавача) најширој јавности. По жељи аутора, књига Основи економије биће у целини доступна на сајтовима изабраних организација и библиотека. Код учења, може се користити само за индивидуалне потребе. Нема сагласности и дозволе за њено умножавање и употребу у комерцијалне сврхе.

У мањој мери, по обиму, допринос у писању текста дала је Вања Серјевић, судијски помоћник Привредног суда у Нишу. Она је написала следећа питања у првом делу књиге: 5.3. Испољавање и утврђивање монополске моћи предузећа (у глави II); као и 1.3. Потрошачки и произвођачки вишак, те 2.4. Повреде конкуренције (у глави V). Затим, на основу текста у оквиру појединих група питања и поглавља, написала је већи део Питања за обнављање градива и дискусију и Задатака за вежбање и проверу знања.

Један део текста у другом делу књиге написали су заједно, професор др Владимир Серјевић и професор др Часлав Петровић. Реч је овде о следећим питањима: 2.1. Сектори и токови размене једне земље и 2.2. Примарна расподела учинка робне производње (у глави III); делу питања 4. Својина и развој производних односа (у глави VI, делу овог питања који се односи на привредно-правне промене и развој производних односа); као и 2. Недостаци тржишта и потреба његове регулације, 3. Економске функције државе и 4. Конципирање и остваривање економске улоге државе (у глави VII). Остали део текста написао је професор др Владимир Серјевић.

Помоћ у припреми овог издања пружили су рецензенти својим примедбама и сугестијама, редовни професори др Драгослав Китановић и др Слободан Цветановић. На томе им се најлепше захваљујем. Исто тако, захваљујем се и издавачу – Студентском културном центру у Нишу. Укључивањем наслова ове књиге у свој издавачки план омогућио ми је да иновирани текст презентирам јавности.

У Нишу, 1. децембра 2010. године.

Владимир Серјевић, аутор

IV

CONTENTS

Part I: MICROECONOMICS – GENERAL CONCEPTS

Chapter I: INTRODUCTION INTO ECONOMICS (2)

1. Economics as the Segment of Societal Life and the Economic Causalities (2)
  2. Methods of Ascertaining and Probation of the Economic Causalities (4)
  3. Economics as a Science and its Significance (8)
  4. Subject and the Agents of Microeconomics (11)
- GLOSSARY (15)
OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (15)
Chapter I: Introduction into Economics – SUMMARY (16)

Chapter II: GENERAL ISSUES OF BUSINESS ECONOMICS (18)

1. Production Resources, Output and Objectives of an Enterprise (18)
  1. 1. Factors of Production (18)
  1. 2. Results of Reproduction i.e. the Output of an Enterprise (22)
  1. 3. Objectives and Special Functions of an Enterprise (23)

GLOSSARY (28)
OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (28)
EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (28)
2. Allocation of the Factors of Production (30)
  2. 1. Definition of the Allocation and the Forms of Return (30)
  2. 2. Efficient Resource Allocation and the Substitution of Engaged Factors (31)
  2. 3. Labour Intensity (and Capital-Labour Ratio) (34)
  2. 4. Productivity of Engaged Factors (35)
  2. 5. Manufacturing Functions of an Enterprise (37)

GLOSSARY (39)
OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (39)
EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (39)
3. Capital Turnover, Capital Consumption and Value Creation (41)
  3. 1. Circular Capital Flow and its Division into Fixed and Current Capital (41)
  3. 2. Expenditure of productive Resources and Cost Classification (44)
  3. 3. Cost Drivers (Costing) (48)
  3. 4. Profit and the Value Added (49)

V

- 3. 5. Definition and Assessment of the Selling Price (51)
- 3. 6. Specificities of the Circular Capital Flow
in the Realm of Exchange (54)
- GLOSSARY (58)
- OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (58)
- EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (59)
- 4. Profit Maximizing (61)
  - 4. 1. Economies of Scale (61)
  - 4. 2. Supply Line and the Producer's Surplus (68)
  - 4. 3. General Options for Profit Maximization (70)
  - 4. 4. Investments (72)
  - 4. 5. Capital Accumulation and Centralization (75)
  - 4. 6. Market Value of the Capital (76)
- GLOSSARY (79)
- OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (79)
- EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (80)
- 5. Monopolies (81)
  - 5. 1. Concept and the Evolution of Monopoly,
Forms of Monopoly Profits (81)
  - 5. 2. Grounds for Monopoly Profit Earning (82)
  - 5. 3. Manifestation and the Assessment of the Enterprise's Monopoly
Power (85)
- GLOSSARY (92)
- OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (92)
- EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (93)
- 6. Indicators of the Enterprise's Development and Efficiency (94)
  - 6. 1. Indicators of the Enterprise's Development (94)
  - 6. 2. Indicators of the Enterprise's Efficiency,
i.e. its Business Success (95)
  - 6. 3. Tool kit for the Assessment of the Enterprise's Position
and Efficiency (97)
- GLOSSARY (101)
- OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (101)
- EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (101)
- 7. Business Planning (103)
  - 7. 1. Business Plan and the Basics for its Conception (103)
  - 7. 2. Planning Instruments (105)
  - 7. 3. Major Issues and the Content of the Annual Plan (108)
  - 7. 4. Specifics of the Business Planning in the Domain
of Commodity Exchange (116)
- GLOSSARY (122)

VI

OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (122)

Chapter II: General Issues of Business Economics
– SUMMARY (123)

Chapter III: PROPERTY INCOME AND ITS CAPITALIZATION (125)

1. Assets and the Effects of Asset-Holding (125)
  2. Forms of Property Income (128)
  3. Rent and Rack-rent (135)
  4. Income and its Capitalization (137)
- GLOSSARY (141)
OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (141)
EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (142)
Chapter III: Property Income and its Capitalization
– SUMMARY (144)

Chapter IV: CONSUMER EXPENDITURE AND CONSUMER CHOICE (146)

1. Concept and the Determinants of Consumer Expenditure (146)
  2. Preferences, Consumer Choice and the Structure
of Consumer Expenditure (149)
  3. Inter-temporal Consumer Choice (155)
  4. Living Standard (157)
- ANNEX to Chapter IV – Hypothetical Cases for the Assessment
of the Optimal Consumer Choice (159)
GLOSSARY (165)
OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (165)
EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (165)
Chapter IV: Consumer Expenditure and Consumer Choice
– SUMMARY (167)

Chapter V: BASIC PRINCIPLES OF THE EXCHANGE AND THE PRODUCT MARKET (169)

1. Supply and Demand for Product (169)
  1. 1. Product as the Object of the Exchange (169)
  1. 2. Concept and Relations between Supply
and Demand for Product (171)
  1. 3. Consumer Surplus and Producer Surplus (174)
  1. 4. Market Forces and the Elasticity of Supply and Demand (176)
  1. 5. Supply, Demand and the Requisites (179)

VII

- GLOSSARY (182)
  - OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (182)
  - EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (183)
  - 2. Product Market and Competition (184)
    - 2. 1. Concept and the Forms of Exchange and the Product Market (184)
    - 2. 2. Theoretical Models of the Market and Competition (185)
    - 2. 3. Definition, Areas, Instruments
and Significance of Competition (187)
    - 2. 4. Restrictions of Competition (189)
  - GLOSSARY (192)
  - OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (192)
  - 3. Theoretical Grounds for Price Formation (193)
    - 3. 1. Normal, Equilibrium or Relative Price (193)
    - 3. 2. Value Causality and the Mechanism of its Functioning
on the Competitive Market (194)
    - 3. 3. Price Drivers in the Contemporary Goods Production (197)
  - GLOSSARY (201)
  - OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (201)
  - EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (202)
- Chapter V: Basic Principles of the Exchange
and the Product Market – SUMMARY (203)

Part II: MACROECONOMICS – GENERAL CONCEPTS

Chapter I: INTRODUCTION INTO MACROECONOMICS (207)

- 1. Subject and the Agents of Macroeconomics (207)
- 2. Macroeconomic Resources (210)
- 3. Macroeconomic Outputs (215)
- 4. Indices of Development and Efficiency of National Production (218)
- 5. Macroeconomic Objectives (221)
- SUMMARY (223)
- GLOSSARY (224)
- OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (224)
- EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (226)

Chapter II: PRODUCTION AND EMPLOYMENT (227)

- 1. Production (227)
  - 1. 1. Economic Structure (227)
  - 1. 2. Definition, Determinants and Significance
of Economic Growth (229)

VIII

1. 3. Projection of the Economy's Growth Rate (231)
1. 4. Economic Cycles (235)
1. 5. Causes of Economic Cycles (238)
2. Employment (242)
  2. 1. Definition, Assessment and Forms of Employment (242)
  2. 2. Labour Market (243)
  2. 3. Assessment and Forms of the Labour Force Unemployment (246)
  2. 4. Alleviation of the Unemployment Problem (248)
- SUMMARY (252)
- GLOSSARY (253)
- OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (253)
- EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (255)

Chapter III: MONEY AND EXCHANGE (257)

1. Money (257)
  1. 1. Money and its Main Functions (257)
  1. 2. Money's Buying Power and its Changes (260)
  1. 3. Assessment and the Quantitative Increase of the Money Supply (266)
  1. 4. Methods of Control over Money Supply (268)
  1. 5. Interest Rate (270)
2. Exchange (273)
  2. 1. Sectors and the Exchange Flows in a Country (273)
  2. 2. Primary Distribution of the Production Output (276)
  2. 3. Basic Causalities of the Domestic Production Value Realization – Gross Domestic Product (279)
  2. 4. Aggregate Supply and Demand – Definitions, Matching and Expansion (282)
- SUMMARY (285)
- GLOSSARY (286)
- OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (287)

Chapter IV: DISTRIBUTION AND CONSUMPTION (289)

1. Definition and the Content of Distribution (289)
2. Labour Force, Working Hours and Worker's Wages (290)
3. Definition, Forms and the Problematic Issues of Consumption (294)
4. Social or Public Consumption – Definition and Forms, Available Resources and Quantity (297)
5. Budgetary Deficit and Public Debt (300)
- SUMMARY (303)
- GLOSSARY (305)

IX

OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (305)

EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (306)

Chapter V: FOREIGN ECONOMIC RELATIONS (307)

1. Foundations of International Economic Relations (307)
  1. 1. World Market and the International Labour Division (307)
  1. 2. International Economic Organizations and Integrations (310)
  1. 3. Internationalization of the Capital and Production, Multinational Enterprises (316)
  1. 4. Globalization and the Major Controversies of the Socio-economic World Development at the Beginning of the 21st Century (320)
2. General Issues of the Open Economy (322)
  2. 1. Domains and Forms of Establishing the International Economic Relations (322)
  2. 2. Balance-of-payment (324)
  2. 3. Currency Parity and its Changes (325)
  2. 4. Convertibility (329)
  2. 5. Protection of Domestic Industry – How and why? (331)

SUMMARY (335)

GLOSSARY (337)

OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (337)

Chapter VI: SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT (339)

1. Definition, Areas and Forms of the Socio-economic Development (339)
2. Concept, Factors and Forms of Technical and Technological Progress (341)
3. Definition, Factors and Importance of the Labour Productivity (343)
4. Property and Productive Relations Development (348)
5. Territorial Division of Labour and Regional Policies (356)
  5. 1. Definition, Characteristics and the Problems of the Territorial Division of Labour (356)
  5. 2. Regional Policies (358)

SUMMARY (363)

GLOSSARY (365)

OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (365)

EXERCISES AND UNDERSTANDING TESTS (368)

Chapter VII: MARKET AND ECONOMIC FUNCTION OF STATE (370)

1. General Market Functions (370)
2. Market Failure and the Need for its Regulation (371)

X

3. Economic Functions of State (372)

4. Policy-Making and Maintenance
of the State's Economic Function (376)

SUMMARY (381)

GLOSSARY (382)

OVERVIEW QUESTIONS AND DISCUSSION TOPICS (382)

BIBLIOGRAPHY EXCERPT (384)

Notes on the Author (390)

С А Д Р Ж А Ј

Први део: ОСНОВИ МИКРОЕКОНОМИЈЕ

Глава I: УВОД У ЕКОНОМИЈУ (2)

1. Економија као област друштвеног живота и економске законитости (2)
  2. Методи утврђивања и провере економских законитости (4)
  3. Економија као наука и њен значај (8)
  4. Предмет и субјекти микроекономије (11)
- КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (15)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГДРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (15)
Глава I: Увод у економију – РЕЗИМЕ (16)

Глава II: ОСНОВИ ПОСЛОВНЕ ЕКОНОМИЈЕ (18)

1. Производни ресурси, учинак и циљеви предузећа (18)
  1. 1. Производни ресурси предузећа (18)
  1. 2. Резултати репродукције или учинак предузећа (22)
  1. 3. Циљеви и посебне функције предузећа (23)

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (28)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (28)
ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (28)
2. Ангажовање производних ресурса (30)
  2. 1. Појам ангажовања производних ресурса и врсте приноса (30)
  2. 2. Оптимална комбинација и супституција ангажованих производних ресурса (31)
  2. 3. Техничка и капитална опремљеност рада (и супституција рада капиталом) (34)
  2. 4. Продуктивност ангажованих производних ресурса (35)
  2. 5. Производне функције предузећа (37)

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (39)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (39)
ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (39)
3. Обрт капитала, репродукциона потрошња и остваривање вредности (41)

XII

3. 1. Кружни ток капитала и његова подела на стални и оптицајни (41)
3. 2. Трошење производних ресурса и врсте трошкова (44)
3. 3. Цена коштања (48)
3. 4. Профит и вишак вредности (49)
3. 5. Појам и утврђивање продајне цене (51)
3. 6. Специфичности кружног тока капитала у области промета (54)
КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (58)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГДРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (58)
ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (59)
4. Максимирање профита (61)
  4. 1. Економија обима (61)
  4. 2. Линија понуде и производни вишак предузећа (68)
  4. 3. Основне могућности максимирања профита (70)
  4. 4. Инвестиције (72)
  4. 5. Акумулација и централизација капитала (75)
  4. 6. Тржишна вредност капитала (76)
КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (79)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (79)
ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (80)
5. Монополи (81)
  5. 1. Појам и настанак монопола и облици монополског профита (81)
  5. 2. Основи остваривања монополског профита (82)
  5. 3. Испољавање и утврђивање монополске моћи предузећа (85)
КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (92)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (92)
ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (93)
6. Показатељи развијености и ефикасности предузећа (94)
  6. 1. Показатељи развијености предузећа (94)
  6. 2. Показатељи ефикасности или пословног успеха предузећа (95)
  6. 3. Инструменти сагледавања стања и ефикасности предузећа (97)
КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (101)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (101)
ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (101)
7. Пословно планирање (103)
  7. 1. Пословни план и основи његовог утврђивања (103)
  7. 2. Инструменти планирања (105)

XIII

- 7. 3. Основни елементи и садржај годишњег плана (108)
- 7. 4. Специфичности пословног планирања у области робног промета (116)
- КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (122)
- ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГДРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (122)

Глава II: Основи пословне економије – РЕЗИМЕ (123)

Глава III: ДОХОТЦИ ПО ОСНОВУ ВЛАСНИШТВА И ЊИХОВА КАПИТАЛИЗАЦИЈА (125)

- 1. Имовина и ефекти њеног држања (125)
- 2. Облици дохотка по основу власништва (128)
- 3. Закупнина и рента (135)
- 4. Приноси и њихова капитализација (137)
- КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (141)
- ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (141)
- ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (142)
- Глава III: Дохотци по основу власништва и њихова капитализација – РЕЗИМЕ (144)

Глава IV: ЛИЧНА ПОТРОШЊА И ПОТРОШАЧКИ ИЗБОР (146)

- 1. Појам и фактори личне потрошње (146)
- 2. Преференције, потрошачки избор и структура личне потрошње (149)
- 3. Интертемпорални избор потрошача (155)
- 4. Животни стандард (157)
- ДОДАТАК Глави IV – хипотетични примери утврђивања оптималности потрошачког избора (159)
- КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (165)
- ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (165)
- ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (165)
- Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор – РЕЗИМЕ (167)

Глава V: ОСНОВИ РАЗМЕНЕ И ТРЖИШТА РОБЕ (169)

- 1. Понуда и тражња робе (169)
  - 1. 1. Роба као предмет размене (169)
  - 1. 2. Појам и односи понуде и тражње робе (171)
  - 1. 3. Потрошачки и произвођачки вишак (174)
  - 1. 4. Општи закон и еластичност понуде и тражње (176)
  - 1. 5. Понуда, тражња и потребе (179)

XIV

- КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (182)
  - ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (182)
  - ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (183)
  - 2. Тржиште робе и конкуренција (184)
    - 2. 1. Појам и облици размене и тржишта робе (184)
    - 2. 2. Теоријски модели тржишта и конкуренције (185)
    - 2. 3. Појам, области, средства и значај конкуренције (187)
    - 2. 4. Повреде конкуренције (189)
  - КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (192)
  - ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (192)
  - 3. Теоријски основи формирања цена (193)
    - 3. 1. Нормална, равнотежна или паритетна цена (193)
    - 3. 2. Закон вредности и механизам његовог деловања на конкурентном тржишту (194)
    - 3. 3. Садржај нормалне цене у савременој робној производњи (197)
  - КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (201)
  - ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (201)
  - ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (202)
- Глава V: Основи размене и тржишта робе – РЕЗИМЕ (203)

Други део: ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМИЈЕ

Глава I: УВОД У МАКРОЕКОНОМИЈУ (207)

- 1. Предмет и субјекти макроекономије (207)
  - 2. Макроекономски ресурси (210)
  - 3. Учинци макроекономије (215)
  - 4. Показатељи развијености и ефикасности друштвене производње (218)
  - 5. Макроекономски циљеви (221)
- РЕЗИМЕ (223)
- КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (224)
- ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (224)
- ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (226)

Глава II: ПРОИЗВОДЊА И ЗАПОСЛЕНОСТ (227)

- 1. Производња (227)
  - 1. 1. Привредна структура (227)
  - 1. 2. Појам, детерминанте и значај привредног раста (229)
  - 1. 3. Пројекција (стопе) привредног раста (231)

XV

1. 4. Привредни циклуси (235)
1. 5. Узроци привредних циклуса (238)
2. Запосленост (242)
  2. 1. Појам, утврђивање и облици запослености (242)
  2. 2. Тржиште радне снаге (243)
  2. 3. Утврђивање и облици незапослености радне снаге (246)
  2. 4. Решавање проблема незапослености радне снаге (248)
- РЕЗИМЕ (252)
- КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (253)
- ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (253)
- ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (255)

Глава III: НОВАЦ И РАЗМЕНА (257)

1. Новац (257)
  1. 1. Новац и његове основне функције (257)
  1. 2. Куповна моћ новца и њене промене (260)
  1. 3. Утврђивање и повећање количине новца у оптицају (266)
  1. 4. Методи регулације количине новца у оптицају (268)
  1. 5. Каматна стопа (270)
2. Размена (273)
  2. 1. Сектори и токови размене једне земље (273)
  2. 2. Примарна расподела учинка робне производње (276)
  2. 3. Основне законитости реализације вредности друштвене производње – домаћег бруто производа (279)
  2. 4. Агрегатна понуда и тражња – појам, усклађивање и ширење (282)

РЕЗИМЕ (285)

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (286)

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (287)

Глава IV: РАСПОДЕЛА И ПОТРОШЊА (289)

1. Појам и садржај расподеле (289)
2. Радна снага, радно време и зараде радника (290)
3. Појам, облици и проблеми потрошње (294)
4. Друштвена или јавна потрошња – појам и облици, обезбеђивање средстава и обим (297)
5. Буџетски дефицит и јавни дуг (300)

РЕЗИМЕ (303)

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (305)

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (305)

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (306)

**Глава V: ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ
СА ИНОСТРАНСТВОМ (307)**

1. Основи међународних економских односа (307)
    1. 1. Светско тржиште и међународна подела рада (307)
    1. 2. Међународне економске организације и интеграције (310)
    1. 3. Интернационализација капитала и производње и мултинационалне корпорације (316)
    1. 4. Глобализација и основне противуречности друштвено-економског развоја света на почетку 21. века (320)
  2. Основна питања отворене привреде (322)
    2. 1. Области и облици успостављања међународних економских односа (322)
    2. 2. Платни биланс (324)
    2. 3. Валутни паритет и његове промене (325)
    2. 4. Валутна конвертибилност (329)
    2. 5. Заштита домаће привреде – зашто и како? (331)
- РЕЗИМЕ (335)
КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (337)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (337)

Глава VI: ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ (339)

1. Појам, области и облици друштвено-економског развоја (339)
  2. Садржај, фактори и облици техничко-технолошког прогреса (341)
  3. Појам, фактори и значај продуктивности рада (343)
  4. Својина и развој производних односа (348)
  5. Територијална подела рада и убрзавање развоја неразвијених подручја (356)
    5. 1. Појам, карактеристике и проблеми територијалне поделе рада (356)
    5. 2. Убрзавање развоја неразвијених подручја (358)
- РЕЗИМЕ (363)
КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (365)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (365)
ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА (368)

**Глава VII: ТРЖИШТЕ
И ЕКОНОМСКА УЛОГА ДРЖАВЕ (370)**

1. Основне функције тржишта (370)
2. Недостаци тржишта и потреба његове регулације (371)
3. Економске функције државе (372)

XVII

4. Конципирање и остваривање економске улоге државе (376)
РЕЗИМЕ (381)
КЉУЧНИ ПОЈМОВИ (382)
ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГДРАДИВА И ДИСКУСИЈУ (382)

ИЗВОД ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ (384)

Белешка о аутору (390)

Први део

ОСНОВИ МИКРОЕКОНОМИЈЕ

Глава I

УВОД У ЕКОНОМИЈУ

**1. Економија као област друштвеног живота
и економске законитости**

(1) У стварности, економија је област друштвеног живота у којој се обезбеђују средства за живот. Ова средства или добра често се деле на природна и привредна. Природна су дар природе, али их има мало и морају се најчешће „оплеменити“ радом да би ушла у потрошњу. Потребе људи се на данашњем степену развоја задовољавају пре свега привредним добрима, а то су добра створена људском делатношћу и људским радом. Према томе, каже се и да је економија привреда или производња привредних добара.

У ужем смислу, производња је процес стварања добара за потрошњу људи. Она има друштвени карактер, јер се производи за тржиште у условима развијене друштвене поделе рада. Такође, јер се производи у друштву, тј. у условима развијене техничке поделе рада. Најзад, друштвени карактер производње одређује и тежња произвођача да максимирају вредност и профит, при чему су вредност и цена производа његова друштвена својства (која долазе до изражаја са појавом и доминацијом тржишта и размене).

У ширем смислу, производња је стални процес који се назива и процесом репродукције. Поред самог процеса стварања добара за потрошњу, она има још три фазе. То су: размена, расподела и потрошња.

Економија као процес репродукције може се сагледавати на микро нивоу, тј. на нивоу индивидуалних субјеката а пре свега предузећа. Затим, може се сагледавати и на макро нивоу односно на нивоу једне државе. Основна питања економије на микро и на макро нивоу нису иста, она се значајно разликују.

Економску стварност (или економски живот) чине економске појаве које можемо дефинисати као њене видљиве манифестације или површинске изразе. Квантитативно одређене економске појаве у апсолутном или релативном износу називају се економским параметрима. То су одреднице, односно полазне основе или претпоставке економског живота. Скуп међусобно повезаних економских појава у времену чини економски процес. Може се говорити о процесу репродукције као најопштијем економском процесу. За-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

тим, може се говорити и о низу суб-процеса у области економије (као што су размена, расподела и потрошња).

(2) Економски закони дефинишу се двојако. Прво, као општа кретања и општи односи у економској стварности, односно као тенденције. И друго, као објективне нужности у тој стварности.

Постоје тенденције појединачних појава, као што су на пример: тенденција пораста вредности и цене радне снаге, тенденција стагнације вредности индустријских роба, тенденција скраћивања времена за производњу појединих роба (односно тенденција пораста продуктивности рада), тенденција скраћивања радног времена запослених, тенденција развоја производних снага и производних односа, тенденција сталног обнављања производње (репродукције), тенденција концентрације и централизације капитала, тенденција пораста обима производње (те, понуде и тражње), тенденција интернационализације капитала и производње, итд. Овде се ради о кретању једне појаве под утицајем бројних околности. У економској анализи ове околности се различито тумаче.

Постоје и тенденције односа и зависности између појава које се налазе у одређеном скупу.

Када у једном скупу имамо две међузависне појаве, промена једне може условљавати одређену промену друге појаве (нпр.: пораст цене доводи до повећања понуде, пад цене води повећању ефективне тражње, развој производних снага доводи до развоја производних односа, инфлација резултира у порасту номиналних доходака, раст броја становника утиче на раст радноспособног становништва и броја запослених, итд.). Такође, може постојати тежња изједначавања ових појава (нпр.: тржишних и нормалних цена, производње и потрошње, увоза и извоза, буџетских прихода и расхода, итд.).

Док, када у скупу имамо више међузависних појава, једну појаву може одређивати више независно променљивих појава (нпр.: цену одређују понуда и тражња, финансијски резултат одређују приходи и расходи, пораст бруто производа одређују раст утрошене радне снаге и раст продуктивности рада, итд.). Или, пак, те појаве могу одређивате садржај скупа (нпр.: расходе одређује збир појединих врста трошкова а приходи збир појединих врста прихода; доходак је једнак збиру личне потрошње, друштвене потрошње и акумулације; итд.).

Испољавање економских закона у облику тенденција указује на њихову општост. Једна конкретна економска појава није економски закон. Они не важе у сваком појединачном случају, него у општем случају. Према томе, утврђују се уопштавањем економске стварности.

Економски закони дефинишу се и као објективне нужности. Они важе независно од воље људи. Ако је економски живот уређен и организован супротно економским законима, он ће бити неефикасан и пун противуреч-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

ности. Тенденције које ће се испољавати у том случају неће имати карактер економских законитости; то ће бити кретања и односи који деформишу економску стварност.

Потребно је да утврђени економски закони буду валидни односно ваљани. Управо такви, они ће бити ако омогућавају успешно економско предвиђање. Такође, и ако применом код уређења и организације економске стварности резултирају у ефикасности привређивања.

(3) Економске појаве и процеси и економски закони исказују се језички, и у том случају реч је о економским категоријама.¹⁾ Поједини економски закони могу се исказати и математичким језиком, тј. математичким изразима. Као пример, могу се навести обрасци појединих облика стопе привредног раста, као и тзв. производне функције предузећа.

У највећој мери, економске категорије треба да потичу из економске стварности. На то је указивао још А. Маршал: „Приликом коришћења израза економика се мора држати коликогод је то могуће праксе свакодневног живота“. У супротном, она не би била прагматична и разумљива него у значајној мери салонска наука.

Многе економске категорије имају више различитих значења. Због тога их треба тумачити у контексту. На пример, новац је законско средство плаћања, али и елемент капитала. Ако се говори о капиталу, онда у тексту сваку реч новац треба тумачити у том значењу.

Има економских категорија које дуго остају у употреби. Али, при томе, долази до промене у њиховој суштини. На пример, приватна својина је категорија која се није мењала са променом начина производње, све од када се појавила. Но, временом се мењао њен унутрашњи садржај, тј. права и обавезе субјеката овог облика својине.

2. Методи утврђивања и провере економских законитости

(1) Метод у економији јесте поступак или начин утврђивања ставова и закључака о кретању или односу и зависности појава и процеса на основу одговарајућих чињеница²⁾ из економске стварности. Он треба да буде јасан и валидан или ваљан. Јасан је уколико је позната његова садржина, тако да се увек применом у непромењеним условима може добити исти резултат. Валидност или ваљаност метода изводи се из валидности или ваљаности економског закона.

Познат је већи број метода утврђивања економских закона, који се

---

1) Економске категорије су језички изрази или појмови којима се најкраће, једном или мањим бројем речи, исказује суштина појединих економских појава, процеса и закона.

2) Чињенице су стварни подаци који дају слику (економске) стварности. Они су одговарајући ако су, пре свега: свеобухватни или репрезентативни, као и упоредиви.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

најчешће користе заједно. Употребљавају се и у другим друштвеним, па и природним наукама. У даљем тексту следи њихов краћи приказ.

(а) *Метод дијалектичког материјализма* заснива се на уважавању више принципа или начела, својствених како природи тако и људском друштву. То су пре свега следећи принципи, уз које наводимо и њихово основно значење.

Принцип материјализма. Основа свих појава и процеса у природи и људском друштву је материја. У економији то значи да материјални услови под којима људи раде и живе одређују њихову свест. Односно, да производне снаге одређују производне односе, а база надградњу друштва.

Принцип развоја. Све појаве у стварности подложне су развоју. Многе појаве настају, развијају се и нестају. Код оних, пак, које имају трајни карактер долази до промене њихове суштине.

Принцип прерастања квантитета у квалитет. Ситне квантитативне промене доводе до квалитативних промена. Тај процес је дуготрајан (нови садржаји и односи постепено замењују старе) и најчешће неравномеран.

Принцип супротности. У стварности су присутне бројне противуречности или негативне појаве. Оне спутавају развој.

Принцип превазилажења супротности или негације негативног. Остварује се укидањем старих садржаја и очувањем оног што је позитивно. То јест, отклањањем свега оног што спутава развој.

Принцип међузависности и повезаности. Све појаве чине целину у којој су међусобно повезане и условљене. Нема потпуно случајних и независних појава.

Принцип конкретности. Појава је у стварности одређена увек посебним, конкретним, условима. Односно, дешава се у тим условима. Из конкретних појава извлачи се закључак о општој појави.

(б) *Историјски и логички метод* користе се заједно. Суштину историјског метода чини посматрање конкретних појава, процеса и односа хронолошки. То, даље, омогућава примену логичког метода којим се на основу изражених понављања и кретања утврђују опште појаве, процеси и односи. Тако, посматрањем радног времена у различитим историјским условима задњих 150 година, извлачи се логички закључак да оно има тенденцију скраћивања. Или, посматрањем кретања привредне активности у времену, утврђено је да постоје привредни циклуси са извесним трајањем и извесним фазама. Логичким методом долази се до ставова и закључака и на основу постулата, тј. претпоставки. При томе су могуће и грешке. На пример, у марксистичкој политичкој економији многи ставови и закључци изведени су на основу погрешне претпоставке о порасту органског састава капитала.

(в) *Анализа* је метод који се огледа у расчлањавању једне целине на њене саставне делове и проучавању сваког дела посебно и у односу на друге

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

делове. На пример, приликом проучавања процеса репродукције врши се његово расчлањавање на фазе – производњу, размену, расподелу и потрошњу. Супротно, *метод синтезе* огледа се у извођењу ставова и закључака о целини на основу утврђених ставова и закључака који се односе на поједине њене елементе. Рецимо, као код утврђивања утицаја обима производње на финансијски резултат, где је претходно утврђено како он утиче најпре на приход а затим и на трошкове.³⁾ Или, као у случају утврђивања условљености извесне појаве, када се идентификују њене детерминанте посебно а затим у целини, при чему се одређује и њихов појединачни значај.

Метод дедуције одликује проучавање од општег ка појединачном; док, *метод индукције* одликује супротно, проучавање од појединачног ка општем. Према томе, они се не разликују битно од метода анализе и синтезе.

(г) *Компаративни метод* је поступак утврђивања закона путем упоређивања економских појава, односа и процеса. И то, у одређеном временском интервалу (при чему се утврђују опште појаве и односи), у више сукцесивних временских интервала (при чему се утврђују тенденције појава и односа), као и у различитим просторним целинама (при чему се углавном врши пројекција економске стварности мање развијених подручја).

(д) *Статистички метод* јесте скуп посебних метода за утврђивање одређених резултата на основу статистичких серија (података). Познати су: разни облици статистичких просека, метод тренда, метод регресије, метод корелације, метод узорка, и др. Резултати утврђени помоћу ових метода су квантитативно изражени, што захтева и њихов квалитативни приказ.

(ђ) *Експериментални метод* својствен је пре свега природним наукама. У економији он служи за доношење ставова и закључака на основу стања и промена које настају под одређеним утицајем на економску стварност. Најчешће, приликом конципирања привредног система и економске политике. На пример, одређеном броју привредних субјеката, или привреди у целини, намећу се нови услови пословања и том приликом испитује утицај тих услова на ефикасност привређивања. Тако се долази до оптималних решења. Овај метод јавља се са јачањем улоге државе у процесу репродукције, те у економском и друштвеном развоју; почео је да се користи пре свега у другој половини 20. века.

(е) *Метод апстракције* често се наводи и као специфични метод политичке економије, тј. као метод који се највише користи у економској теорији. Овим методом не проучавају се све појаве из одређеног скупа – већ само оне најбитније, док се споредне и мање важне занемарују. Тиме се долази до решења у поједностављеним условима, у тзв. теоријским моделима. Као пример ових модела можемо навести: модел тржишта слободне конкуренци-

---

3) Види о томе у другом поглављу питање Економија обима.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

је, модел робне производње и расподеле у коме равнотежна цена има облик цене производње (или, пак, тржишне вредности), Марксов модел робне производње и расподеле у области пољопривреде, модел привредног раста у условима пуне запослености и развијене привредне структуре, итд.

У поједностављеним условима утврђени су многи економски закони. На пример, општи закон понуде и општи закон тражње формулисани су на основу разматрања само једне детерминанте ових појава – цене.

Са развојем математике и њене практичне примене, метод апстракције долази до изражаја и у математичким моделима, који служе за програмирање и могу бити статички и динамички. Врста модела одређена је његовом наменом, као и математичким поступком који је у њему заступљен. Познати су, тако: модел линеарног и модел нелинеарног програмирања, модел мрежног програмирања, транспортни модел, и др.

У овим моделима, на основу одређеног броја ограничавајућих фактора и одређених захтева и односа, утврђују се оптимална решења. Међутим, та оптималност није универзална; добијено решење је најбоље само у случају датих услова. „У свету јавне политике не постоји најбољи одговор на највећи број питања, јер не постоји један једини универзално вредан скуп претпоставки ни сагласност о вредностима.“⁴⁾ Решења су квантитативно изражена, па захтевају (као код статистичког метода) и квалитативни приказ.

(2) Провера и преиспитивање економских закона врши се из два разлога. Прво, ако су утврђени применом метода апстракције, треба испитати да ли важе и у сложенијим условима. То јест, проверити да ли утицај занемарених фактора може, и у којој мери, да доведе у питање формулисане ставове и закључке. И друго, због њиховог историјског карактера. Економски живот подложен је сталним квантитативним и квалитативним променама и развоју. Мењају се услови и претпоставке у којима су економски закони утврђени. То значи да се, једном утврђени, мењају и сами закони: неки губе ваљаност, а други који имају општи карактер добијају нови садржај.

Провера се може вршити, пре свега: поновним утврђивањем, методом компарације и експерименталним методом.

Поновним утврђивањем долази се до сазнања да ли економски закони важе и у сложенијим условима (и под утицајем занемарених фактора). Затим, да ли важе у новим условима. То јест, у стварности у којој је временом дошло до квантитативних и квалитативних промена и развоја.

Ако се економска стварност посматра у дужем временском интервалу, може се видети да ли поједини односи и кретања, поједини теоријски закључци, долазе до изражаја. П. Е. Семјуелсон је, на пример, посматрањем економске стварности САД и најразвијенијих земаља у периоду 1900-1965.

---

4) Paul A. Samuelson: *Економска читанка*, НЗМХ, Загреб, 1975, стр. 404.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

године уочио, поред осталог, да каматна и профитна стопа не опадају (као што се очекивало на основу теоријске анализе).⁵⁾ Такође, ако се теоријски закључци посматрају у истом временском периоду, али у више просторних целина (земаља) које су различито развијене, може се видети да ли они важе у различитим условима и да ли имају трајнији карактер. Дакле, реч је овде о провери и преиспитивању економских закона методом компарације.

Поједини економисти наводе да се провера економских закона може вршити и експерименталним методом. Објективне нужности које су утврђене независно од економске стварности, у планским условима, проверавају се затим у тој стварности. Иван Максимовић, на пример, каже: „Могли бисмо уопште рећи, да су методи и средства економске политике својеврстан образац спровођења експерименталне методе у сфери проучавања и верификације дејства економских законитости, па на посредан начин и научне вредности економских закона.,,⁶⁾

3. Економија као наука и њен значај

(1) Наука која изучава економску стварност назива се економиком или економијом.⁷⁾ Временом долази до развоја низа економских наука. Оне се могу поделити на теоријске и примењене. Теоријске економске науке утврђују економске законитости. А примењене, описују економску стварност, образлажу је и указују на противуречности или негативне појаве. Економски закони чине основу конципирања економске стварности, али се она организује и уређује и под утицајем других фактора (знања оних који доносе и спроводе одлуке, односа снага у друштву, спољних фактора, расположивих ресурса, итд.).

Са развојем робне производње, економска стварност постаје значајно (и све) сложенија. Долази најпре до развоја економских теорија (меркантилизма, физиократизма и теорије вредности), а затим и посебне науке која је настојала да утврди и прикаже суштину те стварности. Темељ економије као најопштије науке о економској стварности поставили су – на бази теорије радне вредности – пре свега А. Смит и Д. Рикардо пре око два века.⁸⁾ Они су први у значајној мери утврдили суштину робне производње.

---

5) Види, Paul A. Samuelson: *Економија*, Савремена администрација, Београд, 1969, стр. 781.

6) Иван Максимовић: *Политичка економија*, Савремена администрација, Београд, 1980, стр. 37.

7) Уопште, наука је повезана и систематизована сума знања о одређеној стварности, која нам даје представу о суштини те стварности.

8) А. Смит у делу *Истраживање о узроцима и природи богатства народа*, из 1776. године. А Д. Рикардо, у делу *Начела политичке економије и опорезивања*, из 1817. године.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

Основно питање у вези економске стварности било је – како се ствара и увећава друштвено богатство у једној земљи, и према којим законитостима се оно расподељује? А. Смит и Д. Рикардо су то богатство сагледавали не само материјално (што је био случај код меркантилиста и физиократа), него и у новчаном или вредносном облику. Оно се, по њима, увећава остваривањем вишка производа. Вредност вишка производа јавља се у облику профита, а стварају га радници у вишку радног времена (у пољопривреди га стварају најамни радници који раде за капиталисте закупце земље). „Сви остали друштвени дохотци – ренте, камате, плаће чиновника, мировине, порези итд. – представљају секундарне, из профита изведене облике прихода.“⁹⁾ Законе робне производње и суштину капиталистичког друштва А. Смит и Д. Рикардо приказују неисторијски и некритички.

Средином и у другој половини 19. века учење А. Смита и Д. Рикарда продубио је и даље развио К. Маркс. Централна питања његове анализе су производња и расподела вишка вредности и експлоатација радника. Он капиталистички начин производње објашњава критички и историјски. Тако, што приказује настанак, развој и противуречности овог начина производње; те, указује на основне карактеристике новог (комунистичког) начина производње. Тиме је проширио предмет истраживања економије (укључујући и питање развоја начина производње).

У другој половини 19. века економија (као најопштија економска наука) почиње да се развија и на основу нерадне теорије вредности, односно теорије корисности. Представници овог правца развоја економије баве се углавном изучавањем понашања појединаца као економских субјеката (физичких и правних лица) у условима ограничених ресурса. Тежиште њихове анализе су размена и потрошња, које се одвијају у условима савршене конкуренције. Порекло профита се замагљује, тако што се наводи као цена једног од фактора или ресурса производње – рад доноси најамнину, земља ренту, капитал камату, а предузетништво профит. Сваки учинак који има своју цену на тржишту, дакле и свака услуга у овом случају – јесте роба. Друштвено богатство се повећава остваривањем профита и акумулацијом једног његовог дела (ради повећања производње).

Изузетан допринос развоју економије дао је Џ. М. Кејнс у делу Општа теорија запослености, камате и новца (из 1936. године). Његово учење прихваћено је тек после Другог светског рата, у другој половини 20. века. Може се рећи да је Кејнс теоретичар државног капитализма. Он запажа да у условима слободне конкуренције капиталистичка репродукција не може функционисати нормално. (То је у пракси показала економска криза 1929 –

---

⁹⁾ Адолф Драгичевић: *Актуална политичка економија*, Центар за културну дјелатност ССО Загреб, Загреб, 1979, стр. 24.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

1933. године.) Потребна је државна интервенција. При томе, економска наука се намеће као водич државне политике. Она треба да указује на решења најважнијих привредних проблема. А држава, да ствара просперитет у земљи и да њиме управља.¹⁰⁾

Синтезу претходних учења у области економије извршио је почетком друге половине 20. века П. Е. Семјуелсон (професор Технолошког института у Масачусетсу, САД). Значајан допринос даљем развоју економије дали су, и дају, многи економисти. То јест, сви они који су понудили, и нуде, валидне одговоре на тзв. отворена и нова питања економске науке.

Најопштија економска наука развила се најпре под називом Политичка економија. Овај назив се још увек користи, али је више у употреби назив Економија. Назив Економија ушао је у употребу са појавом веома запаженог дела А. Маршала (Принципи економије, из 1890. године). У мањој мери, користи се и назив Национална економија.

На факултетима, не само у нашој земљи, од почетка 21. века најопштија економска наука изучава се под називом Основи економије, где се све више диференцирају два огранка или сегмента – основи микроекономије и основи макроекономије.

(2) Основи економије су најопштија теоријска економска наука. Али, она има не само теоријски, него и практични значај. Њена сазнања (у облику ставова и закључака) чине мање или више основу за развој других (по предмету изучавања ужих) економских наука; као што и сазнања тих наука доприносе њеном развоју (чију синтезу она врши). Поред тога, ова наука усваја и дефинише економске категорије, а врши и оцену разних економских теорија. Практични значај Основа економије огледа се пре свега у следећем. Пословним субјектима, нарочито предузећима, указује на законитости и процес стварања, реализације и максимирања вредности и профита. Индивидуалним власницима, као потенцијалним улагачима и инвеститорима, указује на могућности остваривања дохотка (као приноса по основу власништва). Док, власницима дохотка, као потрошачима, указује на основне карак-

---

10) „За даљни развој економске науке, од свих Кејнсових идеја најважније је можда његово ново и позитивно поимање државе. Кејнс је био први капиталистички економист који је анализирао улогу, важност и потенцијал растућег државног сектора у капиталистичкој економији. Он је одбацио поимање (од којег су полазили сви ортодоксни модели) да је једина улога државе у тржишној привреди да служи као „ноћобдија” – тј. да намеће поштовање контракта, да балансира буџет и да се брине за стабилност новца. Нова димензија државног сектора и нова институционална организација привредног сектора (поготову концентрација производње и раст моћи синдиката) значиле су да држава себи више није могла допустити да се држи пасивно. Кејнс је схватио да величина државног сектора даје држави моћ да ствара просперитет и њиме управља преко политике властитог трошења и пореске политике, јер се преко тих политика може управљати дохотком других сектора привреде и њиховим трошењем.“

Andrew Gamble, Paul Walton: *Капитализам у кризи*, Стварност, Загреб, 1986, стр. 61.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

теристике и законитости личне потрошње. Затим, субјектима на макро нивоу пружа основна знања о законитостима друштвене репродукције и друштвено-економског развоја.

Значај Основа економије као научно-наставне дисциплине на факултетима правних наука огледа се у следећем. Најпре, она упознаје студенте права са основним економским појавама, тј. категоријама (и са њиховом суштином) које се јављају у свакодневном животу и у многим правним дисциплинама. Упознаје их и са начином производње. Све то, омогућава им да лакше сазнају структуру и суштину правне и политичке надградње. Затим, правницима пружа више могућности, зависно од њихове улоге у друштву. Ако су у прилици да конципирају или нормирају економску стварност, омогућава им да то ураде адекватно, тј. у складу са економским законитостима. Судијама приликом примене правних норми омогућава да адекватно креирају судску праксу у случајевима где су те норме (које се односе на економски живот) непотпуне или где постоји правна празнина. Запосленим у привреди даје основу за успешно руковођење привредним организацијама. А правницима као грађанима и члановима породичног домаћинства, пружа неопходна знања за рационалну употребу расположивих слободних средстава као и штедних улога.

4. Предмет и субјекти микроекономије

(1) Микроекономија је наука која изучава економске појаве, процесе и законитости на нивоу појединих учесника у процесу репродукције (правних и физичких лица). Конкретније, то је наука која изучава основне законитости и карактеристике активности ових учесника у поменутом процесу. Које су то активности и у чему оне резултирају?

Прво, то су интерна улагања привредних ресурса, њихова употреба (потрошња) и остваривање прихода и профита. Наведене активности обављају предузећа као правна лица у области производње и промета.

Друго, то су екстерна улагања ради остваривања приноса у једном од следећих облика: камате, дивиденде и закупнине. Врше их пре свега банке, непривредне организације (најчешће друштвени фондови) и физичка лица. Такође, могу их вршити и предузећа.

И треће, то је потрошња физичких лица, пре свега у оквиру домаћинства, ради задовољавања својих потреба и максимирања корисности.

Улагање односно потрошња ресурса од стране једног правног или физичког лица усмерена је на остваривање одређеног резултата. Њихов појединачни интерес је да при томе максимирају овај резултат. Међутим, појединачни интереси морају бити међусобно усклађени. Исто тако, они морају бити усклађени и са општим, друштвеним, интересима и циљевима. На при-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

мер, предузеће не може максимирати профит мимо рада (тј. захваљујући свом монополистичком положају). Или, не може га максимирати на рачун зарада радника, утаје пореза и слично.

Предмет изучавања микроекономије су, још: појединачна понуда и тражња и цене појединих роба. Реч је о тржишту и размени робе. Ове појаве и величине резултат су пре свега активности физичких и правних лица као субјеката микроекономије.

Радници и њихова улога и проблеми у процесу репродукције нису предмет изучавања микроекономије. Њихове зараде и њихово радно време утврђују се као параметри. Синдикати радника један су од основних субјеката макроекономије.

(2) *Предузеће је основни субјекат микроекономије.* То је привредна организација која се бави производњом, односно прометом роба или новца. Оно остварује приходе на тржишту или по тржишним условима. У обављању делатности изложено је утицају тржишне конкуренције и пословном ризику. У пословању сноси економску одговорност (последнице у случају губитка). Тежи задовољавању потреба потрошача посредним путем, путем максимирања реализоване вредности и профита.

Суштина економије предузећа огледа се пре свега у максимирању профита, или у остваривању одређеног профита. Данас, оно мора (из више разлога) део капитала да држи у облику портфеља или збирке хартија од вредности. Према томе, суштина његове економије огледа се и у оптимизацији тог портфеља.

Најпре, предузећа се могу поделити на општа и посебна. Општа предузећа теже остваривању што већег профита. А посебна, остваривању одређеног или програмираног, односно ограниченог профита. Као посебна предузећа можемо навести: велика државна предузећа од општег привредног значаја, предузећа за газдовање природним ресурсима, комунална предузећа, задружна предузећа и војна предузећа. Многа од ових предузећа налазе се у монополистичком положају. Организована су као друштва капитала. Изузев задружних предузећа, налазе се најчешће у државној својини – једна у потпуности (она која газдују природним ресурсима), а друга већим делом.

Према носиоцу и врсти одговорности за своје обавезе, сва општа предузећа делимо на: друштва лица и друштва капитала.

Друштва лица имају једноставну организациону структуру. То су мања предузећа, у којима власници појединци (физичка лица) сnose одговорност за њихове обавезе целокупном својом имовином. П. Е. Семјуелсон у вези са током развоја привредних организација наводи следећим редоследом: инокосно предузеће, ортачко предузеће и акционарско друштво. ¹¹⁾

---

11) Види, Исто (5), стр. 89-98.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

Инокосно предузеће налази се у власништву једног физичког лица, које за његове обавезе сноси одговорност целокупном својом имовином. Оно тешко долази до новог капитала. Могућности остваривања веће зараде и, у вези с тим, потреба за капиталом – доводе до појаве ортачког предузећа. У њему власници (који су најчешће родбински повезани и међусобно имају велико поверење) носе одговорност за преузете пословне обавезе супсидијарно и солидарно. Супсидијарно, до висине појединачно уложеног капитала, ако обавезе предузећа нису веће од вредности његовог капитала. А солидарно, целокупном својом имовином, када обавезе премашују износ тог капитала (када је њихов износ већи).

Даља потреба за капиталом, као и за поједностављивањем односа и одговорности власника, доводи до појаве акционарског друштва. Као прелазни облик између ортачког предузећа и акционарског друштва јавља се тзв. командитно друштво. Оно има две врсте чланова – комплементаре и командиторе. Комплементари (које може чинити и само један члан, тј. и само једно физичко лице) одговарају за обавезе предузећа целокупном својом имовином, а командитори само имовином коју су унели у предузеће. Комплементари морају бити само физичка лица, а командитори поред ових могу бити и правна лица.

Друштва лица одликује брзо прилагођавање променама на тржишту. Многа имају својства простих робних произвођача. То значи да теже максимирању профита, али са датим средствима односно са датим износом капитала. Њихов значај огледа се у следећем. Остварују знатан део домаћег бруто производа и доприносе повећању запослености; њихови учинци су у великој мери комплементарни са учинцима већих предузећа (што значи да њихово присуство олакшава рад тим предузећима која се јављају као носиоци развоја); преко њих се у највећој мери, уз ризик, стављају у промет слободна новчана средства становништва; и, у њима посебно долази до изражаја пословна иницијатива индивидуалних власника капитала.

Друштва капитала су предузећа у којима власници сnose одговорност за њихове обавезе до висине имовине (капитала) коју су унели у предузеће. То су пре свега акционарска друштва. Ова предузећа су по облику најразвијенија, а по величини највећа. Јављају се као носиоци техничко-технолошког развоја, док мања предузећа (најчешће друштва лица) имају више улогу њихових коопераната. Планирајући сопствену будућност, она успостављају пословне односе на трајним и стабилним основима. Са конкурентима и кооперантима развијају сарадњу, а уништавајућу конкуренцију избегавају. На тржишту најчешће не пропадају. Теже, пре свега, расту профита по акцији и расту тржишне вредности капитала.

Акционарска друштва имају велики број власника, тј. акционара. Односно, у власништву су великог броја физичких и правних лица, тако да се

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

најчешће налазе у мешовитој својини. Према томе чији капитал у њима пре-
владава, могу бити: приватна, државна и инострана.

Поред предузећа, основни субјекти микроекономије су још: непривредне организације и физичка лица односно домаћинства.

Непривредне организације су све значајнији субјекат микроекономије. Реч је овде пре свега о оним непривредним организацијама које, као правна лица, располажу значајним средствима а упућене су да их једним делом привремено износе на тржиште капитала ради остваривања приноса. То су разни друштвени фондови који имају одређену намену, али и позитиван салдо са тенденцијом повећања. Међу њима највећи значај имају: фондови осигурања, пензиони фондови, резервни фондови и развојни фондови. Они се јављају и као инвеститори, најчешће као купци различитих краткорочних каматноснох хартија од вредности.

Суштина њихове економије огледа се у следећем. С једне стране, у наменском коришћењу расположивих средстава. Док, с друге стране, огледа се и у очувању па и увећању ових средстава путем поменутих инвестиција.

Домаћинство се често истиче као ћелија друштва. То је основна потрошачка јединица у оквиру које појединци, физичка лица, задовољавају своје потребе. Оно има своје приходе и расходе, као и своју имовину.

Појединци су све богатији. Ово је резултат сталног повећања продуктивности рада, те на тој основи повећања реалних зарада запослених. Повећање прихода и дохотка домаћинства омогућава већу и квалитетнију потрошњу његових чланова. Али, исто тако, доводи и до појаве вишка средстава. То намеће потребу коришћења тог вишка за остваривање приноса.

Суштина економије једног домаћинства, или појединаца његових чланова, огледа се најпре у максимирању корисности са расположивим средствима за потрошњу. И, у вези с тим, у превазилажењу негативних појава као манифестација тзв. потрошачког друштва. А затим, огледа се и у рационалном коришћењу, тј. очувању и увећању вишка његових ресурса.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Економска стварност; 2. Економске појаве; 3. Економски процеси;
4. Економски параметри; 5. Привредна добра; 6. Привреда; 7. Репродукција;
8. Економске законитости; 9. Економске категорије; 10. Економски метод;
11. Наука; 12. Политичка економија; 13. Економија; 14. Микроекономија;
15. Предузеће.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Шта обезбеђује економија људима?
2. Шта је производња у ужем, а шта у ширем смислу речи?
3. Зашто производња има друштвени карактер?
4. Наведи неке од економских законитости које се испољавају као тенденције појединачних појава!
5. Наведи неке од економских законитости које се испољавају као тенденције односа и зависности између појава у одређеном скупу!
6. У ком случају су економски закони валидни, тј. ваљани?
7. Одакле потичу економске категорије, и како их треба тумачити ако имају више значења?
8. Наведи основне методе утврђивања економских законитости!
9. Укратко, која је суштина ових метода појединачно?
10. Који су разлози и методи провере и преиспитивања економских законитости?
11. Када се јавља економија као најопштија економска наука, и које би биле фазе у њеном досадашњем развоју?
12. У чему се огледа значај економије као науке?
13. Шта је предмет изучавања микроекономије?
14. Који су то основни субјекти микроекономије, и у чему се (најкраће) огледа суштина њихове економије?
15. Које су основне врсте предузећа према носиоцу и врсти одговорности за њихове обавезе?
16. Које су основне карактеристике ових врста предузећа?

Глава I
УВОД У ЕКОНОМИЈУ

РЕЗИМЕ

1. Економија је област друштвеног живота у којој се обезбеђују средства за живот. Потребе људи се задовољавају пре свега привредним добрима, а то су добра створена људском делатношћу и људским радом. Према томе, може се рећи да је економија привреда или производња привредних добара. У ужем смислу, производња је процес стварања привредних добара. Док, у ширем смислу, то је процес репродукције у коме се јављају, још: размена, расподела и потрошња.

2. Економијом се назива и наука која изучава привреду као област друштвеног живота. Најопштија теоријска економска наука развијена је најпре под називом *политичка економија*. Она се данас најчешће изучава под називом *основи економије*, где су диференцирана два комплементарна огранка или сегмента: *основи микроекономије* и *основи макроекономије*.

3. Основи економије су теоријска економска наука. Уопштавајући економску стварност, коју чине економске појаве и економски процеси, она пре свега утврђује економске законе. Ови закони, као тенденције и објективне нужности у економској стварности, показују суштину економије. Њихово сазнање омогућава нам ефикасну организацију и усмеравање економских активности. Економски параметри, као одреднице у области привреде, треба да се утврђују сагласно (а не противно) економским законима.

4. Економски закони утврђују се на различите начине. Ти методи често се деле на опште и посебне. Општи су: метод дијалектичког материјализма, историјско-логички метод, метод анализе и синтезе те дедукције и индукције, компаративни метод, статистички и експериментални метод. Као посебан метод истиче се метод апстракције. Провера односно преиспитивање економских закона намеће се као потреба. Може се вршити: поновним утврђивањем, методом компарације и експерименталним методом.

5. Микроекономија изучава економске појаве, процесе и законитости на нивоу појединих (индивидуалних) учесника у процесу репродукције. Основне области њеног изучавања су: интерна улагања и употреба привредних ресурса (у предузећу) ради остваривања прихода и профита; екстерна улагања различитих субјеката ради остваривања приноса по основу власништва (камате, дивиденде и закупнине); потрошња физичких лица у оквиру домаћинства ради задовољавања бројних потреба и максимирања корисности;

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава I: Увод у економију

као и понуда, тражња и цене једне робе која се износи на тржиште. Субјекти микроекономије су: предузећа, привредне и непривредне организације као инвеститори, и домаћинства.

6. Предузеће је правно лице које обавља привредне делатности на тржишту или под тржишним условима. Према врсти одговорности власника за обавезе предузећа иста се деле на друштва лица и друштва капитала. Акционарско друштво је најразвијенији облик предузећа.

7. Домаћинство чине физичка лица која зарађују, живе и задовољавају своје потребе заједно. Оно има своје приходе, расходе и имовину. Суштина његове економије огледа се у максимирању корисности са расположивим средствима за потрошњу. Такође, огледа се и у рационалном коришћењу тј. очувању и увећању имовине коју поседује (као материјалне основе егзистенције и развоја).

Глава II
ОСНОВИ ПОСЛОВНЕ ЕКОНОМИЈЕ

1. Производни ресурси, учинак и циљеви предузећа

1. 1. Производни ресурси предузећа

Нема производње материјалних добара и услуга без следећих ресурса: капитала, рада и предузетништва.

(1) Са аспекта предметно-материјалне садржине и намене, каже се да *капитал* чине привредна добра, тј. добра произведена људским радом, која се користе у области робне производње, те робног и новчаног промета – за обављање одређене или одређених делатности и остваривање профита.

Затим, према заједничком именитељу и намени капитал се дефинише као вредност у кружном току која се увећава и доноси власнику принос.

И према томе како настаје, наводи се да је капитал акумулисани део реализоване вредности. Предузеће један део оствареног прихода и добитка издваја у фонд акумулације. Такође, средства за ову намену прибавља једним делом на тржишту. Ако суму капитала поделимо са годишњим износом новчане акумулације, добијамо време (у годинама) за које је на основу те акумулације он формиран.

Облици егзистенције капитала јесу појавни облици капитала у оквиру предузећа утврђени према њиховој предметно-материјалној садржини. Разликујемо шест основних облика егзистенције овог ресурса. То су:

- новчана средства (стање новца на рачунима предузећа),
- хартије од вредности (акције, обвезнице и др.),
- различита права и знања (патенти, лиценце, концесије и сл.),
- материјална средства (земља, као и залихе средстава за рад, предмета рада, недовршене производње, готових производа и др.),
- краткорочна и дугорочна потраживања, као и
- краткорочне и дугорочне обавезе.

Наведени елементи скупа чине укупни капитал предузећа. Прва пет елемената чине његов сопствени капитал, док је у случају шестог елемента (краткорочне и дугорочне обавезе) реч о туђем капиталу.

Сви поменути облици егзистенције капитала су истовремено присутни, односно нужни ради континуитета производње. Овде ће, даље, бити речи о земљишту, средствима за рад и предметима рада.

Земља је природно добро, јер је створена дејством природних сила. Сама по себи она није капитал. У производњи служи као средство за рад и као предмет рада. Као средство за рад служи самим тим што пружа произвођачима место, површину, на коме организују и остварују производњу. А као предмет рада, тиме што се од ње праве и добијају многи производи (у индустрији грађевинског материјала, рударству, шумарству, пољопривреди и другим областима).

Као елеменат капитала наводимо је зато што се не добија без накнаде. Она се купује или изнајмљује. Капитал уложен у куповину земље доноси власнику вишак вредности у облику ренте. Он се у овом случају идентификује као цена земље, која се јавља као елеменат тзв. сопственог капитала. Међутим, у случају изнајмљивања, закупач плаћа ренту да би земљиште користио као средство за рад или предмет рада. Обавеза плаћања ренте јесте елеменат туђег капитала.

Средства за рад су пре свега ствари са којима радници обављају одређену делатност (на пример, производе); она одређују капацитет предузећа, односно организационе јединице у којој се ова делатност обавља. У економској теорији средства за рад се деле на оруђа за рад и остала средства за рад.

Помоћу оруђа за рад делује се на предмете рада приликом њиховог прилагођавања човековим потребама. Чине их алати и машине. Алатима човек непосредно делује на предмете рада. Производња у којој се претежно користе алати јесте ручна или мануфактурна производња. Специјализација алата омогућила је појаву машина. Машина је сложеније оруђе за рад. Она има три елемента: погонски механизам, транспортно-преносни механизам и уграђене алате. Код овог оруђа за рад човек не користи алате својим рукама, што значи да не делује непосредно на предмете рада. Он само опслужује машину. Машине замењују раднике у руковању алатима, па тиме смањују потребу за радном снагом. Производња у којој се претежно користе машине јесте машинска или фабричка производња. Специјализација машина омогућава аутоматизацију процеса рада.

Човек је постао произвођач у правом смислу тек када је почео да производи оруђа за рад. Помоћу њих он је до сада стално проширивао своје физичке и умне способности, и повећавао производне могућности. А с тим, истовремено али не увек и равномерно, и свој животни стандард.

Остала средства за рад чине: фабричке хале, складишта, транспортна и преносна средства, производни и складишни судови, управно-комерцијални објекти итд. Са њима се не делује на предмете рада, али се стварају неопходни услови за остваривање производње.

Предмети рада су ствари од којих се производе материјална добра. Такође, то су и ствари које се троше приликом употребе средстава за рад и коришћење радне снаге у производњи.

Према могућности употребе и степену финализације они се деле на: сировине и полуфабрикате (полупроизводе). Сировине се могу користити не само као предмети рада у производњи, него и као готови производи ван тог процеса. На пример, од дрвета се прерадом могу добити многи производи, али се оно може употребити и за огрев. А полуфабрикати служе само за даљу прераду, као што је случај са предивом у текстилној индустрији. Степен финализације сировина и полуфабриката није исти. Полуфабрикати захтевају више фаза обраде, тј. већи утрошак радне снаге. Производња у којој се добијају сировине назива се примарном. Док, она у којој се добијају полупроизводи – полуфиналном.

Према намени и сврси у процесу производње, предмети рада могу бити: погонске материје (енергенти), градивне материје и помоћне материје. Погонске материје служе за покретање и рад машина. Градивне материје, пак, улазе у састав материјалних учинака производње. Могу бити основне и споредне, зависно од тога у којој мери чине материјалну супстанцу производа. Најзад, помоћне материје омогућавају коришћење средстава за рад и сам процес рада. Као, на пример: мазиво, средства за чишћење, огрев, итд.

Скупа, средства за рад и предмете рада називамо средствима за производњу. Ако имамо у виду још робни и новчани промет, то су средства за обављање одређене или одређених делатности. Она чине језгро капитала.

(2) *Рад* се појмовно може одредити у општем и у економском смислу. У општем смислу, то је свака физичка и умна активност човека која резултира у неком друштвено прихватљивом учинку. А у економском смислу, то је само оно трошење људске радне снаге које се одвија у процесу репродукције. Односно, које се врши ради обезбеђивања услова за живот.

Он се не може мерити количином утрошених физичких и умних способности човека (јер оне немају своје јединице мере, нити заједнички именитељ). Може се мерити само временом трајања, тј. радним временом. Но, овде се јавља следећи проблем. За један час рада учинак различитих радника појединачно није исти. Рад који ствара мањи и једноставнији учинак јесте простији, а онај који ствара сложенији и већи учинак јесте сложенији. Због тога, код сабирања ефективног радног времена различитих радника не добија се стварни квантум њиховог рада.

Наведени проблем решава се на следећи начин: часови рада сваког радника (ч) множе се мером (кофицијентом) сложености његовог рада (кс). Према томе, квантум односно количина рада (Р) у једној производној јединици, као и у једном друштву, зависи – од броја радника, од радног времена и од сложености њиховог рада. Овај квантум може се израчунати помоћу

следећих образаца: $p = c \times kc$; $P = c_1 \times (kc)_1 + c_2 \times (kc)_2 + \dots + c_n \times (kc)_n$. На овај начин се било који рад своди на рад исте сложености. Први образац показује како се израчунава квантум рада једног радника. А други, квантум рада више радника у једном процесу.

(3) Распољивост само капитала и радне снаге је недовољан услов за производњу. Да би дошло до ње неопходно је и *предузетништво*, под којим се подразумевају пословна иницијатива и пословна способност. Неопходно је да постоје они који ће пронаћи одговарајуће инвестиционе пројекте, затим реализовати те пројекте и, на крају, вршити њихову експлоатацију. Садржај предузетништва огледа се нарочито у следећем:

- формирању предузећа и његовом конституисању као правног лица;
- пословању у складу са законским прописима;
- остваривању физичког учинка;
- остваривању прихода на тржишту или по тржишним условима;
- изласку на светско тржиште; као и
- усклађивању и остваривању интереса запослених, власника капитала и друштва у целини.

У предузећима организованим као друштва лица, предузетници су углавном власници капитала. Они руководе малим предузећима, а као награду добијају профит. Њихове пословне способности и могућности су, уз могуће изузетке, ограничене. Због тога, ова предузећа у великом броју пропадају али се и нова оснивају, а на тржишту најчешће наступају као кооперанти великих предузећа.

Друштва капитала најчешће су велика предузећа. Она имају веома сложене технолошке и економске процесе. Њима не може руководити једно лице, него само група стручно оспособљених људи. Челници групе, тзв. менаџери, доносе одлуке тако што примају и процењују специјализоване информације које дају њени чланови. У таквим предузећима извршено је одвајање својине од руковођења.

Корпорацијско предузетништво одликује подела на предузетнике менаџере који имају извршну улогу у вези са руковођењем и предузетнике научне сараднике који њихове одлуке припремају, научно испитују и проверавају. Ови други, ангажовани су најчешће у организационим јединицама корпорације (као што су техничко-технолошке лабораторије и институти, маркетинг службе и др.), али и ван корпорације (у научним институтима, адвокатским канцеларијама и др.).

Менаџери не морају да имају акције предузећа. За свој рад не добијају профит, већ плату. Носиоци су руководне функције која се огледа у предузимању мера, обезбеђивању средстава, и слично – за остваривање управних одлука које доноси скупштина акционарског друштва и, делом, управни одбор. У свом раду имају висок степен самосталности, али и одговорности.

Интереси менаџера у великој су сагласности са интересима власника капитала, као и са интересима друштва у целини. Њихове плате и њихов положај зависе дугорочно од раста предузећа, раста цена акција и сл. Ово је у интересу и власника капитала, као и друштва.

У акционарским предузећима присутна је појава осамостаљивања предузетништва. Она се огледа у следећем: менаџери мање-више постају носиоци и управне функције. То им омогућава значајан износ неакционарског капитала, који чине издвојена средства за акумулацију и разни кредити. Затим, омогућавају им то ситни акционари, дајући им пуномоћја да располажу њиховим гласовима на скупштини акционарског друштва.

1. 2. Резултати репродукције или учинак предузећа

Учинак или резултат производње у једном предузећу има два облика – натурални, у изразу врста и количина производа (1), и вредносни (2). Вредносни се изражава у једној заједничкој јединици мере. То је новчана јединица која служи за обрачун вредности.

(1) Овај учинак у *натуралном облику* чине *обим производње* и *обим реализације или продаје*. (У области робног промета, тј. у области трговине, уместо о биму производње и обиму реализације говори се о обиму промета.)

Обим производње чине врсте и количине производа које треба произвести, односно произведених у одређеном периоду. А обим реализације, врсте и количине производа које треба продати, односно продатих у том периоду. Између њих треба да постоји једнакост. Међутим, може се јавити и разлика, на коју указују увећане или умањене залихе. Обим производње учинак је набавке и саме производње. За обим реализације, пак, може се рећи да је учинак свих фаза у процесу репродукције предузећа.

Врсте и количине производа називају се асортиманом производње. Он се може поделити на основни и допунски. Основни асортиман чине врсте и количине производа са којима предузеће остварује највећи део прихода и профита. А допунски, чине остале врсте и количине производа које оно производи за продају. Један број производа из допунског асортимана чине нови веома рентабилни производи, који се тек уводе у производњу. Затим, и слабо профитабилни производи, чија је замена у производњи већ почела. Други део производа из допунског асортимана чине производи који се остварују у оквиру помоћних и споредних делатности предузећа.

(2) Основне врсте учинка предузећа у *вредносном облику* јесу: *брuto приход* (а), *додатна вредност* (б) и *добитак или губитак* (в). Они се остварују на тржишту, на бази обима производње и реализације.

(а) Бруто приход је, пре свега, вредност реализације производа предузећа у одређеном периоду по њиховим текућим продајним ценама. У ма-

њој мери, остварује се и по другим основима. Рецимо, по основу куповине хартија од вредности и по основу издавања вишкова капацитета у закуп.

Бруто приход предузећа назива се још укупним приходом. Може се назвати и бруто производом, с обзиром да се користи приликом израчунавања бруто продуктивности капитала и бруто продуктивности рада.

(б) Додатна вредност назива се и нето производом. То је остварени износ бруто прихода умањен за трошкове предмета рада. Уствари, то је вредност коју робни произвођач ствара и коју додаје набавној вредности предмета рада. Наиме, да би остваривао одређени учинак у извесном обиму, робни произвођач обезбеђује средства за рад и радну снагу. Са почетком производње неопходни су му и предмети рада да би их обликовао у одређена добра. Набавља их са стране по динамици и у количинама према захтевима процеса и обима производње. Он не ствара њихову вредност, за њега је она дата величина. Њеном износу додаје сопствену вредност, а то је вредност утрошених средстава за рад и живог (текућег) рада.

Додатна вредност присутна је у свакој фази репродукције, те представља добру основу за опорезивање учесника у репродукцији.

(в) Добитак је позитивна разлика између бруто прихода и расхода, а губитак негативна разлика. У ширем смислу, реч је овде о финансијском резултату предузећа. Губитак је негативни учинак који умањује износ сопственог капитала предузећа. Добитак га повећава.

1. 3. Циљеви и посебне функције предузећа

(1) Циљеви предузећа јесу дугорочне тежње у његовом пословању. Остваривањем тих циљева долази до развоја. Према томе, то су основни, битни, елементи или одреднице развоја предузећа. Они указују на правце његовог развоја и представљају основ за утврђивање пословних задатака који ће се извршавати у будућем временски одређеном периоду (као средњерочни и краткорочни-годишњи задаци).

Остваривање циљева предузећа врши се по фазама, постепено. То намеће потребу њиховог укупног утврђивања (дугорочно, у одређеном периоду), али и парцијалног (средњерочно и краткорочно или годишње). „Дугорочни циљеви показују правац у коме треба ићи и онемогућавају лутање које би било неминовно када тај правац не би био трасиран. Средњерочни циљеви представљају етапе које треба прећи до постизања дугорочног циља. Краткорочни пак циљеви показују кораке које треба предузети до савладавања појединих етапа.“¹²⁾

---

¹²⁾ Др Живојин Периф: *Планирање и пословна политика ОУР*, Савремена администрација, Београд, 1977, стр. 27.

Постоје извесне разлике између циљева производних предузећа и циљева предузећа у области промета. Посебан значај имају циљеви производног предузећа. Јер, управо производна предузећа дају највећи допринос друштвено-економском развоју.

Основни циљеви производних предузећа јесу:

- повећање капитала, производње и профита (а);
- модернизација производње и повећање њене ефикасности (б);
- измена асортимана производње (в);
- повећање броја основних делатности (г);
- повећање учешћа у производњи и реализацији на тржишту (д); и,
- остваривање одређеног учешћа у међународној подели рада (ђ).

(а) Повећање капитала, производње и профита је циљ највећег броја предузећа. Повећање профита краткорочно, у току године, врши се пре свега са датим капиталом. Међутим, дугорочно, може се вршити углавном повећањем капитала и производње. Познато је да профитна стопа нема тенденцију опадања, али ни повећања. Такође, и да је дугорочно однос између капитала и производње непроменљив. (Они само осцилирају у појединим фазама привредних циклуса.) Према томе, повећање масе профита у дужем року захтева увећање капитала и производње, и то сразмерно.

Капитал је израз богатства. Његови власници теже пре свега да га очувају и увећају. То постижу остваривањем и повећањем профита, који се назива и приносом капитала. Другим речима, тежња за повећањем профита проистиче из тежње за очувањем и увећањем капитала. По једној од дефиниција, капитал је акумулирани вишак вредности (при чему је профит његов најзначајнији део).

(б) Модернизација производње и повећање њене ефикасности је циљ свих предузећа. Модернизација се огледа у техничко-технолошким променама, тј. у замени средстава за производњу, па и технологије, новим и продуктивнијим. Она мора да резултира у повећању продуктивности рада.

Зараде запослених имају тенденцију повећања. Повећавају се у колективним уговорима до нивоа опште стопе раста продуктивности рада у привреди за протекли период. С тим, долази до повећања трошкова радне снаге. Свако предузеће мора да обезбеди покриће додајног износа ових трошкова, а то може само повећањем продуктивности сопственог рада. У супротном, његов профит се смањује а положај на тржишту погоршава.

(в) Измена асортимана производње јесте циљ предузећа – ако се огледа у увођењу у редовну производњу нових производа за које су потребна нова и значајна улагања. То су углавном натпросечно рентабилни производи. Они произвођачу омогућавају остваривање екстра профита и побољшавање економског положаја на тржишту. Ово је циљ највећег броја предузећа. Краткорочне измене асортимана производње немају карактер циља.

(г) Повећање броја основних делатности је циљ мањег броја предузећа. Има сличности са претходним циљем. Повећање броја основних делатности значи и увођење у редовну производњу нових производа. Затим, оно доводи до диверзификације производње, до заокруживања извесне репродукционе целине (до стварања тзв. комбината), као и до уласка на нове тржишне сегменте. Уједно, доводи и до промене величине. Све то, омогућава предузећу стабилнију производњу и реализацију, те потпуније коришћење многих ресурса и додајно снижавање трошкова.

(д) Повећање учешћа у производњи и реализацији извесне робе назива се концентрацијом производње. Она води стварању монопола. Предузеће које иде ка том циљу постаје веће. То јест, постаје прво један од водећих произвођача, а у крајњем случају и водећи или доминантни произвођач.

Мали је број произвођача који теже том циљу. Његовим остваривањем предузеће побољшава свој економски положај на тржишту. Оно стиче нове могућности – да утиче на понуду, да одређује тржишну цену, да снизи и стабилизује цене средстава за производњу (инпута) ... Чак, стиче и могућност да у извесној мери утиче на регулативу. Његова величина и снага омогућавају му организацију истраживања и креацију нових производа и технологија, односно ширење тржишта.

(ђ) Остваривање одређеног учешћа у међународној подели рада – у изразу процента учешћа извоза у укупном приходу – добија на значају са њеним продубљивањем и развојем. Данас је то циљ већине произвођача. Предузеће поставља себи овај циљ из више разлога. Најзначајнији су, чини се, следећи. Прво, подизање стандарда у обављању одређених делатности. Са прихватањем стандарда који важе на светском тржишту предузеће повећава своју виталност. Друго, смањивање зависности од негативних кретања на домаћем тржишту. Треће, ширење могућности продаје. Четврто, укључивање у међународне токове производне специјализације и кооперације. И пето, обезбеђивање иностраног конвертибилног новца за набавку у свету нове најпродуктивније производне опреме.

(2) Основна функција предузећа је обављање одређених делатности (за које се определило и регистровало) на одговарајући начин (тј. према прописаним техничким и другим стандардима) и тиме давања свог доприноса задовољавању извесних потреба људи. Затим, и обезбеђивање власницима капитала приноса на уложена средства. Оно своје пословање прилагођава захтевима тржишта и према успеху у томе остварује мањи или већи профит.

Поред ове основне, предузеће има и посебну функцију. Међутим, она није јединствена за сва предузећа. Посебна функција производног предузећа разликује се од посебне функције трговачког предузећа.

(а) Посебна функција производног предузећа је допринос друштвено-економском развоју, тј. остваривању новог квалитативно бољег друштва.

Две основне и најважније карактеристике или одреднице тог друштва су: виши степен задовољавања људских потреба и краће радно време запослених. Међутим, оно има и многе друге одлике, као што су: пуна запосленост, хуманитарни услови рада, здрава и чиста животна и природна средина и друге.

Основна претпоставка развоја новог друштва је повећање продуктивности рада, тј. остварене производње по раднику. Оно омогућава повећање зарада запослених. А већа куповна моћ значи и већу потрошњу односно већи степен задовољавања потреба. Такође, омогућава и повремено скраћивање радног времена. Повећање производње по раднику може се вршити једино у производним предузећима, с обзиром да трговина само посредује у размени. Но, ако је она (и банкарство) уско грло производње, може имати негативан допринос.

Допринос остваривању пуне запослености производно предузеће може давати непосредно или посредно. Оно тај допринос даје непосредно путем увећања уложених средстава и производње, релативно у мери програмираног привредног раста, или у већој мери. Међутим, његова орјентација може бити пословање са датим средствима, односно опстанак на тржишту у датој величини. У том случају наведени допринос треба да даје посредно, путем издвајања одређеног износа акумулације у регионални или национални развојни фонд из кога ће се финансирати проширена репродукција (пре свега куповином акција на њиховом примарном тржишту). У вези с тим долази до остваривања прихода и по основу држања хартија од вредности, остваривања тзв. финансијских прихода. (Све више, и независно од поменутог доприноса, са приватизацијом и развојем акционарства производно предузеће је упућено на формирање свог портфеља хартија од вредности, те на економију тог портфеља.)

(б) Посебна функција трговачког предузећа је повезивање са производним предузећима ради усклађивања својих делатности. Трговачки капитал је осамостаљени део производног капитала. Међутим, та његова самосталност не би требало да буде основ и узрок хипер-продукције и нерационалног трошења друштвеног богатства (производних и прометних фондова). На пример, трговачко предузеће не би требало да закључује уговоре о набавци робе са произвођачима у вредностима које немају везе са реалним могућностима његове продаје.

Усклађеност делатности трговачког предузећа са производњом подразумева пре свега следеће:

- да у износу реално очекиваног промета има закључене годишње и вишегодишње уговоре о испоруци робе са произвођачима које само одабере;
  - да те уговоре поштује и извршава; као и,
  - да са произвођачима чије производе реализује послује по принципу заједничког прихода и заједничког ризика.
-
-

Приход је збир умножака реализованих количина и цена роба. За произвођача и трговца он је заједнички ако се остварује у њиховој међусобној сарадњи. Реч је овде о следећем: заједничком доприносу креацији производа, заједничком утврђивању цена и других услова продаје, те заједничком утврђивању основа и стандарда за појединачно учешће у оствареном приходу (од реализације по малопродајним ценама).

Заједнички приход се остварује уз заједнички ризик. Уколико се обострано креирани производ тешко реализује по утврђеној цени, предузимају се извесне мере за поспешивање продаје. Издаци у вези с тим деле се према појединачном учешћу у заједничком приходу. Исто тако, ако се изврши продаја по нижој договореној цени, изгубљени део очекиваног прихода погађа уједно и произвођача (опет, у мери његовог учешћа у заједничком приходу).

Усклађивање трговине са производњом у наведеном смислу не умањује економску самосталност трговинског предузећа. С једне стране, зато што је оно слободно да бира трговачку браншу и свој асортиман продаје (односно, да тежи и остваривању екстра профита). И с друге, јер може да се потом слободно определи за произвођаче који ће бити његови испоручиоци-добављачи (са којима ће развијати дугорочну пословну сарадњу и допринести стабилизацији тржишта).

Допринос трговачког предузећа друштвено-економском развоју у облику стабилизације процеса репродукције, не исцрпљује се само тиме. Оно може доприносити и остваривању пуне запослености радно способног становништва. У крајњем случају, када је извршена тзв. сразмерна расподела друштвеног фонда рада, трговачки капитал у привреди једне земље треба да се повећава процентуално колико и произвођачки капитал. Уједно, с тим се повећава и број запослених радника у области трговине. Исто важи и за другу област промета, за област новчаног промета или банкарства.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Капитал; 2. Средства за рад; 3. Оруђа за рад; 4. Предмети рада; 5. Сировине; 6. Полуфабрикати; 7. Средства за производњу; 8. Рад 9. Радна снага; 10. Предузетништво; 11. Предузетник; 12. Бруто приход; 13. Додатна вредност; 14. Добитак; 15. Губитак.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Наведи основне појавне облике или облике егзистенције капитала!
2. Који од ових облика истичемо као елемент туђег капитала?
3. Зашто се земља (која је по суштини природно добро) наводи као елемент капитала?
4. Како се мери количина утрошеног рада, и који проблем се јавља у вези са тим?
5. У чему се огледа садржај предузетништва?
6. Ко су предузетници у појединим врстама предузећа?
7. Који су учинци или резултати предузећа у натуралном облику?
8. Који су учинци или резултати предузећа у вредносном облику?
9. Наведи основне циљеве предузећа!
10. Која би била посебна функција производног, а која трговинског предузећа?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Укупна вредност капитала у предузећу на крају године (по попису) износи 100.000. При томе, потраживања предузећа су 20.000, а обавезе 10.000. *Израчунај износ сопственог капитала на почетку следеће године!*

2. Укупна вредност капитала у предузећу на крају године (по попису) износи 100.000. Од тога су обавезе 10.000. Остварен је добитак од 15.000 и исти распоређен за фондове и за дивиденде акционарима у сразмери 1 : 2. *Израчунај стварни расположиви износ сопственог капитала на почетку следеће године! Израчунај износ укупног капитала!*

3. Вредност капитала у предузећу износи 100.000. При томе, потраживања су му 30.000, а обавезе 20.000. У укупној вредности капитала готови производи учествују са 10%. Због неодговарајућих услова њиховог чувања уочено је приликом пописа да им је умањен квалитет, па је извршено снижа-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

вање њихових цена за 30% у циљу распродаје. *Израчунај износ сопственог капитала!*

4. *Израчунај месечну количину рада групе од 8 радника, ако су њихови часови ефективног рада и коефицијенти његове сложености следећи:*

Број радника	Часови ефективног рада	Квалификација радника	Коефицијенти сложености рада
2	360	неквалификовани	1,0
5	800	квалификовани	1,2
1	180	висококвалификовани	1,5

2. Ангажовање производних ресурса

2.1. Појам ангажовања производних ресурса и врсте приноса

(1) Ангажовање, предујмљивање или улагање производних ресурса јесте процес њиховог обезбеђивања. Сваки ресурс има свој карактеристични процес обезбеђивања. Уопште, ради обављања одређене или одређених делатности ангажују се рад и капитал. Рад се изражава бројем запослених радника, а капитал вредносно. Какав ће бити однос капитала и рада приликом њиховог ангажовања, то зависи пре свега од врсте делатности.

(2) О приносима на основу ангажовања производних ресурса говоримо најпре занемарујући утицај привредног циклуса. Уз непроменљивост осталих производних ресурса, почетак улагања једног (ако он недостаје или је недовољан) доводи најпре до растућег, а затим до опадајућег приноса (све до његовог престанка). Под приносом подразумевамо повећање оствареног бруто прихода предузећа.

Врсту приноса код ангажовања једног ресурса можемо утврдити – на основу односа његове граничне и укупне продуктивности, као и вредности коефицијената еластичности производње према повећању тог ресурса.

Укупну односно просечну продуктивност (или производ) ангажованог производног ресурса j -те врсте (PP_j), за $j = 1$ до n , израчунавамо као количник остварене производње или прихода (Π) и ангажованог износа тог ресурса (P_j): $PP_j = \Pi / P_j$. А граничну продуктивност (или производ), као количник додајне производње односно прихода ($\Delta\Pi$) и додајног ангажованог износа овог ресурса (ΔP_j): $rPP_j = \Delta\Pi / \Delta P_j$. Растући принос – када је реч о једном производном ресурсу – остварује се ако му је гранична продуктивност већа од просечне односно укупне. Ако је мања, принос је опадајући. У случају њихове једнакости, имамо једнаки принос.

Коефицијент еластичности производње према уложеном ресурсу P_j (EPP_j) показатељ је односа процента повећања производње (прихода) и процента повећања ангажованог износа овог ресурса: $EPP_j = \% \Pi / \% P_j$. Вредност овог коефицијента указује на врсту приноса: $EPP_j > 1$ значи растући принос, $EPP_j = 1$ значи једнаки принос и, $EPP_j < 1$ значи опадајући принос.

На основу врсте приноса видимо да ли је један ресурс дефицитаран или суфицитаран у производњи. У случају растућег приноса производни ресурс је дефицитаран, а у случају опадајућег он је суфицитаран. Недостатак или вишак једног ресурса може се утврдити и независно од приноса, преко степена његовог коришћења. Ако је ангажован у већој мери, користи се мање времена (недовољно, у мањем броју смена). И супротно.

Еластичност производње можемо израчунати и у односу на улагање свих производних ресурса, односно рада и капитала, а према обрасцу:

$$EP_{p,k} = \frac{\%П}{\sqrt{\%P \times \%K}}$$

Вредност израчаног коефицијента означава врсту приноса исто као у случају једног фактора. Растуће приносе имамо пре свега код предузећа која производе нове производе, где је обим производње значајно мањи од потреба. А опадајуће приносе, код предузећа чији обим производње премашује обим потреба. Врста приноса показује, овде, да ли су капацитети предузећа дефицитарни или суфицитарни на тржишту.

(3) О приносима који се остварују у предузећу на основу ангажовања производних ресурса може се говорити и под утицајем привредног циклуса. У току рецесије или кризе долази до опадајућих приноса. Супротно, у време раста и просперитета остварују се растући приноси.

2. 2. Оптимална комбинација и супституција ангажованих производних ресурса

(1) На основу вредности граничних производа појединих производних ресурса, као и на основу коефицијената еластичности производње ових ресурса – може се утврдити да ли је састав (тј. комбинација) ангажованих производних ресурса оптималан односно најбољи могући. Оптималност имамо ако су појединачно односи граничних производа појединих ресурса ($гПр_j$) и њихових набавних цена ($нц_j$) међусобно једнаки: $гПр_1 / нц_1 = гПр_2 / нц_2 = \dots = гПр_n / нц_n$.¹³ Такође, и ако су појединачно коефицијенти еластичности производње према улагању појединих ресурса једнаки јединици: $ЕПр_1 = 1; ЕПр_2 = 1; \dots; ЕПр_n = 1$. Или, ако су међусобно једнаки: $ЕПр_1 = ЕПр_2 = \dots = ЕПр_n$.¹⁴

Производне ресурсе код ангажовања можемо посматрати и агрегатно, као две врсте – капитал и рад. Њихову оптималност ангажовања имамо ако је $гПК / ПК = гПр / нцР$, где би $нцР$ била једнака просечној заради по раднику. Такође, ако су: $ЕПк = 1; ЕПр = 1$. (Или, ако је $ЕПк = ЕПр$ – у случају ангажовања у току раста и просперитета једног привредног циклуса.)

---

¹³ Појединачно, производни ресурси немају исте физичке јединице мере. На пример, код радне снаге физичка јединица је радник, а код цемента цак. То су и минималне количине код њиховог ангажовања. Њихова минимална продуктивност није иста – код једног радника то је просечна зарада по раднику, а код цака цемента то је његова цена. Уопште, минимални гранични производ једног ресурса одређен је његовом набавном ценом.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

У случају неоптималне комбинације ангажованих производних ресурса оправдано је вршити њихову супституцију. Суфицитарне ресурсе у производњи треба делом замењивати дефицитарним. Ако је реч о два ресурса, замена има сврху све док је: пад вредности производње (прихода) услед замене ресурса p_1 мањи од повећања вредности производње услед додајног ангажовања ресурса p_2 .

Код оптималне комбинације ангажованих производних ресурса није могуће повећавати производњу на основу супституције појединих ресурса.

Дакле, у случају оптималности имамо да је:

$$-\Delta p_1 \times \text{гПр}_1 + \Delta p_2 \times \text{гПр}_2 = 0.$$

Деобом ове једнакости са $\Delta p_2 \times \text{гПр}_1$, и њеним сређивањем, добијамо следећи израз оптималности:

$$\frac{\Delta p_1}{\Delta p_2} = \frac{\text{гПр}_2}{\text{гПр}_1}.$$

Израз на левој страни ($\Delta p_1 / \Delta p_2$) показује меру или коефицијент тзв. техничке супституције два ресурса. То јест, супституције дела ресурса p_1 са делом ресурсом p_2 . Израз на десној страни показује однос граничне продуктивности ресурса који се јавља као супститут (p_2) и граничне продуктивности ресурса који се супституише односно замењује (p_1).

(2) У досадашњем приказу, цене ангажованих ресурса биле су занемарене. Тако, што извесни ресурси нису квантифицирани вредносно. Или, пак, на основу (имплицитне) претпоставке нулте инфлације, где је коефицијент промене цена једнак јединици. Међутим, промене цена су стално присутна и значајна појава.

Промена набавних цена ресурса утиче на њихову продуктивност. То

Капитал као (агрегирани) производни ресурс има само једну заједничку јединицу мере, новчану јединицу. Код ангажовања, пошто је комплементаран са радном снагом (као другим основним ресурсом), његова јединица ангажовања (у смислу физичке јединице) могла би бити цена радног места у изразу капиталне опремљености рада (K / P). Тако, пошто се капитал и рад ангажују заједно, улагање капитала требало би вршити најмање у износу цене једног радног места. Међутим, износ предујмљеног капитала условљен је и многим променама независно од радне снаге, као што су: промене нивоа залиха, промене нивоа стања новчаних средстава и потраживања, промене стања под утицајем ревалоризације итд. Према томе, минималну продуктивност капитала не одређује његова цена, нити цена радног места. Одређује је, може се рећи, бруто продуктивност капитала у делатности у којој се врши инвестирање. У смислу, да мора бити: $\text{гПК} \geq \text{ПК}$.

14) У случају ангажовања у току раста и просперитета једног привредног циклуса.

јест, доводи у питање остварену оптималност њихових ангажованих износа. Да би остварио планирани финансијски резултат, произвођач у вези с тим предузима низ мера, а нарочито: редукује залихе, мења цене својих производа и услуга и врши супституцију ресурса у производњи.

Супституција се најчешће врши под претпоставком даје вредности производње (П) као аутпута, и даје вредности суме ангажованих производних ресурса (ВА) као инпута. У случају два ресурса, ако је ресурс p_1 поскупео (Δc_1) – врши се супституција повећања његове цене са додајном количином ресурса p_2 (који није поскупео). Уствари, врши се супституција дела ресурса p_1 са делом ресурса p_2 . То доводи до промене почетне комбинације ангажовања ових ресурса ($KP^1_{1,2}$). То јест, доводи до формирања њихове нове комбинације ($KP^2_{1,2}$).¹⁵⁾

Ако је смањење ангажоване вредности ресурса p_1 због његовог поскупљења једнако повећању ангажоване вредности ресурса p_2 (који није поскупео), тј. ако је супституисана вредност првог ресурса једнака додајној вредности другог, имамо:

$$-\Delta c_1 \times p_1 + \Delta p_2 \times c_2 = 0.$$

Деобом ове једначине са $\Delta p_2 \times p_1$, и њеним сређивањем, добијамо:

$$\frac{\Delta c_1}{\Delta p_2} = \frac{c_2}{p_1}.$$

На левој страни добијене једнакости имамо граничну стопу супституције повећања цене ресурса p_1 са повећањем ангажоване количине ресурса p_2 . Ова једнакост показује услов задржавања степена оптималности комбинације ангажованих производних ресурса.

Повећање ангажоване количине ресурса p_2 (Δp_2) израчунавамо према следећем обрасцу:

$$\Delta p_2 = \frac{\Delta c_1 \times p_1}{c_2}.$$

А количину p_1 у новој комбинацији ангажованих производних ресурса (p^2_1), према обрасцу:

---

¹⁵⁾ Употребљени експоненти овде нису израз потенције, него само бројеви за ознаку и разликовасње комбинације ангажованих производних ресурса.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

$$p_1^2 = \frac{p_1 \times c_1 - \Delta c_1 \times p_1}{c_1 + \Delta c_1}.$$

Разлика између p_1^2 и p_1^1 показује смањење количине ангажованог ресурса p_1 услед његовог поскупљења ($-\Delta p_1$).

Супституцију о којој је управо било речи приказујемо на примеру 1.

Пример 1.

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа
$p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 = \text{ВА};$ $10 \times 40 + 30 \times 10 = 700.$	$\Delta c_1 = 10.$
$KP^1_{1,2} = \{p_1 = 10; p_2 = 30\}.$	$\Delta p_2 = 10;$
$\Pi^1_{1,2} = \{c_1 = 40; c_2 = 10\}.$	$\Delta p_1 = 10.$

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$\Delta p_2 = (\Delta c_1 \times p_1) / c_2 = (10 \times 10) / 10 = 100 / 10 = 10.$$

$$-\Delta c_1 \times p_1 + \Delta p_2 \times c_2 = 0; \quad -10 \times 10 + 10 \times 10 = 0.$$

То јест, $\Delta c_1 / \Delta p_2 = c_2 / p_1; \quad 10 / 10 = 10 / 10.$

$$p_1^2 = (p_1 \times c_1 - \Delta c_1 \times p_1) / (c_1 + \Delta c_1) = (400 - 100) / (40 + 10) = 6.$$

$$-\Delta p_1 = p_1^2 - p_1^1 = 6 - 10 = -4.$$

$$KP^2_{1,2} = \{p_1 = 6; p_2 = 40\}.$$

$$\Pi^2_{1,2} = \{c_1 = 50; c_2 = 10\}.$$

$$p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 = \text{ВА}; \quad 6 \times 50 + 40 \times 10 = 300 + 400 = 700.$$

На крају, истичемо следеће. Супституција ресурса има већи значај у производној потрошњи. Њена сврха овде јесте задржавање трошкова на одређеном нивоу у условима промена цена производних ресурса на тржишту. И даље, задржавање цена готових производа. Она има исту суштину, суштину коју смо управо приказали у наведеном примеру.

2. 3. Техничка и капитална опремљеност рада (и супституција рада капиталом)

(1) Састав или однос капитала и рада показује нам каква је опремљеност текућег живог рада одређеним. Може се говорити о техничкој и о капиталној опремљености рада.

Техничка опремљеност рада јесте однос количина појединих елемената капитала (посебно средстава за рад и предмета рада) с једне стране, и броја запослених радника с друге. Не може се израчунати јединствени коефицијент техничке опремљености рада, него се израчунава скуп тих коефицијената. Вредности ових коефицијената имају тенденцију раста.

У досадашњем развоју људског друштва техничка опремљеност рада се повећавала, нарочито са појавом машинске производње. Она је услов повећања продуктивности рада и, чини се, да нема границу.

Робни произвођачи повећавају техничку опремљеност живог-текућег рада, а тиме и његову продуктивност, ради остваривања екстра профита путем снижавања трошкова. Увођење машина у производњу појевтвињује производе, јер вредности машина имају тенденцију стагнације а вредност радне снаге тенденцију повећања. Оно значи замену ручног рада машинским. До ове замене долази прво у најразвијенијим земљама, где је радна снага и најскупља. Као критеријум за увођење машина и повећање техничке опремљености рада може послужити однос трошкова ручног и трошкова машинског остваривања одређене производње. Упоређују се, за дати обим производње, пре свега трошкови радне снаге са трошковима машина. Ове друге чине углавном: амортизација, трошкови погонског горива, трошкови одржавања и трошкови радне снаге која опслужује машине. Замена је оправдана чим трошкови радне снаге премаше трошкове машина чије су цене дате. Односно, чим трошкови машина падну испод трошкова радне снаге; у случају кад им као новим производима пада цена са повећањем обима производње.

Капитална опремљеност рада изражава се коефицијентом односа вредности предујмљеног капитала и броја запослених радника. Она има тенденцију повећања. Разлоге ове тенденције овде смо навели.

(2) Са повећањем капиталне опремљености рада врши се супституција рада капиталом. Та супституција остварује се на основу споријег раста рада од раста капитала у процесу репродукције. Рад се релативно повећава у мери пораста укупног односно радно способног становништва. С друге стране, капитал се повећава у мери пораста производње, тј. у мери пораста рада и мери пораста његове продуктивности.

2. 4. Продуктивност ангажованих производних ресурса

Продуктивност капитала и продуктивност рада изрази су и показатељи производних могућности или ефикасности основних производних ресурса – када је реч о њиховом ангажовању. Овде говоримо о бруто продуктивности ових ресурса, тј. о утицају који имају на бруто вредност остварене производње (укупан приход предузећа). Продуктивност капитала (ПК) јесте однос или количник вредности остварене производње (П) и вредности пре-

---

дујмљеног односно ангажованог капитала (К): $ПК = П / К$. Док, продуктивност рада (ПР) јесте однос или количник вредности остварене производње (П) и броја запослених радника (Р): $ПР = П / Р$.¹⁶⁾

(1) Продуктивност капитала показатељ је броја обрта овог ресурса у процесу репродукције предузећа.

Као што смо већ рекли, разликујемо укупну и граничну продуктивност капитала (ПК, гПК). Укупну продуктивност овог ресурса (ПК) називамо и просечном продуктивношћу. Гранична продуктивност (гПК) је однос додајне вредности производње ($\Delta П$) и додајне вредности ангажованог капитала ($\Delta К$): $гПК = \Delta П / \Delta К$.

Реципрочне вредности укупне и граничне продуктивности капитала називају се у теорији капиталним коефицијентима. Говори се, тако, о просечном и граничном капиталном коефицијенту. Истиче се – као теоријски закључак односно законитост – да је у привреди, дугорочно, просечни капитални коефицијент непроменљив, а да је гранични мањи од просечног. То значи да се по јединици додајног капитала остварује већи износ домаћег бруто производа него ли по јединици укупног капитала.¹⁷⁾

Овом теоријском закључку додајемо следеће. Продуктивност укупног капитала је дугорочно непроменљива. Међутим, у појединим фазама привредног циклуса укупна и гранична продуктивност капитала се мењају. У време рецесије продуктивност капитала (и укупна и гранична) се смањује, а у време раста и просперитета она се повећава. У првој фази привредног циклуса (рецесији) гранична продуктивност капитала је мања од његове укупне продуктивности, а у другој фази је већа. Једнакост граничне и укупне продуктивности капитала имамо када је раст капитала (релативно, у проценту) једнак расту вредности производње.

(2) Продуктивност рада, као израз производне способности радника, условљена је пре свега његовом капиталном опремљеношћу коју показује однос капитала и броја запослених радника ($К / Р$). Ако је у обрасцу $ПР = (П / К) \times (К / Р)$ продуктивност капитала ($П / К$) непроменљива величина, онда продуктивност рада расте у мери повећања његове капиталне опремљености. Дакле, већа капитална опремљеност рада услов је остваривања његове веће продуктивности. Из управо наведеног обрасца видимо да је и продуктивност капитала детерминанта продуктивности рада. Односно, видимо да

---

16) Продуктивност рада је заправо показатељ производне способности утрошеног или ефективног рада радника. Међутим, под претпоставком да је утрошени рад једнак ангажованом, може се израчунати и према броју запослених радника.

17) Већа продуктивност додајног не доводи до повећања продуктивности укупног капитала. Јер, укупни капитал у функцији губи своју производну способност. Временом нови капацитети застаревају. Уз то, са повећањем производње цене елемената нове капиталне опреме опадају, што се одражава и на вредност производње произвођача нових производа.

постоји међузависност; продуктивност капитала се не остварује сама по себи, него уз ангажовање и утицај запослених радника.

Производна способност радника, тј. продуктивност ангажованог рада, има тенденцију повећања. Овакво кретање произилази из сталне међусобне конкуренције предузећа као тржишних субјеката. Чак и у време рецесије, продуктивност рада је знатно мање подложна опадању него ли продуктивност капитала. (Јер, смањивање производње прати мање-више и смањивање броја запослених радника.)

2. 5. Производне функције предузећа

(1) На нивоу предузећа, производња је условљена расположивим ресурсима (износом капитала и бројем запослених радника). Она је функција тих ресурса. Затим, условљена је и ефикасношћу њиховог коришћења (у изразу продуктивности капитала и продуктивности рада). Улагање односно ангажовање ресурса назива се инпутом, а остварена производња аутпутом.

У поступку анализе, утврђују се производне функције сваког фактора појединачно. С обзиром на доминацију два основна фактора – капитала и рада – ове функције исказују се у општем облику помоћу следећих математичких израза:

$$\Pi = \phi(K); \quad \Pi = \phi(P).$$

Употребљени симболи у наведеним изразима имају следеће значење: Π – производња; ϕ – зависност, функција; K – ангажовани-предујмљени капитал; P – ангажована радна снага, број запослених радника.

(2) Прва функција – у којој се капитал јавља као инпут – интересује пре свега инвеститоре. Њих интересује утврђивање номиналне вредности производње (као аутпута), нарочито њеног износа у будућем периоду (Π_1). Произилази, на основу досадашње анализе, да се овај износ може израчунати према обрасцу:

$$\Pi_1 = (\Pi + \Delta\Pi) \times \{1 + (\%и_1 / 100)\},$$

$$\text{где је } \Delta\Pi = \Delta K, И \times гПК.$$

Наведени симболи у овим математичким изразима имају следеће значење: Π – номинална вредност остварене производње у полазној (базној) години; $\Delta\Pi$ – износ увећања вредности остварене производње (Π) у наредној години; $\%и_1$ – очекивана стопа инфлације у наредној години; $\Delta K, И$ – додајни износ капитала (тј. нето инвестиције) који ће бити ангажован ради

проширења материјалне основе рада и увећања производње у наредној години; гПК – гранична продуктивност капитала у полазној години.

Код увећања производње у овом случају, обезбеђивање додајног износа капитала најчешће није проблем. Проблем је управо могућност његовог оплођивања у смислу остваривања производње односно бруто прихода као аутпуа. На ту могућност указује вредност граничне продуктивности капитала у полазној години. У тој вредности садржана су конјунктурна кретања на тржишту. Ако је она једнака или већа од вредности укупне (просечне) продуктивности овог ресурса у базној години, конјунктурна кретања су повољна. Само по себи, то указује на извесну сигурност и потребу улагања додајног капитала у процесу репродукције предузећа.

(3) Друга функција – у којој се рад јавља као инпут – има шири значај. Она се заснива на повећању ангажоване радне снаге, као и продуктивности рада. Односно базира се на извесном доприносу предузећа повећању броја запослених радника и друштвено-економском развоју (утврђеним као макроекономским циљевима). Ову функцију у конкретном облику – облику који омогућава израчунавање номиналне вредности производње у наредној години (Π_1), као аутпута – приказујемо овде двојако, помоћу обрасца:

$$\Pi_1 = \Pi \times \{1 + (\% \Pi / 100)\} \times \{1 + (\% i_1 / 100)\},$$

$$\text{где је } \% \Pi = \% P + \% \text{ПР} + \{(\% P + \% \text{ПР}) / 100\};$$

$$\Pi_1 = (\Pi + \Delta \Pi) \times \{1 + (\% i_1 / 100)\},$$

$$\text{где је } \Delta \Pi = (P \times \Delta \text{ПР}) + \Delta P \times (\text{ПР} + \Delta \text{ПР}).$$

Нови наведени симболи у овим обрасцима имају следеће значење: P, ПР – број запослених радника, продуктивност рада (у базној години); % Π , %P, %ПР – стопе повећања – производње у наредној години, броја запослених радника, као и продуктивности рада; ΔP – повећање броја запослених радника, додајни број радника; $\Delta \text{ПР}$ – износ повећања продуктивности рада.

Износ додајног капитала (ΔK), који омогућава повећање производње према другој функцији, може се израчунати према обрасцу: $\Delta K = \Delta \Pi / \text{гПК}$. Вредност граничне продуктивности капитала (гПК) и у овом случају указује на сигурност и потребу улагања додајног капитала. Ако је она мања од вредности укупне (просечне) продуктивности овог ресурса, то указује пре свега на недостатак тражње и друге проблеме репродукције. То јест, доводи у питање потребу повећања капитала и производње у предузећу.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Ангажовање производних ресурса; 2. Приноси на основу ангажовања; 3. Укупна (или просечна) продуктивност капитала; 4. Гранична продуктивност капитала; 5. Капитални коефицијенти; 6. Еластичност производње према ангажовању датог ресурса; 7. Оптимална комбинација ангажованих производних ресурса; 8. Супституција ангажованих производних ресурса; 9. Коефицијенти супституције; 10. Техничка опремљеност рада; 11. Капитална опремљеност рада; 12. Супституција рада капиталом; 13. Продуктивност рада; 14. Производне функције предузећа.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Шта нам показује врста приноса на основу ангажовања производног (и производних) ресурса?
2. Какво је кретање приноса са улагањем производног ресурса – независно, као и зависно од привредног циклуса?
3. У ком случају се говори о оптималној комбинацији ангажованих производних ресурса?
4. Шта доводи до супституције ангажованих производних ресурса?
5. Чему води повећање техничке опремљености рада у предузећу?
6. Каква је тенденција техничке и капиталне опремљености рада?
7. Шта у највећој мери доводи до повећања продуктивности рада?
8. Какву тенденцију има продуктивност рада, и зашто?
9. Напиши производне функције предузећа у њиховом општем и конкретном облику!

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Предузеће је остварило укупан приход од 1.000.000 са капиталом од 200.000. Повећање капитала за 10% резултирало је у повећању прихода за 20%. *Израчунај просечни и гранични капитални коефицијент! б) Израчунај просечну и граничну продуктивност капитала!*
2. У предузећу је са капиталом од 100.000 и 40 запослених радника у току године остварена производња од 800.000. Са повећањем капитала за 10.000 и броја запослених за 5 радника остварена је производња у наредној години од 900.000. *Израчунај посебно: коефицијент капиталне и коефици-*

јент радне еластичности производње! Израчунај коефицијент еластичности производње у односу на настале промене оба производна фактора! Оцени на основу наведених промена да ли је дошло до повећања или смањења: продуктивности капитала и продуктивности рада; као и капиталне опремљености рада!

3. *Израчунај номиналну вредност производње предузећа у наредној години на основу образаца из књиге и следећих података:*

а) у случају додајног ангажовања капитала

- остварена производња у базној години 1.000.000,
- повећање капитала, нето инвестиције 30.000,
- гранична продуктивност капитала 2,
- очекивана стопа инфлације у наредној години 10%;

б) у случају додајног ангажовања радне снаге

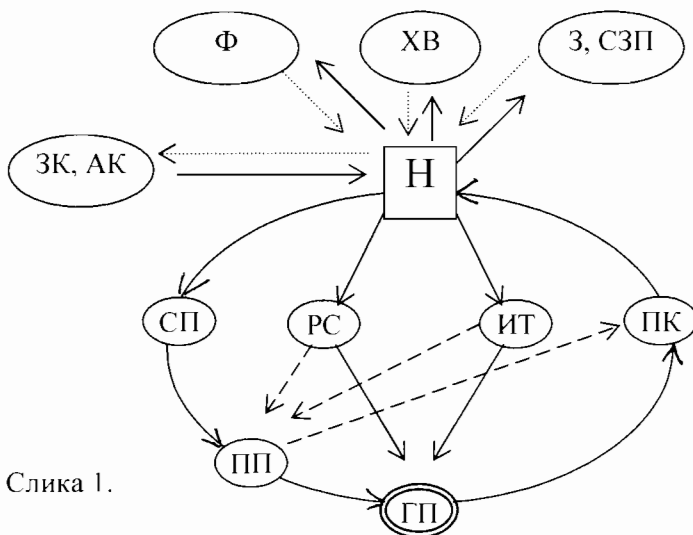
- остварена производња у базној години 1.000.000,
- стопа повећања броја запослених радника 1%,
- стопа повећања продуктивности рада 2%,
- очекивана стопа инфлације у наредној години 10%.

3. Обрт капитала, репродукциона потрошња и остваривање вредности

3. 1. Кружни ток капитала и његова подела на стални и оптицајни

(1) Капитал истовремено постоји и функционише у више облика. У процесу производње он се трансформише. То јест, прелази из једног облика у други, из претходног у наредни. При томе једино је новац и почетни и завршни облик његове егзистенције или постојања. Ову трансформацију називамо кружним кретањем или обртом предујмљеног капитала.

Кружно кретање капитала у једном производном предузећу прикажујемо визуелно помоћу шеме, у графикону на слици 1.

Слика 1.

Новац који се налази на (основном) текућем рачуну предузећа (Н) истовремено је и почетни и завршни облик постојања капитала. Он се користи (одлива) – за набавку средстава за производњу (СП); за исплату зарада радника, тј. утрошене радне снаге (РС); као и за разне издатке од којих се многи рачунају као трошкови (ИТ). У процесу производње настају полу-производи (ПП), а затим и готови производи (ГП).

У продајну вредност готових производа зарачунавају се, прво – трошкови средстава за производњу, исплаћене зараде и накнаде запосленим радницима, као и други новчани издаци предузећа који (према прописима о

утврђивању финансијског резултата у предузећима) чине трошкове производње. Затим, додаје се и извесна зарада тј. добитак или профит предузећа.

Продајом готовних производа настају потраживања од купаца (ПК).

Приликом наплате рачуна за продату робу (производе предузећа) поменута потраживања се гасе, а новац притиче на текући рачун предузећа (Н). С тим, основни кружни ток капитала може почети поново.

Код производне кооперације врши се продаја полупроизвода. У овом случају они имају функцију готових производа. Испрекиданим линијама у приказаној шеми назначени су ток формирања продајних вредности полупроизвода и ток њихове продаје и настанка потраживања од купаца.

Новчани прилив на основном рачуну чини приход предузећа. С друге стране, одлив са тог рачуна углавном је израз његових расхода. У општем случају приход је већи од расхода (јер је у износ продајних цена и вредности урачунат и профит или зарада предузећа).

Истовремено са приказаним основним кружним током производног капитала одвијају се и његови споредни токови. Реч је о следећем. Један део прихода издваја се у новчане фондове предузећа (Ф). Основни фондови су: фонд амортизације, фонд акумулације и резервни фонд. Приликом наменског коришћења ових фондова новчана средства се враћају на основни рачун предузећа, најчешће са каматом. Затим, често се део прихода користи за куповину различитих хартија од вредности (ХВ). Оне доносе принос у облику камате и дивиденде, а могу се и продавати. Такође, део прихода може се користити и за куповину земље и средстава заједничке потрошње (З, СЗП), а у циљу добијања ренте и остваривања допунских прихода и извесних права запослених.

Споредни ток имамо и у вези коришћења туђег капитала. Када се тај капитал добија, као зајмовни или акционарски (ЗК, АК), он притиче на основни рачун предузећа. Међутим, када се капитал враћа и исплаћују камата и дивиденда, имамо одлив са тог рачуна.

Један део реализоване вредности искаче из кружног тока, приликом плаћања пореза на добитак и других обавеза за друштвену потрошњу. Такође, он се може и враћати (у облику регреса, дотација, премија и слично).

Обрт производног капитала врши се уз изванредан пословни ризик. Најтежа и најризичнија фаза јесте продаја. У овој фази долази до изражаја противуречност између индивидуалног и друштвеног карактера рада.

(2) Време обрта капитала је период у коме се изврши један кружни ток тј. обрт капитала. Оно се израчунава у данима. Најчешће је краће од 365 дана. У производњи, тај обрт се одвија у три основне фазе. У првој фази се врши набавка односно предујмљивање капитала и радне снаге. У другој фази, трошење ових ресурса ради остваривања одређеног учинка (одређених производа или услуга). И на крају, у трећој фази, врши се продаја остваре-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

ног учинка. Све наведене фазе одвијају се истовремено, тако да се међусобно преклапају. Због тога се времена њиховог трајања не могу сабирати.

Код услуга (производа нематеријалне садржине) фаза производње истовремено је и фаза продаје. Јер, услуга се пружа тек на основу њеног уговарања и спремности купца односно корисника да је плати.

Време или трајање једног обрта (ВО) утврђује се на основу броја дана у години (365) и броја обрта капитала у тој години, према обрасцу:

$$\text{ВО} = \text{број дана у години} / \text{број обрта капитала.}$$

Да би утврдили време обрта, морамо најпре израчунати број обрта капитала (БО). Овај број израчунава се помоћу следећег обрасца:

$$\text{БО} = \text{брuto приход} / \text{предујмљени капитал.}$$

Број обрта може се израчунати и у случају само једног елемента капитала. У овом случају, он се утврђује према обрасцу:

$$\text{БО} = \text{промет} / \text{предујмљени елеменат капитала.}$$

Под прометом подразумевамо излаз са одређеног рачуна (односно из одређеног магацина) у току године. А под предујмљеним елементом капитала, подразумевамо просечно стање на том рачуну.

Број обрта појединих елемената капитала није исти. Најмањи је код средстава за рад (пошто је њихов век трајања дужи од једне године).

Обрт капитала у појединим делатностима је различит. Пре свега, због различите техничке опремљености рада, као и због различитих поступака који се примењују приликом стварања учинка. Одређени утицај имају и разлике у карактеристикама и степену задовољености потреба. Ово су објективни разлози. Он није једнак ни код свих предузећа у оквиру једне делатности. Углавном, из субјективних разлога. Но, одређени утицај могу имати и објективне околности. На пример, експлоатација угља у неједнаким природним условима доводи до различитог обрта капитала у појединим рудницама са истим капиталом.

У једној делатности, бржи обрт капитала у појединим предузећима доноси им већи профит.

(3) Подела капитала у предузећу на стални и оптицајни извршена је према брзини и времену обрта појединих његових елемената. За стални капитал се користе још два назива: фиксни капитал (или фондови) и основна средства. А за оптицајни капитал, називи: циркулирајући капитал (или фондови) и обртна средства. Стални капитал чине елементи предујмљеног капи-

---

тала који имају број обрта мањи од јединице. То јест, који имају време обрта дуже од једне године. Док, оптицајни капитал чине елементи који имају број обрта већи од јединице, односно време обрта краће од једне године.

Предузеће у пословању рачуна са одређеним износом – како сталног, тако и оптицајног капитала. Износи оптицајног капитала са којима се рачуна (као нормалним или оптималним залихама и стањима) називају се трајним обртним средствима. Ова средства (која чине највећи део оптицајног капитала) обезбеђују се пре свега из сопствених извора, као што је то случај и са основним средствима.

3. 2. Трошење производних ресурса и врсте трошкова

У процесу производње предујмљени капитал и радна снага се троше. Настају утрошци и на основу њих одређени учинак (производ, тј. роба). Исто тако, настају трошкови. Утрошак је количина утрошеног производног ресурса. А трошак је вредност утрошка (умножак утрошка и његове цене по јединици мере). Трошкови су и одређени расходи (новчани издаци) који се не јављају по основу утрошка него се рачунају као трошкови.

(1) Сви трошкови у једном производном предузећу јесу трошкови производње, односно трошкови његове репродукције. Могуће је поделити их на материјалне (а) и нематеријалне (б).

(а) *Материјални трошкови* су вредности утрошака материјалне садржине. Чине их: трошкови средстава за рад и трошкови предмета рада.

Трошкови средстава за рад су пре свега: амортизација и трошкови инвестиционог одржавања или тзв. генералног ремонта.

Предујмљена средства за рад троше се физички (што се манифестује кваровима и застојима), као и временски (што се манифестује њиховим застаревањем). Утрошци средстава за рад јављају се приликом њиховог физичког трошења, најчешће у облику истрошених делова. Међутим, код њиховог временског трошења нема утрошака, већ само одређених новчаних издатака који проистичу из потребе да се замене у одређеном року (зато што су се у међувремену појавила нова средства за рад веће производне могућности и економичности).

Амортизација се обрачунава на два начина: временски и функционално. У првом случају, њен годишњи износ добија се као количник набавне вредности једног средства за рад и века његовог трајања: ¹⁸⁾ $AM = \frac{NBSP}{BT}$. Односно, као умножак набавне вредности средства за рад и одговара-

---

¹⁸⁾ Набавну вредност једног средства за рад чине: његова фактурна вредност (цена), трошкови допреме, царински издаци, трошкови утовара и истовара, трошкови уградње и други трошкови који настају до почетка његове наменске употребе. Век трајања није исти код свих средстава за рад.

јуће стопе амортизације: $AM = (НВСР \times \%AM) / 100$. А у другом случају, као умножак остваре производње као учинка у току године (О) и износа амортизације по јединици тог учинка (ам), где су: $ам = НВСР / \Sigma O$; ΣO – укупна производња као учинак која се може остварити у укупном веку трајања предујмљеног средства за рад.

Набавна вредност средстава за рад умањена за износ (обрачунате и издвојене) амортизације, јесте садашња вредност ових средстава.

Стопе амортизације, које треба да се утврђују као минималне и максималне, указују на век трајања имплицитно (он се добија као количник броја 100 и стопе амортизације извесног средства за рад). Минималне стопе онемогућавају преливање вредности средстава за рад у доходак. Оне служе као инструмент очувања вредности поменутих средстава, као и њихове замене у одређеном року. С друге стране, максималне стопе онемогућавају преливање добитка, тј. евидентирање и приказивање једног његовог дела у облику амортизације. Минималне стопе обавезне су пре свега за јавна предузећа, а максималне за сва предузећа.

Временски обрачуната амортизација је фиксни трошак. Њен износ у извесном периоду не зависи од обима производње.

Трошкови инвестиционог одржавања настају приликом крупних оправки и за време тзв. генералног ремонта. Пошто њихов износ представља изузетно велику ставку у укупним трошковима предузећа у том времену (месецу, полугођу, па и години), те угрожава добитак – морају се надокнађивати у дужем року. У пракси, они се додају набавној вредности средстава за рад, па се надокнађују преко амортизације. Тако, са смањивањем садашње вредности средстава за рад (приликом обрачуна и издвајања амортизације) иде и њено повећање.

По истеку века трајања средстава за рад, када се врши њихова замена, јављају се тзв. ликвидациони расходи и ликвидациони приходи. У случају њихове једнакости, они се могу занемарити и губе значај. Међутим, у случају значајне неједнакости где су ликвидациони расходи вишеструко већи, поставља се питање надокнаде ове разлике. Очито пример је, рецимо, једна нуклеарна електрана.

Са овом разликом треба поступати слично као са трошковима инвестиционог одржавања. То јест, треба је унапред укалкулисати у износ амортизације. Образац за израчунавање годишњег износа амортизације био би: $AM = (НВСР - ЛП + ЛР) / ВТ$, односно $AM = (НВСР - ЛП + ЛР) \times \%AM / 100$. Поменута разлика у овом случају оптерећивала би цену производа, па би падала на терет потрошача тог производа (рецимо, електричне енергије ако је реч о нуклеарној електрани).

Трошкови предмета рада јесу трошкови: сировина и материјала, горива, енергије, ситног инвентара, ауто гума, амбалаже и других елемената.

Обрачунавају се на основу утрошака појединих предмета и цена тих предмета по јединици мере. Или, укупно, на основу стандарда потрошње. Карактер трошкова предмета рада имају и разни трошкови текућег одржавања средстава за рад (чишћења, подмазивања, замене ситнијих делова и слично).

(б) *Нематеријални трошкови производње* односе се на ресурсе (и потребе) који немају материјалну садржину. То су, пре свега: трошкови радне снаге, трошкови услуга и остали нематеријални трошкови.

Трошкови радне снаге јесу издаци у вези са ангажовањем и трошењем радне снаге у процесу рада. Многе врсте се утврђују нормативно. А њихови износи, према одређеним стандардима који су друштвено прихватљиви. Као најзначајније, можемо навести следеће: 1. зараде према уговорима о раду; 2. ауторске хонораре, тј. зараде према уговорима о делу (повремене зараде); 3. стимулације, тј. додајне износе зарада; 4. накнаде уговорених зарада (за време празника и годишњег одмора); 5. накнаде одређених трошкова (превоза, исхране, здравствене заштите, осигурања, одвојеног живота од породице, иновације знања, путних трошкова и дневница, одмора и рекреације итд.); 6. награде (за иновације, приликом прослава јубилеја, отпремнине и др.); као и 7. остале издатке (стипендије и др.).

Трошкови услуга су вредности извршених туђих производних као и непроизводних услуга, према уговореним износивама или постојећим ценама. Најчешће производне услуге су: припрема производње, дорада, техничка контрола и контрола квалитета, израда алата и одржавање средстава за рад. А непроизводне: транспорт, ПТТ услуге, евиденција и обрачун, продаја, складиштење, реклама и пропаганда, као и излагање и промоција производа на сајмовима и продајним изложбама.

Остали нематеријални трошкови су разни издаци који се рачунају и евидентирају као трошкови, а које овде нисмо сврстали ни у једну од претходних група трошкова.

(2) У економској анализи посебно се истичу следеће врсте трошкова: директни (појединачни) и општи (а); фиксни и варијабилни (б); укупни и просечни, те додајни и гранични (в); као и интерни и екстерни (г).

(а) Подела трошкова на директне (појединачне) и опште, извршена је према могућности и начину њиховог везивања за учинак. *Директни или појединачни трошкови* су они који се могу везати за учинак непосредно. А *општи*, они који се непосредно могу везати само за места (организационе јединице) где су настали. Најзначајнији директни трошкови су: трошкови основног материјала и трошкови тзв. директног производног рада. Општи трошкови деле се на: опште трошкове израде; опште трошкове промета; као и опште трошкове управе, евиденције и друге опште трошкове.

(б) Према томе да ли мењају свој укупни износ ако се повећава обим учинка, трошкови се деле на фиксне и варијабилне.

Фиксни карактер имају *трошкови* чији укупни износ не зависи од обима оствареног учинка. Они су условљени временом трајања производње, као и величином инсталираних капацитета у оквиру предузећа. Називају се, још, периодичним трошковима и трошковима капацитета. Најзначајнији фиксни трошак је амортизација средстава за рад.

Варијабилни трошкови су они чији се укупни износ мења зависно од обима оствареног учинка. Ако нема учинка, нема ни ових трошкова. Називају се, још, трошковима продукта (производа). Могу бити сразмерни (пропорционални) и несразмерни. А ови други, деле се на релативно фиксне (варијабилно фиксне) и прогресивне.

Сразмерни трошкови мењају се у истој мери (проценту) као и обим учинка. Чине их директни трошкови. Односно, чине их вредности утрошака који су нормирани по јединици учинка (производа).

Релативно фиксни трошкови повећавају се са променом зоне обима (на пример, са повећањем броја радних смена). Или, пак, са променом инсталираног капацитета, асортимана учинка и делатности, те организационе структуре предузећа и производње.

Прогресивни трошкови у укупном износу расту брже од обима учинка. Највећи део ових трошкова условљен је остваривањем позитивног финансијског резултата и његовим износом. Такође, они настају код високог степена коришћења капацитета: са увођењем прековременог рада, са повећаним напорима реализације (већи рабат, већи трошкови трговачких путника и др.), са отклањањем учесталих кварова, са повећањем шкарта, итд.

(в) Трошкове једне врсте називамо *укупним трошковима* (те врсте), а њихов износ по јединици производа *просечним трошковима*.

Додајни трошкови израз су повећања или прираста трошкова. Они се јављају – било због повећања производње, или услед повећања цена производних ресурса. Овде као узрок њиховог повећања имамо у виду само раст производње. *Гранични трошкови* јесу просечни трошкови по јединици додајне производње. Утврђују се деобом прираста (додајног износа) укупних трошкова са прирастом (додајном количином) оствареног учинка. На пример, ако се производња једног производа повећа са 1.000 на 1.200 комада, а трошкови његове производње са 40.000 на 50.000 динара – гранични трошкови овог производа износиће 50 динара. Дакле, имамо да је: $(50.000 - 40.000) / (1.200 - 1.000) = 50$.

Прираст укупних трошкова једног робног произвођача у ствари је прираст његових варијабилних трошкова.

(г) *Интерни трошкови* су они који настају приликом обављања одређених делатности у предузећу. Резултирају у одређеном учинку, тј. обиму производње. *Екстерни трошкови* нису нужни у процесу рада. Они се јављају због непоштовања одређених стандарда, занемаривања окружења, као и

расипништва. Овој групи трошкова припадају: казне и пенали, накнаде штете правним и физичким лицима (нпр. због загађивања земљишта, воде и др.), издаци за санацију раније учењене штете (нпр. за измештање отпада, чишћење земљишта и речних корита, те уређење јаловишта у рударству), издаци за спонзорство и донаторство и слично.

3.3. Цена коштања

Цена коштања показује колико произвођача стаје (кошта) јединица неког производа. То јест, показује износ трошкова по јединици производа. Она се наводи и под именом просечни трошкови производње.

Износ цене коштања израз је потребне вредности (по јединици производа), вредности неопходне за надокнаду утрошених производних ресурса. Тек после ове накнаде следи остваривање профита. Према томе, продајна цена (као израз просечног прихода) мора бити већа од цене коштања. Управо због тога, цена коштања назива се и прагом рентабилности.

Израчунавање цене коштања назива се калкулацијом. Најпознатији је метод додајне калкулације. Његова суштина огледа се у следећем. Директним трошковима производа додају се општи трошкови према одређеном кључу. Затим се тај збир (укупни трошкови производње једне врсте производа) подели бројем произведених јединица овог производа. Добијени количник показује, тј. изражава, његову цену коштања.

Као кључеви користе се односи директних трошкова појединих производа према директним трошковима предузећа.

Како се утврђује цена коштања методом додајне калкулације, може се видети на хипотетичном примеру који управо приказујемо.

Пример израчунавања цене коштања производа А

1. Општи трошкови предузећа: 100

2. Директни трошкови и односи или структура ових трошкова који се користе као кључеви за расподелу општих трошкова на поједине врсте производа:

Производ	Количина оствареног производа	Директни трошкови производње	Појединачни кључеви за расподелу
А	20	250	0,5
Б	12	150	0,3
В	10	100	0,2
Свега	-	500	1,0

3. Цена коштања производа А: $(250 + 100 \times 0,5) / 20 = 15$.

Утврђивање цене коштања могуће је вршити и једноставније – на основу општег, тј. заједничког кључа за расподелу. Најпре се, у облику коефицијента, може израчунати однос укупних и директних трошкова производње предузећа (који представља заједнички кључ за расподелу општих трошкова). А затим и цене коштања појединих производа, тако што ће се директни трошкови по јединици извесног производа помножити тим коефицијентом. Из података у наведеном примеру имамо да је заједнички кључ за расподелу општих трошкова: $(500 + 100) / 500 = 1,2$. Односно, да је цена коштања производа А: $(250 / 20) \times 1,2 = 15$.

3. 4. Профит и вишак вредности

(1) Профит је зарада предузећа. То је позитивна разлика (финансијски резултат) између његових прихода и расхода. Назива се и добитком. По јединици производа, профит је позитивна разлика између његове продајне цене и цене коштања.

Разликујемо бруто и нето профит. Бруто профит је величина коју предузеће остварује на тржишту или по тржишним условима. С друге стране, нето профит је износ профита који остаје предузећу; то је бруто профит умањен за порез на добитак.

Остваривање профита се сагледава не само апсолутно (у оствареном износу), него и релативно – у облику профитне стопе (%ПФ).

Профитна стопа се израчунава према обрасцу:

$$\%ПФ = (\text{бруто профит} / \text{предујмљени капитал}) \times 100.$$

Може се израчунати на нивоу предузећа, за једну делатност, једну административно-територијалну јединицу (АТЈ), као и за привреду у целини. Профитна стопа предузећа јесте индивидуална профитна стопа, а профитна стопа у привреди назива се општом профитном стопом. Остале две профитне стопе (једне делатности, као и једне АТЈ) имају истовремено карактер индивидуалности и општости.

У остваривању и максимирању профита води се рачуна пре свега о његовом минималном и просечном нивоу.

Минимални износ би била камата на предујмљени капитал. Ако предузеће са датим капиталом не може да оствари профит већи него што би му вредност тог капитала донела принос у облику камате, не треба ни да почиње обављање неке делатности у области производње и робног промета. Разлика између оствареног профита и камате на вредност предујмљеног капитала позната је под именом предузетничка добит. Она се приказује као накнада или награда предузетнику за пословни ризик.

Стопа предузетничке добити јесте разлика између профитне стопе и каматне стопе.

Многи инвеститори одлучују се за пласмане уз пословни ризик. Пре свега, из следећих разлога. Прво, зато што сигурних пласмана нема довољно. Друго, јер желе већу зараду, тј. већи принос него што је камата коју могу добити без ризика. И треће, да би – у случају инфлације – избегли обезвређивање капитала пласираног у облику новчаног депозита или куповине каматноносних папира.

Упоређивањем профитне стопе предузећа са профитном стопом гране, као и са општом профитном стопом (у привреди), врши се оцена профита који предузеће остварује. Он може бити – мањи од просека, просечан или већи од просека. Ако је већи, он у себи садржи тзв. екстра или, пак, монополски профит.

Позитивна разлика између оствареног бруто профита предузећа и профита обрачунатог на његов капитал по профитној стопи гране или по општој профитној стопи јесте екстра профит, али под условом да се остварује по основу рада и резултата рада. Разликујемо екстра профит у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу, то је профит изнад просечног профита у једној области. А у ширем смислу, то је профит изнад просечног профита у привреди као целини.

Основи остваривања екстра профита у једном производном предузећу јесу: прво, нижи трошкови производње од трошкова просечног произвођача (за производе које оно производи); друго, више продајне цене од тржишних, као и од равнотежних цена; и треће, већа продуктивност капитала, као и (ангажованог) рада, од оних које се остварују у његовој грани односно привреди. Реч је овде о успешности предузећа у вези са ангажовањем и трошењем производних ресурса. Ако је оно у томе успешније од других предузећа, тј. ако је изнад просека у грани односно у привреди – оствариће екстра или натпросечни профит.

(2) Када је реч о профиту, мора се одредити његов однос према вишку вредности. О вишку вредности до сада нисмо говорили. То је елементарна вредности: износ који се додаје потребној вредности¹⁹⁾ да би се добио износ вредности неког учинка. И профит се додаје потребној вредности, али се притом не добија вредност него реализована вредност у облику прихода. Између вредности и реализоване вредности постоји разлика. А она је узрокована разликом између профита и вишка вредности. Износ вишка вредности већи је од износа профита.

---

¹⁹⁾ Израз потребне вредности су трошкови производње. Међутим, у њиховој маси садржани су и многи трошкови са карактером вишка вредности. По јединици производа, потребна вредност поистовећује се са ценом коштања.

Да би разумели суштину вишка вредности приказујемо учинак једног предузећа као збир потребног производа и вишка производа.

Потребан производ чине количине и врсте производа које су неопходне за репродукцију или надокнаду утрошених производних ресурса. Односно, које треба разменити за производе других произвођача са којима ће се извршити ова репродукција. Један његов део служи за надокнаду утрошених средстава за производњу, а други за надокнаду утрошене радне снаге.

Док, вишак производа чине количине и врсте производа изнад потребног производа – које су нужне да би предузеће обезбедило проширење материјалне основе рада (путем акумулације) и резервног фонда, као и (заједно са другим предузећима) изван друштвене потрошње. Затим, за обављање робног и новчаног промета изван производње, тј. за покриће трошкова промета. И још, за исплату доходака власника капитала.

Вишак вредности јесте вредност вишка производа. Према наведеном, његов износ у једној земљи чине следећа три елемента: профит предузећа у области производње, робног и новчаног промета (ПФ), трошкови робног и новчаног промета (ТРНП), као и новчани издаци производње и промета који имају карактер вишка вредности (ИВВ): Дакле, имамо да је: $ВВ = ПФ + ТРНП + ИВВ$.

Учинак предузећа (тј. количине и врсте производа) стварају радници у току радног времена. У једном делу тог радног времена они стварају потребан производ и потребну вредност, а у другом вишак производа и вишак вредности. Управо због тога, вишак вредности у једној земљи сучељава се са износом вредности утрошене радне снаге у изразу износа исплаћених зарада радника у друштвеној производњи. Процентуални износ њиховог односа назива се општом стопом вишка вредности (%ВВ):

$$\%ВВ = (\text{износ вишка вредности у једној земљи} / \text{износ исплаћених зарада радника у друштвеној производњи}) \times 100.$$

Ова стопа омогућава утврђивање вишка вредности који у општем случају (у просеку) припада једном учинку – јединици производа, произведеној или реализованој количини тог производа, учинку предузећа, учинку једне делатности, или учинку једне административно-територијалне јединице. Имамо овде да је: вишак вредности који припада једном учинку = исплаћене зараде радника за тај учинак $\times \%ВВ / 100$.

3. 5. Појам и утврђивање продајне цене

(1) Размена јединице једног производа као робе на тржишту може бити новчана или натурална у облику трампе. Приликом размене формира

се тзв. прометна или разменска вредност робе. Она показује квантум који се добија код продаје јединице једне врсте робе.

Продајна цена је новчани израз прометне вредности у случају робно-новчане размене. То је еквивалент или накнада у новцу који се добија у размени када продавац уступа своје власништво над јединицом робе купцу. Односно, када га преноси на купца.

Каже се и да је цена новчани израз вредности робе. (Вредност и прометна вредност су различите категорије и величине.) Роба се најчешће не продаје по вредности. Међутим, као детерминанта, вредност робе у највећој мери одређује износ цене односно прометне вредности.

Продајна цена је појавни облик цене на тржишту. То је новчани износ по коме индивидуални произвођач продаје јединицу производа. Она је израз прохода по јединици робе датог произвођача. У општем случају, њен износ је виши од цене коштања, с њом се остварује добитак.

Просечна продајна цена једне робе на тржишту назива се тржишном ценом. (Овде стоји претпоставка да има више произвођача ове робе.) Њен износ најближи је продајној цени оног произвођача који на тржиште износи и реализује највећу количину робе. Може бити стварна или конкретна величина, ако сви произвођачи једне робе врше њену продају по истој цени. Или, аналитичка категорија и величина, ако се израчунава на основу у стварности различитих продајних цена робе.

(2) *За највећи број производа, продајне цене формирају њихови произвођачи самостално.* При томе, као полазна основа произвођачу служи цена коштања. Продајна цена мора бити виша. Затим, руководи се и могућношћу продаје и максимирања прихода и профита.

Продајна цена одређује се прво у калкулативном а онда и у стварном износу. Калкулативни износ продајне цене омогућава произвођачу једнак економски положај са другим произвођачима дате робе. Израчунава се путем увећања цене коштања за проценат са којим рачунају и други произвођачи на тржишту. Са друге стране, стварни износ продајне цене не мора бити једнак калкулативном износу. По могућству, биће виши или нижи.

На тржишту су присутне појаве снижавања и повећавања продајне цене. Она се снижава у случају новог производа, када долази до натпросечног повећања обима производње и снижавања трошкова. Затим, и у случају оправданог ширења тржишта. То јест, ширења тражње и понуде робе на тржишту, где се произвођачи руководе принципом: нижа цена – већа продаја и већи профит. Повећавање продајне цене врши се под утицајем инфлације. Ако држава води инфлациону политику, произвођачи се штите од обезвређивања капитала и прихода путем дизања нивоа продајних цена својих производа. (Они своју политику цена, у оквиру пословне политике, заснивају и на инфлационој политици државе.)

Ако предузеће већ послује са добитком, тј. ако оствареним приходом већ покрива директне и опште трошкове производње, оно може за нови производ формирати продајну цену на бази његових просечних директних трошкова. Увођење у асортиман производње нове робе, чија продајна цена премашује њене просечне директне трошкове – доноси му додајни износ добитка односно профита. Овако формирана продајна цена (у коју нису укључени општи трошкови у целини) може се назвати нелојално-конкурентском продајном ценом. Са њом се уништавају други произвођачи и повећава индивидуално учешће произвођача на тржишту.

У извесним случајевима оправдано је формирање продајне цене у договору између предузећа.

Рецимо, између произвођача робе тзв. стандардизоване производње (производње која је достигла ниво реалних потреба). Цена се договара јавно на основу стандардизације већине њених елемената. Најчешће се као заједничка или јединствена продајна цена за један производ прихвата цена која задовољава најлошијег произвођача. При томе, утврђује се и учешће сваког произвођача појединачно у укупној производњи и реализацији, тј. утврђују се производне квоте. Заједничко утврђивање продајне цене и обима производње једне робе, према наведеном, у функцији је остваривања тржишне равнотеже и спречавања хиперпродукције.

Формирање продајне цене договором оправдано је у још два случаја. Прво, између робних произвођача приликом производне кооперације. И друго, између производног и трговинског предузећа када се међусобно повезују путем остваривања заједничког производа и заједничког прихода. У оба случаја, продајна цена заснива се на заједничким стандардима и елементима који све субјекте (кооперанте, односно производно и трговинско предузеће) доводе у исти и прихватљив економски положај.

У случају слободног формирања цена, држава утиче на цене посредно – различитим мерама економске политике.

Непосредну улогу у формирању цена држава има само за мањи број производа. Она се огледа пре свега у следећем.

Прво, у праћењу цена одређених производа и њиховог утицаја на стабилност тржишта и цена и на животни стандард становништва. Произвођачи тих производа достављају обавештења о ценама.

Друго, у давању сагласности на цене. Реч је овде о производима код којих држава утврђује критеријуме и стандарде за формирање цена. Затим, и о производима чије цене се формирају на основу јавних договора између предузећа ради стабилизације тржишта и производње.

Треће, у одређивању нивоа цена. Цене се најчешће утврђују за поједине пољопривредно-прехрамбене производе. Али, и за извесне производе државних предузећа. Посебно, ако она имају карактер монопола.

Четврто, у прописивању различитих привремених мера, у случају неочекиваних и изразитих поремећаја понуде и тражње.

И пето, у спречавању појава ограничавања конкуренције и остваривања прихода и профита мимо рада и резултата рада, односно појава шпекулације и дестабилизације тржишта.

3. 6. Специфичности кружног тока капитала у области промета

Робни и новчани промет одвијају се у посебним делатностима, у трговини и банкарству. Ове делатности не могу бити потпуно независне од производње. Неопходно је да у процесу репродукције буду усклађене са производњом, као и да доприносе остваривању макроекономских циљева.

Обрт капитала у њима има извесне специфичности.

(1) *Трговина* је посредник у размени између производње и потрошње. Њена основна делатност јесте набавка и продаја робе ради остваривања прихода и профита. Капитал предузећа које се бави трговином називамо трговачким капиталом.

Према обиму продаје и субјектима који се јављају као купци, разликујемо трговину на мало и трговину на велико. Трговина на мало врши продају роба становништву, појединачно у количинама које су потребне домаћинству као потрошачкој јединици. Робе купује од трговине на велико, или непосредно од произвођача. С друге стране, трговина на велико продаје робе трговини на мало, произвођачима и крупним потрошачима – у већим количинама. Куповину врши директно од произвођача. Специјализација у промету има већи значај у трговини на велико; она се намеће као нужност.

У промету долази често до тзв. верижне трговине. То је облик шпекулације који се огледа у препродаји роба, тј. у продаји између трговине на велико. Нормално би било да у промету роба између произвођача и потрошача посредује једно трговинско предузеће на велико, или једно трговинско предузеће на велико и једно трговинско предузеће на мало. Ако има више посредника, цене расту па потрошачи за куповину роба издвајају више новца. У овом случају, у трговини се остварује шпекулативни добитак. Верижна трговина постаје неизбежна само изузетно.

Основни кружни ток капитала у трговинском предузећу није исти као у производном. Разлика је пре свега у следећем. У трговинском предузећу имамо две врсте издвајања са његовог текућег рачуна. Са једне стране, издвајање за пословна средства, радну снагу и друго у вези са процесом обављања робног промета. И са друге, а у највећој мери, издвајање за набавку трговачке робе ради њене даље продаје. Набавна вредност трговинске робе јесте највећа ставка трошкова у трговинском предузећу.

У производном предузећу се са текућег рачуна врши издвајање за средства за производњу, радну снагу и друго само у вези производње. Трошкови предмета рада често су највећа ставка трошкова.

Споредни токови капитала у трговинском предузећу углавном су исти као и у производном предузећу.

Накнада за обављање робног промета јавља се у два облика – у облику трговачке марже и у облику трговачког рабата. Маржа је износ који се додаје набавној вредности трговачке робе. У овом случају, трговинско предузеће набавља робу по продајним ценама произвођача и на њих зарачунава разлику у облику марже по свом нахођењу (или у износу прописаном од државе, када су цене замрзнуте). Тада је оно субјекат који одређује износ продајне цене за крајњег купца. Међутим, рабат је износ који се одбија од продајне вредности робе. Одређује га, као и цену за крајњег купца, произвођач робе односно производно предузеће.

Трговачка маржа и трговачки рабат утврђују се најчешће релативно (у виду процента). Различитим робама није својствен исти проценат марже односно рабата. Свака роба има свој објективно условљени обрт, који се не подударе са обртом других роба. Према томе, за промет појединих роба мора се плаћати накнада у различитом релативном износу.

Из накнаде за обављање робног промета (марже или рабата) врши се, прво, покриће трошкова промета. Остатак јесте профит предузећа.

Трошкови робног промета могу се поделити у две групе. Прву чине тзв. чисти трошкови промета. То су трошкови куповине, продаје и држања нормалних залиха. А другу, сачињавају трошкови који настају као последица продужетка производње у времену и простору. То су пре свега следећи трошкови: дораде роба (на пример, пржења кафе или монтаже намештаја), њиховог сортирања, паковања, чувања у одређеним условима, држања залиха изнад нормале (ако се не врши у шпекулативне сврхе), као и транспорта и допреме до места потрошње.

Трговачки профит у једном предузећу јесте разлика између његових прихода и расхода: $ПФ = П - Р$. Наравно, под условом да је та разлика позитивна. Негативна разлика јесте губитак. Ставку расхода чини и набавна вредност трговачке робе. Такође, трговачки профит је разлика између трговачке марже (или рабата) и трошкова промета: $ПФ = (ТМ, ТР) - ТП$.

Екстра профит у трговини остварује се слично као у производњи. Прво, на основу нижих трошкова промета предузећа од просечних трошкова за остваривање одређеног промета у извесној бранши. И друго, на основу веће продуктивности капитала (тј. обрта) и продуктивности рада од оних који се остварују у његовој бранши.

(2) *Банкарство* је посебна делатност, исто као и трговина. У њој се обавља новчани промет. Реч је овде о пословним банакама, тј. банкама оп-

штег карактера које се мање-више баве свим банкарским пословима. Ови послови могу се поделити на: активне, пасивне и остале банкарске послове.

Код пасивних послова банка је дужник. Она прикупља слободна новчана средства да би извршила њихов пласман. Својим повериоцима плаћа камату која се назива пасивном банкарском каматом. То су пре свега следећи послови: прикупљање краткорочних депозита; емисија и продаја краткорочних каматоносних хартија од вредности; прикупљање орочених депозита; емисија и продаја дугорочних каматоносних хартија од вредности; те, изузетно, узимање краткорочних кредита од централне банке (за обезбеђивање ликвидности у пословању).

Код активних послова банка се јавља као поверилац, јер врши пласман прикупљених новчаних средстава. Као кредитор, она наплаћује камату и то је тзв. активна банкарска камата. У овој групи истичу се следећи послови: одобравање краткорочних кредита; куповина краткорочних хартија од вредности; одобравање дугорочних кредита; као и куповина дугорочних хартија од вредности.

Остали банкарски послови могу бити посреднички и сопствени. Реч је углавном о следећим пословима: платном промету; отварању и извршавању акредитива; издавању кредитних писама; куповини и продаји вредносних папира за рачун других лица; депоновању драгоцености и хартија од вредности; арбитражи; берзанским пословима које банка врши у своје име и за свој рачун; производно-прометним пословима; и, консултантским пословима. За обављање посредничких послова банка не наплаћује камату, већ накнаду у облику разних врста провизије.

Основни кружни ток капитала у једној пословној банци сличан је току који се одвија у трговинском предузећу. Са једне стране, са жиро рачуна банке врши се издвајање за пословна средства, за радну снагу и друго у вези процеса обављања новчаног промета. А са друге, у највећој мери, издвајање по основу одобравања кредита физичким и правним лицима. Одобравањем кредита настају потраживања банке. Сваки кредит јесте одређени облик дужничко-поверилачког односа. Са отплатом кредита, заједно са каматом, новац се враћа на основни новчани рачун (жиро рачун) банке.

Споредни токови капитала у банци, као предузећу у области новчаног промета, углавном су исти као у производном и трговинском предузећу.

Накнада за обављање новчаног промета најчешће се назива банкарском маржом. Она се јавља у више облика. Најзначајнији, по износу које се остварује, јесте разлика између активне и пасивне банкарске камате. Реч је овде о камати коју банка наплаћује од лица које кредитира, те о камати коју плаћа својим депонентима. Остали облици банкарске марже су разне врсте провизија и накнада које пословне банке наплаћују од својих клијената, где посебно место има накнада за обављање платног промета.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Банкарска маржа служи за покриће трошкова новчаног промета и за остваривање профита у банци као предузећу (које послује по принципу привредног рачуна). Она је често под контролом централне банке. Основи остваривања екстра профита у банкарству исти су као у области производње и области робног промета.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Кружни ток капитала; 2. Стални капитал; 3. Оптицајни капитал; 4. Утрошци; 5. Трошкови; 6. Материјални трошкови производње; 7. Нематеријални трошкови производње; 8. Трошкови производње; 9. Амортизација; 10. Трошкови инвестиционог одржавања; 11. Фиксни трошкови; 12. Варијабилни трошкови; 13. Гранични трошкови; 14. Цена коштања; 15. Профит; 16. Екстра профит; 17. Предузетничка добит; 18. Потребна вредност; 19. Вишак вредности; 20. Продајна цена; 21. Тржишна цена; 22. Трговина; 23. Банкарство; 24. Трговачка маржа; 25. Банкарска маржа.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Покажи основни кружни ток произвођачког капитала!
2. Покажи споредне кружне токове капитала у предузећу!
3. Како се израчунава број и време обрта капитала?
4. Да ли су број и време обрта капитала приближно једнаки за све његове појавне облике односно елементе?
5. Које су основне врсте материјалних трошкова производње?
6. Које су основне врсте нематеријалних трошкова производње?
7. Које су основне врсте трошкова средстава за рад?
8. Како се утврђују, обрачунавају, трошкови амортизације?
9. Који су основи утврђивања, обрачуна, трошкова предмета рада?
10. Шта све чини трошкове радне снаге?
11. Наведи основне аналитичке врсте трошкова!
12. Како се утврђује цена коштања једног производа?
13. Како се израчунава профитна стопа?
14. Како се израчунава стопа предузетничке добити, а како стопа екстра профита у једном предузећу?
15. Који су основи остваривања екстра профита у предузећу?
16. Како се израчунава општа стопа вишка вредности, као и вредност одређеног учинка?
17. Како се утврђује продајна цена производа?
18. Које су специфичности кружног тока трговачког и банкарског капитала у оквиру предузећа?
19. Шта су трошкови промета?
20. Шта чини садржај робног промета у трговачком предузећу?
21. Који су то основни банкарски послови?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Са капиталом од 1.000 остварен је у току године приход од 6.000. *Израчунај број и време обрта овог капитала!*

2. Време обрта капитала је 73 дана. *Израчунај његов број обрта!*

3. Број обрта капитала је 7. *Израчунај време обрта!*

4. Просечно стање вредности залиха иверице у магацину репроматеријала износи 1.000. У току године издата је из магацина иверица за потребе производње у вредности од 12.000. *Израчунај број и време обрта иверице као елемента капитала у предузећу!*

5. У току године из магацина је издато разног репроматеријала за потребе производње у вредности од 12.000, а враћено неутрошеног материјала у вредности од 2.000. Просечно стање залиха у магацину било је 4.000. *Израчунај време обрта капитала у овом магацину!*

6. *Израчунај годишњи износ амортизације (АМ) групе средстава за рад (машина и опреме), ако су: набавна вредност ових средстава 10.000, њихови очекивани ликвидациони расходи 4.500, очекивани ликвидациони приход 500, као и просечна стопа амортизације 15%!*

7. *Израчунај годишњи износ амортизације (АМ) групе средстава за рад (машина и опреме), ако су: набавна вредност ових средстава 10.000, трошкови инвестиционог одржавања 2.000 и годишња стопа амортизације 10%!*

8. На крају године, набавна вредност групе средстава за рад износи 10.000. Због инфлације, она се ревалоризује према коефицијенту 1,25. *Израчунај износ амортизације за следећу годину (АМ), ако је стопа 20%!*

9. Набавна вредност једног аутобуса је 15.000.000. Предвиђени век његовог трајања је 5 година, а број пређених километара у том периоду у условима експлоатације према техничким стандардима 750.000. *Израчунај износ амортизације по пређеном километру!* После 3 године експлоатације извршен је генерални ремонт и за то плаћено сервису 375.000. *Израчунај износ амортизације за први месец након генералног ремонта (АМ), ако је у том месецу аутобус прешао 10.000 километара!*

10. На нивоу предузећа, износ трошкова је следећи: укупни трошкови производње 1.000.000, фиксни трошкови 300.000 и директни трошкови 350.000. *Израчунај посебно: износ варијабилних трошкова и износ опитих трошкова у овом предузећу!*

11. По обиму, производња је повећана са 1.000 на 1.100 тона. Гранични трошкови износе 700. *Израчунај суму додајних трошкова!*

12. Предузеће производи три артикла – А, Б и В. Укупни трошкови предузећа су 1.000.000, а од тога општи трошкови 400.000. Роба А произ-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

води се у количини од 20 тона, уз директне трошкове по тони од 15.000. *Израчунај цену коштања ове робе!*

13. Укупни трошкови предузећа су 900.000, а од тога општи трошкови 400.000. Производи се више роба. Међу њима, директни трошкови за укупни обим производње робе А су 100.000, а робе Б 150.000. *Израчунај кључеве (проценте) за расподелу општих трошкова на ова два производа из асортимана! Такође, израчунај цену коштања робе А, ако је она произведена у количини од 1.000 метара!*

14. *Израчунај профитну стопу предузећа, ако је оно током године са 50 радника и са капиталом у вредности од 700.000 остварило приход од 1.100.000 и расходе у износу од 960.000!*

15. Општа профитна стопа у привреди је 10%, а годишња каматна стопа 5%. Предузеће је са капиталом у вредности од 200.000 остварило у току године профит од 30.000, послујући у немонополистичким условима и у складу са законом. *Израчунај износ и стопу предузетничке добити овог предузећа, као и износ његовог екстра профита!*

16. Предузеће је у току године, послујући са капиталом у вредности од 500.000, остварило позитиван финансијски резултат од 100.000. Годишња каматна стопа је 12%. *Израчунај стопу и износ предузетничке добити!*

17. Општа стопа вишка вредности је 125%. Трошкови производње тј. расходи у предузећу износе 200.000, од чега су исплаћене зараде радника 40.000. *Израчунај вишак вредности који се односи на остварену производњу овог предузећа, као и њену укупну вредност!*

18. Цена коштања робе А износи 100, од чега су трошкови радне снаге 40. Општа стопа вишка вредности је 120%. *Израчунај вредност јединице ове робе!*

19. Једну робу произвођач А продаје по цени од 120, а произвођач Б по цени од 140. *Израчунај њену тржишну цену ако је један произвођач продао 1.000, а други 2.000 комада ове робе!*

20. Калкулативни износ продајне цене производа је 120, а стварни износ 115. Његова цена коштања је 90. *Какав економски положај има произвођач са производњом и продајом овог производа?*

21. Цена коштања производа А, који се као нови уводи у производни асортиман, износи 100 од чега су директни трошкови 60. Његова продајна цена је 70. *Да ли овај производ доноси профит сам по себи? Да ли доноси предузећу додајни профит, ако оно пре његовог увођења у асортиман остварује позитиван финансијски резултат? Израчунај износ додајног финансијског резултата у овом случају, ако је количина производа 50!*

22. Набавна вредност робе А је 900, а продајна цена робе Б одређена од произвођача за крајњег купца износи 920. *Израчунај износе разлике у цени ових роба, ако је стопа трговачке марже 15%, а стопа рабата 10%!*

---

4. Максимирање профита

4.1. Економија обима

Суштина економије обима је у ефектима повећања оствареног учинака у његовом натуралном облику.

Повећање обима производње утиче на повећање прихода и расхода, као и финансијског резултата. Даље у овом наслову вршимо анализу тог утицаја. Односно, утврђујемо како и под којим условима се са повећањем обима производње максимира профит.

Повећање обима производње значи повећање степена коришћења производних капацитета, посебно капацитета ангажованих средстава за рад. Зато је економија обима уједно и економија повећања степена коришћења расположивих капацитета.

(1) Са већим обимом производње укупан приход ће се повећавати зависно од кретања продајне цене. Најпре, можемо претпоставити да се цена не мења, тј. да је дата величина. Предузеће само одлучује о цени. Дата цена је једна од могућности за коју се оно опредељује, ако тржиште није презасићено робом. У овом случају, са повећањем обима производње приход се повећава у истој сразмери.

Ако претпоставимо да се цена мора снижавати како би се повећавала ефективна тражња а тиме и производња, приход ће се повећавати само кад је проценат снижења цене мањи од процента повећања тражње и производње. Повећање укупног прихода престаје ако су поменути проценти једнаки. Чим је проценат снижења цене већи, повећање обима производње резултира у смањивању прихода.

Поред укупног прихода (П), о коме смо управо говорили, у анализи разликујемо још – просечни приход и гранични приход.

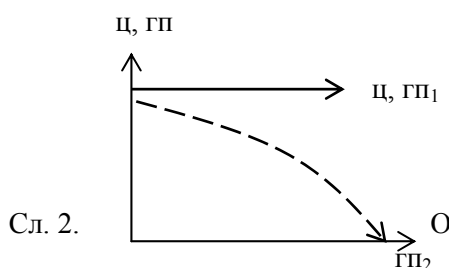
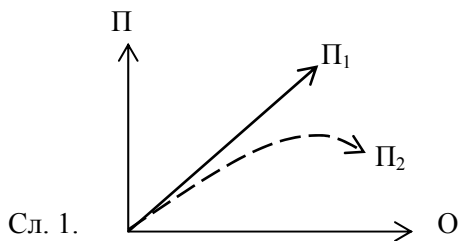
Израз просечног прихода је продајна цена. То је, као што знамо, приход који се остварује по јединици производа у размени. Гранични приход (гп) је износ прихода по јединици додајног производа. Израчунава се деобом повећања прихода ($\Delta\P$) са повећањем производње (ΔO): $гп = \Delta\P / \Delta O$. У случају да се продајна цена не мења, гранични приход је једнак износу ове цене ($гп = ц$). Ако се цена снижава, гранични приход има нижу вредност ($гп < ц$). А ако се повећава, он има вишу вредност ($гп > ц$).

Кретање укупног и граничног прихода под утицајем повећања обима производње приказали смо и графички, на слици 1. и слици 2. И то, у случају дате и у случају снижавања продајне цене. На слици 1. приказано је кретање укупног прихода, а на слици 2. кретање граничног прихода.

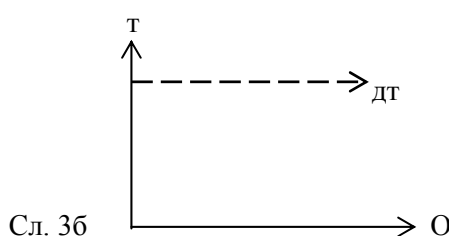
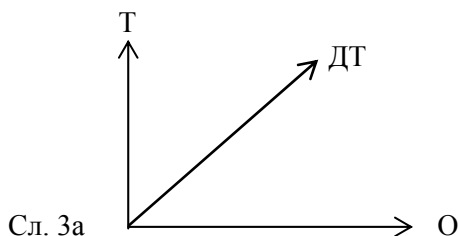
В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

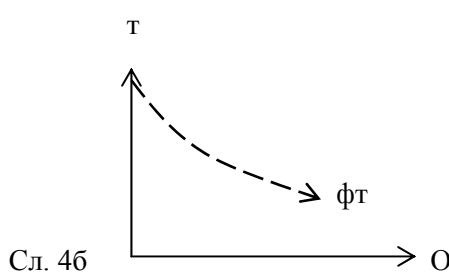
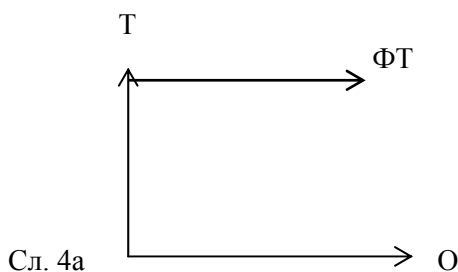
---

(2) Кретање укупног и просечног износа појединих врста трошкова (Т, т) са повећањем обима производње (О) приказујемо графички, на сликама 3а и 3б, 4а и 4б, 5а и 5б, 6а и 6б.

На слици 3а приказано је кретање укупног износа директних трошкова (ДТ). Они се повећавају сразмерно обиму производње. Линија ових трошкова је узлазна, под углом од 45° . Њихов просечни износ (дт) је непроменљив, што показује слика 3б.

Укупни фиксни трошкови (ФТ) не мењају се са повећањем обима производње. То видимо на слици 4а. Но, мења се њихов просечни износ (фт), као што је приказано на слици 4б. Он има тенденцију смањивања.

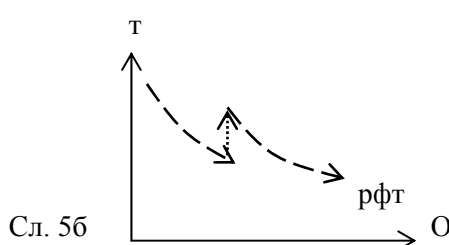
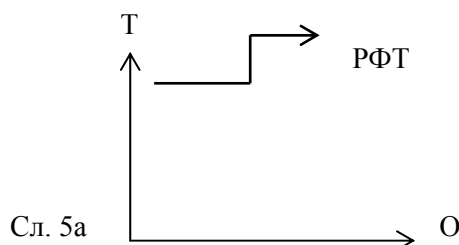
Кретање укупних релативно-фиксних трошкова (РФТ) видимо на слици 5а. Јављају се са покретањем производње, а повећавају само код пре-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

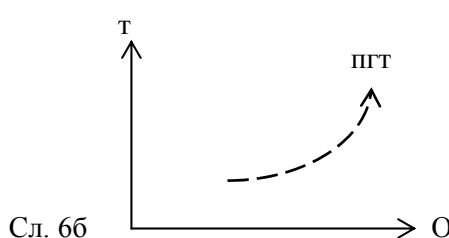
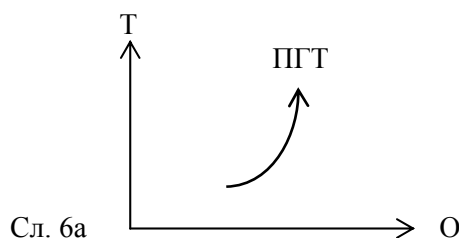

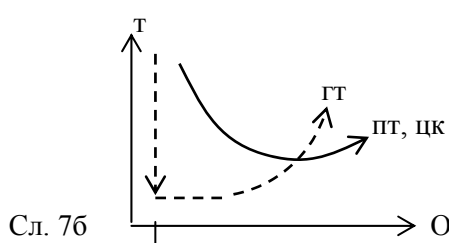
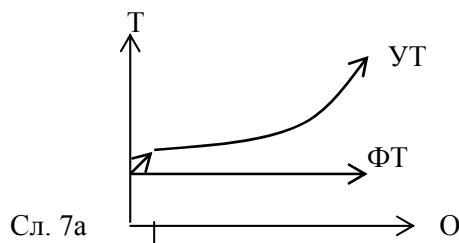
ласка у вишу зону обима (нпр. код увођења нове радне смене). Њихов просечни износ (рфт) се смањује, са изузетком повећања код промене зоне обима. Њихово кретање показује нам слика 5б.

Најзад, на слици 6а приказано је кретање укупних прогресивних трошкова (ПГТ). А на слици 6б, кретање њиховог просечног износа (пгт). Они се интензивније повећавају са остваривањем добитка, као и приликом максималног коришћења капацитета. Због повећања обима, линија просечних прогресивних трошкова има блажи улазни облик.

Кретање укупних и просечних трошкова производње (УТ и пт, цк) под утицајем обима одређено је кретањем појединих њихових врста. О томе је управо било речи. Приказујемо га овде графички на слици 7а и 7б.

Лево, на слици 7а, видимо кретање укупних трошкова производње (УТ). При нултој производњи они су једнаки износу фиксних трошкова (УТ = ФТ). Са првом јединицом производње укупни трошкови нагло расту због

појаве релативно фиксних трошкова (РФТ). Даље, од друге јединице, они расту али у мањој мери него ли обим производње. Јер, сада, имамо стагнацију фиксних и релативно-фиксних трошкова, а до раста укупних трошкова доводи раст само директних трошкова (ДТ).²⁰⁾ Тек са појавом и бујањем прогресивних трошкова (ПГТ), укупни трошкови почињу да расту брже од обима производње.

Десно, на слици 7б, приказано је кретање просечних и граничних трошкова производње.

Линија кретања просечних трошкова производње, односно цене коштања (цк), има облик латиничног слова У. Најпре, због опадања просечних фиксних (ф) и релативно-фиксних трошкова (рфт) цена коштања опада. Са појавом и умножавањем прогресивних трошкова њено кретање се мења; уместо снижавања долази до раста.

Гранични трошкови (гт) су трошкови по јединици додајног производа. Код прве јединице обима, гранични трошкови су једнаки збиру релативно-фиксних трошкова и просечних директних трошкова ($гт = РФТ + дт$). Односно, једнаки су износу просечних варијабилних трошкова. Даље, са повећањем обима производње – а све до појаве прогресивних трошкова –²¹⁾ они су једнаки просечним директним трошковима ($гт = дт$). Појава и умножавањем прогресивних трошкова доводе до раста граничних трошкова ($гт = дт + пгт$). Све док су гранични трошкови нижи од цене коштања, ова опада. Када премашују њен износ, она расте.

(3) У вези остваривања финансијског резултата разликујемо три његове фазе, односно три фазе или интервала производње:

- фазу увећаног губитка,
- фазу смањивања и елиминисања почетног губитка при нултој производњи, као и
- фазу остваривања и максимирања добитка.

Ради бољег увида и разумевања, наведене фазе сагледавамо уз помоћ хипотетичног примера (у табели 1. и 2), као и уз помоћ графикана (на сликама 8а, 8б, 9а и 9б).

Ове фазе приказујемо на бази кретања укупних износа прихода и појединих врста трошкова, као и на основу кретања њихових просечних износа. (О тим кретањима, под утицајем обима, смо до сада исцрпно говорили.) Приказ вршимо под претпоставком да се производи само једна врста производа у једној зони обима. Затим, уз претпоставку дате продајне цене производа, као и претпоставку њеног снижавања.

---

²⁰⁾ Под претпоставком производње у једној зони обима, односно да нема увећања релативно-фиксних трошкова.

²¹⁾ Исто.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Табела 1. Обим производње, приход, трошкови и финансијски резултат
 - у случају дате-непроменљиве продајне цене и неограничене могућности продаје -

пц	О	П	ФТ	РФТ	ДТ	ПГТ	ΣТ	ФР	цк, пт	ΔО	ΔП	ΔТ	ГТ	гп	вт	фт	ПВ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
100	0	-	1100	-	-	-	1100	-1100	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100	5	500	1100	600	200	-	1900	-1400	380	5	500	800	160	100	160	220	-300
100	10	1000	1100	600	400	-	2100	-1400	210	5	500	200	40	100	100	110	0
100	15	1500	1100	600	600	-	2300	-800	153	5	500	200	40	100	80	73	300
100	20	2000	1100	600	800	-	2500	-500	125	5	500	200	40	100	70	55	600
100	25	2500	1100	600	1000	-	2700	-200	108	5	500	200	40	100	64	44	900
100	30	3000	1100	600	1200	50	2950	+50	98	5	500	250	50	100	62	37	1150
100	35	3500	1100	600	1400	100	3200	+300	91	5	500	250	50	100	60	31	1400
100	40	4000	1100	600	1600	250	3550	+450	89	5	500	350	70	100	61	28	1550
100	45	4500	1100	600	1800	600	4100	+400	91	5	500	550	110	100	67	24	1500
100	50	5000	1100	600	2000	1000	4700	+300	94	5	500	600	120	100	72	22	1400

Наведени симболи у заглављу појединих колона значе: пц – продајна цена; О – обим производње (и реализације); П – приход; ФТ – фиксни трошкови; РФТ – фиксни трошкови; РФТ – релативно-фиксни трошкови; ДТ – директни трошкови; ПГТ – прогресивни трошкови; ΣТ – укупни трошкови; ФР – финансијски резултат; цк, пт – цена коштања, просечни трошкови; ΔО – додајни обим производње; ΔП – просечни варијабилни трошкови; фт – просечни фиксни трошкови; ПВ – производни вишак предузећа = приход – варијабилни трошкови.

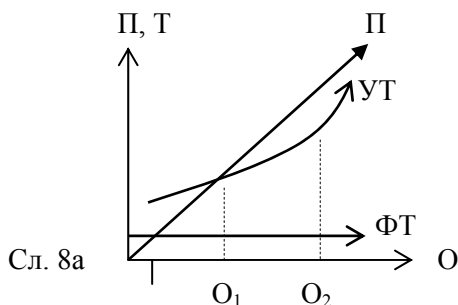
В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Табела 2. Обим производње, приход, трошкови и финансијски резултат
 - у случају снижавања продајне цене ради ширења могућности продаје -

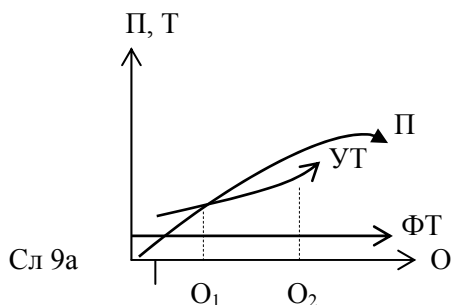
Пц	О	П 1×2	ФТ	РФТ	ДТ	ПГТ	ВТ 5,6,7	ΣТ	ФР	цк, пт	ΔО	ΔП	ΔТ	гт	гп	вт	фт	пв
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
100	0	-	250	-	-	-	-	250	-250	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100	1	100	250	150	40	-	190	440	-340	440	1	100	190	190	100	190	250	-90
100	2	200	250	150	80	-	230	480	-280	240	1	100	40	40	100	115	125	-30
100	3	300	250	150	120	-	270	520	-220	173	1	100	40	40	100	90	83	30
100	4	400	250	150	160	-	310	560	-160	140	1	100	40	40	100	78	63	90
100	5	500	250	150	200	-	350	600	-100	120	1	100	40	40	100	70	50	150
100	6	600	250	150	240	-	390	640	-40	107	1	100	40	40	100	65	42	210
100	7	700	250	150	280	10	440	690	10	99	1	100	50	50	100	63	36	260
95	10	950	250	150	400	15	565	815	135	82	3	250	125	42	83	57	25	385
90,3	12	1084	250	150	480	25	655	905	179	75,4	2	134	90	45	67	54,6	21	429
85,7	13	1114	250	150	520	50	720	970	144	74,6	1	30	65	65	30	55,4	19	394
81,5	14	1141	250	150	560	150	860	1110	31	79	1	27	140	140	27	61	18	281
77,4	15	1161	250	150	600	220	970	1220	-59	81	1	20	110	110	20	65	17	191

Наведени симболи у заглављу појединих колона значе: пц – продајна цена; О – обим производње (и реализације); П – приход; ФТ – фиксни трошкови; РФТ – релативно-фиксни трошкови; ДТ – директни трошкови; ПГТ – прогресивни трошкови; ВТ – варијабилни трошкови; ΣТ – укупни трошкови; ФР – финансијски резултат; цк, пт – цена коштања, просечни трошкови; ΔО – додајни обим производње; ΔП – варијабилни трошкови; ΔТ – додајни трошкови; гт – гранични трошкови; гп – гранични приход; вт – просечни варијабилни трошкови; фт – просечни фиксни трошкови; пв – производни вишак предузећа = приход – варијабилни трошкови.

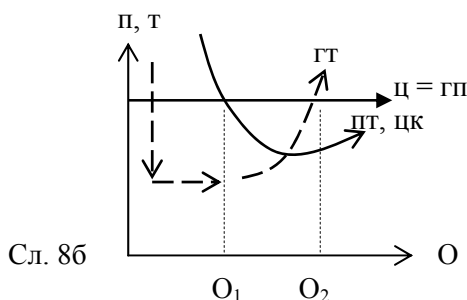
В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

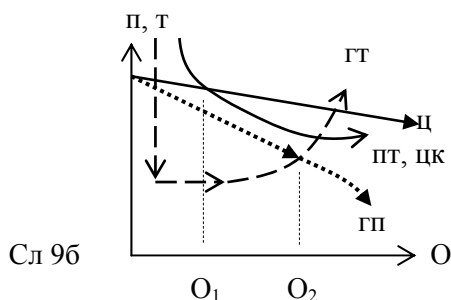
Сл. 8а

Сл. 9а

Сл. 8б

Сл. 9б

Са почетком производње, прву јединицу производа оптерећује просечни износ директних трошкова, као и целокупни износ фиксних трошкова и целокупни износ релативно-фиксних трошкова ($дт + \Phi T + P\Phi T$). А она доноси приход само у висини продајне цене. Губитак је већи од почетног, код нулте производње. Даље, са повећањем производње, губитак се смањује и приближава његовом почетном износу. До повраћаја на износ фиксних трошкова (тј. на износ почетног губитка) долази код изједначења прихода и варијабилних трошкова: $\Pi = VT = P\Phi T + DT$, односно $c = vt = p\phi t + dt$. То јест, долази са увећањем прихода до износа директних и релативно-фиксних трошкова производње.

У другој фази раста обима производње врши се надокнада и елиминација почетног губитка (у износу фиксних трошкова). Она се завршава код изједначења прихода са збиром варијабилних и фиксних трошкова ($\Pi = VT + \Phi T$). Односно, прихода са збиром директних, релативно фиксних и фиксних трошкова ($\Pi = DT + P\Phi T + \Phi T$).

Најзад, у трећој фази обима производње приход је већи од трошкова па се остварује добитак. Јављају се и прогресивни трошкови. Све док износ повећања прихода премашује износ повећања трошкова, односно све док су гранични трошкови нижи од граничног прихода – добитак се повећава. Максимални износ добитка остварује се са обимом производње код кога долази

до једнакости граничних трошкова и граничног прихода. Овај обим се често назива оптималним обимом производње. Даље повећање производње доноси умањени износ добитка.

На основу изложеног можемо закључити која је то граница смањивања производње и њене обуставе.

Питање минималног обима производње постаје актуелно у време рецесије и кризе, када долази до смањивања тражње на тржишту. Смањивање прихода од реализације производа резултира у погоршању финансијског резултата. И даље, у смањивању производње, отпуштању запослених радника, преиспитивању производног асортимана и предузимању других мера. Када предузеће и поред ових мера послује са губитком, у интересу му је да и даље производи – али, само ако је тај губитак нижи од почетног односно од износа фиксних трошкова. Ако је виши, оправдано је престати са производњом. Према томе, минимални обим производње био би онај обим при коме су приходи у свом паду дошли до износа варијабилних трошкова ($\Pi = \text{ВТ} = \text{ДТ} + \text{РФТ} + \text{ПГТ}$).

4. 2. Линија понуде и производни вишак предузећа

(1) *Линија понуде извесне робе предузећа* одређена је линијом њених граничних трошкова. Јер, максимални профит остварује се управо код једнакости граничних трошкова и цене (у случају дате цене), односно код једнакости граничних трошкова и граничног прихода (у случају промена цене). Можемо рећи да се на линији понуде налази низ вредности по којима је предузеће спремно да продаје једну робу.

Нас, даље, интересује која је то почетна а која завршна тачка линије понуде једне робе.

Почетну тачку на линији понуде одређује једнакост цене и просечних варијабилних трошкова.

Најнижа цена може бити она која се изједначава са просечним варијабилним трошковима при њиховом минималном износу (где се остварује једнакост граничних и просечних варијабилних трошкова). Ако је цена виша, она се изједначаује са просечним варијабилним трошковима на вишем нивоу ових трошкова од њиховог минималног нивоа. То јест, изједначаује се у зони опадања ових трошкова, пре достизања њиховог минимума.

Претпоставимо да је продајна цена виша од цене коштања и да се са датим обимом производње остварује профит. У овом случају, линију понуде и поједине фазе обима у вези остваривања производног вишка приказујемо уз помоћ графика на слици 1.

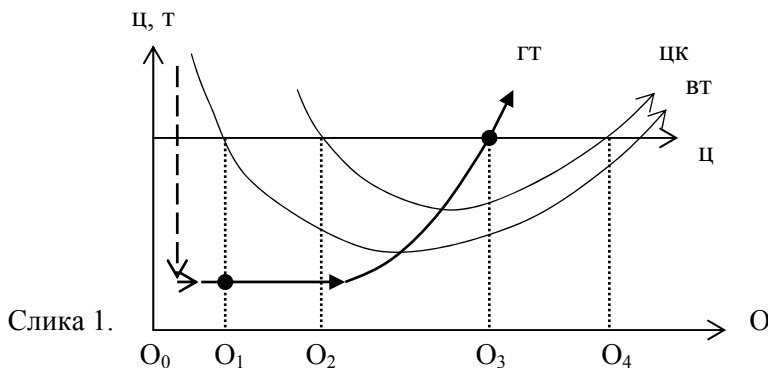
Од нулте производње (O_0) до обима код тачке O_1 на апсциси одвија се прва производна фаза. У њој је губитак већи од фиксних трошкова, тј. од

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

губитка при нултој производњи. То је фаза смањивања губитка и његовог свођења на износ фиксних трошкова.

Испод пресека линије цене и просечних варијабилних трошкова налази се – на линији граничних трошкова – доња или почетна тачка линије понуде једне робе.

Од тачке O_1 до тачке O_2 на апсиси следи друга производна фаза. У овој фази врши се елиминација губитка.

Трећа производна фаза остварује се у интервалу обима од тачке O_2 до тачке O_3 . Реч је овде о фази остваривања и максимирања добитка. Она има две под-фазе – под-фазу остваривања и максимирања добитка уз снижавање цене коштања, и под-фазу његовог остваривања и максимирања уз извесно повећање цене коштања. Максимални износ профита остварује се при једнакости граничних трошкова и цене. То би требало да буде горња или завршна тачка линије понуде.

У четвртој производној фази – од тачке O_3 до тачке O_4 на осци обима остварује се све мањи профит. На крају ове фазе он је једнак нули.

(2) *Производни вишак* по јединици производа односно робе (пв) јесте разлика између цене и просечних варијабилних трошкова: $пв = ц - вт$. То је вишак који се остварује у производњи изнад просечних фиксних трошкова. Његов износ треба да покрива просечне фиксне трошкове (фт) и доноси профит по јединици производа (пф).

Укупан износ производног вишка за дати обим производње може се утврдити као умножак тог обима и разлике између цене и њему својствених просечних варијабилних трошкова: $ПВ = О \times (ц - вт)$. Другим речима, производни вишак за дати обим производње јесте разлика између прихода и варијабилних трошкова код тог обима: $ПВ = П - ВТ$.

У првој производној фази производни вишак је негативна величина. На крају те фазе он је једнак нули, а на крају друге производне фазе достиже

износ фиксних трошкова. У трећој производној фази производни вишак је већи од фиксних трошкова и има (и даље) тенденцију повећања. Максимални производни вишак остварује се код изједначења граничних трошкова и цене. Код његовог максимума имамо и максимални износ профита. У четвртој производној фази производни вишак се смањује и у тачци O_4 достиже износ фиксних трошкова.

4.3. Основне могућности максимирања профита

Максимирање профита предузећа може се вршити у оквиру датог капацитета и на бази повећања капацитета. Најчешће, максимирање профита врши се путем реорганизације, на основу утврђивања и искоришћавања тзв. унутрашњих резерви. Реч је овде о краткорочним напорима, у току пословне године. Даљи напори у правцу повећања профита базирају се на инвестицијама и повећању капацитета, што захтева дужи период од једне године.

(1) *Са датим капацитетом*, пре свега средстава за рад, максимирање профита може се вршити на основу: промене асортимана производње и реализације (а), повећања прихода (б), смањивања расхода (в) и убрзавања обрта капитала (г).

(а) Могућности промене асортимана производње у току једне године су ограничене. Са једне стране, зато што је изражена потреба устаљивања производње, као основе добре организације пословања. И са друге, зато што значајнија измена асортимана захтева инвестициона улагања. Међутим, оне нису занемарљиве, па се морају стално сагледавати и анализирати. Често, током године, долази до повећања или смањења наруџбина појединих производа. Предузеће се томе мора прилагођавати. Застој у продаји или пад цена код једних производа захтева повећање производње других, како би у што већој мери био остварен планирани учинак.

(б) Повећање прихода и добитак стоје у управној сразмери. Приход предузећа се може повећавати на следећи начин: повећањем степена коришћења капацитета (и са тим, обима производње и реализације), повећањем цена, као и остваривањем додајних односно нових врста прихода. Реч је овде углавном о ширењу тржишта, које предузеће врши путем: увођења нових метода продаје, интензивније рекламе, бољих услова продаје, продора на нове тржишне сегменте и слично. Повећање цена није у функцији ширења тржишта, али под одређеним условима оно га не ограничава.

(в) Смањивање расхода и добитак стоје у обрнутој сразмери. Оно се може вршити на основу: смањивања утрошака, набавке по нижим ценама, замене појединих врста предмета рада, елиминисања вишкова производних и прометних ресурса, као и ограничавања варијабилно-прогресивних трошкова. У смањивању расхода приоритет имају највеће ставке, јер су код њих

могуће и највеће уштеде. Посебну пажњу заслужују и варијабилно-прогресивни трошкови, које треба најчешће преиспитивати.

(г) Убрзање обрта капитала, исто као и повећање прихода, стоји у управној сразмери са добитком. Разлике у времену обрта капитала између појединих делатности и појединих роба објективно су условљене. Оне намећу различите стопе приноса (стопе добити на трошкове производње, стопе марже, као и стопе рабата), као услов једнакости економског положаја предузећа у привреди. Међутим, у оквиру једне делатности или производње једног производа, предузеће може имати бржи обрт капитала од својих конкурената и по том основу остваривати већи профит. Бржи обрт капитала у предузећу може се остваривати, пре свега: повећањем сигурности и скраћивањем времена набавке, скраћивањем времена производње и промета путем техничко-технолошких промена и иновација, продајом робе са краћим роком наплате, синхронизацијом појединих фаза у производњи и промету, ажурнијом наплатом потраживања од купаца, као и производњом према пристиглим и прикупљеним наруџбинама односно за познатог купца.

Убрзање обрта капитала уз расположиви стални капитал врши се углавном путем смањења и нове оптимализације расположивог оптицајног капитала (пре свега, садржаног у залихама и потраживањима).

(2) Инвестиционо улагање и *повећање капацитета* резултира у максимирању профита на више начина.

(а) У производном предузећу, инвестирањем се прво отклањају тзв. уска грла производње. Једно средство за рад постаје уско грло ако и поред интензивног коришћења онемогућава потпуније коришћење других средстава. Његово ограничавајуће дејство смањује се или отклања набавком још једног, исто таквог, средства за рад. Или, заменом другим средством које има веће производне способности.

Инвестирање се често врши ради проширивања постојећих капацитета. Ако нема ограничавајућег дејства тржишта, профит би требало да расте у већој мери него ли капацитети и обим производње. Прво, због самог обима. И друго, због снижавања просечних трошкова производње.

У још већој мери, профит се повећава ако се инвестира у капацитете за производњу нових производа који су на тржишту дефицитарни и који доносе натпросечни профит.

(б) У трговинском предузећу, увећање капацитета не врши се само на основу повећања сталног капитала (као што је то случај у производном предузећу). Оно се може вршити и на основу повећања оптицајног капитала, које ће резултирати: у ширем асортиману продаје (бољој снабдевености робом), већој тражњи и промету.

У трговини капацитет није јасно одређен. Он се често утврђује на основу оствареног промета на тржишту у претходном периоду, као и промет-

них ресурса са којим се располагало у том периоду. На пример, на основу већ оствареног промета по прометном објекту, као и по квадратном метру површине прометних објеката.

Већи прометни простор значи и већи промет и, уз дату маржу, већи профит. Но, повећање промета не мора бити пропорционално повећању тог простора. Оно може бити веће или мање. Биће веће ако на то утичу извесни екстерни и интерни фактори, као што су: избор локације, врсте и квалитет услуга промета, име предузећа и поверење које има код купаца и др. Исти фактори могу имати и супротно дејство на износ промета.

Ако у земљи трговачки капитал расте брже од производног, промет по јединици капацитета се смањује. То ће довести до повећања трошкова промета и смањења трговачког профита (као и профитне стопе). И даље, до повећања конкурентске борбе на штету трговине.

4. 4. Инвестиције

(1) У области привреде, инвестиције су капитална улагања ради унапређења и проширења материјалне основе рада. У стварности, као и у економској теорији, прави се разлика између бруто и нето инвестиција. Бруто инвестиције су укупна улагања, независно од тога у чему резултирају. Нето инвестицијама се називају улагања која резултирају у проширењу материјалне основе рада; дакле, у повећању износа предујмљеног капитала.

За инвестиције се могу користити сопствена и туђа средства.

Сопствена средства у предузећу јесу новчана средства издвојена – у фонду амортизације, фонду акумулације и у резервном фонду. Амортизација је намењена замени утрошених средстава за рад, док је акумулација намењена ангажовању додајног капитала односно проширивању материјалне основе рада. Средства из резервног фонда користе се изузетно.

Коришћењем сопствених средстава за инвестиције врши се капитално самофинансирање предузећа. Оно има своје предности. Рецимо, у овом смислу: прво, остваривање одређених програма није условљено кретањима на тржишту капитала; друго, не долази до задуживања предузећа и промене односа сопственог и туђег капитала; и треће, тиме што делује на повећање цена акција предузећа. Недостатак сопствених средстава за инвестиције не представља велики проблем. Јер, на тржишту углавном увек има слободних новчаних средстава која се могу прибавити за инвестиције. То су разне врсте уштеда у свим секторима. Највећи значај имају штедња становништва и слободна средства у различитим фондовима. Често се та средства, нарочито у економски развијеним земљама, могу добити под повољнијим условима (када централна банка утиче на снижавање каматне стопе ради поспешивања привредне активности).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

---

(2) Потребан износ инвестиција у једном предузећу (ПИН) може се утврдити према обрасцу:

$$\text{ПИН} = \frac{K \times \text{CP}}{100} + \frac{K \times \text{СЗК}}{100}.$$

Где су: K – капитал предузећа; CP – стопа раста предузећа (његовог капитала и производње); СЗК – стопа замене или модернизације капитала.

Стопа раста предузећа има специфични, индивидуални, карактер. Може бити једнака нули, ако предузеће не тежи расту, односно ако тежи само унапређењу (модернизацији) а не и проширењу материјалне основе рада. Ако оно испоручује тржишту нове производе, његова стопа раста биће натпросечна. Или испод просека, ако производи тзв. добра стандардизоване производње (чији је обим производње достигао обим потреба). У сваком случају, стопа раста предузећа јесте величина за коју се власници унапред одлучују, она је израз једног од њихових пословних циљева.

Стопа замене или модернизације капитала предузећа (СЗК) може се израчунати према обрасцу:

$$\text{СЗК} = \frac{\text{амортизација}}{\text{капитал}} \times 100.$$

Буквално, не замењује се капитал у целини, него се врши само замена утрошених средства за рад. Она се замењују путем наменске употребе издвојених средстава амортизације. При томе, предузеће мора издвајати средства за амортизацију колико и његови конкуренти. Ако издваја мање, заостајаће у модернизацији капитала, тј. средстава за рад. (Замена и модернизација капитала у предузећу, тј. средстава за рад, путем амортизације је најчешћи метод у стварности.)

Према наведеном, други елемент у обрасцу за израчунавање потребног износа инвестиција (ПИН) заправо је амортизација.

Посебно у економски најразвијенијим земљама, јавља се још један метод замене и модернизације капитала у предузећу. Он нема карактер редовног, него више ванредног метода. То је метод замене који се не базира на амортизацији. Водећа предузећа продају делом неамортизована средства за рад (као половна), а затим на бази амортизације и екстерних инвестиција (рецимо, средстава прикупљених на основу нове емисије и продаје акција на тржишту) набављају најновија средства за рад. На тај начин она задржавају своју позицију на тржишту или чак настоје да је побољшају.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

---

(3) На нивоу предузећа, ефикасност инвестиција може се утврдити уз помоћ коефицијената: граничне бруто продуктивности капитала (гБПК); граничне нето продуктивности капитала (гНПК) и односа садашње вредности инвестиционих приноса и инвестиционих издатака (СВ ИПИ).

Ови коефицијенти израчунавају се на основу следећих образаца:

$$\text{гБПК} = \frac{\Delta \text{БП}}{\Delta \text{К, И}};$$

$$\text{гНПК} = \frac{\Delta \text{ПФ}}{\Delta \text{К, И}}; \text{ и}$$

$$\text{СВ ИПИ} = \frac{\text{садашња вредност инвестиционих приноса}}{\text{садашња вредност инвестиционих издатака}}.$$

Где су: $\Delta \text{БП}$ – додајни износ, износ повећања, бруто прихода; $\Delta \text{ПФ}$ – додајни износ, износ повећања, профита; $\Delta \text{К}$ – додајни износ (износ повећања) капитала односно износ инвестиција (И). Садашња вредност инвестиционих приноса јесте збир дисконтованих годишњих износа профита који се очекује у периоду од завршетка и активизације инвестиција до истека века њихове експлоатације (у просечном веку трајања средстава за рад). А садашња вредност инвестиционих издатака, то је збир дисконтованих годишњих износа инвестиционих односно капиталних издатака од почетка улагања до завршетка и активизације инвестиција.²²⁾

Вредности наведених коефицијената не указују непосредно односно сами на ефикасност инвестиција, него само у односу на полазне основе бруто и нето продуктивности капитала.

Полазна основа бруто продуктивности капитала (или броја његовог обрта) јесте бруто продуктивност капитала која се остварује у одређеној делатности, тј. делатности у коју се инвестира. Ако је гранична бруто продук-

---

22) Садашња вредност неке новчане суме (С) – која се појављује годишње у периоду од n -година у виду износа на почетку прве године (C_0), на крају прве године (C_1), на крају друге године (C_2) итд. – утврђује се дисконтовањем путем одређеног каматног фактора (κ), а према образцу:

$$C = C_0 + \frac{C_1}{(1 + \kappa)} + \frac{C_2}{(1 + \kappa)^2} + \dots + \frac{C_n}{(1 + \kappa)^n}, \quad \text{где је: } \kappa = \% \kappa / 100.$$

тивност капитала једнака или већа од ове основе, инвестиције су оправдане или ефикасне (утолико више, што је износ или вредност ГБПК већа).

Полазну основу нето продуктивности капитала чини однос профита и капитала у делатности у којој се инвестира, као и у привреди. Према тој основи оцењују се коефицијенти – граничне нето продуктивности капитала, као и садашње вредности инвестиционих приноса и инвестиционих издатака (ГНПК, СВ ИПИ). И овде, ако су вредности ових коефицијената једнаке или веће од поменуте основе, инвестиције су оправдане или ефикасне. (Исто, као код оцене граничне бруто продуктивности капитала.)

Коефицијенти граничне нето продуктивности капитала и садашње вредности инвестиционих приноса и инвестиционих издатака могу се исказати и процентуално (множењем са 100). При томе, као полазна основа нето продуктивности капитала намеће се и каматна стопа, која показује минимум или доњи праг нето ефикасности капиталних улагања.

4. 5. Акумулација и централизација капитала

(1) Акумулација капитала јесте његово повећање на основу инвестиција. Оно се може вршити путем капиталног самофинансирања предузећа. Затим, и путем прибављања новца на тржишту капитала.

Стопа акумулација (%А) може се израчунати према обрасцу:

$$\%A = \frac{\text{акумулација}}{\text{предујмљени капитал}} \times 100.$$

Ова стопа показује репродукциону способност предузећа, тј. његову способност повећања капитала, производње и профита.

Значај или сврха акумулације може се сагледавати – са аспекта индивидуалног робног произвођача (предузећа), и са друштвеног аспекта.

Предузеће врши акумулацију ради повећања профита (добитка). На већи износ предујмљеног капитала, при датој ефикасности, следи већи обим производње и већа маса профита. Поред тога, проширивање материјалне основе рада омогућава смањивање просечних трошкова, као и увођење у производњу нових и рентабилнијих производа. Дакле, већи износ капитала најчешће резултира и у већој ефикасности производње. По том основу, остварује се нови, додајни, профит.

Са друштвеног аспекта, крајња или општа сврха акумулације је друштвено-економски развој. То јест, повећање производње и њене ефикасности, те повећање друштвеног богатства. Са њом се обезбеђују нове количине производа – за потрошњу додајног становништва, као и за додајну потрош-

њу укупног становништва. Њена сврха може бити и решавање многих конкретних проблема и задатака (повећање броја запослених, бржи развој појединих подручја и региона, бржи развој појединих делатности, изградња објеката од општег привредног значаја и др.).

(2) Са акумулацијом долази до концентрације, тј. нагомилавања капитала у предузећу, као и у привреди једне земље. Оно је објективна нужност. Наводи се као један од основних економских закона. Нема додајне производње ако није обезбеђен додајни износ капитала.

Централизација капитала је процес који се огледа у сужавању контроле над овим привредним ресурсом. Овде није реч о нагомилавању капитала у предузећу и једној земљи, него о његовом нагомилавању у рукама субјеката који га контролишу или држе у власништву. Има више врста ових субјеката. Прво, то су физичка лица. Друго, то су правна лица која, као инвеститори, расположива средства улажу у области привреде. Реч је овде пре свега о различитим друштвеним фондовима. Треће, то је држава. Она је власник великог броја предузећа од општег значаја. И четврто, то могу бити инострани повериоци. Они своје интересе обједињују и штите пре свега преко Међународног монетарног фонда и Светске банке.

Овај процес има своје позитивне и негативне стране. Позитивна страна је што се о употреби капитала једноставније одлучује. Затим, што се са већим сумама капитала отварају нове могућности у смислу крупних инвестиција које значе прогрес али и обезбеђују извеснији и већи профит. Централизација капитала доприноси и повећању сигурности остваривања основних друштвених циљева. Ако се остварује и изван граница једне земље, може резултирати у њеном бржем укључивању у међународну поделу рада.

Но, централизација капитала је у супротности са демократијом. Она омогућава појаву олигархије. Појединци који су у положају да одлучују о употреби и коришћењу веома великих сума капитала имају и моћ да неформално утичу на одлуке званичне власти (извршне, законодавне и судске). Поред тога, централизација капитала, посебно на нивоу државе, доводи до развоја бирократије и неефикасности. Долази до нагомилавања радних места, многи прописи не важе и за државна предузећа итд. Када је реч о различитим друштвеним фондовима, инвестиције које врше у области привреде могу доводити у други план њихову основну намену. У условима глобализације, она може значити и губитак државног суверенитета, односно права земље да сама брине о свом друштвено-економском развоју.

4. 6. Тржишна вредност капитала

Тржишна вредност капитала (ТВК) утврђује се приликом спајања и припајања предузећа, као и приликом њихове продаје. То је вредност преду-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

зећа као тржишног субјекта. У значајној мери, она је одређена његовим пословним успехом, који остварује на тржишту или по тржишним условима. Приказујемо, овде, три метода утврђивања ове вредности: дезинвестициони метод (1), метод капитализације добитка (2) и метод корекције књиговодствене вредности капитала (3).

(1) Први (дезинвестициони) метод има за претпоставку дезинвестицију капитала. У просечном веку трајања сталног капитала (од n -година) ослобађају се крајем сваке године следећи новчани износи: амортизација, средства за резервни фонд (ако се издвајају независно од пословног успеха), као и добитак. То су дезинвестирани износи (ДИ). У години након односно после тог периода ($n + 1$) остаје недезинвестирани капитал (НК) за који важи претпоставка да ће се продати. Уз дату каматну стопу ($\%k$), а то је просечна банкарска каматна стопа на инвестиционе кредите, тржишна вредност капитала се утврђује као сума садашње вредности ових елемената (као сума њихових дисконтованих вредности), према следећем обрасцу:

$$ТВК = \frac{(ДИ)_1}{(1+k)} + \frac{(ДИ)_2}{(1+k)^2} + \dots + \frac{(ДИ)_n}{(1+k)^n} + \frac{НК}{(1+k)^{n+1}}$$

(2) Метод капитализације добитка уважава пословну оријентацију и временску постојаност капитала предузећа. Привремено дезинвестирана новчана средства се враћају у процес репродукције. Она служе за обезбеђивање континуитета у обављању одређене или одређених делатности. Код овог метода, тржишну вредност капитала одређују очекивани добитак и стопа капитализације:

$$ТВК = \frac{\text{интерполирани добитак предузећа} \times k_{\text{кпс}}}{\text{стопа капитализације}}$$

Интерполирани добитак предузећа утврђује се на основу његове просечне профитне стопе за задњих неколико година. (На пример, ако је у задње три године оствариван добитак у просеку по стопи од 20%, и ако је сада износ предујмљеног капитала 100.000 – интерполирани добитак у наредних годину дана биће 20.000.) Он се коригује коефицијентом кретања пословне сигурности у бранши предузећа у тој години ($k_{\text{кпс}}$), те се добија очекивани добитак (очекивани добитак = интерполирани добитак $\times k_{\text{кпс}}$)²³⁾

---

²³⁾ Како се израчунава овај коефицијент показано је у наслову Приноси и њихова капитализација.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

С друге стране, стопа капитализације израз је карактеристичне профитне стопе предузећа. Може се израчунати као количник те профитне стопе и броја 100. (У управо наведеном примеру, стопа капитализације је 0,2.)

(3) Метод корекције књиговодствене вредности капитала приказујемо у две варијанте. У првој, као коректор служи однос суме књиговодствене вредности капитала и очекиваног финансијског резултата ($КВК \pm ФР$, при чему се добитак додаје а губитак одузима), и суме ове вредности и камате коју би она доносила ако се уложи у банку као депозит ($КВК + К$). А у другој, коректор је однос тржишне вредности акција ($ТВА$) и њихове ревалоризоване књиговодствене вредности ($КВА$). Израчунавање тржишне вредности капитала овим методом врши се, дакле, према следећим обрасцима:

$$ТВК = КВК \times \frac{КВК \pm ФР}{КВК + К}; \quad ТВК = КВК \times \frac{ТВА}{КВА}.$$

Овако израчуната, тржишна вредност капитала није једнака нули ако предузеће не остварује добитак, односно ако послује са губитком. Она је само мања од његове књиговодствене вредности. (Вредност једнака нули може се добити применом другог метода, тј. метода капитализације.)

* * * * *

Приказани методи се међусобно допуњују. Помоћу њих се добијају мање-више различити износи. То је и разумљиво, с обзиром да се тржишна вредност капитала утврђује са различитих полазних основа.

Тржишна вредност капитала само је једна од одредница његове продајне вредности. Од оријентационог износа утврђене тржишне вредности одузима се вредност туђег капитала. Међутим, остатак није израз продајне вредности. Јер, ова вредност може бити мања или већа, што зависи од осталих одредница или фактора (као што су: тражња за предузећем које се продаје; додајне обавезе купца у вези са радном снагом, заштитом и унапређењем природне средине и развојем; као и додајна права купцу предузећа).

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Економија обима; 2. Линије трошкова; 3. Линија прихода; 4. Гранични приход; 5. Линија понуде предузећа; 6. Производни вишак предузећа; 7. Фазе у остваривању финансијског резултата, фазе рентабилности; 8. Оптимум обима производње; 9. Инвестиције; 10. Бруто инвестиције; 11. Нето инвестиције; 12. Акумулација капитала; 13. Централизација капитала; 14. Тржишна вредност капитала.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Како повећање обима производње утиче на укупан приход предузећа – у случају дате продајне цене, и у случају њеног смањивања?
2. Како повећање обима производње утиче на гранични приход?
3. Како повећање обима производње утиче на кретање укупних и просечних износа – фиксних трошкова, директних трошкова, релативно-фиксних трошкова и прогресивних трошкова?
4. Како обим производње утиче на укупне трошкове производње, а како на просечне трошкове или цену коштања?
5. Како обим производње утиче на граничне трошкове?
6. Када се завршава прва фаза у остваривању финансијског резултата – фаза увећаног губитка?
7. Када се завршава друга фаза у остваривању финансијског резултата – фаза смањивања и елиминисања губитка при нултој производњи?
8. У ком случају се завршава трећа фаза у остваривању финансијског резултата – фаза остваривања и максимирања профита?
9. У којим условима се остварује максимални износ профита?
10. Који је то минимални обим производње испод кога се врши обустава производње?
11. Какав облик има линија просечних варијабилних трошкова (вт), и у чему се она разликује од линије просечних трошкова или цене коштања?
12. Објасни кретање линије граничних трошкова и тачку од које она постаје линија понуде (датог производа) предузећа!
13. Које су основне могућности максимирања профита са датим капацитетом предузећа?
14. Како долази до максимирања профита под утицајем инвестиционих улагања која резултирају у повећању капацитета?
15. Како се могу обезбеђивати средства за инвестиције?

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

---

16. Како, на основу ког обрасца, можемо израчунати потребан износ инвестиција у предузећу?
17. На које начине се може утврдити ефикасност инвестиција?
18. Како се израчунава стопа акумулације?
19. Које су позитивне и негативне стране централизације капитала?
20. Када и како се врши утврђивање тржишне вредности капитала?
21. Какав је однос тржишне и продајне вредности капитала?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. При сталној продајној цени од 10 дата је следећа скала обима производње: 100, 110, 120, 130 и 150. *Израчунај скалу укупног прихода! Израчунај износе граничног прихода!*

2. Дате су у табели упоредно величине односно вредности – обима производње (О), фиксних трошкова (ФТ), релативно-фиксних трошкова (РФТ), директних трошкова (ДТ) и прогресивних трошкова (ПГТ):

О	ФТ	РФТ	ДТ	ПГТ	Т	гт	цк
100	100.000	15.000	100.000	-			
120	100.000	15.000	120.000	-			
130	100.000	15.000		-			
140	100.000	15.000		25.000			

Израчунај на основу података у табели: а) недостајуће износе директних трошкова, б) износе укупних трошкова (Т), в) износе граничних трошкова, као и г) износе цене коштања!

3. *Израчунај финансијски резултат (ФР), ако су при датом обиму производње: фиксни трошкови 10.000, укупни трошкови 20.000 и укупан приход 25.000!*

4. *Израчунај финансијски резултат (ФР), ако су при обиму производње од 150 тона робе: продајна цена (и гранични приход) 20, гранични трошкови 20 и просечни трошкови 15!*

5. Предузеће је са капиталом од 1.000.000 остварило профит од 200.000. Приликом расподеле профита за акумулацију је издвојено 50.000. *Израчунај, путем стопе акумулације, повећање репродукционе способности предузећа!*

6. Предузеће је купило нове машине за које је утрошило 900.000 из фонда амортизације и 100.000. из фонда акумулације. *Напиши износ бруто и износ нето инвестиција у овом предузећу!*

7. Капитал предузећа је 100.000, а амортизација 20.000. Један од његових пословних циљева је раст по стопи од 10%. *Израчунај потребан износ инвестиција!*

5. Монополи

5. 1. Појам и настанак монопола и облици монополског профита

(1) Монопол је стање једног продавца на тржишту. У ширем смислу, монополиста је продавац који остварује монополски профит. Овде није битан број предузећа, већ само то да се остварује извесан добитак мимо рада и обима учинка. Он се често остварује и у прикривеном облику. Због тога се, још, може рећи да је монополиста оно предузеће које се налази у бољем економском положају не својом заслугом.

Стање два продавца на тржишту јесте дуопол, а мањег броја (3 до 6) олигопол. Када је реч о купцима, имамо монопсон, дуопсон и олигопсон.

Предузеће се може наћи у монополском положају по различитим основима. Било под утицајем извесних околности, или властитих активности и напора у том правцу. Као најчешће, наводимо следеће основе: концентрацију капитала и производње; договор предузећа (нарочито о цени и обиму производње); повезивање предузећа тзв. системом учешћа; јединствени и недељиви техничко-технолошки процес; те, јединствене као и повољније природне и друштвене услове обављања делатности.

(2) Под монополским профитом подразумевамо износ вредности који извесно предузеће захвата или добија приликом размене мимо свог рада и обима учинка. Он се може остваривати у два основна облика: у имплицитном (прикривеном), као и у експлицитном (видљивом, израженом) облику.

У имплицитном облику монополски профит се јавља када није садржан у реализованом профиту односно добитку предузећа. Он се остварује увећањем трошкова – путем увећане амортизације, увећаних зарада запослених и других увећаних трошкова (преко њихових стандардних односно просечних или друштвено прихватљивих износа). Значи, може се присвајати и када се профит остварује по просечној профитној стопи у привреди, па и по нижој стопи од просечне. У експлицитном облику монополски профит се остварује у оквиру износа реализованог профита или добитка.

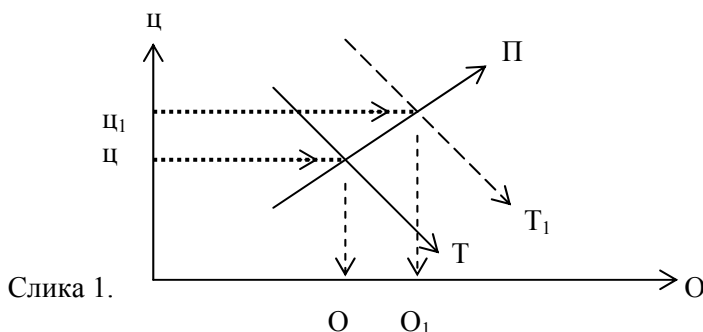
Ако предузеће као једини произвођач остварује профит по стопи која је виша од просечне профитне стопе у привреди, то значи да се налази у бољем економском положају на тржишту. Тај вишак профита – изнад просечног – може бити резултат његовог рада и његових заслуга, и у том случају он има карактер екстра профита. Но, може се остваривати и мимо тога, и тада има карактер монополског профита. Често се екстра и монополски профит остварују заједно, па их је тешко диференцирати односно разлучити.

5. 2. Основи остваривања монополског профита

Углавном, монополски профит у експлицитном облику остварује се двојако, тј. по два основа. Прво, по основу више продајне цене. И друго, по основу ниже цене коштања производа.

(1) Има више фактора који омогућавају монополу да повећава цену. Овде наводимо оне који су, чини се, најважнији.

Прво, то је повећање куповне моћи становништва. (Као што знамо, зараде запослених у једној земљи повећавају се – приликом обнове колективних и појединачних уговора о раду – у мери повећања општег нивоа продуктивности рада.) Оно омогућава монополу да повећава цену, а да то не утиче на смањење његовог обима производње. Приказујемо утицај овог фактора и графички, на слици 1.

На водоравној линији приказано је кретање обима понуде и тражње (О). А на вертикалној линији, приказано је повећање цене (ц).

Овде видимо да повећање дохотка води померању линије тражње удесно. Монопол може продавати по вишој цени (ц₁) и задржати обим производње (О). Најчешће, он се понаша тако што робу продаје по вишој цени, а обим производње повећава у недовољној мери (испод нивоа који показује тачка О₁ на апсциси, а која је израз равнотеже понуде и тражње).

Друго, то је инфлациона политика државе. Програмирањем и одржавањем инфлације на одређеном нивоу, нпр. релативно у износу 2 до 3% годишње, држава „наплаћује“ тзв. инфлациони порез. Предузећа настоје да очекивану инфлацију уграде у цене својих производа. У томе предњаче монополи; они први и у већој мери подижу цене својих производа, па поменути порез у крајњем случају „плаћају“ грађани и немонополисана предузећа.

Треће, то је иререверзибилност тражње. Реч иререверзибилност значи немогућност враћања на пређашњи ниво. При датом нивоу тражње формиран је процес потрошње, и у њему су мање-више развијене навике потрошача.

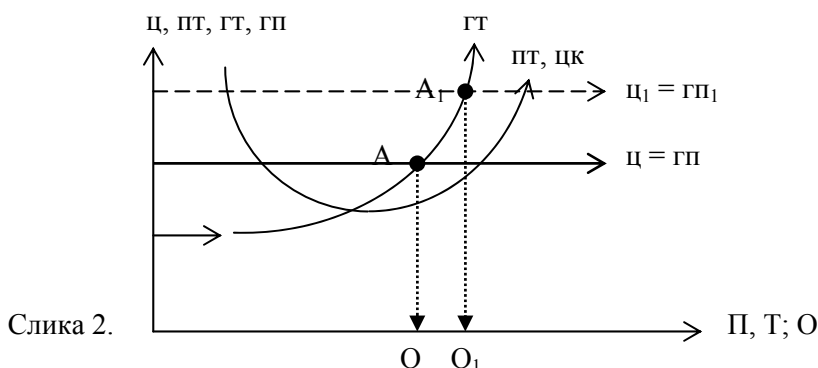
В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Са повећањем цене тражња се неће вратити на ниво који одговара тој вишој цени, или ће се вратити делимично.

И четврто, то је стопирање реакције власти. Реч је овде о трошењу значајних сума новца од стране монопола за лобирање у свом интересу. То јест, за прећутну сагласност или благу реакцију на испољавање монополске моћи. Или, пак, реч је о укључивању у структуре власти.

Остваривање монополског профита путем повећања продајне цене приказујемо графички на слици 2. На водоравној оси приказан је обим понуде, као и тражње (О). А на вертикалној оси, приказано је кретање цене (ц), граничног прихода (гп), цене коштања (пт, цк) и граничних трошкова (гт).

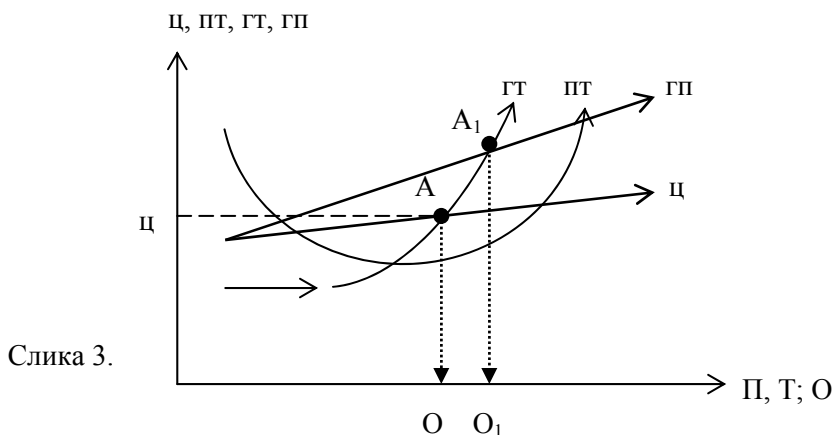

Слика 2.

Највећи износ профита у маси остварује се при једнакости граничних трошкова и граничног прихода ($гт = гп$). Ову равнотежу показује тачка А испод које, вертикално, на апсиси лежи тачка оптималног обима производње (О). У случају повећања цене линију ц замењује линија ц₁. Та нова линија захтева повећање обима производње до тачке О₁, да би се успоставила нова тачка равнотеже (А₁). Али, монополиста не повећава производњу па гранични трошкови остају на нивоу тачке А, док је гранични приход повећан до нивоа увећане цене (ц₁).

Можемо претпоставити – тенденцију повећавања продајне цене (ц), као и тенденцију повећавања обима производње (О) али релативно у много мањој мери. У овом случају гранични приход је већи од продајне цене, а монополски профит се остварује у условима које приказујемо на слици 3. (Види ову слику на следећој страни.)

Као што видимо на овој слици, монополиста би требало да производи више – до нивоа О₁ на апсиси, који се налази вертикално испод тачке пресека граничних трошкова и граничног прихода (А₁). Међутим, он производи мање, на нивоу који показује тачка О. На том нивоу производње продајна цена и гранични трошкови су једнаки, али је гранични приход већи.

Слика 3.

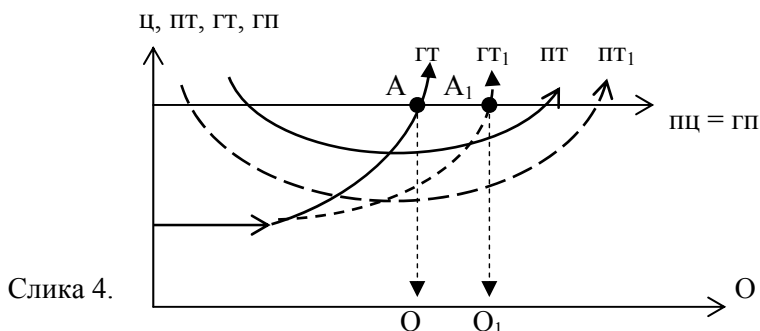
(2) Монополски профит може се остваривати и по основу снижења цене коштања, које се врши независно од повећања обима производње.

С једне стране, нижу цену коштања омогућавају ниске набавне цене сировина и других ресурса, са којима се добављачи доводе у подређен економски положај. Наиме, када набавља предмете рада, произвођач се може наћи у улози монопсона. Тада он утиче на набавне цене тако да му оне смањују цену коштања. У стварности, он уговара набавку на дужи рок, чиме стабилизује производњу својих добављача. При томе, обим набавке му је знатан односно велики. Све то, или само његова снага, омогућава му да диктира ниже цене, или тражи повољније услове набавке (већи попуст од цене, бесплатну допрему до места потрошње и друге).

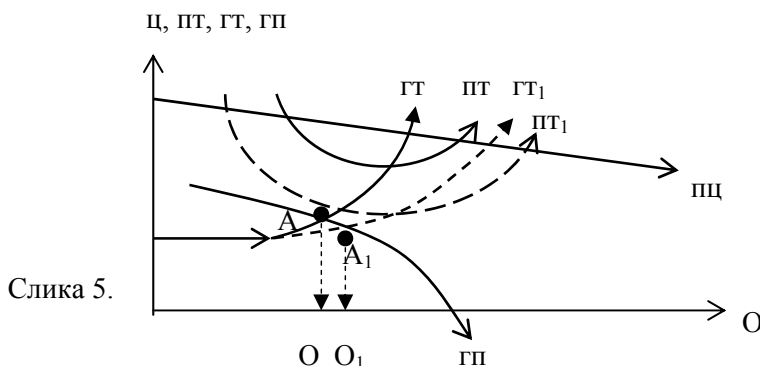
С друге стране, нижу цену коштања омогућавају и повољнији природни и друштвени услови производње. На пример, један рудник са датим капиталом и трошковима може остварити већи обим производње зато што има богатије налазиште од других рудника са истим капиталом и трошковима. А то значи да ће имати ниже цене коштања од износа ових цена код осталих произвођача, тј. рудника.

Остваривање монополског профита по основу снижавања цене коштања приказујемо уз помоћ графикона, на сликама 4. и 5. (Види ове слике на следећој страни.) На слици 4. приказујемо остваривање монополског профита путем снижавања цене коштања у случају дате или непроменљиве продајне цене. Док, на слици 5, приказујемо његово остваривање у случају снижавања продајне цене. Оба случаја су присутна у стварности, те због тога овде и заслужују нашу пажњу.

На водоравној и вертикалној оси имамо исте величине као на претходним сликама, на слици 2. и 3.

Слика 4.

Слика 5.

Снижавање цене коштања, тј. просечних трошкова производње – без повећања обима производње, на основу диктирања нижих набавних цена нарочито предмета рада или пословања у повољнијим природним као и друштвеним условима – резултира у спуштању њене линије, као и линије граничних трошкова. Линије $пт_1$ и $гт_1$ су нове, сада актуелне, и оне замењују линије $пт$ и $гт$. То нарушава већ успостављену равнотежу ($гп = гт$) у тачки A . Односно, захтева повећање обима производње до тачке O_1 да би се успоставила нова равнотежа ($гп = гт_1$) у тачки A_1 . Али, монополиста остаје при истом обиму производње, па су му сада гранични трошкови ($гт_1$) нижи од граничног прихода. Њихов ниво показује тачка на линији $гт_1$ која се налази вертикално изнад тачке O на апсциси.

5. 3. Испољавање и утврђивање монополске моћи предузећа

Монополска моћ предузећа испољава се у стварности на више начина, односно у више различитих облика. Сви ти облици резултирају у побољ-

шавању његовог економског положаја мимо рада и обима производње. Као основне или најважније истичемо овде следеће:

- прекомерно повећање цена (1),
- задржавање обима производње (2),
- набавку сировина и енергената по нижим ценама од тржишних (3),
- продају по ниским непотпуним ценама (4),
- манипулативно увећање извесних трошкова (5), као и
- концентрацију производње (6).

(1) Најчешће, предузеће остварује монополски профит путем прекомерног повећања цена, као и задржавања обима производње.

У датом моменту, према општем закону тражње, повећање цена резултира у опадању ефективне тражње, тј. обима продаје. При датом износу платежно-способне тражње, свако повећање цена доводи до смањивања обима тражње. Односно, тржиште ће „усисати“ мању робну масу.

Међутим, у времену се испољавају извесне тенденције економских појава супротне овом закону. Најпре, присутна је тенденција пораста општег нивоа цена (инфлација). Затим, под утицајем инфлације врши се повећање зарада запослених и доходака. Уз то, зараде се повећавају и под утицајем раста продуктивности рада. На основу тога, долази до тенденцијског повећања платежно-способне тражње. У тим условима, предузеће може подизати цене, а да то не утиче на обим његове продаје. Што је конкуренција на тржишту слабија, предузеће је у могућности да повећава цене у већој мери (од општег просека у изразу инфлације) и да тако остварује монополски профит.

Повећање цена у условима инфлације је нужно, да се не би погоршао економски положај привредних субјеката. Међутим, са повећањем цене једног производа не може се вршити захватање тзв. потрошачког вишка. Исто тако, не може се „освајати“ износ повећања платежно-способне тражње, те успоравати и задржавати његов обим производње.

У економској теорији истиче се да на тржишту слободне конкуренције предузеће максимира профит – у случају једног производа – ако су му гранични трошкови и продајна цена једнаки. Код монопола долази до разлижења цене и граничних трошкова. То јест, сматра се да је цена виша и да због тога предузеће остварује монополски профит. У вези с тим, предлаже се утврђивање монополске моћи на основу следећег коефицијента:

$$L = \frac{c - gt}{c}$$

Где су: L – коефицијент монополске моћи; c – продајна цена датог производа; gt – гранични трошкови овог производа.

„Ову меру монополске моћи увео је 1934. економист Abba Lerner и назива се Lernerov индекс монополске моћи.“²⁴⁾ Ако је његова вредност једнака нули, онда нема монополске моћи. Што је он већи од нуле, монополска моћ је све израженија. (Математички, у свом повећању он се може приближити јединици, али је увек мањи од ње.)

У вези приказаног коефицијента монополске моћи истичемо следеће. Он нема употребну вредност у стварности. И то, из два основна разлога; из теоријског, као и из практичног разлога.

Када производ стално (тенденцијски) поскупљује или појефтињује, цена и гранични приход не могу бити једнаки, тј. цена није више израз граничног прихода. Предузеће у овом случају максимира профит – када је реч о једном производу – код једнакости граничног прихода и граничних трошкова. Монополска моћ се сада изражава у неједнакости – када је гранични приход већи од граничних трошкова. Према томе, у наведеном обрасцу уместо цене (ц) требало би да стоји гранични приход (гп).

Гранични приход и гранични трошкови су аналитичке категорије. У пракси се најчешће не утврђују – јер се производи више врста производа, и не појављују се само по основу повећања обима производње. Чим у асортиману има више артикала, постоји проблем разграничавања додајних трошкова предузећа по њиховим носиоцима односно производима. Исто тако, постоји проблем и разграничавања оствареног додајног прихода предузећа.

Прекомерност повећања цене једног производа може се утврдити на основу коефицијената повећања цене – $(\text{ПЦ})_1$ и $(\text{ПЦ})_2$ – који се израчунавају помоћу следећих образаца:

$$(\text{ПЦ})_1 = \frac{\%Ц}{\%О + \%И};$$

$$(\text{ПЦ})_2 = \frac{\%Ц}{\%О + (\%РТ \times РТ / Т)}.$$

Где су: $\%Ц$ – стопа раста цене датог производа; $\%О$ – стопа повећања његовог обима производње; $\%И$ – стопа пораста општег нивоа цена, инфлације; $\%РТ$ – стопа пораста репрезентативних трошкова производње датог производа; $РТ$ – износ репрезентативних трошкова производње (овог производа); $Т$ – износ укупних трошкова његове производње.

---

²⁴⁾ Види, Robert S. Pindyck – Daniel L. Rubinfeld: *Микроекономија*, Маре, Загреб, 2005, стр. 341.

Репрезентативним трошковима називамо, овде, трошкове чијим изразитим растом се у предузећу правда поскупљење производа.

Збир стопа раста обима производње и инфлације ($\%O + \%I$), израз је овде основане или разложне стопе раста прихода по јединици производа.²⁵⁾ Међутим, стопа раста цене ($\%Ц$) израз је раста прихода по јединици производа независно од поменутог основа ($\%O + \%I$). У случају да предузеће повећање цене правда растом репрезентативних трошкова, збир стопе раста обима производње и кориговане стопре раста репрезентативних трошкова $\{\%O + (\%PT \times PT / T)\}$ намеће се као израз основане или разложне стопе раста прихода по јединици производа.

Ако су вредности коефицијената $(ПЦ)_1$ и $(ПЦ)_2$ веће од јединице, привредни субјекат врши прекомерно повећање цене производа – утолико више што су ове вредности веће.

(2) Пораст платежно-способне тражње за извесном робом произвођач монополиста може „освојити“ повећањем обима производње и продаје те робе уз дату цену на тржишту. Или, пак, повећањем њене цене уз дати обим производње и продаје. Ово су две крајње могућности. Најчешће, монополиста повећава цену, али у мањој мери и обим производње. Он и не би могао да присваја додајну платежно-способну тражњу само путем повећања цене. Пре свега, јер би тиме поништавао благодети повећања доходака и куповне моћи највећег броја људи (благодети која резултира у повећању обима потрошње и степена задовољавања потреба). Односно, јер би тиме довео до незадовољства и радикалних промена, тј. до реформи које би се негативно одразиле и на његов положај.

Дакле, задржавање обима производње јавља се не само када нема никаквог повећања производње, него и када је то повећање мање од могућности која произилази из раста платежно-способне тражње. Испољаване монополске моћи на овај начин утврђујемо помоћу коефицијената задржавања производње – $(ЗП)_1$ и $(ЗП)_2$ – које израчунавамо на основу образаца:

$$(ЗП)_1 = \frac{\%O}{\%Ц - \%I}; \quad (ЗП)_1 = \frac{\%Ц - \%I}{\%O}.$$

Значење симбола у овим обрасцима исто је као и код претходно наведених. Позитивна разлика између стопе раста цене и стопе раста инфлаци-

---

²⁵⁾ Тачније, основана или разложна стопа раста прихода по јединици производа израчунава се према обрасцу: $\%O + \%I + (\%O \times \%I / 100)$. Међутим, ми смо овде њен додајни износ у изразу $\%O \times \%I / 100$ занемарили због његове минорности односно минимуса.

је (%Ц - %И) израз је стопе раста реалне платежно-способне тражње по јединици производа. Први коефицијент показује платежну (или приходну) еластичност производње, а други производну еластичност прихода.

Приход и обим производње налазе се у међузависности. То значи да се и једна и друга величина могу анализирати као независно променљиве. Обим производње једне робе условљен је пре свега њеном тражњом. Разликујемо ефективну тражњу (која је израз могућности обима продаје), као и вредност ове тражње која се добија као умножак продате количине и цене на тржишту. Вредност ефективне тражње израз је прихода, али и платежно-способне тражње за једном робом.

На основу вредности израчунатих коефицијената $(ЗП)_1$ и $(ЗП)_2$ може се видети да ли постоји или не постоји задржавања обима производње. О испољавању монополске моћи предузећа путем задржавања обима производње може се говорити: у случају када је вредност коефицијента $(ЗП)_1$ мања од јединице, као и у случају када је вредност коефицијента $(ЗП)_2$ већа од јединице. Вредности ових коефицијената јесу међусобне реципрочне вредности: $(ЗП)_1 = 1 / (ЗП)_2$, односно $(ЗП)_2 = 1 / (ЗП)_1$.

(3) Набавку сировина и енергената по нижим ценама од тржишних могу вршити предузећа која имају одлике моносона. Такве цене омогућавају им пословање са нижим трошковима. Мањи расходи значе остваривање већег профита у коме је, по овом основу, садржан и монополски профит.

Наравно, оправдано је да она обезбеђују ниже набавне цене. Јер, путем великих наруџбина доприносе повећању степена организације, стабилности и ефикасности пословања својих добављача. Питање је само – у којој мери те цене треба да буду ниже од тржишних?

Неопходно је у вези с тим одредити друштвене стандарде зависно од врсте производње, у релативном облику (као проценте одступања од тржишних цена). Они могу бити различити. Рецимо, нижи код великосеријске и масовне производње, а виши код малосеријске и појединачне.

Испољавање монополске моћи у случају набавке сировина и енергената по нижим ценама од тржишних, када је реч о набавци једне робе, могуће је утврдити на основу следећег обрасца:

$$\text{ННЦ} = \frac{\text{ТЦ} - \text{НЦ}}{\text{ТЦ}}$$

Где су: ННЦ – коефицијент ниже набавне цене робе; ТЦ – тржишна цена робе; НЦ – набавна цена робе.

Вредности израчунатих коефицијената за поједине робе помножени са 100 чине стопе. Ако су оне више од одређених стандарда, предузеће на

приказани начин испољава монополску моћ. И то, у све већој мери што су израчунате стопе више од одређених стандарда.

Испољавање монополске моћи на овај начин често се не врши у чистом или експлицитном облику. Ниже набавне цене се прикривају и остварују имплицитно. Пре свега, остварују се: путем одобравања рабата и често супер-рабата по већој стопи, путем дужих рокова плаћања без камате или са нижом каматом, путем бесплатне допреме купљене робе, путем уговарања тзв. ексклузивне набавке и производње и слично. Због тога је код утврђивања овог облика монополске моћи, уз помоћ наведеног обрасца, неопходна и допунска анализа односа купца и произвођача.

(4) Продаја робе по ниској непотпуној цени, јесте облик монополистичке ценовне конкуренције. Реч је овде о цени која је виша од просечних директних трошкова, а мања од цене коштања. Таквом ценом монополиста уништава мања предузећа, тј. своје конкуренте. Након тога, он подиже цену, толико да са њом остварује монополски профит.

Ниска непотпуна цена је у интересу потрошача. Међутим, она се као средство монополистичке ценовне конкуренције мора ограничавати. Рецимо, евиденцијом и праћењем таквих цена. Те, нарочито, спречавањем њиховог прекомерног повећања након елиминације конкурента.

(5) Бољи економски положај мимо рада и обима производње често се остварује и путем манипулативног увећања трошкова. Реч је овде о злоупотреби која се огледа у одливању једног дела добитка у трошкове. Предузеће путем увећања расхода модификује свој финансијски резултат, тако да не погорша свој економски положај него да га значајно поправи.

Пре свега, на овај начин оно повећава своје учешће у расподели домаћег бруто производа и националног дохотка (јер плаћа држави мањи износ пореза на добитак). Затим, обезбеђује и натпросечне услове за остваривање производње и/или промета током наредног периода (на бази високих зарада радника, високих трошкова рекламе и пропаганде, високих трошкова репрезентације, високих трошкова амортизације, значајних издвајања за истраживање и развој, значајних донација које резултирају у стварању лобија итд.). Са таквим условима имаће бољи положај у конкуренцији, што је претпоставка остваривања већег пословног успеха.

Административним мерама може се ограничавати манипулативно увећање трошкова. Рецимо, утврђивањем граница појединих трошкова (преко стопа амортизације), прогресивним опорезивањем трошкова (зарада запослених, трошкова рекламе и пропаганде и других), као и прописивањем стандарда извесних трошкова (изнад којих се врши опорезивање по стопи пореза на добитак). Наравно, има и других мера.

(6) Доминација производног предузећа на тржишту сагледава се преко његовог учешћа у укупној производњи и реализацији извесног производа

(тржишној понуди и тражњи). Чим је то учешће веће од 50%, предузеће има доминантни положај. Тада је оно у могућности да диктира цене и обим производње. Поред тога, може утицати чак и на регулативу.

Држава ограничава концентрацију производње у оквиру једног предузећа. Тако, што утврђује проценат учешћа у производњи и реализацији изнад ког ће се предузеће сматрати монополем. Висина овог процента зависи од тога каква тржишна структура се жели. Ако се жели дуопол или монопол уз значајно присуство такозваних аутсајдера, он може износити 40%. Док, ако се жели олигополска тржишна структура, он може износити 20%.

Олигопол је стање мањег броја (5 до 6) произвођача једног производа. На оваквом тржишту присутна је конкуренција пре свега путем диференцирања производа (нарочито у погледу изгледа, функционалности, квалитета и имена или марке). Диференцирањем производа предузеће добија свој производ, мање-више различит од других, са којим максимира профит. Сталне промене производа у наведеном погледу захтевају додајне трошкове који поскупљују производњу. Зато оне потрошачима краткорочно нису у интересу, али јесу дугорочно (јер им доносе све боље, као и нове производе).

Испољавање монополске моћи предузећа путем концентрације производње – када је његово учешће у производњи и реализацији веће од лимитаног, рецимо од 40 или 20 % – држава сузбија да би добила жељену тржишну структуру. Тамо где то није могуће, она и непосредно регулише положај монопола. Или их, пак, држи у свом власништву.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Монопол; 2. Дуопол; 3. Олигопол; 4. Мнопсон; 5. Дуопсон; 6. Олигопсон; 7. Монополски профит; 8. Монополска моћ; 9. Lerner-ов индекс монополске моћи; 10. Концентрација производње.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Који су најважнији основи настанака монопола?
2. Каква је разлика између монополског и екстра профита?
3. Која су два основна облика остваривања монополског профита?
4. Наведи могуће појавне елементе монополског профита у имплицитном облику његовог остваривања!
5. Која су два основа остваривања монополског профита у експлицитном облику?
6. Шта је то што омогућава предузећу да подиже цене својих производа на тржишту, и да тако остварује монополски профит?
7. Која су два случаја остваривања монополског профита по основу ниже цене коштања?
8. Наведи основне облике испољавања монополске моћи предузећа!
9. Како се може утврдити испољавање монополске моћи предузећа путем прекомерног повећања цене? Напиши и објасни образац!
10. Како се може утврдити испољавање монополске моћи предузећа путем задржавања обима производње? Напиши и објасни образац!
11. Шта омогућава предузећу да остварује већи приход и профит уз задржавање обима производње?
12. Како се може утврдити испољавање монополске моћи предузећа путем набавке сировина и енергената по нижим ценама од тржишних? Напиши образац!
13. Како се испољава монополска моћ предузећа путем манипулативног увећања трошкова, и како се ова појава може ограничавати?
14. Како се може утврдити испољавање монополске моћи предузећа на основу концентрације производње, и како држава ограничава ову појаву?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Да ли позитивна разлика између граничног прихода и цене сама по себи указује на монополски положај и монополски профит у случају једног производа? Одговор (да или не) напиши уз краће образложење!

2. Стопа повећања цене производа је 30 %, а његовог обима производње 5 %. Уз помоћ обрасца наведеног у тексту, израчунај коефицијент повећања цене, ако је стопа инфлације 10 %. На основу његове вредности, одговори – да ли предузеће испољава монополску моћ путем прекомерног повећања цене!

3. Стопа повећања цене производа је 30 %, а његовог обима производње 5 %. Предузеће повећање цене правда-образлаже повећањем репрезентативних трошкова по стопи од 50 %. Уз помоћ обрасца наведеног у тексту, израчунај коефицијент повећања цене, ако је проценат учешћа репрезентативних трошкова у укупним трошковима производње 20 %. На основу његове вредности, одговори – да ли предузеће испољава монополску моћ путем прекомерног повећања цене?

4. Стопа повећања обима производње једног производа је 5 %, а стопа повећања његове цене 25 %. Општи ниво цена расте по стопи од 12 %. На основу образаца наведених у тексту, израчунај коефицијенте: платежне или приходне еластичности производње, као и производне еластичности прихода. На основу њихових вредности, одговори – да ли предузеће испољава монополску моћ путем задржавања обима производње?

6. Показатељи развијености и ефикасности предузећа

6.1. Показатељи развијености предузећа

Бројни су разлози за сагледавање развијености предузећа. Најчешће, његов бонитет се проверава и утиче на спремност других да са њим успостављају пословне односе. Уобичајено је и да се једном годишње саставља ранг листа одређеног броја највећих или најразвијенијих привредних организација. Они се, тако, истичу као носиоци производње и развоја.

На развијеност предузећа указују, пре свега: његова величина (1), задуженост и ликвидност (2), производне могућности (3) и учешће које остварује у међународној подели рада (4).

(1) Величина предузећа утврђује се помоћу више показатеља. Најважнији су: годишњи износ укупног прихода, износ предујмљеног капитала, као и број запослених радника. Они су комплементарни, али немају заједнички именитељ. Приликом рангирања полази се најчешће од величине износа укупног прихода.

(2) Задуженост предузећа указује на изворе средстава које оно користи у обављању одређене или одређених делатности. Мала задуженост значи да је оно орјентисано углавном на самофинансирање, тј. на коришћење сопствених средстава. А висока задуженост значи супротно – да је претежно орјентисано на коришћење туђих средстава.

На степен задужености предузећа указује однос туђег и укупног капитала који користи у остваривању укупног прихода и добитка. Туђи капитал чини и показује стање краткорочних и дугорочних обавеза. У највећој мери, то су обавезе по основу кредита и обавезе према добављачима.

Сопствени капитал предузећа јесте разлика између укупног и туђег капитала. У акционарском предузећу то је капитал акционара. Он може бити већи или мањи од ревалоризоване вредности емитованих и продатих акција (због издвајања из добитка за акумулацију или због губитака).

Ликвидност предузећа је његова способност да измирује доспеле обавезе. Она је израз краткорочне пословне равнотеже. Може се утврдити у облику коефицијента – као количник краткорочних обавеза, с једне стране, и краткорочних потраживања и готовине на текућем рачуну, с друге стране. Вредност овог коефицијента требало би да буде мања од јединице, с обзиром да је у краткорочним потраживањима садржан и добитак.

(3) Производне могућности предузећа зависе од квалитета и односа расположивих ресурса. Затим, зависе и од степена задовољености потреба на тржишту за производима које оно производи.

На квалитет запослене радне снаге, као ресурса, указује углавном квалификациона и старосна структура запослених. Док, на квалитет капитала указују мање-више: однос његове тржишне односно репродукционе према књиговодстеној вредности, застарелост и истрошеност средстава за рад (у изразу односа просечног века експлоатације и просечног века трајања, као и односа отписане-амортизоване и набавне вредности), однос стања у фонду амортизације и отписане-амортизоване вредности ових средстава, учешће опреме у сталном капиталу, као и наплативност потраживања (у изразу наплаћеног од укупног износа доспелих потраживања у извесном року).

Поред квалитета, битан је и однос расположивих ресурса. Реч је овде о односу капитала и рада, тј. о тзв. капиталној опремљености рада. Од ње непосредно зависи продуктивност рада.

Степен задовољности потреба на тржишту за извесном робом утврђује се посредно – преко њених залиха, раста производње и реализације, као и профитабилности. Код роба које су нове на тржишту залихе су незнатне, стопе раста производње и реализације натпросечне, а исто и профитна стопа. Супротно имамо у случају роба тзв. стандардизоване производње. Дакле, производне могућности предузећа су веће и ако му тржиште не представља ограничавајући фактор.

Два најважнија показатеља производне могућности предузећа су: бруто продуктивност – рада и капитала. Први се израчунава као количник укупног прихода и количине утрошене (односно запослене) радне снаге. А други, као количник укупног прихода и предумљеног капитала.

(4) Учешће које предузеће остварује у међународној подели рада показује однос његовог извоза и укупног прихода. Што је ово учешће веће, предузеће је способније да у обављању одређених делатности уважава међународне стандарде. То значи и да је постигло виши степен развијености.

6. 2. Показатељи ефикасности или пословног успеха предузећа

О ефикасности производног предузећа може се говорити у квантитативном (1) и у квалитативном (2) смислу. Она се утврђује на основу више врста показатеља.

(1) У квантитативном смислу, најважније показатеље ефикасности предузећа можемо поделити у три групе. Прву групу чине показатељи динамике улагања елемената производње: стопа раста броја запослених и стопа повећања предумљеног капитала. Другу, пак, чине показатељи степена коришћења елемената производње: стопа коришћења фонда радног времена, стопа коришћења основних средстава и стопа коришћења предмета рада. А у трећој групи, обухваћени су показатељи динамике остваривања примарног утичка: стопа раста укупног прихода, као и стопа раста извоза.

Показатељима из прве групе утврђује се ефикасност предузећа у обезбеђивању услова за повећање производње (тј. додајног капитала и додајне радне снаге). Такође, утврђује се и његов допринос решавању проблема незапослености, као и увећања капитала у друштвеној производњи путем инвестиција (ради остваривања неопходног привредног раста).

Стопа коришћења фонда радног времена јесте процентуални однос броја ефективних часова рада и фонда расположивог радног времена (у току године). Слично се може рећи и за стопу коришћења основних средстава. Ова стопа представља процентуални однос броја часова стварног коришћења основних средстава у току године и могућег (предвиђеног) броја часова њиховог коришћења у том периоду према одређеним стандардима употребе. Ако су наведене стопе високе, производња у предузећу одвија се без потребних застоја, па је у вези с тим ефикаснија. Искористићеност предмета рада сагледава се преко процента шкарта директних материјала. Док, проценат шкарта готових производа показује, са своје стране, ефикасност употребе свих елемената производње.

Стопа раста укупног прихода показује способност предузећа да увећава реализовану вредност. Она показује и његову способност да задржи или увећа своје учешће на тржишту. Помоћу ове стопе може се утврдити допринос предузећа оствареном привредном расту. Вредност извоза робног произвођача део је његовог укупног прихода. Предузеће се мора укључивати у међународну поделу рада и мора прихватати стандарде који важе на светском тржишту. Према томе, стопа раста његовог извоза заслужује пажњу као и стопа по којој увећава укупан приход.

(2) У квалитативном смислу, ефикасност једног предузећа може се утврдити помоћу пет основних показатеља. То су: стопа и износ оствареног добитка, стопа раста продуктивности рада, остварени износ личног дохотка по раднику, дивидендна стопа и стопа раста или пада цена акција.

Стопа и износ оствареног добитка (тј. профита) показује способност предузећа и меру у којој оно остварује основни мотив пословања. У првом реду, израчунава се стопа добитка. Износ добитка по себи изражава квантитет, али велики износи ове величине носе у себи нове квалитете. Рецимо, само највећа предузећа, односно предузећа која остварују високе износе добитка, имају могућност организације истраживања и развоја делатности које обављају (пре свега, развоја нових производа).

Профитабилност акционарских предузећа сагледава се и путем оствареног добитка (тј. профита) по акцији.

Стопа повећања продуктивности рада у предузећу омогућава утврђивање његовог доприноса друштвено-економском развоју (остваривању опште стопе продуктивности рада у привреди). Затим, омогућава утврђивање његове способности да задржи економски положај који има на тржишту. О

чему се овде ради? Зараде радника повећавају се колективним уговорима сваке или сваке друге године, и то у мери опште стопе повећања продуктивности рада у привреди. Увећане зараде јесу параметри које предузеће мора уважавати. Односно, мора повећањем продуктивности сопственог рада стварати могућност за исплату таквих зарада. У противном, његова профитабилност се смањује. То јест, погоршава му се економски положај на тржишту. Закључујемо, на основу наведеног, да је повећање продуктивности рада објективна нужност.

Ако су исплаћене зараде радника у једном предузећу веће од њиховог просека у привреди, то може значити у општем случају да је његова ефикасност у пословању већа. Исто важи ако оно исплаћује дивиденде по стопи која је виша него ли у већини других предузећа.

Најзад, на ефикасност предузећа показује и кретање цена акција. Ове хартије од вредности продају се први пут, приликом емисије, по својим номиналним вредностима (које су истовремено и реалне вредности). Касније, њихове цене се повећавају у мери инфлације. Међутим, могу бити додајно веће, као и мање, што зависи од ефикасности производње у предузећу.

6.3. Инструменти сагледавања стања и ефикасности предузећа

У стварности, стање и ефикасност или пословни успех предузећа сагледавају се на основу књиговодствених података. То јест, путем одређених инструмената, који се састављају на основу ових података. Два основна инструмента са том функцијом јесу: биланс стања и биланс успеха.

Уопште, биланс је двострани равнотежни преглед тј. приказ одређених величина. Реч је овде о величинама које објективно морају бити у равнотежи (средства и њихови извори, приходи и расходи, увоз и извоз, производња и потрошња, и др.). Може бити састављен по хоризонтали или по вертикали. У првом случају, једна његова страна се приказује лево, а друга десно; док, у другом случају, једна страна изнад а друга одмах испод ње.

(1) Биланс стања је преглед средстава и њиховог порекла или власништва на одређени дан. У случају хоризонталног састављања лево се приказују тј. наводе средства односно капитал у функцији, а десно извори тих средстава или њихово порекло. Средства у функцији се називају активном, а извори пасивом предузећа.

Класификација средстава у билансу стања врши се према њиховој растућој или, пак, према опадајућој мобилности.²⁶⁾ Класификација ставки у пасиви одговара класификацији у активи. У нашој земљи, данас, ставке у

---

²⁶⁾ Види о томе, др Јован Крстић: *Инструменти финансијско-рачуноводственог извештавања*, Економски факултет, Ниш, 2002, стр. 54.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

овом билансу наводе се у редоследу према опадајућој мобилности.

Веома поједностављени хипотетични пример биланса стања једног предузећа наводимо овде у табели 1.

Табела 1. Биланс стања предузећа на дан 31. 12. 2009.

АКТИВА, СРЕДСТВА		ПАСИВА, ИЗВОРИ СРЕДСТАВА	
1. Готовина	100	1. Краткорочне обавезе	400
2. Потраживања	500	2. Дугорочне обавезе	100
3. Залихе	300	3. Уплаћен акцијски капитал	1500
4. Стална средства	1100	(150 акција × 10 дин. = 1500)	
Свега:	2000	Свега:	2000

Ако је стање активе мање од стања пасиве, онда постоји неравнотежа. Разлика представља изгубљени део средстава у функцији, па се наводи у активи као задња ставка под називом губитак. Неравнотежа постоји и ако је стање активе веће од стања пасиве. Реч је овде о добитку који се, до расподеле, наводи на крају у пасиви под називом нераспоређени добитак.

(2) Биланс успеха је преглед расхода и прихода предузећа насталих у одређеном периоду. Саставља се кад и биланс стања, али се односи на одређени протекли период. Најчешће, то је период од једне године.

Расходи предузећа могу се надокнадити само оствареним приходима. Према томе, њихова сврха су приходи који се остварују на тржишту или по тржишним условима. Путем овог биланса врши се утврђивање исплативости и оправданости обављања одређене или одређених делатности.

Приходи се често наводе према следећем редоследу: пословни приходи, финансијски приходи и непословни и ванредни приходи. Исто тако, и расходи. Разлика између прихода и расхода јесте финансијски резултат, који се јавља у облику добитка или губитка. Добитак је позитивна разлика ових величина. Наводи се на крају расхода (као задња и посебна ставка). А губитак, то је негативна разлика, која се наводи на страни прихода (на крају, под именом нераспоређени губитак).

Биланс успеха може се саставити глобално и парцијално.

Глобално се саставља тако што се на једној страни (водоравно или вертикално) наводе расходи, а на другој приходи предузећа. Разлика између прихода и расхода се утврђује на крају, као добитак или као губитак. Ради равнотеже, добитак се наводи на страни евидентираних расхода, а губитак на страни евидентираних прихода.

Парцијално или степенасто биланс успеха се саставља по вертикали. Укупан финансијски резултат утврђује се на крају, као збир претходно утврђених парцијалних финансијских резултата. У истој табели, пре тога, утврђују се: преглед пословних прихода и расхода, преглед финансијских при-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

хода и расхода, као и преглед непословних и ванредних прихода и расхода. На крају сваког од ових парцијалних прегледа утврђује се и карактеристична разлика (финансијски резултат).

Веома поједностављени хипотетични пример биланса успеха једног предузећа за одређени период – састављен глобално и парцијално или степенасто – приказујемо овде у табели 2. и 3.²⁷⁾

Табела 2. Биланс успеха предузећа за период I – XII 2009.
 (састављен глобално по хоризонтали)

РАСХОДИ		ПРИХОДИ	
1. Пословни расходи	2440	1. Пословни приходи	3100
2. Финансијски расходи	320	2. Финансијски приходи	30
3. Непосл. и ванр. расходи	40	3. Непосл. и ванр. приходи	70
4. Добитак	400		
Свега:	3200	Свега:	3200

Табела 3. Биланс успеха предузећа за период I – XII 2009.
 (састављен парцијално-степенасто по вертикали)

ВРСТЕ ПРИХОДА И РАСХОДА	ИЗНОС
1. Пословни приходи	3100
2. Пословни расходи	2440
3. Пословни добитак (1 – 2)	660
4. Финансијски приходи	30
5. Финансијски расходи	320
6. Губитак из финансирања (4 – 5)	- 290
7. Непословни и ванредни приходи	70
8. Непословни и ванредни расходи	40
9. Непословни и ванредни добитак (7 – 8)	30
10. Укупни приходи (1 + 4 + 7)	3200
11. Укупни расходи (2 + 5 + 8)	2800
12. Укупни добитак (10 – 11) или (3 + 6 + 9)	400

Пословни приходи и расходи се остварују у вези са стварањем и реализацијом производа и услуга (у производњи), односно у вези са набавком и продајом трговачке робе (у трговини). О пословним расходима било је речи пре свега у наслову Трошење производних ресурса и врсте трошкова. Финансијски приходи и расходи остварују се по основу финансијских пласмана, као и обавеза (у облику камата, дивиденди, курсних разлика и сл.). Непословни и ванредни приходи и расходи су они који се не остварују пре-

²⁷⁾ Види, Исто (26), стр. 68.

ма управо наведеним основима. Непословни и ванредни приходи остварују се у више облика, као што су: продајне вредности средстава за рад, продајне вредности предмета рада, продајне вредности средстава заједничке потрошње, продајне суме дугорочних хартија од вредности, државне уплате (дотације, регреси, премије и сл.) и вредности вишкова. Док, непословни и ванредни расходи, најчешће у облику расходоване и отписане књиговодствене вредности појединих елемената капитала.

Добитак у билансу успеха, када се овај саставља глобално по хоризонтали, евидентира се (као задња ставка) на страни расхода. Супротно, губитак се евидентира на страни прихода (као њихов недостајући део).

У стварности, биланс стања и биланс успеха су веома садржајни. Наведене ставке се расчлањују и детаљишу. Уз њих се састављају и додајни извештаји (о новчаним токовима и о променама на капиталу).

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Бонитет предузећа; 2. Економска развијеност предузећа; 3. Економска ефикасност предузећа; 4. Биланс; 5. Биланс стања; 6. Актива; 7. Пасива; 8. Биланс успеха.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Шта најчешће указује на економску развијеност предузећа?
2. Који су најчешћи показатељи величине предузећа?
3. Који су показатељи задужености предузећа?
4. Наведи основне показатеље производне могућности предузећа!
5. Како се сагледава учешће предузећа у међународној подели рада?
6. Које су то три групе показатеља ефикасности предузећа у квантитативном смислу?
7. Помоћу којих пет показатеља се најчешће сагледава ефикасност предузећа у квалитативном смислу?
8. Која су то два основна инструмената сагледавања стања и ефикасности предузећа?
9. Који су то најопштији елементи у билансу стања?
10. По ком принципу се наводе или сврставају елементи у билансу стања предузећа?
11. Који су најопштији елементи у билансу успеха – на страни расхода и на страни прихода?
12. У чему је разлика између биланса успеха састављеног по хоризонтали и биланса успеха састављеног по вертикали?
13. У чему је разлика између биланса успеха састављеног глобално и биланса успеха састављеног парцијално или степенасто?
14. На којој страни (расхода или прихода) се наводи губитак у билансу успеха, а на којој добитак ?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Износи основних ставки у билансу стања су: готовина 200, потраживања 1.000, залихе 900, стална средства 5.000, краткорочне обавезе 500, дугорочне обавезе 1.000 и уплаћени акционарски капитал 5.500. *Састави биланс стања по хоризонтали!*

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

---

2. Износи основних ставки у билансу успеха су: пословни расходи 4.000, финансијски расходи 350, непословни и ванредни расходи 150, пословни приходи 4.300, финансијски приходи 320 и непословни и ванредни приходи 100. *Састави биланс успеха у целини; и парцијално, само биланс успеха по основу реализације (и производње) производа и услуга!*

3. Вредност реализације производа и услуга предузећа је: 80.000 на домаћем тржишту и 40.000 на страном. *Израчунај стопу учешћа предузећа у међународној подели рада (тј. на иностраном тржишту)!*

7. Пословно планирање

7.1. Пословни план и основи његовог утврђивања

Пословни план је документ предузећа према коме оно обавља одређене делатности и остварује пословни резултат. Док, пословно планирање чине активности на утврђивању садржаја овог документа. Према времену за које се утврђује, он може бити: основни, оперативни и средњерочни.²⁸⁾

Најважнији основи утврђивања годишњег или основног плана једног производног предузећа јесу: остварена производња и реализација, као и пословни резултат у претходној години (1); очекивана тржишна кретања и пројекције у планском периоду (2); властити тржишни напори и активности у том правцу (3); као и расположиви капацитет у току остваривања плана (4).

(1) Остварена производња и реализација, као и пословни резултат у претходној години, први су основ планирања. Пре свега, они указују на искоришћене и неискоришћене пословне могућности и потенцијале, те на величину пословних задатака у наредном периоду. Другим речима, указују на остварење предузећа које у планској години треба поновити и унапредити. Затим, и на динамику производње и реализације током године. Профитабилност појединих врста производа у претходној години упућују на њихово место и значај у плану предузећа за следећу годину.

Овде треба имати у виду и следеће: преузете а неизмирене и непоништене обавезе према купцима из претходног периода, као и већ уговорене обавезе које треба извршити у планском периоду.

(2) Очекивана тржишна кретања и пројекције у планском периоду односе се на кретања понуде и тражње роба на тржишту, чија се производња делом планира у предузећу, као и тржишних цена ових роба. Затим, односе се на динамику привредне активности, тј. на стопу привредног раста. Поред тога, реч је овде и о низу задатака и услова привређивања – посебно о утврђеним економским параметрима који се односе на годину за коју се утврђује пословни план. Најзад, морају се имати у виду и евентуални поремећаји на тржишту који се могу одразити на пословање предузећа (недостатак електричне енергије и других енергената, ограничења увоза и извоза, еколошка ограничења, радикалне системске промене и др.).

(3) Властити тржишни напори и активности предузећа у планском

---

²⁸⁾ У стварности се често јавља и тзв. бизнис план. Реч је овде о документу који се доставља инвеститору, најчешће банци уз захтев за кредит. Овај план приказује садржај и ефикасност употребе инвестиције. У овом поглављу он није предмет нашег разматрања.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

периоду су неопходни. То су, пре свега: реклама и пропаганда, извесне промене на производима, улазак на нове тржишне сегменте, снижавање продајних цена, побољшавање и унапређење услова продаје и др. Они резултирају у очувању и ширењу тржишта предузећа (тј. његовог учешћа на тржишту).

(4) Капацитет производног предузећа одређују углавном производне могућности расположивих средстава за рад, а нарочито оруђа за рад. Јер, она се у току године не могу битније структурно мењати, као и увећавати. Због тога, представљају стални капитал.

Уопште, производне могућности сваког оруђа за рад појединачно могу се сагледавати по времену, као и по врстама и количинама производа. По времену, тако што се од годишњег календарског фонда часова ($365 \times 24 = 8.760$) одузме време његових неопходних застоја ради прегледа, чишћења, подмазивања, замене ситнијих делова, хлађења и одмора материјала и сл. Док, по врстама и количинама производа, тако што се у времену ефективне експлоатације утврђују (алтернативно) врсте и количине производа које оно одбацује. У пракси, капацитет оруђа за рад утврђује се пре свега у часовима ефективне експлоатације, тј. по времену.

Капацитет једног оруђа за рад може бити декларативан и стваран. Декларативан је онај који се наводи у декларацији и техничкој документацији произвођача овог оруђа. А стваран, онај који се може остварити у предузећу у току пуног радног времена. Између њих не би требало да постоји разлика. Стварни капацитет назива се и расположивим.

Капацитет једне фабрике није збир капацитета појединих оруђа за рад која се користе у тој фабрици у процесу производње. Њега чине производне могућности функционално повезаних оруђа за рад. А у тој повезаности, капацитет једног оруђа за рад може бити ограничавајући фактор експлоатације других оруђа. Тада се оно назива уским грлом производње.

* * * * *

Наведени основи планирања (нарочито 1-3) одређују план продаје, који се у значајној мери јавља као њихов синтетички израз. Садржај овог плана приказујемо на хипотетичном примеру у табели 1.

Табела 1. План продаје и прихода од продаје производа

Ред. бр.	Назив производа	Јед. мере	Продато 2008. године	План продаје за 2009.	Индекс 5 / 4 $\times 100$	Планске продајне цене	План прихода 5×7
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Школска клупа	ком.	1000	1050	105	2000	2.100.000
2.	Столица	ком.	5000	5100	102	500	2.550.000
3.	Канцеларијска витрина	ком.	400	420	105	4000	1.600.000
	Укупно:	-	-	-	-	-	6.250.000

Индекси у колони 6 показују планирану динамику продаје. Уједно, показују и намере предузећа да у планском периоду задржи или повећа своје учешће на тржишу. Уз план продаје утврђује се и план прихода од продаје производа. О планским продајним ценама, које се овде користе као инструменти планирања, биће речи у следећем наслову.

7. 2. Инструменти планирања

Инструменти планирања су унапред утврђена обрачунска средства или величине које се користе приликом израчунавања планских задатака односно резултата. Чине део тзв. пратеће планске документације. Могу се поделити на интерне (1) и екстерне (2). Интерни се утврђују у предузећу, а екстерни су величине одређене изван предузећа.

(1) Интерни инструменти планирања јесу: стандарди или параметри ангажовања (а), нормативни утрошака, и ангажовања (б), стандарди утрошака и трошкова (в), као и планске цене (г).

(а) Стандарди ангажовања су присутне количине појединих производних ресурса са којим или на које се рачуна приликом утврђивања годишњег плана. Јављају се као нужности у датим условима. Групу ових стандарда сачињавају: систематизација радних места са годишњим фондом радног времена по раднику; преглед оруђа за рад која се налазе у функцији, са расположивим капацитетом; као и текуће залихе – предмета рада, полупроизвода и готових производа.

Систематизација радних места је документ у коме су по организационим јединицама предузећа утврђене потребе за радницима. Саставља се у облику табеле, где се за свако радно место најпре утврђују: редни број; назив радног места са описом послова; потребан број радника за то радно место; потребна струка, степен стручности, радно искуство, знање језика и друго; као и основа за одређивање цене радне снаге појединачног радника изражена бројем бодова. А одмах затим, за то исто радно место – запослени број радника са стварним одликама у вези струке, степена стручности, радног искуства, знања језика и др. Уз систематизацију радних места сваке године утврђује се и годишњи фонд радног времена појединачног радника, тако што се од календарског фонда времена одузму нерадни дани (током недеље, на име годишњег одмора и празника). Преглед оруђа за рад у функцији са расположивим капацитетом саставља се, исто као и систематизација радних места – по организационим јединицама предузећа. Уз свако оруђе за рад утврђују се: назив оруђа и његов инвентарни број, као и расположиви капацитет у изразу годишњег фонда часова његове експлоатације. О израчунавању расположивог капацитета (на овај начин, у времену) било је речи у претходном наслову.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Текуће залихе предмета рада обезбеђују континуитет производње. Утврђују се под утицајем више фактора. Међу њима посебно се истичу: динамика и време производње у предузећу, те време испоруке и сигурност набавке на тржишту.

Текуће залихе готових производа неопходне су због континуитета у снабдевању купаца и потрошача. Затим, неопходне су мање-више и због комплетирања испорука из магацина у које се привремено складиште. Утврђују се на основу искуства, у количинама појединих врста производа.

(б) Норматив утрошка чини количина извесног ресурса коју треба утрошити за производњу јединице производа или за одређени број једног производа. Утврђује се за директни материјал и за директни рад. За производна оруђа за рад, утврђује се норматив ангажовања. То су ресурси који се директно односе на одређени производ. Нормативи се израчунавају и одређују најчешће у току пробне производње, као оптималне величине у датим условима. Касније, са повећањем производног искуства и појавом нових сазнања, они се повремено коригују и усавршавају (најчешће смањују). Њихов садржај приказујемо на хипотетичном примеру у табелама 2, 3. и 4.

Табела 2. Норматив материјала за производ: школска клупа

Редни број	Назив материјала	Јединица мере	Потребна количина материјала	
			за јединицу производа	за 100 јединица
1	2	3	4	5
1.	Метална цев	м	10	1.000
2.	Електроде за заваривање	ком.	5	500
3.	Сона киселина	л	0,2	20
4.	Боја за фарбање цеви	кг.	0,3	30
5.	Иверица	м ²	1,2	120
6.	Трака за кантовање	м	5	500
7.	Шрафови	ком.	8	800
8.	Пластични заптивак	ком.	12	1.200

Табела 3. Норматив рада за производ: школска клупа

Редни број	Назив радне операције	Потребна количина рада		
		Број часова рада		Степен квалификације и струка
		за јединицу производа	за 100 јединица	
1	2	3	4	5
1.	Сечење и бушење цеви	0,20	20	КВ металостругар
2.	Заваривање цеви	0,45	45	КВ валилац
3.	Припрема цеви за фарбање	0,15	15	КВ фарбар
4.	Фарбање цеви	0,10	10	КВ Фарбар
5.	Кројење иверице	0,15	15	КВ столар
6.	Кантовање иверице	0,10	10	КВ столар
7.	Монтажа клупе	0,20	20	КВ столар

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Табела 4. Норматив коришћења оруђа за рад, за производ: школска клупа

Редни број	Назив машинског захвата	Потребан капацитет оруђа за рад		Врста оруђа за рад
		Број часова коришћења		
		за јединицу производа	за 100 јединица	
1	2	3	4	5
1.	Сечење и бушење цеви	0,20	20	Машински струг
2.	Заваривање цеви	0,45	45	Апарат за заваривање
3.	Припрема цеви за фарбање	0,15	15	Посуда за потапање
4.	Фарбање цеви	0,10	10	Компресор за бојење
5.	Кројење иверице	0,15	15	Столарска машина
6.	Кантовање иверице	0,10	10	Машина за кантовање

(в) Стандарди утрошака представљају процењене количине појединих најзначајнијих ресурса опште намене које треба утрошити у производњи у одређеном периоду. Они се не односе непосредно на одређену врсту производа, него на извесни асортиман и обим производње и реализације, па се утврђују на нивоу појединих организационих јединица или на нивоу предузећа у целини. Такви су, на пример: утрошци угља, нафте, мазута, плина, средстава за чишћење и одржавање, ауто гума, као и канцеларијског материјала. Утврђују се углавном на бази искуства из протеклог периода. Ови стандарди су нужни пре свега ради контроле и рационализације трошења поменутих ресурса.

Стандарди трошкова јесу износи појединих врста (у маси) најзначајнијих новчаних издатака процењени као неизбежни или потребни у предузећу у одређеном временском периоду за дати асортиман и обим производње и реализације. То су издаци за: рекламу и пропаганду, учешће на сајмовима, дневнице за службена путовања, репрезентацију, закупнине, камате, и друго. Утврђују се на бази остварења у протеклом периоду и процене оправданости и условљености у планском периоду.

Ови стандарди представљају баријеру бујања поменутих издатака. Они омогућавају њихову контролу и рационализацију.

(г) Планске цене сачињавају – планске цене готових производа, као и планске цене производних ресурса (предмета рада, радне снаге и средстава за рад). Оне треба да буду утврђене реално. То јест, тако да у планском периоду у што мањој мери одступају од стварних цена.

Планске продајне цене служе за израчунавање планског износа прихода од продаје производа предузећа. Утврђују се, најпре, на бази стварних продајних цена и очекиваних промена на тржишту у планском периоду (односа понуде и тражње и инфлације). Затим, и на бази извесних промена у планском периоду које се односе на поједине врсте производа (као што су изглед, квалитет и функционалност), услове њихове продаје и слично.

Планске набавне цене користе се за израчунавање планираних трошкова предмета рада. Тачније, за оне њихове елементе за које постоје нормативи и стандарди утрошака. Утврђују се углавном на основу њихових стварних износа и очекиваних промена на тржишту у планском периоду.

Планске цене радне снаге служе за израчунавање планског износа трошкова овог ресурса. Не могу бити мање од цена које су договорене у колективном уговору. Имају свој израз у планској вредности бода.

Планске цене средстава за рад утврђују се посредно, путем стопа амортизације. Применом ових стопа израчунава се годишњи износ амортизације. Оне би требало да произилазе из века трајања појединих средстава за рад у економски развијенијим земљама, као и да обезбеде новац у фонду амортизације, у износу који омогућава куповину нових средстава за рад.

(2) Екстерни инструменти планирања за предузеће су дате величине које оно мора уважавати. То су стопе пореза и доприноса, царинске стопе, као и износи издвајања – који су у функцији обезбеђивања средстава за друштвену потрошњу. Затим, то су стопе и износи издвајања за остале намене (осигурање, рад комора и др.). Ови инструменти служе за утврђивање планског износа тзв. расхода са карактером вишка вредности.

7.3. Основни елементи и садржај годишњег плана

Годишњи пословни план предузећа има три основна елемента: план производње (1), план прихода и расхода (2) и пратећу планску документацију (3). Следи, овде, приказ њиховог садржаја и поступка утврђивања.

(1) План производње утврђује се само по врстама и количинама производа. То је пре свега план пословних задатака. Он има примарни значај. Његово извршење представља основу остваривања плана прихода и расхода, који се јавља пре свега као план пословних резултата.

Код израде годишњег плана производње основни захтев се састоји „... у утврђивању таквог асортимана и обима производње за предстојећу годину који ће омогућити што потпуније и равномерније искоришћење расположивог капацитета ОУР (предузећа – примедба аутора), с једне стране, као и што лакшу и повољнију реализацију онога што буде произведено, с друге стране.“²⁹⁾ Уважавање тог захтева често води изради две или више његових варијанти. А затим, оцени сваке варијанте појединачно и избору оне која предузећу носи највећи добитак.

Саставља се укупно, за плански период од једне године. Такође, саставља се и по месецима у том периоду. Његов садржај и поступак утврђивања приказујемо на следећој страни у табели 5. и 6.

---

²⁹⁾ Исто (12), стр. 204.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Табела 5. План производње, укупно за 2009. годину

Ред. бр.	Назив производа	Јед. мере	План продаје	Почетне залихе	Текуће залихе	План производње 4-5+6	Остварено претходне године	Индекс 7 / 8 × 100
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Школска клупа	ком.	1.050	200	200	1.050	995	105,5
2	Столица	ком.	5.100	600	650	5.150	5.010	102,8
3	Канцеларијска Витрина	ком.	420	40	44	424	400	106,0

Табела 6. План производње по месецима за 2009. годину

Ред. бр.	Назив производа	Јед. мере	Укупно	По месецима током 2009. године												
				I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
1	Школска клупа	ком.	1.050	63	74	84	105	105	105	84	-	-	157	105	94	74
		%	100	6	7	8	10	10	10	8	-	-	15	10	9	7
2	Столица	ком.	5.150	309	361	412	515	515	515	412	-	-	772	515	463	361
		%	100	6	7	8	10	10	10	8	-	-	15	10	9	7
3	Канцел. витрина	ком.	424	25	30	34	34	52	42	34	21	42	42	38	30	
		%	100	6	7	8	8	12	10	8	5	10	10	9	7	

Многи подаци у табели 5. утврђени су претходно, и то према следећем: почетне залихе – у пописним листама готових производа на крају претходне године; план продаје – у плану продаје и прихода од продаје производа; текуће залихе – у инструменту (планирања) текуће залихе готових производа; док, остварена производња претходне године – у прегледу и анализи остварених задатака и резултата предузећа у претходној години. План производње (подаци у колони 7 ове табеле) расчлањује се по месецима, као што је то приказано у следећој табели (табели 6), на основу пројекције структуре производње по месецима. Ова пројекција утврђује се на бази искуства, тј. производње у претходном периоду. Такође, утврђује се и на бази очекиваних промена у производњи у планском периоду, као што су нпр. пуштање у производњу нових производа. И она представља део пратеће планске документације, а односи се на основе планирања.

Планирање производње по месецима представља основу израде оперативних планова. Затим, приликом анализе, омогућава кумулативно сагледавање остваривања плана, нпр. за I-II, I-III, I-IV месец итд.

У задњој колони табеле 5. израчунавају се индекси планског повећања производње појединих роба (у односу на остварење претходне године). То је неопходно да би се могао утврдити допринос предузећа пројективаном привредном расту. Такође, и да би се могла сагледати промена учешћа појединих роба у асортиману производње, односно правац промене производне структуре предузећа.

(2) План прихода и расхода исказује се само вредносно, по врстама ових агрегатних величина. Прво се утврђује план прихода, затим план расхода и, на крају, планирани износ финансијског резултата (тј. добитка). Он проистиче из плана производње. То је, као што смо већ нагласили, план пословног резултата. Саставља се у облику биланса, нпр. као у табели 7.

Као основи утврђивања планираног износа појединих врста прихода и расхода у овој табели (коју видимо на следећој страни) користе се: за приходе од продаје производа – план продаје и прихода од продаје производа; за остале приходе – процена износа осталих прихода у планском периоду; за амортизацију – набавне вредности појединих средстава за рад и стопе амортизације; за трошкове директног материјала и за остале трошкове предмета рада – план утрошака и трошкова директног материјала и осталих предмета рада; за остале материјалне трошкове производње – стандарди трошкова; за трошкове директног рада и за остале трошкове рада – план радне снаге и трошкова рада; за трошкове услуга и остале издатке у процесу рада – стандарди трошкова; као и за издатке са карактером вишка вредности – екстерни инструменти планирања и прописане основице за обрачун.

У задњој колони табеле 7. израчунавају се индекси планираног повећања прихода и расхода (у односу на остварење у претходној години). То је

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

неопходно, као и код плана производње. Упоредивањем планираног износа прихода и оствареног износа у претходној години (пре свега од продаје робе) сагледава се, на основу индекса, допринос предузећа пројектованом привредном расту. Поред тога, анализом индекса прихода и расхода може се доћи и до других сазнања, као што су: промене у структури прихода, промене у структури расхода и промене положаја предузећа на тржишту у смислу повећања или смањивања ефикасности његове производње (односно, способности остваривања профита).

Табела 7. План прихода, расхода и финансијског резултата

Редни број	Врсте прихода и расхода	Износи у динарима		Индекс 4 / 3 × 100
		остварено 2008. године	планирано за 2009. годину	
1	2	3	4	5
	ВРСТЕ ПРИХОДА			
1.	Приходи од продаје робе	5.940.000	6.250.000	105,2
2.	Остали приходи	420.000	450.000	107,1
3.	Укупни приходи: 1 + 2	6.360.000	6.700.000	105,3
	ВРСТЕ РАСХОДА			
4.	Амортизација	640.000	650.000	101,6
5.	Трошкови директног материјала	1.950.000	2.100.000	107,7
6.	Остали трошкови предмета рада	285.000	300.000	105,3
7.	Остали материјални трошкови производње	49.000	50.000	102,0
8.	Материјални трошк. производње: 4 + 5 + 6 + 7	2.924.000	3.100.000	106,0
9.	Трошкови директног рада	1.150.000	1.200.000	104,3
10.	Остали трошкови рада	720.000	750.000	104,2
11.	Трошкови услуга	190.000	200.000	105,3
12.	Остали издаци у процесу рада	550.000	600.000	109,1
13.	Издаци са карактером вишка вредности	245.000	250.000	102,0
14.	Нематеријални тр. производње: 9 + 10 + 11 + 12 + 13	2.855.000	3.000.000	105,1
15.	Укупни расходи: 8 + 14	5.779.000	6.100.000	105,6
16.	БРУТО ФИНАН. РЕЗУЛТАТ: 3 – 15	581.000	600.000	103,3
17.	Порез на добитак	58.100	60.000	103,3
18.	НЕТО ДОБИТАК: 16 – 17	522.900	540.000	103,3

(3) Пратећа планска документација јесте прилог плану производње и плану прихода и расхода. Чине је најпре различите процене, као и инструменти планирања. А затим, парцијални планови који имају одређене функције у вези са планираном производњом, као и са приходима и расходима у којима она резултира. Наводимо је овде као – скуп докумената (који су, у ширем смислу, саставни део годишњег или основног плана).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Скуп (списак) пратеће планске документације

Ред. бр.	Група и назив документа
1. 2. 3. 4.	ДОКУМЕНТИ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ОСНОВЕ ПЛАНИРАЊА Остварени задаци и резултати предузећа у претходној години План продаје и прихода од продаје производа (*) Процена износа осталих прихода (независно од продаје производа) Процена структуре производње по месецима
5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18.	ДОКУМЕНТИ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ИНСТРУМЕНТЕ ПЛАНИРАЊА Систематизација радних места (са фондом радног времена по раднику) Преглед оруђа за рад у функцији са расположивим капацитетом Текуће залихе готових производа Текуће залихе предмета рада Нормативи утрошака материјала Нормативи утрошака рада Нормативи коришћења оруђа за рад Стандарди утрошака предмета рада Стандарди трошкова Планске продајне цене Планске набавне цене Планска вредност бода Набавне вредности и стопе амортизације средстава за рад Екстерни инструменти планирања са основицама за обрачун
19. 20. 21. 22. 23.	ПАРЦИЈАЛНИ ПЛАНОВИ Расположиви и потребни капацитет за усвојену варијанту плана производње План утрошака и трошкова директног материјала и осталих предмета рада План набавке предмета рада План радне снаге и трошкова рада Биланс радне снаге – преглед потребне и расположиве радне снаге

Наведену документацију потписују носиоци руководеће функције (руководиоци) – сваки од њих, појединачно, документа чија припрема је у његовој надлежности. Поједине документе, ако се припремају тимски, потписују више лица. Тако, они преузимају одговорност за своје учешће и допринос у утврђивању садржаја годишњег плана. Даље у тексту биће речи о документима које смо (у списку) навели као парцијалне планове.

Преглед расположивог и потребног капацитета фабрике (предузећа) – или биланс капацитета – приказујемо у табели 8. Расположиви капацитет (подаци у колони 3) утврђен је документом – преглед оруђа за рад у функцији са расположивим капацитетом. Потребан капацитет за дату варијанту плана производње (подаци у колони 4) израчунава се на следећи начин. Прво се, на основу планираног асортимана и обима производње и норматива

(*) План продаје и прихода од продаје производа наводимо у првој (а не у трећој) групи јер је он у значајној мери синтетички израз основа планирања.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

коришћења оруђа за рад – израчунава потребан капацитет за сваку врсту производа појединачно. А затим, на основу тога, израчунава се и потребан капацитет појединих оруђа за рад, по обрасцу: потребан капацитет једног оруђа за рад = потребан капацитет тог оруђа за рад за производњу планиране количине производа А + потребан капацитет тог оруђа за рад за производњу планиране количине производа Б + ...

Табела 8. Биланс капацитета фабрике (предузећа)
за усвојену варијанту плана производње

Редни број	Врсте оруђа за рад и евиденциони број	Расположиви капацитет у часовима	Потребан капацитет у часовима	Вишак и мањак капацитета 3 – 4
1.	Машински струг, 001	8.000	8.000	-
2.	Машински струг, 002	8.000	10.000	- 2.000
3.	Столарска машина, 003	8.000	7.000	+ 1.000
4.	Машина за кантовање, 004	7.000	7.500	- 500

Функција биланса капацитета је сагледавање и решавање вишкова и мањкова капацитета појединих оруђа за рад, као и утврђивање уских грла производње. Вишкови капацитета могу се елиминисати на различите начине: променом структуре и повећањем обима производње (променом варијанте плана производње), изнајмљивањем оруђа за рад делимично или у целини другим произвођачима, као и продајом. Слично важи и за њихове мањкове. Предузеће их може отклонити мањим инвестицијама, увођењем додајне радне смене код недостајућих оруђа за рад, као и коришћењем производних услуга других произвођача. У случају да не може – капацитет функционално повезаних оруђа за рад одређен је расположивим капацитетом оних оруђа која највише недостају.

План утрошакa и трошкова директног материјала и осталих предмета рада, и план њихове набавке – наводимо у табели 9. Заједнички приказ ова два парцијална плана (у истој табели) у функцији је рационализације. Већи број колона и величина у њима је заједнички.

Планирани утрошци (подаци у колони 4) не утврђују се на исти начин за обе групе материјала и предмета рада. За директни материјал утврђују се на следећи начин. Прво се, на основу планираног обима и асортимана производње и норматива утрошакa – израчунавају потребни утрошци појединих материјала за сваку врсту производа појединачно. Затим, на основу тога, израчунава се и потребан утрошак сваког материјала посебно, према обрасцу: потребан утрошак једног (одређеног) материјала = потребан утрошак тог материјала за производњу планиране количине производа А + потребан утрошак тог материјала за производњу планиране количине произ-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

вода Б + ... Потребни утрошци материјала и предмета рада из друге групе утврђују се на основу инструмената планирања под називом – стандарди утрошака предмета рада.

Табела 9. План утрошака и трошкова директног материјала и осталих предмета рада, и План њихове набавке

Ред. бр.	Група и назив предмета рада	Јед. мере	Планирани утрошци	Планске набавне цене	Планирани трошкови 4 × 5	Почетне залихе	Текуће залихе	План набавке 4-7+8
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Дир. материјал: металне цеви	м	15.000	<u>у дин.</u> 40	<u>у 000</u> 600	1.000	1.200	15.200
2.	иверица	м ²	2.200	500	1.100	200	300	2.300
3.	боја, итд.	кг	500	200	100	60	40	480
4.	Укупно: 1 + 2 + 3	-	-	-	1.800	-	-	-
	Остали матер. и предмети рада:			<u>у дин.</u>	<u>у 000</u>			
5.	угаљ	т	50	2.000	100	10	10	50
6.	нафта	л	4.000	40	160	500	440	3.940
7.	детерџент, итд.	кг	100	300	30	5	10	105
8.	Укупно: 5 + 6 + 7	-	-	-	290	-	-	-
9.	Све укупно: 4 + 8	-	-	-	2.090	-	-	-

Планске набавне цене (подаци у колони 5) утврђене су претходно, као посебан инструмент планирања. Исто тако, и текуће залихе наведене у колони 8 (као инструмент планирања под називом – текуће залихе предмета рада). Међутим, почетне залихе (подаци у колони 7) утврђене су пописом на крају претходне године и садржане у пописним листама.

План утрошака и трошкова директног материјала и предмета рада има две основне функције. Прва је сагледавање потребних утрошака предмета рада за планирани асортиман и обим производње. А друга се огледа у израчунавању износа следећих ставки у плану прихода, расхода и финансијског резултата: трошкова директног материјала и осталих трошкова предмета рада. Основна функција плана набавке предмета рада јесте утврђивање количина појединих врста предмета рада које треба набавити у току године. (Он може послужити и као основа конципирања политике набавке.)

План радне снаге и трошкова рада, чију форму и садржај видимо у табели 10, саставља се по организационим јединицама и врстама рада. Приказ поједностављујемо претпоставком да је предузеће јединствена организациона јединица. Сва радна места подељена су у две групе – групу где се утрошци радне снаге нормирају (нормирани рад) и групу где се они не нормирају (остали рад).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

Табела 10. План радне снаге и трошкова рада

Ред. бр.	Организациона јединица, група и врста радног места	Број радника претходне год.	Планирани број радника	Индекс 4 / 3 × 100	Број бодова по раднику	Укупни број бодова 4 × 6	Годишња планска вред. бода	Планирани трошкови рада 7 × 8
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Нормирани рад:						<i>у дин.</i>	<i>у 000</i>
1.	металостругар КВ	1	1	100	11	11	23.000	253
2.	фарбар КВ	1	1	100	11	11	23.000	253
3.	столар КВ, итд.	1	2	200	11	22	23.000	506
4.	Укупно: 1 + 2 + 3	3	4	133,3	-	44	-	1.012
	Остали рад:						<i>у дин.</i>	<i>у 000</i>
5.	инжењер ВСС	1	1	100	16	16	23.000	368
6.	електричар КВ	1	1	100	12	12	23.000	275
7.	књиговођа, итд.	1	1	100	11	11	23.000	253
8.	Укупно: 5 + 6 + 7	3	3	100	-	39	-	897
9.	Све укупно: 4 + 8	6	7	116,7	-	83	-	1.909

Планирани број радника из прве групе радних места (нормирани рад, подаци у колони 4) утврђује се према следећем. Најпре, на основу планираног асортимана и обима производње и норматива рада израчунавају се (у часовима рада) за сваки производ посебно – потребни утрошци рада појединих врста радника, тј. радника одређене струке и квалификације. Затим, на основу тога, израчунава се потребан утрошак радне снаге сваке врсте радника посебно, за целокупни асортиман и обим производње, према обрасцу: потребан утрошак радне снаге једне врсте радника = потребан утрошак радне снаге те врсте радника за производњу планиране количине производа А + потребан утрошак радне снаге те врсте радника за производњу планиране количине производа Б + ... И најзад, израчунава се потребан број појединих врста радника, према обрасцу: потребан број једне врсте радника = потребан утрошак радне снаге те врсте радника / годишњи фонд радних часова по раднику. Он се утврђује као цео број. На пример, ако је израчунати потребан број једне врсте радника 4,70, врши се његово заокруживање на 5.

Планирани број радника из друге групе радних места (остали рад, подаци у колони 4) утврђује се на основу података у документу под називом – систематизација радних места.

Остали подаци у табели утврђени су претходно, следећим документима: (просечан) број радника у претходној години (подаци у колони 3) – прегледом и анализом остварених задатака и резултата производње у тој години; број бодова по раднику (подаци у колони 6) – систематизацијом радних места; те, годишња планска вредност бода (подаци у колони 8) –

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

инструментом планирања који носи назив планска вредност бода. У колони 5. израчунавају се индекси планираног броја радника који, на нивоу предузећа, указују на његов допринос планираном повећању броја запослених у привреди једне земље.

План радне снаге и трошкова рада има три основне функције. Прва је сагледавање потребног броја радника за остварење плана производње (и реализације). А друга, утврђивање следећих ставки расхода у плану пословног резултата (наведеног у табели 7): трошкова директног (нормираног) рада и трошкова осталог рада. Трећу функцију смо већ поменули – да путем индекса покаже допринос предузећа планираном повећању броја запослених у привреди током планског периода.

Табела 11. Биланс радне снаге

Редни број	Организациона јединица, група и врста радног места	Планирани број радника	Расположиви број радника	Разлика 3 – 4
1	2	3	4	5
1.	Нормирани рад: металостругар КВ	1	1	-
2.	фарбар КВ	1	1	-
3.	столар КВ, итд.	2	1	+ 1
4.	Укупно: 1 + 2 + 3	4	3	+ 1
5.	Остали рад: инжењер ВСС	1	1	-
6.	електричар КВ	1	1	-
7.	књиговођа, итд.	1	1	-
8.	Укупно: 5 + 6 + 7	3	3	-
9.	Све укупно: 4 + 8	7	6	+ 1

Биланс радне снаге, управо приказан у табели 11, у функцији је утврђивања обима и структуре вишкова и мањкова броја радника у вези са планом производње. Ове вишкове и мањкове треба решити. Предузеће у вези с тим има различите могућности. (Међутим, о њима овде неће бити речи.) Расположиви број радника (подаци у колони 4) утврђује се на основу систематизације радних места.

7. 4. Специфичности планирања у области робног промета

Пословно планирање у области робног промета није у свему исто као у области производње (о коме је управо било речи). Постоје мање-више извесне разлике или специфичности. Приказујемо их према основним питањима која смо овде разматрали. Реч је о разликама у вези: основа утврђивања пословног плана (1), инструмената планирања (2) и основних елемената и садржаја пословног плана (3).

(1) Основи пословног планирања углавном су исти као и у производњи: остварени промет (продаја) у претходној години, очекивана тржишна кретања и пројекције у планском периоду, властити тржишни напори и активности предузећа у планском периоду и расположиви капацитет. Суштина капацитета потпуно је другачија у области робног промета. Он се може сагледавати према расположивој продајној површини, нпр. као остварена вредност продаје на тржишту по 1 м² продајне површине. Међутим, то је променљива величина – зависна од положаја предузећа у конкуренцији, од односа стопе раста производног и стопе раста трговачког капитала, од конјунктурних кретања на тржишту и других фактора. Она није тачно одређена као у области производње.

(2) И инструменти планирања у области робног промета могу се поделити као у производњи – на интерне и екстерне, а интерни сврстати у већ поменуте четири групе (стандарди или параметри ангажовања, нормативи утрошака, стандарди утрошака и трошкова и планске цене). Међутим, они у овој области (нарочито интерни инструменти) имају значајно другачију садржину и значај.

Систематизација радних места у оквиру стандарда ангажовања има непромењени садржај и значај. Преглед оруђа за рад са расположивим капацитетом у области робног промета губи значај. Уместо тога, као значајан елемент стандарда ангажовања јавља се преглед објеката са расположивом продајном и складишном површином. Даље, уместо текућих залиха готових производа и текућих залиха предмета рада значајне су вредности залиха трговачке робе (по робним групама), као и текуће залихе и стања осталих обртних средстава.³⁰⁾

Нормативи утрошака у робном промету губе значај. Изузетак могу бити једино нормативи утрошака амбалаже и слично (у случају да трговина врши паковање и дораду набављене робе за продају).

Стандарди утрошака и стандарди трошкова јављају се и у трговини, углавном са istim значајем.

Планске продајне и планске набавне цене у области робног промета немају значај. Као инструменти планирања, када је реч о ценама, користе се само планске цене радне снаге и планске цене средстава за рад.

Екстерни инструменти планирања имају мање-више исти садржај и значај као и у области производње.

(3) Основни елементи годишњег пословног плана трговинског предузећа јесу: план продаје; план прихода, расхода и финансијског резултата; и, пратећа планска документација.

---

³⁰⁾ Реч је овде о залихама горива и мазива, ауто гума и амбалаже. Такође, реч је о стању вредности потраживања од купаца, и о вредности продаје за готово и на кредит.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

План продаје има примарни значај, с обзиром да је продаја основна делатност у области робног промета. Остваривање овог плана услов је остваривања следећег – плана прихода, расхода и финансијског резултата. Утврђује се укупно за плански период од годину дана, као и по месецима.

Његов садржај видимо овде у табелама 12. и 13. Посебно се приказују продаја на мало и продаја на велико. Због ширине робног асортимана, продаја се утврђује по робним групама а не по врстама појединих роба. Ако предузеће има више продајних објеката, онда се продаја приказује и према тим објектима (који се наводе у колони 2 испред облика продаје).

Табела 12. План продаје, укупно за 2009. годину

Ред. бр.	Назив робне групе	Продаја по количини			Продаја по вредности		
		План за 2009.	Остварено 2008.	Индекс 3 / 4	План за 2009.	Остварено 2008.	Индекс 6 / 7
1	2	3	4	5	6	7	8
	<i>Продаја на мало</i>						
1.	Теписи	100	95	105	400	350	114
2.	Итисони	1.000	900	111	1.300	1.200	108
3.	Завесе	3.500	3.000	117	300	320	94
	Свега 1 до 3	-	-	-	2.000	1.870	107
	<i>Продаја на велико</i>						
1.	Теписи	100	50	200	360	200	180
2.	Итисони	420	400	105	500	490	102
3.	Завесе	1.200	1.000	120	110	90	122
	Свега 1 до 3	-	-	-	970	780	124

Табела 13. План продаје по месецима за 2009. годину

Ред. бр.	Назив робне групе	Укупно за 2009.		За I / 2009.		За II / 2009.		...
		по колич.	по вредн.	по кол.	по вред.	по кол.	по вред.	
1	2	3	4	5	6	7	8	...
	<i>Продаја на мало</i>							
1.	Теписи	100	400	9	38	10	40	...
2.	Итисони	1.000	1.300	95	120	110	135	...
3.	Завесе	3.500	300	340	28	360	32	...
	Свега 1 до 3	-	2.000	-	186	-	207	...
	<i>Продаја на велико</i>							
1.	Теписи	100	360	10	37	12	38	...
2.	Итисони	420	500	40	49	45	53	...
3.	Завесе	1.200	110	125	12	120	12	...
	Свега 1 до 3	-	970	-	98	-	103	...

План прихода и расхода трговинског предузећа има садржај као и у области производње (код производног предузећа). Разлика је пре свега у томе што се испред амортизације (наведене у табели 7. под редним бројем 4)

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

утврђује набавна вредност трговинске робе. Она је у трговини по свом износу најзначајнија врста расхода.

Пратећа планска документација трговинског предузећа разликује се од оне код производног предузећа. У њој изостаје један број елемената, код других се мање или више мења њихов садржај, а јављају се и нови елементи. Наводимо је овде такође као скуп (списак) докумената.

Скуп (списак) пратеће планске документације

Ред. бр.	Група и назив документа
1. 2. 3. 4.	ДОКУМЕНТИ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ОСНОВЕ ПЛАНИРАЊА Остварени задаци и резултати предузећа у претходној години Процена износа осталих прихода (независно од продаје робе) Планска структура продаје по месецима Очекивани релативни износи разлике у цени појединих робних група
5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.	ДОКУМЕНТИ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ИНСТРУМЕНТЕ ПЛАНИРАЊА Систематизација радних места (са фондом радног времена по раднику) Преглед објеката са расположивом продајном и складишном површином Текуће залихе трговинске робе (по робним групама) Текуће залихе и стања осталих обртних средстава Стандарди утрошака Стандарди трошкова Планска вредност бода Набавне вредности и стопе амортизације основних средстава Екстерни инструменти планирања са основицама за обрачун
14. 15. 16. 17. 18.	ПАРЦИЈАЛНИ ПЛАНОВИ План разлике у цени План набавке трговинске робе План утрошака и трошкова предмета рада и план њихове набавке План радне снаге и трошкова рада Биланс радне снаге – преглед потребне и расположиве радне снаге

Од нових докумената у том скупу приказујемо само план разлике у цени и план набавке трговачке робе. Садржај осталих и њихов значај углавном је познат. О њима је већ било речи.

План разлике у цени, чији садржај и форму видимо у табели 14 (на следећој страни), у функцији је пре свега остваривања планираног износа финансијског резултата. Јер, управо износ разлике у цени представља извор средстава за накнаду трошкова (робног) промета и добијања профита. Она јесте збир трговачке марже и трговачког рабата. Утврђује се на основу планираних износа продаје, остварених процената разлике у цени у протеклој години, као и очекиваних кретања марже и рабата у планској години.

Овај план указује, још, на значај појединих робних група у асортману продаје. Примарни значај имају робне групе са којим се може остварити највећи износ разлике у цени. Процент разлике у цени упућује на

В. Серђевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

евентуалне промене асортимана продаје, у смислу повећања удела оних робних група код којих је тај проценат већи. У политици асортимана продаје значајне су и текуће залихе, односно коефицијенти обрта. Посебно су значајне продаје по каталогу и по узорку. Оне доприносе повећању прихода без присуства залиха у продајном објекту.

Табела 14. План разлике у цени

Ред. Бр.	Назив робне групе	Планирани износ вредности продаје	Планирани износ разлике у цени	% 100 × 4 / 3
1	2	3	4	5
	<i>Продаја на мало</i>			
1.	Теписи	400	60	15,0
2.	Итисони	1.300	150	11,5
3.	Завесе	300	35	11,7
	Свега 1 до 3	2.000	245	12,3
	<i>Продаја на велико</i>			
1.	Теписи	360	18	5,0
2.	Итисони	500	25	5,0
3.	Завесе	110	5,5	5,0
	Свега 1 до 3	970	48,5	5,0

План набавке трговинске робе указује на обим и вредност набавке, као значајних услова остваривања плана продаје. Да би се продала, роба се прво мора набавити. Форму и садржај овог плана видимо у табели 15.

Набавка се утврђује према обрасцу: планирана (или стварна) набавка = планирана (или могућа) продаја + планиране залихе – почетне (или стварне) залихе. План набавке се остварује сукцесивно према динамици продаје. Сваки продајни објекат може према овом обрасцу одредити за себе обим и вредност набавке за извршан оперативни период (недељу или месец дана).

Табела 15. План набавке трговинске робе

Ред. бр.	Назив робне групе	План продаје		Планиране залихе		Почетне залихе		План набавке	
		по кол.	по вред.	по кол.	по вред.	по кол.	по вред.	по кол.	по вред.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Теписи	200	760	20	76	25	97	195	739
2.	Итисони	1.420	1.800	142	180	150	200	1.412	1.780
3.	Завесе	4.700	410	470	41	500	45	4.670	406
-	Свега 1 до 3	-	2.970	-	297	-	342	-	2.925

Односи са добављачима (производним предузећима) не треба да буду стихијни, већ уређени путем годишњих уговора. Они треба да се заснивају на остваривању заједничког производа и заједничког прихода. Према

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава II: Основи пословне економије

томе, неопходан је и план набавке сваке робне групе по добављачима. Највећи део набавке једне робне групе треба да буде уговорен са добављачима на поменутом основу. Тај план ће се извршавати тако што ће се набавка вршити од одређеног скупа добављача. Његовом извршењу доприносиће и чешћи контакти са произвођачима праћени заједничким отклањањем различитих препрека у остваривању уговореног заједничког производа и износа заједничког прихода.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Пословно планирање; 2. Годишњи пословни план; 3. Оперативни пословни план; 4. Средњерочни пословни план; 5. Инструменти планирања; 6. План производње; 7. План прихода и расхода или финансијски план; 8. Пратећа планска документација; 9. Парцијални планови предузећа; 10. План продаје (у трговинском предузећу).

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Који су најважнији основи утврђивања годишњег плана једног предузећа у области производње?
2. Који су најважнији инструменти планирања у производном предузећу?
3. Шта пре свега обухвата годишњи пословни план једног предузећа (који су његови основни елементи)?
4. Који су најважнији парцијални планови производног предузећа и која је њихова појединачна улога?
5. Које су то најважније специфичности пословног планирања у трговинском предузећу (у односу на производно)?

Глава II
ОСНОВИ ПОСЛОВНЕ ЕКОНОМИЈЕ

РЕЗИМЕ

1. Ради обављања делатности, предузеће као пословна јединица прибавља или ангажује неопходне ресурсе. У првом реду, то су капитал и рад. Једнаки значај има и знање у изразу предузетништва, које омогућава успех у пословању. Трошење производних ресурса резултира у појави утрошача и трошкова, као и у стварању физичког учинка. Пуни обрт производног капитала претпоставља – не само ангажовање и трошење ресурса ради стварања производа, него и његову реализацију на домаћем или страном тржишту.

2. Суштина обављања делатности у области производње (и обрта капитала) јесте стварање производа (и услуга) ради задовољавања потреба, које ће у потрошњу ући преко размене. Међутим, суштина промета је набавка и продаја робе (у трговини), као и прикупљање и пласман новчаних средстава (у банкарству). Накнада за обављање промета назива се маржом. Својим износом, она покрива трошкове промета и доноси предузећу добитак.

3. Учинак у производном предузећу има свој природни и вредносни облик. У природном облику – то је обим производње, као и обим реализације. А у вредносном облику – имамо укупан или бруто приход, који се остварује пре свега продајом производа и услуга.

4. Производ или услуга, ако се продаје на тржишту или по тржишним условима, назива се робом. Продајна цена израз је прихода по јединици робе. С друге стране, израз расхода по јединици робе јесте цена коштања.

5. Мотив пословања предузећа је остваривање и максимирање позитивног финансијског резултата. Финансијски резултат је разлика између прихода и расхода. Позитиван износ ове разлике назива се добитком или профитом. Негативна разлика јесте губитак. Добитак по јединици робе – то је позитивна разлика између њене продајне цене и цене коштања.

6. Остваривање и максимирање добитка је тежња предузећа у свакодневном пословном животу. Међутим, оно има и многе дугорочне тежње – тежње које се не могу остварити у кратком року, тј. у току једне године. Ове тежње називамо његовим пословним циљевима. Остваривање пословних циљева у функцији је трајног остваривања и максимирања добитка. Односно, у функцији је опстанка и развоја предузећа на тржишту.

7. Поред основних функција – да ствара производе и услуге за задовољавање људских потреба или да обавља промет, као и да власницима ка-

питала, радницима и држави врши трансфер дела реализоване вредности – предузеће објективно има и посебну (може се рећи, друштвену) функцију или улогу коју треба да остварује упоредо. Посебна функција производног предузећа јесте његов допринос друштвено-економском развоју. Код трговачког предузећа, то је – повезивање са произвођачима ради међусобног усклађивања делатности које обављају на тржишту.

8. У вези остваривања и максимирања профита, значајно питање јесте утврђивање обима делатности. На пример, у производном предузећу, утврђивање обима производње који доноси највећи износ добитка. Реч је овде о утврђивању услова оптималности или равнотеже у оквиру предузећа.

9. Предузеће може максимирати профит у оквиру расположивих капацитета путем утврђивања и искоришћавања тзв. унутрашњих резерви. Даља могућност максимирања профита јавља се са проширивањем капацитета путем концентрације и централизације капитала. Међутим, овде настају и негативне последице. Долази до појаве монопола. Монополистичка стања на тржишту и појаве ограничавања конкуренције морају се сузбијати.

10. Пословање предузећа и остваривање успеха у изразу добитка не одвија се стихијно, него организовано односно плански. План финансијског резултата и план производње чине основни садржај годишњег пословног плана производног предузећа. Док, код трговинског предузећа, основни садржај годишњег плана чине план финансијског резултата и план продаје трговачке робе (на мало и на велико).

Пословним планом одређују се пословни задаци и услови пословања који ће мобилисати у раду све субјекте предузећа.

11. Периодично, а нарочито на крају године, сагледавају се стање и пословни успех предузећа. Затим, утврђују се бројни појединачни или елементарни показатељи његовог стања и развијености, као и пословног успеха који остварује на тржишту. Сви они, нису интересантни само власницима капитала, него и субјектима који ступају у пословне односе са предузећем. Такође, интересују и субјекте спровођења и остваривања економске политике и друштвено-економског развоја. Два најважнија инструмента сагледавања стања и успеха предузећа јесу биланс стања и биланс успеха. Поред њих, састављају се и додајни књиговодствени извештаји – нарочито, у вези кретања готовине и промена на капиталу. У одређеним случајевима (рецимо, приликом емисије хартија од вредности, као и приватизације јавних предузећа) саставља се и тзв. проспект предузећа.

Глава III

**ДОХОДЦИ ПО ОСНОВУ ВЛАСНИШТВА
И ЊИХОВА КАПИТАЛИЗАЦИЈА**

1. Имовина и ефекти њеног држања

(1) Имовина, као скуп добара у власништву једног лица, израз је материјалног богатства. Увећање производних могућности води повећању фондова материјалног богатства. Са аспекта намене или употребе, имовину једног лица можемо поделити на основну (а) и резервну (б).

(а) Основна имовина служи личној потрошњи власника, или обављању одређених делатности (ако он привређује). Чине је различита добра. Један део ових добара може се и изнајмити, па се поставља питање – да ли један елемент имовине набавити и имати у својини, или га узети у закуп? Одговор на ово питање може се добити упоређивањем укупних и тзв. алтернативних или опортунитетних трошкова држања имовине.

Ако смо власник, наше укупне трошкове имовине (УТИ) чине стварни трошкови држања имовине (ТДИ) увећани за износ изгубљеног приноса који се може израчунати као камата на тржишну вредност наше имовине (К): $УТИ = ТДИ + К$. Алтернатива укупним трошковима имовине (коју називамо опортунитетним трошковима) има свој израз у закупнини (З). Реч је о износу закупнине за приближно исту врсту, обим и квалитет имовине.

Међутим, ако смо купац и плаћамо закупнину, алтернатива закупнини јесу укупни трошкови имовине (УТИ) о којима је управо било речи.

Дугорочно, између укупних трошкова имовине и закупнине постоји једнакост или равнотежа:

$$УТИ = З.$$

Стање неједнакости резултира у променама које воде успостављању једнакости. Ако је закупнина већа, доћи ће до јачања тежње за обезбеђивањем сопствене имовине. Док, ако су већи укупни трошкови имовине, доћи ће код власника до повећања понуде имовине за продају.

(б) Резервна имовина је део имовине изнад њеног основног дела. Она има посебну намену. То јест, има три основне функције. Прво, функцију по-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

већања обима делатности или повећања обима потрошње, ако се за то стекну услови (у случају ширења тржишта или ширења домаћинства) који нису могли да се очекују односно који се јављају изнад очекивања. Друго, функцију акумулације богатства или резервног фонда, што треба да омогући равномерност односно стабилност напретка и благостања у условима нестабилности. И треће, функцију остваривања дохотка по основу власништва.

Резервна имовина једног лица, као скуп, састоји се из више елемената. Њена структура може се утврдити према различитим основима. Најчешће су поделе: на некретнине и покретна добра, на привредна и природна добра, као и на добра вишег и нижег степена мобилности. Када је реч о мобилности, најмобилнија су средства у новчаном облику и у облику различитих хартија од вредности.

Оптимална структура ове имовине била би она која у датом периоду може донети (власнику) највећи износ корисности у облику приноса, узимајући у обзир и карактеристични ризик држања, као и инвестирања или пласмана сваког њеног елемента.

(2) Као ефекте држања имовине наводимо: трошкове држања имовине (а), капитални добитак и губитак (б) и принос у облику дохотка (в).

(а) Држање имовине у власништву изискује многе трошкове које, скупа, називамо трошковима држања имовине (ТДИ). Они имају карактер негативног ефекта. Део тих трошкова својствен је само појединим елементима имовине. Наводимо овде оне најзначајније.

Прво, јављају се трошкови чувања имовине. Реч је овде о трошковима стражарског и електронског обезбеђења, надзора, складиштења и депоновања, евиденције и других. Код дела имовине, ови трошкови су неизбежни.

Друго, јављају се и трошкови осигурања од ризика. У стварности има више врста ризика: од поплава, клизишта, земљотреса, пожара, крађе, пропасти код других лица, итд. Власници се штите од ризика путем осигурања имовине. Премије осигурања најчешћи су израз поменутих трошкова.

Треће, код привредних добара са веком трајања дужим од једне године – као елементу имовине – значајан трошак је амортизација. Она се обрачунава периодично. Служи за обезбеђење замене ових добара, тј. поновне набавке, након истека њиховог века трајања.

Четврто, чести су трошкови одржавања имовине. Реч је овде пре свега о текућем и инвестиционом одржавању. Функција одржавања огледа се у задржавању употребне вредности имовине.

И пето, у трошкове држања имовине може се навести и порез на имовину. Његова висина и улога није иста код свих елемената имовине. На пример, он може имати улогу стимулације власника да имовину наменски користе (земљорадничка рента код пољопривредног земљишта), дестимулације насељавања у највећим и углавном пренасељеним градовима (градска и

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

грађевинска рента), стимулације или дестимулације држања и повећања учешћа појединих елемената имовине, итд.

(б) Значајни ефекти држања имовине, даље, јесу: капитални добитак и капитални губитак. Капитални добитак има карактер позитивног, а капитални губитак карактер негативног ефекта држања имовине. Међутим, они се не укључују – ни у трошкове држања имовине (капитални губитак), ни у доходак по основу инвестиције власништва (капитални добитак).

Реч је овде о разлици у цени имовине која се остварује приликом њене куповине и продаје.

Већа цена имовине на тржишту може бити условљена инфлацијом. Ако је цена повећана у мери инфлације, нема капиталног добитка. Већа цена омогућава само задржавање претходног паритета у размени. Затим, може бити условљена појавом несташице на тржишту, односно променом односа понуде и тражње. Исто тако, може бити резултат и продаје по тржишној цени, а набавке уз извесне привилегије (по цени испод тржишне). Према томе, капитални добитак (КД) треба утврђивати према обрасцу:

$$\text{КД} = \text{ПВ} - \text{НВ} \times [1 + (\%И / 100)], \quad \text{или}$$

$$\text{КД} = \text{ПВ} - \text{НВ} \times \text{кИ}.$$

Где су: ПВ – продајна вредност (или цена, ако је реч о јединици) имовине; НВ – набавна вредност (или цена, ако је реч о јединици) имовине; %И – стопа инфлације за период од момента набавке до момента продаје имовине; кИ – коефицијент инфлације за овај период.

Држава врши опорезивање капиталног добитка – ако се остварује у одређеном периоду, тј. у кратком или средњем року – да би дестимулисала спекулативне трансакције на тржишту. С једне стране, ради спречавања држања имовине само ради тога да би се потенцирали поремећаји на тржишту и вршила продаја по увећаним ценама. И, с друге, ради спречавања злоупотреба у коришћењу привилегија на тржишту успостављених привремено због остваривања одређених привредних и друштвених циљева.

(в) Позитиван ефекат држања имовине јесте принос који се остварује њеним инвестирањем. Реч је овде о доходу који добија власник имовине. Он је нужан, тј. мора се остваривати, из следећих разлога. Најпре, због покрића трошкова држања имовине. Покриће ових трошкова без приноса значило би губитак дела имовине. Затим, због реализације власништва као права учешћа у расподели националног дохотка. Без тога, значајно се губи стимуланс у једном друштву за држањем имовине, те за њеним инвестирањем као ресурса за потребе репродукције и раста. Најзад, у случају новчаних средстава као имовине, остваривање приноса нужно је због очувања њихове

реалне вредности. Присуство инфлације у једној земљи захтева повећање суме новца да би се очувала његова реална вредност.

Држање имовине заснива се делимично и на извесним неекономским позитивним ефектима. Као пример, може се навести престиж лица у друштву у коме живи и које га окружује. Такви ефекти нису, овде, предмет нашег интересовања и анализе.

2. Облици дохотка по основу власништва

Вишак имовине, изнад њеног основног дела, може доносити власнику доходак (ако се он ставља у промет). Под дохотком се овде подразумева принос по основу власништва. То је новчани износ који се може потрошити а да се вредност имовине не умањи. Углавном, доходак по основу власништва се може остваривати у једном од следећа три облика: у облику камате, по основу зајма (1), у облику дивиденде, по основу инвестирања у акције (2), као и у облику закупнине, по основу издавања имовине у закуп (3).

(1) Са правног аспекта, зајам је дужничко-поверилачки однос поводом одређене вредности између зајмодавца и зајмопримца. Зајмопримац је дужник, који у уговореном року мора вратити добијену вредност заједно са каматом. Зајмодавац је поверилац. Може се назвати и инвеститором. У улози ових субјеката могу се наћи физичка и правна лица, као и држава.

Пре свега, предмет зајма су новац и роба одређене вредности. Зајам у новчаном износу има различите облике. Основни су: кредит (а), новчани депозит (б) и куповина каматоносних хартија од вредности (в). Међутим, зајам у роби јавља се углавном у облику робног кредита (г).

(а) Зајам у облику кредита дају банке. Новчани промет као привредну делатност обављају управо оне. Баве се прикупљањем слободних новчаних средстава из различитих извора (привреде, непривреде и становништва), која затим пласирају путем више врста кредита.

Према намени и сврси кредити се, у основи, деле на пословне и потрошачке. Пословни се дају пре свега предузећима, где се користе као пословна средства односно капитал. Потрошачки кредити се дају грађанима за куповину материјалних потрошних добара или за финансирање задовољавања њихових потреба нематеријалне природе. Одлике потрошачког кредита мање-више имају и кредити који се дају друштвено-политичким заједницама за покриће буџетског дефицита.

Банка одобрава кредит ради добијања камате за његово коришћење у уговореном року. Међутим, често су присутни и други разлози – бржи развој одређених делатности и региона, повећање производње и запослености, обезбеђивање континуитета пословања, повећање извоза и други. У том случају, она врши контролу наменске употребе зајма.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

(б) Повериоци банке су правна и физичка лица. Правна лица су обавезна да послују преко текућих рачуна које држе у банкама. (Банке обављају платни промет.) Салдо на таквом рачуну јесте неформални зајам банци у облику неороченог новчаног депозита. Ако она на негативни износ салда наплаћује камату, онда би требало и да је плаћа на његов позитивни износ. Салдо износа на другим рачунима поменутих субјеката могу имати облик орочених новчаних депозита.

Физичка лица нису обавезна, али им је у интересу да своја слободна новчана средства држе у банци. Прво, јер је новац у банци физички најбоље обезбеђен. И друго, јер ће му овде вредност бити у значајној мери очувана (камата треба да компензира ерозију новца под утицајем инфлације). Салдо износи на рачунима грађана у банци изрази су новчаних зајмова који се јављају у облику неорочених и орочених новчаних депозита.

(в) Новчани зајам јавља се и у облику куповине каматоносних хартија од вредности. Овде се као купци и продавци јављају – држава, правна и физичка лица. При томе, физичка лица не могу вршити емисију каматоносних хартија од вредности; она могу само продавати већ купљене хартије.

Купац каматоносне хартије од вредности је зајмодавац. Он за хартију плаћа одређену суму новца, а када она доспе за наплату добија натраг ову суму увећану за камату. Често, има право да ту хартију прода на тржишту и пре њеног доспећа за наплату. Такође, може је употребити као залог.

Каматоносне хартије од вредности могу се поделити на краткорочне и дугорочне. Врсте ових хартија варирају од земље до земље. То су, можемо рећи: менице, благајнички и комерцијални записи и обвезнице. Меница је каматоносна хартија од вредности у вези са робним кредитом.

Благајнички и комерцијални записи су краткорочне хартије од вредности. Благајнички запис издаје се на одређени рок и са одређеном каматом. Гласи на бруто износ, у који је урачунат и интерес. По том износу се наплаћује, а купује се по износу без интереса. Ове записе издају пре свега пословне банке. Но, могу их издавати још: остале финансијске организације и друштвено-политичке заједнице. (Благајнички записи које издаје централна банка нису овде предмет нашег разматрања.) Њихови купци су правна и физичка лица. Комерцијални запис има својства благајничког записа пословне банке, а издају га предузећа.

Најзначајнија дугорочна хартија од вредности јесте обвезница. Она доспева за наплату после или у току одређеног броја година. У краћим роковима (годишње или сваких шест месеца) врши се наплата каматних купона, док се главница враћа на крају периода. Практикује се и периодична наплата вредности обвезница путем ануитета. Обвезнице издају предузећа, банке, држава и друге организације. Посебно су цењене државне обвезнице, које се углавном издају ради покрића буџетског дефицита – у периоду смањења бу-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

цетских прихода (у случају недовољног, испод просечног привредног раста), као и у периоду ванредних буџетских расхода (приликом санирања природних непогода, вођења рата и сл.).

Новчани зајам се одобрава уз одређено јемство. С њим се зајмодавац обезбеђује да ће му зајам који је одобрио бити враћен после истека одређеног рока. Оно се јавља у различитим облицима, који су примерени врсти и износу зајма. Познати су следећи облици јемства: хипотека, залога, гаранција жиранта, просечни редовни прилив новца на текући рачун који се води код зајмодавца, гаранција државе (за поједине врсте каматоносних хартија од вредности), изјава и поверење које ужива зајмопримац и други.

(г) Роба одређене вредности често се продаје са одложеним роком плаћања, на кредит. Овде се уствари позајмљује њена вредност до момента плаћања, а купац на ту вредност у овом року плаћа камату. Крајња сврха је продаја робе, али продавац не може кредитирати купца без накнаде.

Робни кредит дат трговини чини основу одобравања потрошачких кредита; она га само преноси крајњим купцима или потрошачима. Пословни субјекат који купује робу на кредит даје продавцу писмену изјаву са гаранцијом да ће је платити у одређеном року и са одређеном каматом. Тај вредносни папир назива се меницом. Он служи као средство плаћања јер је преносив на друга лица. Све до рока доспећа меница служи као новчани сурогат. Ако неком субјекту затреба готов новац, јер свој дуг не може измирити меницом, може је продати банци. Она ће је купити, али уз одбитак камате до њеног доспећа. Овај поступак познат је под именом есконтовање или прихватање менице за наплату.

Као јемац да ће меница бити наплаћена често се јавља и пословна банка купца робе. Она (као жирант) врши авалирање менице, тј. даје на њој изјаву односно потпис да ће је исплатити из својих средстава, ако купац у моменту њеног доспећа нема новца на свом текућем рачуну.

(д) *Камата* је доходак зајмодавца. То је његов остварени нето приход или принос који може потрошити а да с тим не умањи своју имовину. Она се плаћа за коришћење употребне вредности новца до момента повраћаја зајма. Представља имплицитно део вишка вредности. Уопште, да би је зајмодавац добио, зајмопримац мора да увећа свој доходак који чини материјалну основу њене исплате.³¹⁾

У релативном износу, камата мора бити мања од профита. У супротном, предузетничка добит је једнака нули. То зајам чини нерационалним

---

31) „Спремност да се камати плате, то јест позитивност каматне стопе са стране тражње за капиталом, произилази из "продуктивности" капитала. Чињеница што узимају кредите и потрошачи, ништа не мења. И њима се повећава производ којим располажу.“

Александер Бајт: *Основи економске анализе и политике*, Информатор, Загреб, 1979, стр. 291. и 292.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Дохотци по основу власништва и њихова ...

средством обезбеђивања недостајућих средстава.

Средства зајма (тј. слободна новчана средства) имају тенденцију повећања. Она мање-више премашују тражњу на тржишту новца, што резултира у релативном смањењу камате. Немогућност њиховог пласмана на националном тржишту захтева – излазак и понуду на светском тржишту, директно или преко међународних финансијских организација.

За камату се може рећи да представља доходак по основу опредмећеног тј. у новцу акумулираног рада. Њега нема у изобиљу, па се у општем случају не може давати на коришћење без накнаде. Као и друге врсте дохотка, држава опорезује камату и тиме спроводи одређену политику и остварује одређене циљеве.

(2) Лица која инвестирају вишак имовине (изнад њеног основног дела) у акционарска друштва, познати су као акционари. Она купују акције (а) и тако постају неформално власници ових предузећа. Основни разлог куповине акција је добијање дивиденде као приноса (б). Међутим, има и других разлога, на које укратко указујемо.

Инвеститори купују акције и ради заштите својих средстава од инфлационе ерозије. У случају неочекиване инфлације, зајмови се често не ревалоризују па камата не може очувати њихову вредност. Међутим, књиговодствена вредност акција се ревалоризује. Затим, када је реч о правном лицу односно предузећу, куповина акција врши се и ради учвршћивања међусобних пословних односа и интеграције са другим предузећима. Значајан број инвеститора купује акције и из шпекулативних разлога. То јест, ради остваривања капиталног добитка.

(а) Акције или деонице се дефинишу као хартије од вредности које власницима дају одређена права. Међутим, ова дефиниција постаје превазиђена. Са компјутеризацијом, акције губе материјални облик и јављају се само као електронски запис, а власници добијају потврду о власништву. Према томе, може се рећи да је акција данас посебан правно-институциони инструмент. Она је временски неограничена. То значи да важи све док постоји акционарско предузеће у пословном свету, тј. све до његовог престанка са радом и ликвидацијом.

Најчешће, акције доносе акционарима следећа основна права. Прво, право на доходак у облику дивиденде. Друго, право на управљање акционарским предузећем, које је сразмерно броју расположивих акција. Сваки акционар добија годишње позив за седницу скупштине, са материјалом на основу ког се врши оцена и усвајање пословног извештаја као и доношење пословних одлука за наредни период.³²⁾ Акционари са малим бројем акција

---

³²⁾ Могуће је акционарима са најмањим бројем акција, тј. ситним акционарима, информацију о пословању и термину и месту одржавања скупштине акционарског предузећа пружати преко одређених јавних средстава информисања.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Дохотци по основу власништва и њихова ...

то право најчешће не користе, или га преносе на друге субјекте (на плаћено руководство или на синдикат). Треће, право прече куповине акција предузећа из нове емисије. И четврто, право учешћа у расподели дела ликвидационе вредности у случају престанка рада предузећа. Сваки акционар ово право остварује сразмерно вредности акција које има у свом власништву.

Са продајом акција мењају се власници предузећа, док права акционара остају иста. Она не мора да утиче на пословање акционарског предузећа, али може утицати. На пример, нагла понуда акција и пад њихове цене негативно се одражава на углед предузећа у пословном свету. Затим, купопродаја акција и промена структуре њихових власника, може водити промени пословне и развојне политике корпорације.

Акција има своју вредност и своју цену. Оне се могу, али не морају поклапати. Њихова суштина је различита.

Најпре, она има своју номиналну вредност, а то је вредност уписана на самој акцији као хартији. Код дематеријализоване акције реч је о њеној емисионој вредности. То јест, о вредности по којој се уписује односно продаје по први пут. Ова вредност евидентира се у предузећу и позната је као књиговодствена вредност. Због инфлације, она се повремено (годишње) ревалоризује, тј. увећава. На тај начин се штите извори средстава, односно инвестициони улози и права акционара.

Цена акције је вредност по којој се продаје једна раније већ купљена акција. То је њена вредност која се формира односно остварује на тзв. секундарном тржишту акција. Она може бити једнака или различита од њене књиговодствене вредности. То зависи од више фактора: износа њене књиговодствене вредности, понуде и тражње, односа сопствене имовине предузећа и књиговодствене вредности свих акција, остварене профитне и дивидендне стопе у предузећу, коефицијента пословне сигурности предузећа на тржишту, пословних и других очекивања и догађаја у стварности, итд.

(б) *Дивиденда* је доходак акционара. Исплаћује се једном годишње, након обрачуна пословног резултата. Али, уз одређени ризик, тј. под условом да ја предузеће остварило добитак.

За једну акцију, може се израчунати према обрасцу:

$$\text{Дивиденда} = \frac{\text{КВА} \times \%Д}{100}$$

Где су: КВА – (ревалоризована) књиговодствена вредност акције; %Д – дивидендна стопа.

Дивидендна стопа је процентуални однос дивидендне масе и ревалоризоване књиговодствене вредности свих емитованих и продатих акција

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

предузећа. С обзиром на већи ризик остваривања дивиденде него ли камате, ова стопа требало би у општем случају да буде виша од каматне стопе. У супротном, инвеститори би имовину пласирали углавном у облику зајма.

Дивидендна маса је део добитка који се годишње издваја за расподелу акционарима у облику дивиденде. О расподели оствареног добитка одлучује се у скупштини акционарског друштва. При томе, ситни акционари заинтересовани су углавном за што већи износ дивиденде. С друге стране, крупним акционарима и руководећој структури предузећа више је у интересу издвајање средстава профита у фонд акумулације, као и остваривање зараде у облику надокнада разних трошкова за чланство и рад у органима управе и надзора предузећа. У стварности се углавном тражи компромис односно поравнање ових интереса.

Дивиденда, као и камата, представља доходак по основу одређеног тј. у новцу акумулираног рада. Она је експлицитни део вишка вредности односно профита. Држава је такође опорезује.

Јемство у случају акција не постоји. Уосталом, дивиденда се и остварује уз пословни ризик. То је тржишни ризик остваривања профита, као приноса на предујмљени капитал у предузећу.

Међутим, постоји и ризик од злоупотреба и превара. Држава путем регулативе и посебне институције (Комисије за хартије од вредности) штити акционаре од овог ризика. С тим, она уједно стабилизује привреду и даје свој допринос повећању њене ефикасности.

У економској теорији, познате су две основне врсте манипулација или шпекулација (тј. смицалица) са акционарским капиталом којим се наноси штета акционарима. То су: разводњавање или деконцентрација капитала и манипулације са дивидендном стопом.

Разводњавање или деконцентрација капитала јесте смањивање стварног капитала у односу на суму књиговодствене вредности акција. Ако се један део прихода од продатих акција не искористи као капитал, него као емисиона добит, између поменутих величина настаје разлика.³³⁾ Један део продатих акција остаје без покрића у стварном капиталу предузећа.

Емисиона добит импутира се предузећу као фиктивни капитал. То је износ књиговодствене вредности акција без покрића. Односно, то је капитал

33) Остваривање емисионе добити сликовито приказујемо помоћу следећег обрасца:

$$\begin{array}{ccccccc} A & \rightarrow & H_0 & \rightarrow & EP & \dots & P & \rightarrow & H_1 \\ & & \downarrow & & & & & & \\ & & n & & & & & & \end{array}$$

Где су: А – Број емитованих акција; H_0 – новац, тј. приход од продаје емитованих акција; EP – елементи, ресурси, производње; П – производња у ужем смислу речи; Р – роба; H_1 – новац, тј. приход од продаје робе; n – емисиона добит.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

на који се исплаћују дивиденде, али ког у предузећу нема. Она резултира у смањивању дивидендне стопе и цена акција.

Манипулације са дивидендном стопом врше управа и руководство акционарског предузећа. У овом случају, они остварују купопродајну добит на узрокованој разлици у цени акција.³⁴⁾ Веће издвајање профита у фонд акумулације резултира у смањењу дивидендне масе и дивидендне стопе, као и цена акција. Ситни неупућени акционари нуде своје акције на продају, па оне најчешће долазе у руке управе и руководства. У наредном периоду, мање издвајање у поменути фонд доводи до раста дивидендне стопе и цена акција. Сада управа и руководство предузећа продају купљене акције, остварујући при томе добит од намерно узроковане разлике у цени акција.

(3) Закуп је, са правног аспекта, дужничко-поверилачки однос закуподавца и закупца. Закуподавац предаје закупцу одређени предмет на коришћење у уговореном року, а закупца као накнаду плаћа закупнину. Вредност закупљене ствари није експлицитно присутна у уговору.

Предмети закупа могу бити привредна и природна добра. Овде ће, даље, бити речи о закупу привредних добара (добра која су производ људског рада). Закуподавци ових предмета су њихови власници, тј. правна и физичка лица. У улози закупца јављају се такође физичка и правна лица – сви они којима су ти предмети потребни (за обављање одређених делатности, или за задовољавање извесних потреба), а не располажу њима као власници.

Инвестиционо или годишње одржавање предмета закупа врши закуподавац о свом трошку. Закупац врши само текуће одржавање, оно које проистиче из редовне односно свакодневне употребе. По истеку уговореног рока он мора вратити предмет закупа у стање у коме га је примио.

Закупнина је бруто доходак закуподавца. Аналитички гледано, она се састоји из три основна елемента: нето износа (НИ), амортизације (АМ) и трошкова инвестиционог одржавања (ТИО):

$$З = \text{НИ} + \text{АМ} + \text{ТИО}.$$

Она представља бруто доходак по основу одређеног рада, одређеног у неком од средстава која чине ову врсту имовине.

Нето износ закупнине одређују две величине. Прва је садашња или књиговодствена вредност предмета закупа, ако су закуподавци правна лица. Или, тржишна вредност ових предмета, ако су закуподавци физичка лица. Друга величина је просечна банкарска каматна стопа која се плаћа на орочене новчане депозите за период који одговара времену закупа.

---

³⁴⁾ Види о томе, др Ђорђе Попов – др Фуада Станковић: *Политичка економија*, Правни факултет, Нови Сад, 1992, стр. 139.

Овај елеменат (НИ) чини основицу за опорезивање закупнине.

Амортизација и трошкови инвестиционог одржавања садржани су у закупнини са припадајућим делом. Припадајући део је износ сразмеран времену закупа у односу на време обрачуна амортизације и време инвестиционог одржавања. Рецимо, ако је време закупа 3 месеца, а инвестиционо одржавање се врши једном годишње као и обрачун амортизације, онда се у закупнину укључује $\frac{1}{4}$ поменутих трошкова. Док, ако је време закупа једна година, поменути трошкови се укључују у износ закупнине у целини.

3. Закупнина и рента

(1) *Рента* је накнада коју једно лице плаћа за коришћење туђег природног добра, тј. земљишта или воде. Плаћа се закуподавцу (власнику, у случају индивидуалне својине) или јавној установи задуженој да води бригу о одређеном елементу природног богатства (у случају јавне својине). Закуподавци се овде често називају рентијерима.

Појавни облици ренте за коришћење земљишта најчешће се сврставају према његовој намени, тако да имамо: грађевинску, градску, пољопривредну, шумску, рудничку и туристичку ренту. Накнаде за коришћење воде (за риболов, узгој рибе, производњу енергије у хидро-електранама, вађење песка из речних корита, наводњавање и др.) називамо водном рентом. Све наведене врсте ренте имају мање-више своје специфичности.³⁵⁾

Износ ренте одређују два основна фактора. Прво, то је цена или продајна вредност природног добра – у случају индивидуалне својине (физичког или правног лица). И друго, то су пре свега трошкови одржавања, уређења и унапређења тог добра, као и унапређења делатности – у случају јавне или друштвене својине.

Према теорији радне вредности, земља нема вредност јер није производ људског рада. Међутим, она има своју цену. Цена земље проистиче из следећег: из њених употребних својстава, из ограничености и запоседнутости, као и из установљене могућности куповине и продаје. Формира се на тржишту под утицајем понуде и тражње, где извесну улогу може имати и држава. Продајна вредност земљишта ван промета одређује се према цени земљишта које се налази у промету тј. које је предмет куповине и продаје.

Власник који изнајмљује земљиште тражи закупнину у висини камате коју би добио када би извршио пласман његове вредности у облику зајма. Према томе, рента (Р) се израчунава применом банкарске каматне стопе (%К), карактеристичне за период закупа, на цену односно продајну вредност

---

³⁵⁾ Види више о наведеним врстама ренте, В. Серјевић: *Основи економије*, СКЦ, Ниш, 2002, стр. 162 – 176.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

земљишта које се даје у закуп (Ц, ПВ):

$$P = \frac{\text{Ц, ПВ} \times \%K}{100}$$

У случају јавне односно друштвене својине, рента се одређује према трошковима и издацима неопходним за одржавање, уређење и унапређење природног добра, као и унапређење његове употребе. То су друштвено прихватљиви трошкови и издаци на датом степену развоја једне земље.

Рента може имати више делова. На пример, приликом добијања концесије за коришћење једног добра купац прво плаћа одређену накнаду у паушалном износу. Касније, током коришћења, он плаћа и сукцесивну накнаду према обиму експлоатације. Овде, даље, претпостављамо да се рента састоји само из једног дела.

У случају индивидуалне својине и закупа, рента се јавља у облику закупнине – у целини или делимично. Ако је предмет закупа природно добро на коме нема привредних добара (као што је нпр. пољопривредно земљиште), закупнина и рента су једнаке: $Z = P$. Међутим, ако се на природном добру налази и неко привредно добро, као нпр. грађевински објекат, рента се јавља само као један од елемената закупнине: $Z = (\text{НИ} + \text{АМ} + \text{ТИО}) + P$. (Елементи закупнине наведени у загради односе се на привредно добро.)

Износ ренте се опорезује. У управо наведеном обрасцу закупнине опорезују се њен први и задњи елеменат. То јест, опорезује се износ закупнине умањен за амортизацију и трошкове инвестиционог одржавања.

(2) Два основна аналитичка облика ренте јесу: апсолутна (АР) и диференцијална или додајна рента (ДР).

Апсолутна рента (АР) је минимални износ ренте који доноси једно природно добро. На пример, када је реч о земљишту, то је износ ренте који добија власник најлошијег земљишта које се даје у закуп. Може се израчунати на основу закупљене површине (ЗП) и минималног износа ренте (мин. р) – од пољопривредног, грађевинског или другог земљишта – који се плаћа у стварности по јединици површине: $AP = ЗП \times \text{мин. р}$.

Ако једно природно добро доноси додајну корист закупцу-кориснику – остваривање већег приноса, ниже трошкове или већи стандард у случају личне потрошње – онда је и његова закупнина већа. Поред апсолутне, оно доноси закуподавцу и додајни износ ренте који је познат под именом диференцијална, додајна или монополска рента (ДР). Према томе, у овом случају закупнина или рента је збир апсолутне и диференцијалне ренте: $Z, P = AP + DR$. (Диференцијална рента је разлика између укупног износа ренте, који се плаћа по уговору о закупу, и апсолутне ренте.)

Диференцијална рента резултат је бољег квалитета природног добра, тј. извесних употребних као и других особина које нису својствене сваком природном добру једне врсте. На пример, када је реч о пољопривредном земљишту то су: већа плодност, могућност наводњавања, мања удаљеност која пружа могућност остваривања нижих транспортних трошкова, боља конфигурација терена која омогућава лакшу и бржу обраду, положај и састав земљишта на коме се добијају производи специфичног квалитета и друга. Док, код грађевинског земљишта то је његова повољнија локација.

Субјекти у области привреде који у обављању делатности користе боља природна добра имају могућност остваривања додајног односно монополског профита. А субјекти који користе таква добра у потрошњи (нпр. станове на повољнијој локацији), имају већи стандард. Утврђивање и наплата диференцијалне ренте у функцији је њиховог довођења у једнак положај са осталим субјектима.

4. Приноси и њихова капитализација

(1) *Принос* је увећање имовине која се користи у области производње или промета, или која се даје на коришћење другима. То је доходак који се може потрошити, а да се износ имовине не умањи. Може се рећи да је принос реализована вредност власништва над имовином. Имовина која се не употребљава у наведеном смислу, где нема реализације власништва над њом – не доноси власнику принос.

Све врсте приноса (добитак, камату, дивиденду и закупнину) могуће је поделити на несигурне и сигурне. У несигурне сврставамо добитак и дивиденду. Они се остварују уз пословни ризик. Међутим, сигурни се утврђују уговором (камата и закупнина), па се ризик може занемарити. Ове приносе корисник сигурно остварује – било да их дужник добровољно дозначује према одредбама уговора или их дозначује на основу судске присиле, било да их наплаћује путем осигурања од осигуравајућих организација.

Очекивани износ несигурног приноса у наредној години утврђује се на основу интерполираног (на бази тренда израчунатог) приноса и кретања пословне сигурности у тој години ($\kappa_{\text{кпс}}$):

$$\text{очекивани принос} = \text{интерполирани принос} \times \kappa_{\text{кпс}}$$

Интерполирани принос се израчунава према условима остваривања у протеклом периоду, задњих година. На пример, ако је сада износ предујмљеног капитала у једном предузећу 100.000, и ако је оно задње три године остваривало у просеку годишње профит по стопи од 20% - онда ће интерполирани износ профита у наредној години бити 20.000. Или, ако је (ревало-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

ризована) књиговодствена вредност једне акције 1.000, и ако је она задње три године власнику доносила дивиденду по просечној стопи од 15% - онда интерполирана дивиденда за ову акцију у наредној години износи 150. Овако утврђени интерполирани износ приноса у наредном периоду треба кориговати коефицијентом кретања пословне сигурности у тој години ($k_{кпс}$).

(2) Предузеће на тржишту може остварити добитак или губитак. Према томе, оно је у пословању изложено извесном ризику. Пословна сигурност предузећа сагледава се у одређеном периоду преко пословне сигурности у његовој бранши (делатности), која се може израчунати према обрасцу:

$$k_{пс} = \frac{\text{остварени профити}}{\text{остварени профити} + \text{остварени губици}}$$

Реч је овде о пословној сигурности у условима синтетичког ризика, тј. у условима свих врста ризика који су били присутни у стварности у периоду за који се она утврђује. Наведене величине у бројиоцу и имениоцу односе се на браншу (делатност/и) предузећа. Пошто мање-више увек има и предузећа која послују са губитком, коефицијент пословне сигурности ($k_{пс}$) је углавном мањи од јединице.

Пословна сигурност у наредном периоду може се утврдити према истом обрасцу. С тим, што ће се уместо стварних узимати очекивани износи. Упоредивањем пословне сигурности следеће и ове године израчунавамо коефицијент кретања пословне сигурности у наредној години ($k_{кпс}$):

$$k_{кпс} = (k_{пс})_1 / (k_{пс})_0.$$

Ако је јединица израз потпуне пословне сигурности (апсолутне сигурности остваривања профита), онда пословна сигурност предузећа има свој израз у коефицијенту мање вредности. Разлика између јединице и вредности коефицијента пословне сигурности предузећа ($k_{пс}$) јесте вредност коефицијента његовог пословног ризика ($k_{пр}$). Дакле, имамо овде да је:

$$k_{пр} = 1 - k_{пс}.$$

Често се каже да је пословни ризик углавном сразмеран висини профитне стопе.³⁶⁾ Чини се, ипак, да ова констатација заслужује преиспитивање. Данас су нови пројекти предузећа у великој мери тржишно прилагођени,

---

36) „Што је већа производност или ефикасност неке варијанте, то је, по правилу, већа неизвесност повезана с њом.“

Исто (31), стр. 80.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

а највећи и најсигурнији профити остварују се у областима које нису свима доступне (због недостатка средстава за истраживање и развој, недостатка знања и инвентивности у раду и слично).

(3) *Капитализација приноса* јесте израчунавање вредности имовине (ТВИ) која одбацује одређену, дату, врсту приноса. Овде је познат само износ приноса. А ради се о утврђивању колико вреди на тржишту извесна могућност остваривања или право на добијање тог приноса.

Врши се само капитализација несигурних приноса. То су пре свега профит и дивиденда. Општи образац њихове капитализације гласи:

$$\text{ТВИ} = \frac{\text{очекивани принос}}{\text{карактеристична стопа капитализације}}.$$

Симбол ТВИ означава тржишну вредност капитала или тржишну вредност акције, зависно од врсте приноса. Ове вредности представљају полазне основе утврђивања продајних вредности поменутих врста имовине, тј. капитала односно акције.

Како се утврђује очекивани принос (очекивани износ профита и очекивани износ дивиденде) показали смо у првом делу овог наслова.

Караактеристична стопа капитализације одређена је стопом по којој се остварује дата врста приноса. У случају профита то је профитна стопа, а у случају дивиденде дивидендна стопа. Реч је о стопама које се остварују као просечне величине у неколико задњих година (на пример, задње три године). Стопа капитализације је количник стопе приноса и броја 100.

Што се тиче закупнине, где је нпр. предмет закупа производна опрема, она се капитализује према обрасцу:

$$\text{ТВИ} = \frac{\text{закупнина} - (\text{амортизација} + \text{трошкови инвест. одржавања})}{\text{каматна стопа на орочене новчане депозите за период који се подудара са временом закупа} / 100}.$$

Где је: ТВИ – тржишна вредност имовине дате у закуп.

Капитализација камате се не врши јер је износ зајма тј. главнице познат и наведен у уговору о кредиту.

Ако зајмопримац трајно западне у тешкоће и буде неспособан да врати кредит, зајмодавац може своје потраживање продати на тржишту да би тако лакше дошао до средстава. Наравно, он овде не добија његов пуни износ. Тржишна вредност потраживања које износи на продају мања је од његове стварне или књиговодствене вредности. У овом случају није реч о

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

капитализацији камате као приноса, већ је реч о специфичном одређивању тржишне вредности потраживања по основу зајма. Она се може израчунати према следећем обрасцу:

$$\text{ТВПЗ} = \frac{\text{ПЗ}}{(1 + \kappa)^n} - \text{ТН}, \quad \text{где је: } \kappa = \% \kappa / 100.$$

Овде су: ТВПЗ – тржишна вредност потраживања по основу зајма; ПЗ – стварни износ потраживања по основу зајма; n – време (у годинама) од момента продаје ПЗ до очекиваног момента његове стварне наплате; $\% \kappa$ – каматна стопа на орочене новчане депозите за период који одговара том времену (за период од n година); ТН – трошкови наплате ПЗ.

Реч је овде о умањењу износа ПЗ путем дисконтовања, као и за трошкове његове наплате.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Имовина; 2. Материјално богатство; 3. Трошкови имовине; 4. Капитални добитак и капитални губитак; 5. Приноси од имовине, доходци по основу власништва; 6. Зајам; 7. Зајмодавац; 8. Зајмопримац; 9. Новчани зајмови; 10. Зајам у роби, робни кредит; 11. Каматоносне хартије од вредности; 12. Меница; 13. Камата; 14. Акционари; 15. Акције или деонице; 16. Дивиденда; 17. Дивидендна маса; 18. Дивидендна стопа; 19. Закуп; 20. Закуподавац; 21. Закупац; 22. Закупнина; 23. Рента; 24. Апсолутна рента; 25. Диференцијална рента; 26. Пословни ризик; 27. Пословна сигурност; 28. Капитализација приноса; 29. Стопа капитализације.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Шта је то основна, а шта резервна имовина? И, које су њихове основне функције?
  2. Шта чини укупне трошкове држања имовине, а шта алтернативу овим трошковима (или тзв. опортунитетне трошкове имовине)?
  3. Наведи основне елементе или врсте трошкова држања имовине!
  4. Како би требало утврђивати износ капиталног добитка? Напиши образац!
  5. Из којих разлога је принос од имовине нужен, па га не треба ограничавати и онемогућавати?
  6. Који су основни облици дохотка по основу власништва?
  7. Наведи основне врсте зајмова који се дају у новчаном облику!
  8. Које су најчешће врсте краткорочних и дугорочних каматоносних хартија од вредности?
  9. Шта знаш о јемству у вези одобравања зајма?
  10. Какав је однос камате и профита?
  11. Наведи основна права акционара!
  12. Које су најчешће врсте акција?
  13. Шта утиче на кретање књиговодствене вредности и цене акција?
  14. Какав је однос дивиденде и профита?
  15. Које су две основне врсте манипулација (смицалица) са акционарским капиталом?
  16. Чему води тзв. деконцентрација или разводњавање капитала, и како се ова појава онемогућава у стварности?
  17. Који су основни елементи закупнине?
-
-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

---

18. Како се може утврдити нето износ закупнине?
19. Какав је однос закупнине и ренте?
20. Која су два најважнија основа утврђивања износа ренте?
21. Како (којим обрасцем) се може утврдити износ апсолутне ренте, а како диференцијалне?
22. Који су основи утврђивања диференцијалне ренте – код пољо-привредног земљишта и код грађевинског земљишта?
23. Зашто постоји потреба или нужност утврђивања и наплате диференцијалне ренте?
24. Како се израчунава очекивани износ несигурног приноса у наредној години?
25. Шта је и како се утврђује интерполирани износ несигурног приноса у наредној години?
26. Како се утврђује коефицијент кретања пословне сигурности у наредном периоду односно години?
27. Која је сврха капитализације, и шта она пружа?
28. Напиши образац за израчунавање тржишне вредности имовине дате у закуп ради добијања закупнине!
29. Према ком обрасцу, односно на који начин, се може израчунати тржишна вредност потраживања по основу зајма?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Стварни месечни трошкови држања једног локала у својини износе 150. Његова тржишна вредност је 50.000, а годишња каматна стопа 4%. *Оцени да ли се исплати држати овај локал у својини ако је годишњи износ закупнине за приближно исти локал 3.200!*

2. *Израчунај износ капиталног добитка за једну зграду, ако су у року прописаном за његово утврђивање: набавна вредност зграде 20.000, продајна вредност 26.000 и стопа инфлације од момента набавке до момента продаје 25%!*

3. Предузеће је у току пословне године остварило профит од 200.000. Донета је одлука да се 2/3 његовог износа подели акционарима на име дивиденде. Ревалоризована номинална вредност акција предузећа је 1.000.000. *Израчунај дивидендну стопу!*

4. Дивидендна стопа је 16%. *Израчунај износ дивиденде за 5 акција, и по акцији, ако је сума њихове ревалоризоване књиговодствене вредности 10.000!*

5. Предмет закупа је магацин чија је тржишна вредност 100.000. Време закупа је 6 месеца. *Израчунај одговарајући износ закупнине, ако су: ка-*

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

матна стопа за орочене новчане депозите на 6 месеца 5%, годишњи износ амортизације 200 и трошкови инвестиционог одржавања 1.000 (које се врши сваке друге године).

6. Постоји намера давања земље у закуп на 2 године. *Израчунај одговарајући износ ренте* ако је цена овог земљишта 10.000, а банкарска каматна стопа за пласман на тај период 8%!

7. Закупнина за 5 хектара обрадивог земљишта износи 25.000. *Израчунај износ апсолутне ренте*, ако је закуп за најлошије пољопривредно земљиште 3.000 по хектару! *Израчунај који део закупнине представља диференцијалну ренту!*

8. Остварени профити у једној грани су 90.000, а остварени губици 40.000. *Израчунај коефицијент пословне сигурности и коефицијент пословног ризика предузећа која послују у тој делатности!*

9. Путем капитализације, израчунај тржишну вредност акције – ако она може донети дивиденду од 100 и ако је карактеристична дивидендна стопа 15%!

10. *Израчунај тржишну вредност потраживања по основу зајма*, ако су: износ потраживања по основу зајма 3.000, карактеристична каматна стопа 10% (од момента продаје до очекиваног момента наплате потраживања, тј. за период од 2 године) и очекивани трошкови наплате 400!

Глава III
ДОХОТЦИ ПО ОСНОВУ ВЛАСНИШТВА
И ЊИХОВА КАПИТАЛИЗАЦИЈА

РЕЗИМЕ

1. Раст производне способности радника омогућава повећање реалних зарада, те потрошње и богатства појединаца. Јавља се, при томе, вишак њихове имовине. Вишкови капацитета и слободна новчана средства у облику салда на рачунима постоје и код правних лица.

Дакле, имовина која се налази код физичких и правних лица може се поделити на основну и резервну.

Основна служи обављању одређених делатности или задовољавању потреба појединаца. Упоредивањем укупних трошкова држања имовине и закупнине као опортунитетног трошка физичка и правна лица доносе одлуку о начину набавке. То јест, доносе одлуку о томе да ли ће поједине елементе ове имовни куповати или узимати у закуп.

Резервна имовина је објективно нужна. Има вишеструку намену и улогу – како у обављању различитих делатности, тако и у потрошњи људи. У значајној мери, мора се користити за остваривање доходака по основу власништва (путем различитих облика екстерног ангажовања).

2. Камата је доходак који се остварује на основу зајма. Представља накнаду за коришћење позајмљене вредности (употребне вредности новца) у одређеном року. Предмети зајма су новац и роба одређене вредности. Обезбеђење зајма врши се на основу јемства, које има више облика. (Сигурност остваривања камате и повраћаја позајмљене вредности заснива се и на ефикасној употреби зајма.)

3. Инвестирање у куповину акција доноси дивиденду. У акционарским предузећима део оствареног профита дели се акционарима. Тај део профита назива се дивидендном масом. Процентуални однос ове масе и ревалоризоване књиговодствене вредности емитованих и продатих акција предузећа јесте дивидендна стопа. Дивиденда једног акционара утврђује се на основу ревалоризоване књиговодствене вредности акција које поседује и дивидендне стопе (или стопа, ако поседује акције више предузећа).

Поред права на дивиденду, акционари имају и друга права: право на учешће у управљању предузећем, право прече куповине акција из нове емисије и право на учешће у расподели ликвидационе масе.

Акције се купују и ради очувања имовине од инфлационе ерозије.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава III: Доходци по основу власништва и њихова ...

Продајом акција, на берзи или на неорганизованом и полуорганизованом тржишту, могу се остварити капитална и спекулативна добит.

Ради заштите акционара и у циљу економске стабилности, спекулације са акционарским капиталом се онемогућавају а нарочито појава тзв. разводњавања капитала и остваривања оснивачке и емисионе добити.

4. Изнајмљивањем имовине остварује се доходак у облику закупнине. Треба правити разлику између њеног бруто и нето износа. Поред нето износа, чине је и извесни трошкови о којима брине закуподавац, тј. који падају на његов терет.

Закупнина код изнајмљивања природних добара назива се рентом. Али, мора се имати у виду и могућа разлика. Поред ренте, закупнина природних добара често обухвата и елементе закупнине привредних добара (када се ова налазе на закупљеним површинама). Рента може бити апсолутна и диференцијална.

5. Дохоци по основу власништва не остварују се уз исти степен сигурности. Профит и дивиденда остварују се уз значајан ризик на тржишту. У вези с тим, јавља се потреба мерења пословне сигурности и пословног ризика, као и њиховог кретања у времену.

Капитализацијом приноса утврђује се тржишна вредност имовине која одбацује односно доноси једну врсту приноса (дохотка). Она, даље, представља основу утврђивања њене продајне вредности или цене. Свака врста дохотка има своју карактеристичну стопу капитализације.

Глава IV

ЛИЧНА ПОТРОШЊА И ПОТРОШАЧКИ ИЗБОР

1. Појам и фактори личне потрошње

(1) Лична потрошња је процес употребе добара од стране физичких лица, појединаца. Са њом се обезбеђује егзистенција и репродукција човека као физичког и друштвеног бића. Такође, треба да се обезбеђује и његов свестрани развој, што представља услов изградње новог друштва.

Носиоци личне потрошње су појединци у оквиру домаћинства. Домаћинство се дефинише као елементарна социјално-економска заједница, тј. као скуп лица која живе и привређују заједно. То је скуп који чини једна породица (супружници и деца). Али, он може бити шири, као и ужи.

Постоји општа тенденција смањивања просечног броја чланова домаћинства.³⁷⁾ Условљавају је пре свега следећи фактори. Прво, промена социјално-економске структуре становништва под утицајем развоја индустрије и урбанизације. Друго, смањивање наталитета и просечног броја деце у породици. И треће, повећање степена друштвено-економске развијености – јер омогућава брже осамостаљивање породице, као и пунолетне деце.

Домаћинство има своје приходе и расходе, као и своју имовину. Преглед или јединство прихода и расхода сачињава породични буџет. То јест, буџет заједнице лица у оквиру домаћинства.

Лична потрошња има тенденцију повећања. Два су основна узрока ове тенденције. С једне стране, повећавању личне потрошње доприноси развој производних снага, у мери пораста продуктивности рада. Док, с друге стране, томе доприноси и пораст радно-способног становништва, односно ангазоване радне снаге или броја запослених радника.

(2) Основни фактори обима и структуре личне потрошње чланова једног домаћинства у датом периоду јесу: њихове потребе (а), остварени износ дохотка (б), продајне цене производа и услуга (в), расположиве врсте и количине роба на тржишту (г), као и расположиве врсте и количине добара у потрошњи које чине имовину домаћинства (д).

---

³⁷⁾ На пример, у протеклих 60 година у Републици Србији број чланова у једном домаћинству свео се од око 4,5 на 3,0.

Види, *СГЈ* 2002, стр. 71.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

(а) Личне потребе су захтеви људи за одређеним добрима (материјалне и нематеријалне садржине, производима и услугама) у вези са њиховом егзистенцијом, репродукцијом и развојем. Овде нас не интересују све потребе, него само тзв. економске потребе. То су потребе које се не могу задовољавати без расхода, тј. без средстава у облику дохотка.

Ове потребе можемо поделити на ефективне и потенцијалне. Ефективне потребе су оне које се задовољавају у стварности. Могу се идентификовати приликом куповине и у потрошњи. Издаци за куповину и расположива средства у потрошњи одређују врсте и обим потреба. Потенцијалне потребе су изражене или познате, али се у датом периоду не задовољавају јер постоје извесне препреке. То могу бити: мањи или привремени недостатак дохотка; недостатак добара на тржишту; неодлучност куповине због несигурности у вези са добром (квалитетом, употребним својствима, одржавањем и слично); очекиване промене у вези са дохотком, ценама и понудом; као и разне друге препреке.

Личне економске потребе можемо поделити и на материјалне и нематеријалне. Материјалне се задовољавају добрима материјалне садржине односно производима, а нематеријалне услугама. Материјалне потребе се задовољавају у све већој мери, што повећава значај нематеријалних потреба (јер су ове, по мишљењу многих економиста, неограничене).

Значајно је и питање интензитета и нужности потреба у потрошњи. Интензитет потребе (посматране изоловано) или њена израженост може бити већа или мања. Може се идентификовати на основу степена или времена коришћења добра у потрошњи. Добра која се користе у потпуности потребнија су од оних која се користе недовољно.

Интензитет потреба у одређеном скупу (у њиховој међузависности) идентификује се на основу редоследа њиховог задовољавања. Сва добра личне потрошње често се деле на нужна и луксузна. Могу се поделити и у редове – на добра првог реда, добра другог реда итд.

(б) Остварени доходак домаћинства (Д) јесте новчани износ који се може употребити за набавку добара личне потрошње у једном домаћинству, а да се не умањи вредност његове имовине. Остварује се по различитим основима, зависно од врсте домаћинства. Према томе на који начин претежно обезбеђују доходак, домаћинства се могу поделити на: радничка, пољопривредна и предузетничка, рентијерска, старачка и социјално издржавана.

Новчани износ оствареног дохотка домаћинства увећава се имплицитно износом вредности његове натуралне производње. То јест, вредност те производње увећава имплицитно приходе које оно остварује, а тиме и износ оствареног дохотка. На пример, натурална производња је када чланови домаћинства сами окрече стан, или када домаћинство у дворишту произведе извесну количину поврћа и воћа за сопствене потребе.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

Скраћивање радног и продужавање слободног времена под утицајем тенденције повећавања продуктивности рада, као и специјализација у раду – доводе до развоја склоности људи да обављају разне послове ван радног времена из разоноде и потребе свестранијег радног исказа. При томе, њихов учинак често има својство производа или услуга које троше сами. Или га, пак, непосредно (путем трампе) међусобно размењују.

Доходак је израз платежно-способне тражње: $D = \text{ПСТ}$. Његов износ, при датим ценама, одређује величину или обим потрошње:

$$D = \sum_{j=1}^n p_j \times c_j = p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + \dots + p_n \times c_n.$$

Где су: p_j , c_j – количина и цена робе (добра) j -те врсте (за $j = 1$ до n).

Наведени израз произилази из закона једнакости производње и потрошње. Равнотежа између оствареног дохотка и вредности личне потрошње остварује се дугорочно. А у кратком и у средњем року, може доћи (и најчешће долази) до одступања односно до неједнакости.

(в) Цене производа јесу фактор личне потрошње зато што, уз расположиви доходак, одређују количине роба које једно домаћинство може купити ради потрошње његових чланова: $p = D / c$. У ствари, промена цена има двојаки ефекат на потрошњу у једном домаћинству. Има ефекат промене реалног дохотка, као и ефекат супституције роба у потрошњи.

Ефекат промене дохотка огледа се у следећем. Раст цена смањује реални доходак, а њихов пад га повећава. Уопштено, промена (реалног) дохотка може се утврдити на основу обрасца:

$$\Delta D = \sum_{j=1}^n p_j \times \Delta c_j \times (-1).$$

Множење са (-1) у овом изразу врши се због обрнуто сразмерног кретања цене и потражње. То омогућава да се у случају снижавања цена добије позитиван резултат. Односно, да се у случају њиховог подизања добије негативан резултат.

Повећање реалног дохотка у овом смислу омогућава додајну набавку и потрошњу добара у домаћинству. Његово смањење приморава на задуживање ради задржавања потрошње. Или, пак, условљава редукацију потрошње.

Уз непромењени доходак, раст цена доводи до смањивања обима набавке. Супротно, пад цена резултира у повећавању обима куповине и потрошње. У случају једне робе, имамо да је:

$$\Delta p = \frac{p \times \Delta c \times (-1)}{c + \Delta c} = \frac{\Delta D \times (-1)}{c + \Delta c}.$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

На основу наведеног израза можемо добити следеће једнакости:

$$\frac{-\Delta c}{\Delta p} = \frac{c + \Delta c}{p \times (-1)}; \quad \frac{-\Delta p}{\Delta c} = \frac{p \times (-1)}{c + \Delta c}.$$

Ефекат супституције огледа се у замени снижења цене одређеном количином робе за потрошњу. Или, у замени одређене количине добра по (новчаној) јединици повећања његове цене.

У вези са наведеним ефектима промене цене – ефектом дохотка и ефектом супституције – Х. Варијан, на пример, даје следећу дефиницију закона тражње: „Ако се повећава тражња за добром када се повећава доходак, онда тражња за тим добром мора опасти када његова цена порасте.“³⁸⁾

(г) Робе које се нуде на тржишту, тј. понуда роба (П) – одређује скуп роба које се набављају за потрошњу у једном домаћинству (Р). Скуп Р јесте подскуп скупа П. Он не може из њега изаћи. Другим речима, може се купити за потрошњу само оно што се налази у продаји.

(д) Најзад, на личну потрошњу једног домаћинства утиче и стање добара која се већ налазе у његовом поседу (стање његове имовине). Скуп добара личне потрошње у једном домаћинству (А) одређен је скупом већ расположивих добара (Б) и скупом недостајућих добара која се набављају на тржишту (В). Односно, збир скупова Б и В одређује скуп добара А.

2. Преференције, потрошачки избор и структура личне потрошње

(1) Код употребе оствареног дохотка (Д) за набавку добара личне потрошње – појединац (у оквиру домаћинства) преферира тј. врши избор ових добара. Он се одлучује за одређене врсте и количине добара, која чине његов потрошачки избор (ПИ). Често се потрошачки избор назива и потрошачком корпом (ПК).

Сва остала, неизабрана, добра можемо назвати инфериорним добрима. То су добра за која се потрошач може одлучити накнадно, под утицајем промена односа цена или других фактора личне потрошње.

Математички, потрошачки избор се може написати у облику израза:

$$\text{ПИ, ПК} = \sum_{j=1}^n p_j = p_1 + p_2 + \dots + p_n.$$

38) Хал Р. Варијан: *Микроекономија – модеран приступ*, Економски факултет, Београд, 2003, стр. 129.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

Где је: p_j – количина робе (добра) j -те врсте која се набавља ради задовољавања потреба људи у оквиру домаћинства, за $j = 1$ до n .

Потрошачки избор је величина (или скуп) која се стално мења. Под непрестаним утицајем бројних фактора потрошач се изнова опредељује за одређене врсте и количине добара за личну потрошњу. При томе, он тежи да максимира своју корисност или задовољство у потрошњи.

Код набавке, купац и потрошач једног добра вреднује његову корисност новцем. Разликујемо више нивоа корисности. Најпре, корисност јединице робе, коју показује износ цене. Сума новца коју је купац спреман да потроши на набавку једне јединице робе одређује њену вредност; то је његова субјективна оцена и исказ вредности. Цена је израз граничне корисности робе. Затим, може се говорити и о просечној корисности, која се добија деобом потрошене суме новца за набавку једне робе и броја набављених јединица.³⁹⁾ Укупну корисност једне робе (K) представља потрошена сума новца за њену набавку: $K = p \times c$. Најзад, разликујемо корисност свих роба које чине потрошачки избор или потрошачку корпу (ΣK), које се набављају ради потрошње: $\Sigma K = K_1 + K_2 + \dots + K_n$.

Две робе најчешће немају исту корисност – ни по јединици (мере), ни за количине које се набављају за потрошњу.

(2) У општем случају, конкретним потрошачким избором (скупом врста и количина добара која чине потрошачку корпу) максимира се корисност домаћинства под следећим условима (које истичемо овде курзивом, тј. косим писмом у тексту).

Прво, *ако је корисност свих роба из потрошачке корпе, у изразу њихове вредности, једнака оствареном доходу, што можемо написати као:*

$$D = \sum_{j=1}^n p_j \times c_j = p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + \dots + p_n \times c_n;$$

$$D = \sum_{j=1}^n K_j = K_1 + K_2 + \dots + K_n.$$

Уколико би остао део дохотка непотрошен, била би умањена потрошачка корпа па укупна корисност потрошача не би била максимална.

Друго – *у случају датих, непроменљивих, цена на тржишту – ако је повећање корисности роба (корисности у приказаном смислу) које се набављају више него раније једнако смањењу корисности роба које се набављају мање. Под претпоставком да потрошачка корпа обухвата само два добра, при чему се смањује набавка једног а повећава набавка другог – ово можемо*

---

³⁹⁾ Просечна корисност једнака је граничној корисности (односно, цени) само у случају дате или непроменљиве цене.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

математички написати као:

$$-\Delta K_1 + \Delta K_2 = 0; \quad -\Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_2 \times c_2 = 0.$$

Максимирање корисности потрошача се овде не огледа у повећању новчано исказане корисности, већ у томе што се он одрекао извесне количине добра са мањим интензитетом потребе ($-\Delta p_1$) да би добио додајну количину другог добра ($+\Delta p_2$) које за њега има већи интензитет потребе. Реч је овде о промени у односу на почетни избор добара у потрошачкој корпи.

Овај услов (максимирања корисности) показује и једнакост корисности на најнижем нивоу (то јест, по јединици добра). Она произилази из управо наведене једнакости, $-\Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_2 \times c_2 = 0$. Ако ову једнакост поделимо са $\Delta p_2 \times c_1$, и извршимо сређивање, добијамо једнакост корисности на најнижем нивоу:

$$-\frac{\Delta p_1 \times c_1}{\Delta p_2 \times c_1} + \frac{\Delta p_2 \times c_2}{\Delta p_2 \times c_1} = 0; \quad -\frac{\Delta p_1}{\Delta p_2} + \frac{c_2}{c_1} = 0; \quad \frac{\Delta p_1}{\Delta p_2} = \frac{c_2}{c_1}.$$

Са леве стране задње наведене једнакости имамо тзв. граничну стопу супституције роба, Δp_1 са Δp_2 . А са десне стране, однос њихових граничних корисности (у овом случају цена); тј. граничне корисности робе супститута (c_2) и граничне корисности супституисане робе (c_1).

Треће, код промене цена на тржишту, потрошачки избор је оптималан односно обезбеђује максимум корисности:

– ако је повећање корисности због набавке веће количине роба него раније једнако умањеној вредности већ преферираних роба услед снижавања њихових цена на тржишту; односно,

– ако је смањивање корисности роба које се набављају у мањој количини него раније једнако увећаној вредности већ преферираних роба због повећања њихових цена на тржишту.

У супротном, дошло би до неједнакости: $K_1 + K_2 + \dots + K_n < D$, или $K_1 + K_2 + \dots + K_n > D$. То значи да не би био испуњен први услов оптималности. Односно, значи да би остао део дохотка непотрошен, или да би вредност куповине надмашила износ дохотка.

Сукцесивна набавка више јединица једне робе ради задовољавања извесне потребе може се вршити уз снижавање њене цене, уз дату цену или уз повећање цене. Снижавање цене резултира у већој купо-продаји када је доходак (као израз платежно способне тражње) дата величина. Међутим, снижавање цене јавља се и када су у питању нови производи; оно је последица натпросечног повећања производње, снижавања трошкова производње

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

и њиховог појединања. Дату цену имамо код производа тзв. стандардизоване производње, а под претпоставком нулте инфлације. Реч је о производима са просечном динамиком производње и просечним кретањем трошкова. У случају инфлације, код ових производа имамо тенденцију повећања цена. Куповину додајне јединице добра по датој цени, или по већој цени, омогућава раст дохотка односно платежно способне тражње.

У првом случају, код снижавања цена – а под претпоставком да се снижава цена само једне робе из потрошачке корпе, и да се она због тога купује у већој количини – услов максимирања корисности може се приказати путем следећих једнакости:

$$-\Delta K_1 + \Delta K_1 = 0; \quad -\Delta c_1 \times p_1 + \Delta p_1 (c_1 - \Delta c_1) = 0;$$

$$\frac{\Delta c_1}{\Delta p_1} = \frac{ГКР_1}{ГКН_1}.$$

$$\text{Где су:} \quad ГКР_1 = \frac{\Delta p_1 (c_1 - \Delta c_1)}{\Delta p_1}; \quad ГКН_1 = \frac{\Delta c_1 \times p_1}{\Delta c_1}.$$

И, где је значење наведених симбола: $ГКР_1$ – гранична корисност од додајне количине добра p_1 ; $ГКН_1$ – гранична корисност (новца, дохотка) која произилази из снижења цене добра p_1 из потрошачке корпе.

У овом случају, на левој страни треће једнакости имамо (по јединици производа) граничну стопу супституције увећаног реалног дохотка услед снижења цене са набавком додајне количине добра за потрошњу.

У другом случају, код повећања цена – а под претпоставком да се повећава цена само једне робе из ПК, и да се она због тога купује у мањој количини – услов оптималности или максимирања корисности може се приказати математички слично као у претходном случају:

$$-\Delta K_1 + \Delta K_1 = 0; \quad \Delta c_1 \times p_1 - \Delta p_1 (c_1 + \Delta c_1) = 0;$$

$$\frac{\Delta p_1}{\Delta c_1} = \frac{ГКН_1}{ГКР_1}.$$

$$\text{Где су:} \quad ГКН_1 = \frac{\Delta c_1 \times p_1}{\Delta c_1}; \quad ГКР_1 = \frac{\Delta p_1 (c_1 + \Delta c_1)}{\Delta p_1}.$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

И, где је значење наведених симбола: GK_{H_1} – гранична корисност (новца, дохотка) која произилази из повећања цене добра p_1 из потрошачке корпе; GK_{P_1} – гранична корисност од смањења количине добра p_1 .

У овом случају, на левој страни треће једнакости имамо (по јединици производа) граничну стопу супституције дела робе p_1 (Δp_1) са износом увећања њене цене (Δc_1).

И четврто, код промене дохотка, максимирање корисности потрошачке корпе остварује се под следећим условима:

- код повећања дохотка – ако се износ његовог повећања користи за набавку додајних количина добара за потрошњу ($\Delta D = \Delta K$), односно

- код смањења дохотка – ако је износ тог смањења једнак вредности умањене количине набавке добара за личну потрошњу ($-\Delta D = -\Delta K$).

Под претпоставком датих цена, и претпоставком да у потрошачкој корпи имамо само једну робу – поменути услови оптималности могу се приказати помоћу следећих једнакости:

$$\frac{c}{\Delta p_1} = \frac{GK_{P_1}}{GK_{D_1}}; \quad \frac{\Delta p_1}{c} = \frac{GK_{D_1}}{GK_{P_1}}.$$

$$\text{Где су:} \quad GK_{P_1} = \frac{\Delta D}{\Delta p_1}; \quad GK_{D_1} = \frac{\Delta D}{c_1}.$$

И, где је значење наведених симбола: GK_{P_1} – гранична корисност робе p_1 чија се набавка повећава или смањује; GK_{D_1} – гранична корисност (увећаног или умањеног) дохотка.

На левој страни прве једнакости, у случају повећања дохотка, имамо граничну стопу супституције – цене (која је овде израз увећаног дохотка по јединици робе), са додајном количином робе из потрошачке корпе која се набавља ради увећања потрошње. Док, на левој страни друге једнакости, у случају смањења дохотка, имамо граничну стопу супституције – извесне количине робе из потрошачке корпе, са ценом као изразом (овде) умањеног дохотка по јединици робе.

* * *

У досадашњем приказу услова оптимизирања корисности у потрошњи имали смо у виду само већ преферирана добра. Међутим, анализа је могућа и под претпоставком промене скупа преферираних добара – у смислу избацивања појединих врста добара из потрошачке корпе, као и убацивања нових (из скупа почетно инфериорних добара). Но, она не би битно променила већ изнете ставове и закључке.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

У прилогу или додатку овом поглављу приказујемо – уз помоћ хипотетичних примера – услове максимирања корисности и у сложенијим условима, тј. у условима где у потрошачкој корпи имамо више врста роба.

* * *

(3) Повећање дохотка резултира у повећању корисности, што смо овде показали. Поред тога, оно има и ефекат супституције. Са повећавањем реалног дохотка мења се структура потрошачке корпе и личне потрошње. Учесће једног добра у потрошњи може бити смањено или повећано; оно може бити делом замењено у потрошњи другим добрима, или оно само може делом заменити друга добра.

Супституцијски ефекат повећања реалног дохотка на једно добро можемо израчунати помоћу коефицијента супституције (КС):

$$КС = \frac{\Delta p / p}{\Delta D / D}$$

Ако је вредност наведеног коефицијента већа од јединице, то значи да се повећава учешће тог добра у потрошачкој корпи и личној потрошњи. Међутим, ако је мања, значи супротно.

Незнатна промена нивоа дохотка једног домаћинства не утиче битно на структуру његове потрошачке корпе. На то, при мање-више истом доходу, утичу други фактори. Само изразите промене расположивог дохотка мењају значајно структуру личне потрошње домаћинства.

Потрошачка корпа је скуп бројних врста добара личне потрошње. Због тога се њена структура утврђује поједностављено – сврставањем (према заједничким основима) тих добара у групе. Анализом кретања овако агреgirаних добара утврђују се промене у структури личне потрошње. На основу многих истраживања утврђено је следеће. Прво, са повећањем реалног дохотка и обима куповине и потрошње долази до опадања издатака за производе нужне потрошње. Друго, при томе се врши извесна супституција производа: производи нижег квалитета замењују се оним чији је квалитет на вишем нивоу. И треће, долази до пораста учешћа издатака за производе тзв. луксузне потрошње.⁴⁰⁾

---

40) Прва истраживања тих промена приписују се Е. Енгелу, немачком статистичару. Он је још 1857. године закључио следеће: да проценат трошкова исхране варира у обрнутом правцу од дохотка; да удео трошкова за одећу остаје апроксимативно исти какав год био доходак; да удео трошкова за становање, огрев и осветљење остаје апроксимативно исти без обзира на кретање дохотка; као и да се са повећањем дохотка повећава удео трошкова хигијене, културе, здравља, разоноде, путовања, спорта, итд. Ово наводимо према Д. Стојиљковићу. У вези са тим, он даље каже: „Реалност и важност ових закона је побудила интересовање и еко-

3. Интертемпорални избор потрошача

У претходном наслову било је речи о потрошачком избору и употреби дохотка у датом временском периоду. Међутим, потрошач у том периоду може потрошити мање или више него што му то омогућава износ дохотка. Због тога се поставља питање интертемпоралног избора.

Интертемпорални избор јесте избор потрошње у времену. Реч је овде о превлачењу или премештању дела потрошње из једног периода у други.

Потрошња једног домаћинства у наредном периоду (P_2) може се израчунати према обрасцу:

$$P_2 = D_2 + (D_1 - P_1) \times (1 + k), \quad \text{где је } k = \%K / 100.$$

Где су: D_2 – очекивани доходак у наредном периоду; P_1 – потрошња у претходном периоду; D_1 – остварени доходак у претходном периоду; $\%K$ – износ каматне стопе на позајмљена средства.

Из наведеног обрасца видимо следеће. Прво, ако је домаћинство потрошило у претходном периоду више од оствареног дохотка, тада му то прекорачење увећано за камату умањује потрошњу у наредном периоду. И друго, ако је потрошило мање, онда му ова уштеда увећана за камату стоји на располагању као додајни износ за потрошњу у наредном периоду.

(1) Ако домаћинство у датом периоду троши више од оствареног дохотка, то значи да има додајну потрошњу у том периоду (ΔP_1). Она мора бити компензирана (надокнађена, пребијена) умањеном потрошњом (у односу на доходак) у наредном периоду. У супротном, биће смањена расположива имовина домаћинства.

Код задуживања, домаћинство пре свега калкулише са садашњом вредношћу пораста дохотка у наредном периоду (ΔD_2), и са каматном стопом ($\%K$). У најбољем случају, оно сме да се задужује до висине садашње вредности повећања дохотка у наредном периоду (нпр. години):

$$\Delta P_1 \leq \Delta D_2 / (1 + k), \quad \text{где је } k = \%K / 100.$$

Доходак се повећава под утицајем пораста цена. Ако је стопа инфлације већа од каматне стопе на позајмљена средства за потрошњу (а доходак се повећава у мери пораста инфлације), може се очекивати позитиван износ

номиста који су их, истражујући праксу, верификовали или демантовали. Први и четврти Енгелов закон су потврђени, док су други и трећи демантовани, немају општу важност.“ Види, др Драгољуб Стојиљковић: *Политичка економија социјализма*, Савремена администрација, Београд, 1988, стр. 163.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

садашње вредности повећања дохотка. Затим, доходак се повећава под утицајем пораста општег нивоа продуктивности рада. Може се повећавати и из других разлога (услед повећања обима делатности домаћинства, новог запошљавања неког његовог члана, реорганизације у коришћењу расположиве имовине и других).

Задуженост је у стварности често већа од садашње вредности повећања дохотка у наредном периоду. У вези с тим, поставља се питање шта одређује горњу границу задуживања. Чини се да ову границу одређује збир садашње вредности повећања дохотка у наредном периоду и штедне домаћинства. Штедња је елемент имовине, али по суштини, она је одложена потрошња за будућност.

Краткорочна задуженост домаћинства – у оквиру датог периода – умањује његов остварени доходак у том периоду. Оно мора да плаћа камату на краткорочно позајмљена средства. Према томе, остварени доходак му служи не само за финансирање сопствене личне потрошње, него и за покривање банкарске марже.

(2) Мања потрошња домаћинства у датом периоду од његовог оствареног дохотка јесте уштеда или штедња. Чланови домаћинства опредељују се, најпре, да ли ће остварени доходак потрошити у целисти, или ће један део уштедети. Склоност људи потрошњи и штедњи утврђује се коефицијентима, чији збир би требало да буде једнак јединици. Њихову склоност личној потрошњи показује однос између издатака за личну потрошњу и оствареног дохотка. А склоност штедњи, однос штедне и оствареног дохотка. Са повећањем оствареног дохотка, долази и до повећања склоности штедњи. И супротно, смањивање оствареног дохотка резултира у смањивању склоности штедњи. У случају значајног пада дохотка (за време криза и других изразито негативних промена) јавља се тзв. негативна штедња. Односно, расходи домаћинства за личну потрошњу већи су од дохотка који остварује.

Путем штедне увећава се имовина домаћинства. Она се може акумулирати у новчаном облику, тј. у облику неорочених и орочених штедних улога (депозита). Или, пак, трансформисати у неки други облик (у хартије од вредности, некретнине, покретна материјална добра и друго).

Штедња има три основне функције. Прво, служи као средство за увећање имовине домаћинства. То јест, као економска резерва која људима пружа извесну материјалну сигурност и стабилност њихове личне потрошње. Штедња представља основу задовољавања многих значајних потреба људи које се јављају повремено. Такође, омогућава извесну стабилност личне потрошње у периодима смањења дохотка. Друго, доноси власнику додајни доходак у облику камате (интереса) или у неком другом облику (зависно од врсте штедне односно пласмана). И треће, обезбеђује једној земљи средства која се могу користити за следеће намене. С једне стране, за отклањање за-

---

стоја и успостављање континуитета у репродукцији. И, с друге стране, за ширење тржишта и за развој. У значајној мери штедни улози грађана користе се за кредитирање личне потрошње.

4. Животни стандард

Квалитет живота у једној земљи називамо животним стандардом. Он зависи од два основна фактора. Први је степен развоја производних снага. Што је тај степен виши, то су веће могућности да људи живе квалитетније. На вишем нивоу развоја производних снага производне способности човека су веће. У јединици времена он производи више него ли раније. Односно, за производњу одређене масе производа потребно му је мање времена. Други фактор животног стандарда јесте облик друштвено-економског уређења. Реч је овде о томе како су утврђени друштвени односи; да ли у интересу свих, или више у интересу појединих група људи. Који су то парцијални интереси? Пре свега, то су интереси власника над капиталом и другим (пре свега) материјалним условима производње. Затим, интереси који се проглашавају општим и вишим друштвеним интересима, а уствари, припадају групи која држи власт и администрацији. И на крају, интереси радника. Веће производне способности у једној земљи биће искоришћене за то да људи боље живе – само ако друштвени односи нису конципирани у супротности са интересима сваке од поменутих група људи. Пракса је показала да противуречности парцијалних интереса могу постојати и у капитализму и у социјализму.

Животни стандард има више елемената.

Први елеменат је обим и структура личне потрошње. Више производа за потрошњу, значи да ће људи своје потребе задовољавати у већој мери. Односно, да ће с тим квалитет њиховог живота бити бољи.

Други елеменат представља слободно време човека. То је оно време које му преостаје сваког дана, недеље и године – после рада и задовољавања потреба које има у вези са егзистенцијом. Може га користити у доколици. Али, исто тако, за развој своје личности, као и за испољавање својих креативних способности у обласима којима је наклоњен. Слободно време људи повећава се са скраћивањем радног времена. Више слободног времена, значи да је квалитет живота бољи.

Трећи елеменат чине радни услови. Они одређују квалитет живота радног човека у времену које проводи на послу. То су, пре свега: изложеност радника штетним утицајима на радном месту (интензивности и монотонији рада, буци, прашину, отровним испарењима, влази и хладноћи, недовољном и лошем осветљењу итд.) и њихова заштита; радни амбијент и међуљудски односи; могућности усавршавања и напредовања; партиципација у управљању процесом рада; као и сигурност запослења и радног места.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

Као четврти елемент могу се навести друштвени услови и брига о човеку. Ова компонента животног стандарда обухвата следеће: лична права и слободe; личну и имовинску безбедност; утврђивање зарада радника путем колективних уговора; просечну дужину живота грађана; развијеност и удаљеност објеката друштвеног стандарда (вртића, школа, здравствених установа, објеката за физичку и духовну културу и других); доступност образовања; здравствену заштиту; социјалну заштиту; као и друго. Друштво у коме се овом елементу животног стандарда придаје већи значај, има одлике социјално-демократског друштва.

И најзад, пети елемент животног стандарда јесте природна средина која окружује човека, тј. у којој живи. Она може бити очувана и оплемењена, односно здрава. Или, пак, грубо искоришћена, загађена и нездрава. Реч је пре свега о води, ваздуху и земљишту.

У конципирању и остваривању друштвено-економског развоја мора се водити рачуна о свим компонентама животног стандарда. Ако се једна компонента занемарује или остварује на рачун друге, квалитет живота у целини биће лошији. Животни стандард треба да се повећава у складу са развојем производних способности друштва. Међутим, он често заостаје. На рачун животног стандарда може се повећавати акумулација. Или, вршити наоружавање. Ако то потраје, долази до противуречности у репродукцији и друштвено-економском развоју.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

ДОДАТАК Глави IV

– хипотетични примери утврђивања оптималности потрошачког избора –

ПРИМЕРИ СУПСТИТУЦИЈЕ РОБА ЗБОГ ПРОМЕНЕ ИНТЕНЗИТЕТА ПОТРЕБА У ОДНОСУ НА ПОЧЕТНИ ИЗБОР

Пример 1, са две робе у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 = D;$ $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 = D;$ $10 \times 100 + 40 \times 30 = 2.200.$ ПИ, ПК = $\{p_1 = 10; p_2 = 40\}.$	$-\Delta p_1 = -3;$ $\Delta p_2 = 10.$

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$-\Delta K_1 + \Delta K_2 = 0; \quad -\Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_2 \times c_2 = 0;$$
$$-3 \times 100 + 10 \times 30 = 0.$$

$$\frac{\Delta p_1}{\Delta p_2} = \frac{c_2}{c_1} = \frac{3}{10} = \frac{30}{100}; \quad 0,3 = 0,3.$$

$$\text{ПИ, ПК} = \{p_1 = 7; p_2 = 50\}.$$
$$7 \times 100 + 50 \times 30 = 2.200.$$

Пример 2, са три робе у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 + K_3 = D;$ $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + p_3 \times c_3 = D;$ $10 \times 100 + 40 \times 30 + 4 \times 50 = 2.400.$ ПИ, ПК = $\{p_1 = 10; p_2 = 40; p_3 = 4\}.$	$-\Delta p_1 = -4;$ $\Delta p_2 = 10;$ $\Delta p_3 = 2.$

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$-\Delta K_1 + \Delta K_2 + \Delta K_3 = 0; \quad -\Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_2 \times c_2 + \Delta p_3 \times c_3 = 0;$$
$$-4 \times 100 + 10 \times 30 + 2 \times 50 = 0.$$

$$\frac{\Delta p_1}{\Delta p_2 + \Delta p_3} = \frac{\text{ГКР}_{2,3}}{c_1} = \frac{4}{10+2} = \frac{33,33}{100}; \quad 0,33 = 0,33.$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

$$ГКР_{2,3} = \frac{\Delta K_2 + \Delta K_3}{\Delta p_2 + \Delta p_3} = \frac{300 + 100}{10 + 2} = \frac{400}{12} = 33,33.$$

Где је: $ГКР_{2,3}$ – гранична корисност $p_2 + p_3$.

ПИ, ПК = $\{p_1 = 6; p_2 = 50; p_3 = 6\}$
 $6 \times 100 + 50 \times 30 + 6 \times 50 = 2.400.$

Пример 3, са три робе у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 + K_3 = D;$ $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + p_3 \times c_3 = D;$ $10 \times 100 + 40 \times 30 + 40 \times 50 = 4.200.$ ПИ, ПК = $\{p_1 = 10; p_2 = 40; p_3 = 40\}.$	$-\Delta p_1 = -1;$ $-\Delta p_2 = -10;$ $\Delta p_3 = 8.$

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$-\Delta K_1 - \Delta K_2 + \Delta K_3 = 0; \quad -\Delta p_1 \times c_1 - \Delta p_2 \times c_2 + \Delta p_3 \times c_3 = 0;$$

$$-1 \times 100 - 10 \times 30 + 8 \times 50 = 0.$$

$$\frac{\Delta p_1 + \Delta p_2}{\Delta p_3} = \frac{c_3}{ГКР_{1,2}}; \quad \frac{1 + 10}{8} = \frac{50}{36,36}; \quad 1,375 = 1,375.$$

$$ГКР_{1,2} = \frac{\Delta K_1 + \Delta K_2}{\Delta p_1 + \Delta p_2} = \frac{100 + 300}{1 + 10} = \frac{400}{11} = 36,36.$$

ПИ, ПК = $\{p_1 = 9; p_2 = 30; p_3 = 48\}.$
 $9 \times 100 + 30 \times 30 + 48 \times 50 = 4.200.$

Пример 4, са пет роба у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5 = D;$ $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + p_3 \times c_3 + p_4 \times c_4 + p_5 \times c_5 = D;$ $10 \times 100 + 40 \times 30 + 40 \times 50 + 8 \times 25 + 2 \times 200 = 4.800.$ ПИ, ПК = $\{p_1 = 10; p_2 = 40; p_3 = 40; p_4 = 8; p_5 = 2\}.$	$-\Delta p_1 = -2;$ $-\Delta p_2 = -10;$ $\Delta p_3 = 2;$ $\Delta p_4 = 8;$ $\Delta p_5 = 1.$

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$-\Delta K_1 - \Delta K_2 + \Delta K_3 + \Delta K_4 + \Delta K_5 = 0;$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

$$\begin{aligned}
 -\Delta p_1 \times c_1 - \Delta p_2 \times c_2 + \Delta p_3 \times c_3 + \Delta p_4 \times c_4 + \Delta p_5 \times c_5 &= 0; \\
 -2 \times 100 - 10 \times 30 + 2 \times 50 + 8 \times 25 + 1 \times 200 &= 0; \\
 -200 - 300 + 100 + 200 + 200 &= 0.
 \end{aligned}$$

$$\frac{\Delta p_1 + \Delta p_2}{\Delta p_3 + \Delta p_4 + \Delta p_5} = \frac{\text{ГКР}_{3,4,5}}{\text{ГКР}_{1,2}}; \quad \frac{2 + 10}{2 + 8 + 1} = \frac{45,45}{41,67}; \quad 1,09 = 1,09.$$

$$\text{ГКР}_{3,4,5} = \frac{\Delta K_3 + \Delta K_4 + \Delta K_5}{\Delta p_3 + \Delta p_4 + \Delta p_5} = \frac{100 + 200 + 200}{2 + 8 + 1} = \frac{500}{11} = 45,45.$$

$$\text{ГКР}_{1,2} = \frac{\Delta K_1 + \Delta K_2}{\Delta p_1 + \Delta p_2} = \frac{200 + 300}{2 + 10} = \frac{500}{12} = 41,67.$$

$$\begin{aligned}
 \text{ПИ, ПК} &= \{p_1 = 8; p_2 = 30; p_3 = 42; p_4 = 16; p_5 = 3\}. \\
 8 \times 100 + 30 \times 30 + 42 \times 50 + 16 \times 25 + 3 \times 200 &= 4.800.
 \end{aligned}$$

ПРИМЕРИ СУПСТИТУЦИЈЕ ПОД УТИЦАЈЕМ ПРОМЕНЕ ЦЕНА

Пример 1, са три робе у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 + K_3 = D;$	$-\Delta c_1 = -25;$
$p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + p_3 \times c_3 = D;$	$-\Delta c_2 = -10;$
$10 \times 100 + 20 \times 30 + 4 \times 50 = 1.800.$	$\Delta p_2 = 10;$
$\text{ПИ, ПК} = \{p_1 = 10; p_2 = 20; p_3 = 4\}.$	$\Delta p_3 = 5.$

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$\begin{aligned}
 -\Delta K_1 - \Delta K_2 + \Delta K_2 + \Delta K_3 &= 0; \\
 -\Delta c_1 \times p_1 - \Delta c_2 \times p_2 + \Delta p_2 (c_2 - \Delta c_2) + \Delta p_3 \times c_3 &= 0; \\
 -25 \times 10 - 10 \times 20 + 10 (30 - 10) + 5 \times 50 &= 0; \\
 -250 - 200 + 200 + 250 &= 0.
 \end{aligned}$$

$$\frac{\Delta c_1 + \Delta c_2}{\Delta p_2 + \Delta p_3} = \frac{\text{ГКР}_{2,3}}{\text{ГКН}_{1,2}}; \quad \frac{25 + 10}{10 + 5} = \frac{30}{12,86}; \quad \frac{35}{15} = \frac{30}{12,86}; \quad 2,33 = 2,33.$$

$$\text{ГКР}_{2,3} = \frac{\Delta p_2 (c_2 - \Delta c_2) + \Delta p_3 \times c_3}{\Delta p_2 + \Delta p_3} = \frac{10 (30 - 10) + 5 \times 50}{10 + 5} = \frac{450}{15} = 30.$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

$$ГКН_{1,2} = \frac{\Delta c_1 \times p_1 + \Delta c_2 \times p_2}{\Delta c_1 + \Delta c_2} = \frac{25 \times 10 + 10 \times 20}{25 + 10} = \frac{450}{35} = 12,86.$$

ПИ, ПК = { $p_1 = 10$; $p_2 = 30$; $p_3 = 9$ }.
 $10 \times 75 + 30 \times 20 + 9 \times 50 = 1.800.$

Пример 2, са три робе у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 + K_3 = D$; $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + p_3 \times c_3 = D$; $10 \times 100 + 20 \times 30 + 8 \times 50 = 2.000.$	$\Delta c_1 = 25$; $\Delta c_2 = 10$; $-\Delta p_1 = -2$; $-\Delta p_3 = -4.$
ПИ, ПК = { $p_1 = 10$; $p_2 = 20$; $p_3 = 8$ }.	

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$\begin{aligned} -\Delta K_1 - \Delta K_3 + \Delta K_1 + \Delta K_2 &= 0; \\ -\Delta p_1 (c_1 + \Delta c_1) - \Delta p_3 \times c_3 + p_1 \times \Delta c_1 + p_2 \times \Delta c_2 &= 0; \\ -2(100 + 25) - 4 \times 50 + 10 \times 25 + 20 \times 10 &= 0; \\ -250 - 200 + 250 + 200 &= 0. \end{aligned}$$

$$\frac{\Delta p_1 + \Delta p_3}{\Delta c_1 + \Delta c_2} = \frac{ГКН_{1,2}}{ГКР_{1,3}}; \quad \frac{2 + 4}{25 + 10} = \frac{12,86}{75}; \quad \frac{6}{35} = \frac{12,86}{75}; \quad 0,17 = 0,17.$$

$$ГКН_{1,2} = \frac{\Delta c_1 \times p_1 + \Delta c_2 \times p_2}{\Delta c_1 + \Delta c_2} = \frac{25 \times 10 + 10 \times 20}{25 + 10} = \frac{450}{35} = 12,86.$$

$$ГКР_{1,3} = \frac{\Delta p_1 (c_1 + \Delta c_1) + \Delta p_3 \times c_3}{\Delta p_1 + \Delta p_3} = \frac{2(100 + 25) + 4 \times 50}{2 + 4} = \frac{450}{6} = 75.$$

ПИ, ПК = { $p_1 = 8$; $p_2 = 20$; $p_3 = 4$ }.
 $8 \times 125 + 20 \times 40 + 4 \times 50 = 2.000.$

ПРИМЕРИ СУПСТИТУЦИЈЕ ПОД УТИЦАЈЕМ ПРОМЕНЕ ДОХОТКА

Пример 1, са две робе у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 = D$; $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 = D$	$\Delta D = 250$; $\Delta p_1 = 2$; $\Delta p_2 = 4$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

$p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 = D;$ $10 \times 100 + 4 \times 50 = 1.200.$ ПИ, ПК = $\{p_1 = 10; p_2 = 4\}.$	$\Delta p_1 = 1;$ $\Delta p_2 = 3.$
---	--

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$\begin{aligned} \Delta K_1 + \Delta K_2 &= \Delta D; \\ \Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_2 \times c_2 &= \Delta D; \\ 1 \times 100 + 3 \times 50 &= 250. \end{aligned}$$

$$\frac{c_1 + c_2}{\Delta p_1 + \Delta p_2} = \frac{\text{ГКР}_{1,2}}{\text{ГКД}_{1,2}}; \quad \frac{100 + 50}{1 + 3} = \frac{62,5}{1,67}; \quad \frac{150}{4} = \frac{62,5}{1,67}; \quad 37,5 = 37,5.$$

$$\text{ГКР}_{1,2} = \frac{\Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_2 \times c_2}{\Delta p_1 + \Delta p_2} = \frac{\Delta D}{\Delta p_1 + \Delta p_2} = \frac{250}{4} = 62,5;$$

$$\text{ГКД}_{1,2} = \frac{\Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_2 \times c_2}{c_1 + c_2} = \frac{\Delta D}{c_1 + c_2} = \frac{250}{150} = 1,67.$$

$$\begin{aligned} \text{ПИ, ПК} &= \{p_1 = 11; p_2 = 7\}. \\ 11 \times 100 + 7 \times 50 &= 1.450. \end{aligned}$$

Пример 2, са три робе у потрошачкој корпи

Почетни износи у примеру:	Промене почетних износа:
$K_1 + K_2 + K_3 = D;$ $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + p_3 \times c_3 = D;$ $10 \times 100 + 20 \times 30 + 8 \times 50 = 2.000.$ ПИ, ПК = $\{p_1 = 10; p_2 = 20; p_3 = 8\}.$	$-\Delta D = -400;$ $-\Delta p_1 = -3;$ $-\Delta p_3 = -2.$

Израчунавање нових износа и услова оптималности:

$$\begin{aligned} -\Delta K_1 - \Delta K_3 &= -\Delta D; \\ -\Delta p_1 \times c_1 - \Delta p_3 \times c_3 &= -\Delta D; \\ -3 \times 100 - 2 \times 50 &= -400; \end{aligned}$$

$$\frac{\Delta p_1 + \Delta p_3}{c_1 + c_3} = \frac{\text{ГКД}_{1,3}}{\text{ГКР}_{1,3}}; \quad \frac{5}{150} = \frac{2,67}{80}; \quad 0,033 = 0,033.$$

$$\text{ГКД}_{1,3} = \frac{\Delta D}{c_1 + c_3} = \frac{\Delta p_1 \times c_1 + \Delta p_3 \times c_3}{c_1 + c_3} = \frac{400}{150} = 2,67.$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

$$\text{ГКР}_{1,3} = \frac{\Delta Д}{\Delta p_1 + \Delta p_3} = \frac{\Delta p_1 \times \pi_1 + \Delta p_3 \times \pi_3}{\Delta p_1 + \Delta p_3} = \frac{400}{5} = 80.$$

ПИ, ПК = $\{p_1 = 7; p_2 = 20; p_3 = 6\}$.

$$7 \times 100 + 20 \times 30 + 6 \times 50 = 1.600.$$

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Лична потрошња; 2. Домаћинство; 3. Буџет домаћинства; 4. Личне економске потребе; 5. Интензитет потребе; 6. Доходак домаћинства; 7. Преференције; 8. Потрошачки избор, потрошачка корпа; 9. Гранична стопа супституције; 10. Интертемпорални избор потрошача; 11. Штедња; 12. Животни стандард становништва.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Какву тенденцију има лична потрошња, и зашто?
2. Шта знаш о потребама као фактору личне потрошње?
3. Шта знаш о доходу као фактору личне потрошње?
4. Шта знаш о ценама као фактору личне потрошње?
5. Који су остали основни фактори личне потрошње?
6. Под којим условима се оптимизира потрошачки избор или потрошачка корпа домаћинства?
7. У ком правцу се мења структура потрошачке корпе са повећањем реалног дохотка?
8. Како можемо израчунати супституцијски ефекат повећања реалног дохотка на једно добро? Напиши образац!
9. Како можемо израчунати потрошњу једног домаћинства у наредном периоду? Напиши образац!
10. Како израчунавамо могући износ задуживања у датом периоду?
11. Шта чини горњу границу задуживања?
12. Како се утврђује склоност једног домаћинства потрошњи, а како његова склоност штедњи?
13. Које су основне функције штедње?
14. Која су два основна фактора животног стандарда?
15. Наведи основне елементе или садржај животног стандарда!

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Домаћинство остварује приход од пољопривреде од 800, уз трошкове производње пољопривредних производа од 300. Вредност његове натуралне производње је 250. Порез на имовину овог домаћинства је 100. *Израчунај износ његовог дохотка!*

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

---

2. Домаћинство остварује приход из радног односа од 900 и приход у облику камате од 300. Затим, остварује и натуралну производњу у вредности од 100. На имовину плаћа порез од 50. *Израчунај износ његовог дохотка!*

3. Доходак домаћинства је 100.000. Роба 1 из његове потрошачке корпе купује се у количини од 50 по цени од 80. Дошло је до повећања дохотка за 500. *Израчунај количину ове робе која се може набавити: а) ако се целокупни износ повећања дохотка употреби за додајну набавку само ове робе, као и б) ако се за додајну набавку ове робе употреби четири петине повећања дохотка!*

4. Роба 1 из потрошачке корпе једног домаћинства купује се у количини од 100 по цени од 20. Дошло је до повећања њене цене за 20%. *Израчунај у случају ове робе: а) ефекат промене дохотка домаћинства и б) ефекат супституције!*

5. Роба 1 из потрошачке корпе једног домаћинства купује се у количини од 100 по цени од 20. Дошло је до снижења њене цене за 10%. *Израчунај у случају ове робе: а) ефекат промене дохотка домаћинства и б) ефекат супституције!*

6. *Израчунај (у облику коефицијента) супституцијски ефекат повећања дохотка на добро 1, ако су: $D = 1.000$, $\Delta D = 120$, $p_1 = 50$ и $\Delta p_1 = 2$! На основу вредности израчунатог коефицијента, укажи да ли је са повећањем дохотка, и како, дошло до промене учешћа добра 1 у потрошњи односно у потрошачкој корпи!*

7. Садржај две робе из потрошачке корпе (од више њих) је: $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 = 10 \times 100 + 4 \times 50$. Услед повећања дохотка, дошло је до следећих промена количина ових роба: $\Delta p_1 = 2$, $\Delta p_2 = 3$. *Израчунај граничну стопу супституције повећања дохотка са количином робе 1 и робе 2! Израчунај граничну корисност робе 1 и 2 ($GK_{P_{1,2}}$) и граничну корисност новца која произилази из повећања дохотка ($GKD_{1,2}$)!*

8. Садржај две робе из потрошачке корпе (од више њих) је: $p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 = 10 \times 100 + 40 \times 30$. Дошло је, затим, до следећих промена количина ових роба: $\Delta p_1 = -4$, $\Delta p_2 = 10$. *Израчунај граничну стопу супституције робе 1 са робом 2! Израчунај граничну корисност робе 1 (GK_{P_1}) и граничну корисност робе 2 (GK_{P_2})!*

9. *Израчунај потрошњу домаћинства у наредном периоду (P_2) у следећим случајевима: а) ако су $D_1 = 1.100$, $P_1 = 1.100$, КС (каматна стопа) = 10 и $D_2 = 1.200$; б) ако су $D_1 = 1.100$, $P_1 = 1.000$, КС (каматна стопа) = 10 и $D_2 = 1.200$; као и в) ако су $D_1 = 1.100$, $P_1 = 1.200$, КС (каматна стопа) = 10 и $D_2 = 1.200$!*

10. *Израчунај могућност задуживања (додајне потрошње) у периоду 1, ако су: износ повећања дохотка у наредном периоду 250 ($\Delta D_2 = 250$) и каматна стопа 10 (КС = 10)!*

Глава IV
ЛИЧНА ПОТРОШЊА И ПОТРОШАЧКИ ИЗБОР

РЕЗИМЕ

1. У крајњем случају, производи се ради задовољавања потреба људи. Лична потрошња, која се остварује у оквиру домаћинства, има примарни значај. Производна потрошња у функцији је углавном личне потрошње, као и делом друштвене потрошње. Друштвена потрошња не би требало да се остварује и димензионира у противуречности са личном потрошњом.

Са повећањем производних могућности (продуктивности рада) лична потрошња се по обиму повећава и квалитативно развија. Истовремено, прелази се на потрошњу квалитетнијих добара. Јављају се и нове потребе.

2. На личну потрошњу утичу пре свега следећи фактори: потребе, доходак, продајне цене производа и услуга, расположиве врсте и количине роба на тржишту, као и имовина домаћинства која је израз већ расположивих добара у потрошњи. Доходак је израз платежно-способне тражње. Његов износ имплицитно се повећава за вредност остварене натуралне производње. Доходак и цене производа и услуга на тржишту одређују обим личне потрошње. Промена цена има тзв. ефекат дохотка и ефекат супституције. Реч је овде о промени износа реалног дохотка, као и о замени снижења цене додајном количином робе за потрошњу или супротно (замена-смањењу извесне количине добра у потрошњи износом повећања цене).

3. Једно добро у потрошњи пружа потрошачу осећај корисности или задовољства. Ова корисност опада са повећањем расположиве количине добра. Приликом набавке, потрошач корисност јединице одређеног добра вреднује новцем којим плаћа ту јединицу (ова количина новца по јединици добра назива се ценом). Он је спреман да за додајну јединицу добра издвоји и плати све мању суму новца. Одавде произилази да линија тражње (тражене количине једног добра) има силазни облик, тј. нагиб удесно (у првом квадранту правоуглог координатног система).

Када је реч о једном добру, треба разликовати његову укупну, просечну и граничну корисност.

4. Појединац (односно домаћинство) у потрошњи тежи максимирању корисности. Избор добара за потрошњу називамо потрошачким избором или потрошачком корпом. Максимална корисност потрошачке корпе остварује се под следећим условима: 1) ако је корисност свих роба из ове корпе, у изразу њихове вредности, једнака оствареном дохотку као изразу могуће ко-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава IV: Лична потрошња и потрошачки избор

рисности; 2) у случају датих, непроменљивих, цена на тржишту – ако је повећање корисности роба (корисности у приказаном смислу) које се набављају више него раније једнако смањењу корисности роба које се набављају мање; 3) ако је повећање корисности због набавке веће количине роба него раније једнако умањеној вредности већ преферираних роба услед снижавања њихових цена на тржишту; 4) ако је смањење корисности роба које се набављају у мањој количини него раније једнако увећаној вредности већ преферираних роба због повећања њихових цена на тржишту; 5) ако се износ повећања дохотка користи за набавку додајне количине роба за потрошњу; као и, 6) ако је износ смањења дохотка једнак вредности умањене количине набавке добара за личну потрошњу.

Повећање дохотка резултира у повећању могуће корисности. Али, оно има и супституцијски ефекат. Са повећањем реалног дохотка мења се структура потрошачке корпе и личне потрошње. Учешће једног добра у потрошњи може бити промењено; оно може бити делом замењено у потрошњи другим добром, или оно само може делом заменити друга добра.

5. Потрошња се остварује у времену. То значи да се део оствареног дохотка може потрошити у будућем периоду. Такође, значи да се у садашњем периоду може потрошити више него што дозвољава остварени доходак, односно да се може потрошити део дохотка који ће тек бити остварен. У вези с тим, поставља се питање интертемпоралног избора потрошача.

6. Превлачење потрошње из једног периода у други има своју цену у камати која се добија или плаћа. Ако је домаћинство потрошило мање у претходном периоду, онда му та уштеда увећана за камату стоји на располагању као додајни износ потрошње у наредном периоду. Док, ако је потрошило више, тада му то прекорачење увећано за камату умањује потрошњу у садашњем периоду.

7. Најчешће, домаћинство не троши целокупни износ дохотка, него један део штеди. Штедња се јавља као одложена потрошња за неки будући период. Она има више функција.

8. Доходак има тенденцију повећања. Домаћинство може израчунати садашњу вредност очекиваног повећања свог дохотка у будућем периоду. Често, она представља основу превлачења дела потрошње из наредног у садашњи период, тј. задуживања. Горња граница задуживања објективно је одређена збиром садашње вредности повећања дохотка у наредном периоду и штедње домаћинства.

9. Лична потрошња у највећој мери одређује квалитет живота људи. Међутим, не могу се занемаривати остали фактори. Животни стандард зависи и од: дужине слободног времена; услова на раду; слободе, положаја и заштите појединачу у друштву; као и квалитета природне средине.

Глава V

ОСНОВИ РАЗМЕНЕ И ТРЖИШТА РОБЕ

1. Понуда и тражња робе

1. 1. Роба као предмет размене

Производи добијају карактер робе тек у условима друштвене поделе рада; када произвођачи не производе за себе, него за тржиште. Основна својства једног производа као робе јесу: његова намењеност размени, могућност масовне репродукције, употребна вредност и вредност. Не може се рећи да је роба само производ који има материјалну садржину. Тачно је да задовољавање материјалних људских потреба има примарни значај. Но, како се оне задовољавају у све већој мери, то у потрошњи и у производњи расте значај различитих услуга. Према томе – роба је сваки производ материјалне или нематеријалне садржине који има наведена својства.

Производ је намењен размени да би се за њега добила против-вредност у новцу, са којим робни произвођач задовољава све своје репродукционе и друге потребе. Међутим, ако би се он некоме поклонιο, поменута против-вредност би изостала. С тим би пословање и опстанак робног произвођача били онемогућени.

Могућност масовне репродукције производа значи могућност изједначавања његове понуде и тражње. Производ који се не може масовно репродуковати, јер је дело ручног рада и непоновљиве креације, није роба. Његову продајну цену на тржишту одређују пре свега потребе и платежно способна тражња купаца.

Својство неког производа да служи задовољавању једне или више људских потреба, тј. његову корисност – називамо употребном вредношћу. Она може бити већа или мања, што зависи од следећег. Прво, од важности, од редоследа потребе коју задовољава. Друго, од тога у којој мери је производ прилагођен самој потреби. И треће, од тога у којој мери је ова потреба већ задовољена. Производ без употребне вредности неће нико купити.

У грађанској економској теорији, вредност робе одређена је количинном новца која се плаћа код њене куповине. Цена је израз вредности, однос-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

но граничне корисности робе. Краткорочно, она зависи пре свега од тражње и корисности. А дугорочно, од трошкова производње.⁴¹⁾ Према томе, рецимо, размена две робе у односу $A = 2 B$ врши се зато што је гранична корисност јединице робе А једнака граничној корисности 2 јединице робе Б. Или, у дугом року, зато што су трошкови производње јединице робе А једнаки трошковима производње 2 јединице робе Б.

Приликом економске анализе, дефинишу се два облика вредности робе. То јест, истичу се: индивидуална и тржишна вредност. У грађанској економској теорији, индивидуална вредност једнака је продајној цени, коју представља сума новца којом купац вреднује и плаћа јединицу робе. Тржишна вредност једнака је тржишној цени робе.

Према радној теорији вредности, величину вредности робе одређује живи и опредмећени људски рад који је утрошен за њену производњу. Роба се најчешће не продаје по вредности, али је вредност основна детерминанта цене (па се често каже да је цена новчани израз вредности робе). Вредност јединице једне робе у новчаном изразу чине два елемента: цена коштања и вишак вредности. Код индивидуалне вредности (ив) реч је о цени коштања индивидуалног произвођача, а код тржишне вредности (тв) о цени коштања просечног произвођача:

$$\text{ив} = \text{цк} + \text{Ø вв};$$

$$\text{тв} = \text{Ø цк} + \text{Ø вв}.$$

Овде су: цк – цена коштања робе индивидуалног, конкретног, произвођача; Ø цк – цена коштања ове робе просечног произвођача; Ø вв – вишак вредности по јединици робе обрачунат по општој-просечној стопи вишка вредности, тј. просечни износ вишка вредности.

Са повећањем продуктивности рада, у јединици времена остварује се већи учинак тј. већа количина производа. Односно, с друге стране, јединица производа остварује се са мањом количином утрошеног радног времена радника. То резултира у смањењу укупне количине рада (текућег и опредмећеног) утрошеног односно потребног за производњу јединице робе, што може упутити на закључак да постоји тенденција смањивања вредности робе. Међутим, такав закључак је погрешан. У општем случају, постоји тенденција стагнације вредности индустријских роба.

Најпре, ова законитост потврђује се у стварности. Стварне цене роба на тржишту имају тенденцију повећања, и то због мање или веће инфлације.

---

41) На питање да ли вредност одређују корисност или трошкови производње, А. Маршал каже: „Тако можемо као опште правило закључити: што је краће разматрано раздобље, то већу пажњу морамо поклонити утицају тражње на вредност, а што је дуже раздобље, то ће важнији бити утицај трошкова производње на вредност.“

Alfred Marshall: *Начела економије*, ЦЕКАДЕ, Загреб, 1987, стр. 222.

Ако из номиналног износа цена искључимо инфлацију, остаје општи ниво цена у непроменљивом, тј. реалном износу.

Наведена тенденција има и своје теоријско образложење.

Повећање продуктивности рада резултира у смањивању часова текућег рада по јединици робе. Ако се зараде радника не мењају, то резултира и у смањивању трошкова радне снаге а тиме и укупних трошкова производње. Односно, резултира у смањивању вредности и цена. Међутим, зараде радника се повећавају у мери општег-просечног раста продуктивности рада у привреди. Због тога, у општем случају (а услед потирања) имамо стагнацију вредности и цена. Мења се само паритет вредности и цена извесних производа – они код којих је раст продуктивности рада бржи (од просечног) појефтињују, а они код којих је спорији поскупљују.

Као образложење могу се навести и односи размене. Ако је, код свих произвођача, утрошено радно време за производњу робе А 20 часова, а робе Б 10 часова – оне ће се мењати у сразмери 1 : 2, тј. биће $A = 2 B$. У случају једнаког пораста продуктивности рада у производњи ових роба, те на основу тога смањивања утрошеног радног времена рецимо за 10%, имамо следеће. Сада оно код робе А износи 18, а код робе Б 9 часова. Али, однос размене остаје исти ($A = 2 B$), што потврђује да цене и вредности (индустријских) роба имају тенденцију стагнације.

1. 2. Појам и односи понуде и тражње робе

(1) Понуда једне робе на тржишту (П) јесте количина те робе коју продавци у одређеном периоду (нпр. у току године) нуде на продају по својим продајним ценама. Условљена је пре свега производњом.

Расположиву количину робе у продаји (код произвођача и у трговини) у датом моменту називамо залихама (З). Њихово стално присуство је неопходно због обезбеђивања континуитета потрошње. Могу бити нормалне (НЗ), тј. устаљене у односу на обим производње. На пример, у износу 1/10 годишњег обима. Такође, могу бити увећане (УЗ) или смањене (СЗ). Напомињемо, да однос обима производње и залиха није исти код свих роба из објективних разлога.

Тражња робе сагледава се као ефективна или реализована. И то, по обиму и по вредности. Реч је овде о количини робе коју су купци купили у одређеном периоду по текућим продајним ценама продаваца (наводимо је као обим ефективне тражње, $ET = p_1 \times k_1$). Такође, реч је и о суми новца коју су потрошили у том периоду за куповину ове робе (наводимо је као вредност ефективне тражње, вредност $ET = p_1 \times k_1 \times c_1$).

Поред ефективне или реализоване тражње у наведеном смислу, наводи се као категорија и платежно способна тражња (ПСТ). Када је реч о јед-

ној роби, она се дефинише као сума новца намењена за куповину те робе у одређеном периоду. У том периоду она може бити наменски искоришћена у целини или делимично.

На тржишту једне робе у сваком моменту могу постојати алтернативно: вишак понуде, вишак тражње, вишак понуде и вишак тражње, као и једнакост понуде и тражње. Ова стања односа понуде и тражње имају своје манифестације и изразе. Према њима се она препознају и утврђују у економској стварности једне земље.

Вишак понуде имамо ако су залихе увећане (изнад нормалних). Ово стање изазива следеће реакције: смањење производње, као и смањење цене.

Вишак тражње имамо, пак, ако су залихе умањене. Запајају се на тржишту празни рафови у продавницама и магацинима, редови за куповину робе, спискови за набавку и др. Затим, вишак тражње имамо и ако је платежно способна тражња већа од вредности ефективне тражње. Стање вишка тражње изазива појачану конкуренцију код купаца, што резултира у повећању цене. Такође, утиче на повећање напора произвођача и остваривање већег, додајног, обима производње.

Вишак понуде и вишак тражње могу се јавити истовремено. Препознаје се по увећаним залихама и по позитивној разлици између платежно способне тражње и вредности ефективне тражње. Продаја се остварује по вишим ценама. Основни узрок овог стања јесте неприлагођеност употребних својстава робе захтевима тржишта. Да би се отклонило, неопходне су промене у асортиману производње.

Једнакост или равнотежа понуде и тражње једне робе постоји ако су њене залихе устаљене односно нормалне, као и ако је вредност ефективне тражње приближно једнака платежно способној тражњи.

На неједнакост понуде и тражње утичу бројни фактори. Међу њима истичемо: вишак или недостатак производње, неприлагођеност производње захтевима тржишта, вишак или недостатак увоза и извоза, вишак или недостатак платежно способне тражње, неадекватне цене (диспаритет цена), као и психолошке моменте. Појединачни значај ових и других фактора у датом моменту је различит.

(2) У економској анализи се често сагледавају односи и међузависност понуде, (ефективне) тражње и цене. Краткорочно, где је платежно-способна тражња (ПСТ) дата величина – а под претпоставком јединичне еластичности⁴²⁾ – равнотежу понуде и тражње и значај тржишне цене робе у вези са тим можемо приказати графички, као на слици 1. коју наводимо на почетку следеће стране.

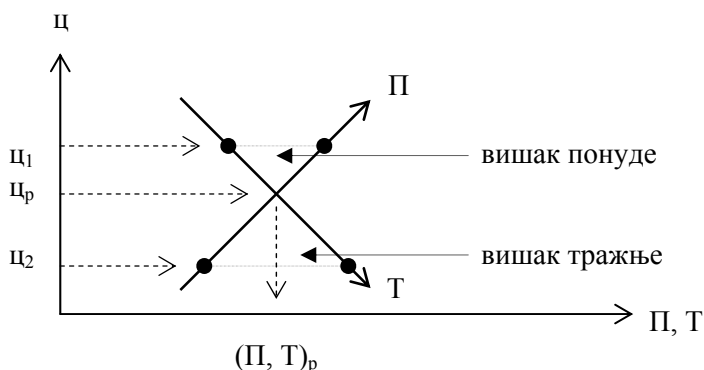
---

⁴²⁾ Јединично еластичну понуду и тражњу имамо када се понуда и тражња, с једне стране, и цена са друге – мењају у истој мери (проценту).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
 ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

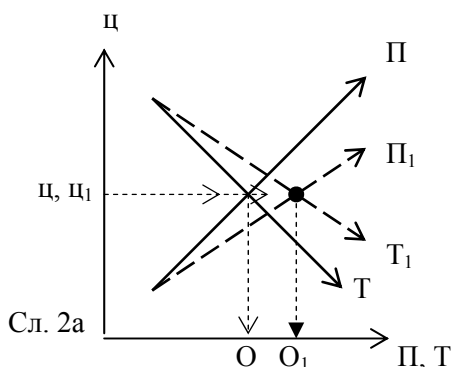

Слика 1.

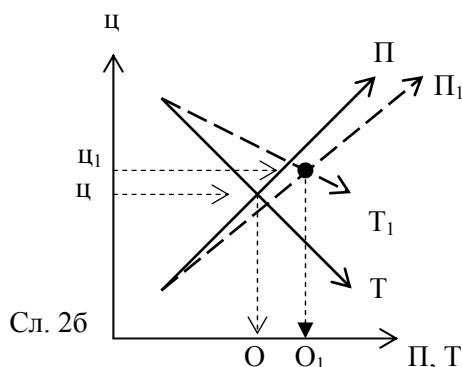
Цена која одговара једнакости понуде и тражње, која их омогућава ($ц_p$), назива се равнотежном тржишном ценом у односу на понуду и тражњу. При вишој цени (од равнотежне) јавља се вишак понуде ($Π - T$), а при нижој цени мањак понуде ($T - Π$). С друге стране, при вишој цени тражња ће бити мања, док ће при нижој цени бити већа.

У кратком року, цена је променљива величина која доводи у равнотежу понуду и тражњу. Ово важи под претпоставком њихове савршене (ценовне) еластичности.

У дужем року ПСТ се углавном повећава. Равнотежа или једнакост понуде и тражње се нарушава, да би се опет успоставила у неком будућем моменту. И то, најчешће, на вишем нивоу од претходног. На сликама 2а, 2б и 2в приказујемо најчешће случајеве успостављања равнотеже између понуде и (ефективне) тражње уз пораст ПСТ.

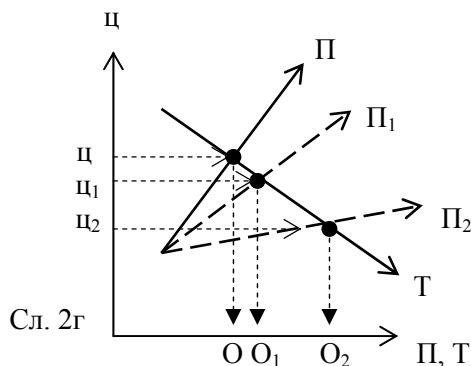
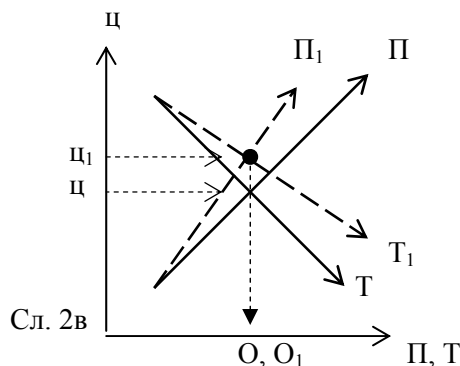

Сл. 2а

Сл. 2б

У првом случају (види сл. 2а) цена је стабилна (непроменљива) величина, а понуда и тражња се повећавају релативно у мери пораста ПСТ. Даље,

у другом случају (види сл.2б) понуда и тражња се повећавају спорије од ПСТ. Спорије се повећава и цена, а њен раст у овом случају доводи до равнотеже понуде и тражње. Најзад, у трећем случају (види сл. 2в) цена се повећава релативно у мери пораста ПСТ, па обим понуде и тражње остаје на истом нивоу. Четврти случај (види сл. 2г) показује могућност успостављања равнотеже између понуде и тражње (код новог производа) на вишем нивоу, путем снижења трошкова и цене.

1. 3. Потрошачки и произвођачки вишак

(1) Пре самог приказа потрошачког и произвођачког вишка, потсећамо укратко на суштину основних елемената или величина у графikonу на сл. 4 – линије тражње, линије понуде и цене.

Тражња робе односно ефективна тражња (Т, ЕТ) одређена је потребама, ценом (ц) и платежно способном тражњом (ПСТ). У сваком моменту, претпостављамо да је $T \times c = ПСТ$. Према томе, ако је ПСТ дата величина – што је цена мања тражња ће бити већа и обрнуто (повећање цене резултираће у смањењу тражње). Линија тражње једне робе јесте збир индивидуалних крива тражње за том робом (збир крива тражње свих купаца ове робе). Тачке на овој линији показују нивое цене купаца (лево, на ординати) и тражене количине за дате нивое цене (доле, на апсциси).

С друге стране, тачке на линији понуде показују нивое цене продавца, као и понуђене количине робе за дате нивое цене. Ова линија је збир индивидуалних линија понуде. То јест, збир делова индивидуалних линија граничних трошкова производње⁴³⁾.

⁴³⁾ Види о томе шире у елементарном наслову: 4. 2. Линија понуде и произвођачки вишак предузећа .

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

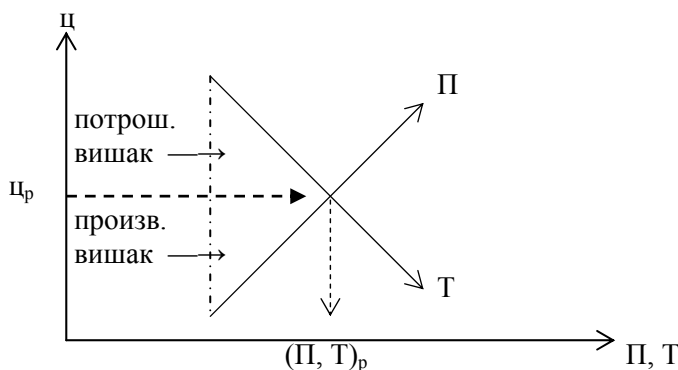

Цена, као трећи елемент, израз је стварних цена робе. Говоримо овде о тржишној цени. То је просечна продајна цена једне робе на тржишту. Претпостављамо да су индивидуалне продајне цене јединствене.

Потрошачки и произвођачки вишак приказујемо у два случаја. Прво, у случају равнотежне цене према понуди и тражњи робе. И друго, у случају њене неравнотеже (када је виша или нижа).

(2) У случају равнотежне тржишне цене, потрошачки и произвођачки вишак приказујемо графички на слици 4.

Слика 4.

Потрошачки вишак је површина испод линије тражње – између ове линије и тржишне цене која је приказана испрекиданом водоравном линијом. Види се као (горњи) подскуп у облику троугла. Купци набављају робу по датој тржишној цени. Али, међу њима има оних који су спремни да робу плате и више само да би је добили за потрошњу. Више цене које су поједини купци спремни да плате називамо резервацијским ценама; оне се налазе (то су величине) на линији тражње. Према томе, потрошачки вишак (ПТВ) је величина која се израчунава као збир умножака разлика између резервацијских цена и тржишне цене ($rc_j - tc$) са одговарајућим количинама (T_j) на водоравној оси: $ПТВ = \sum (rc_j - tc) \times T_j$, где је $j = 1$ до n .

По аналогији, произвођачки вишак је површина изнад линије понуде, између ове линије и линије тржишне цене (приказане водоравном испрекиданом линијом). Види се као (доњи) подскуп у облику троугла. Произвођачи продају робу по датој тржишној цени. Али, међу њима има оних који су спремни да робу продају и јефтиније (то су произвођачи који имају ниже граничне трошкове). Произвођачки вишак (ПРВ) је величина која се може утврдити као збир умножака разлика између тржишне цене и нижих (индивидуалних, појединачних) продајних цена ($tc - pc_j$) са количинама (Π_j) на водоравној осе које су произвођачи спремни да понуде по тим продајним ценама: $ПРВ = \sum (tc - pc_j) \times \Pi_j$, где је $j = 1$ до n .

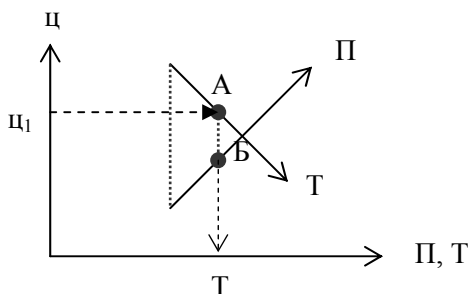
В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

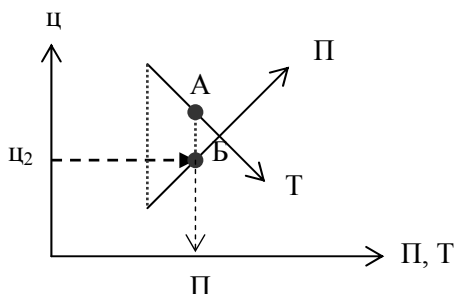
(3) У случају неравнотежне тржишне цене, потрошачки и произвођачки вишак приказујемо графички на слици 5. (где претпостављамо вишу тржишну цену од равнотежне, c_1) и на слици 6. (где претпостављамо нижу цену од равнотежне, c_2).

Потрошачки вишак у графикону на слици 5. јесте површина испод линије тражње – између ове линије и линије цене. Произвођачки вишак је, пак, површина изнад линије понуде – између ове линије и линије цене, али до тачке Б на линији понуде која је одређена нивоом тражње. У графикону на слици 6, потрошачки вишак је површина испод линије тражње – између ове линије и линије цене, али до тачке А на линији тражње која је одређена нивоом понуде.

Не може се говорити о потрошачком вишку десно од тачке А из следећих разлога: зато што купци не купују више робе по цени c_1 (слика 5), или што произвођачи не нуде више робе на тржишту по цени c_2 (слика 6). Исто тако, не може се говорити о произвођачком вишку десно од тачке Б – због ограничене производње (слика 6) или због немогућности продаје веће количине робе (слика 5).

Слика 5.

Слика 6.

На основу наведеног, види се значај равнотежне тржишне цене према понуди и тражњи робе на тржишту. Она је претпоставка остваривања већег износа суме потрошачког и произвођачког вишка. Омогућава већи обим понуде и тражње, оптимизира их – види $(П, Т)_p$ на водоравној оси графикона прве слике. Односно, претпоставка је повећања степена друштвеног благостања (већег степена задовољавања потреба).

1. 4. Општи закон и еластичност понуде и тражње

(1) Понуда (П) и ефективна тражња (ЕТ) једне робе на домаћем тржишту, и њихови фактори – могу се приказати као функције (одређеног скупа фактора) у општем облику:

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

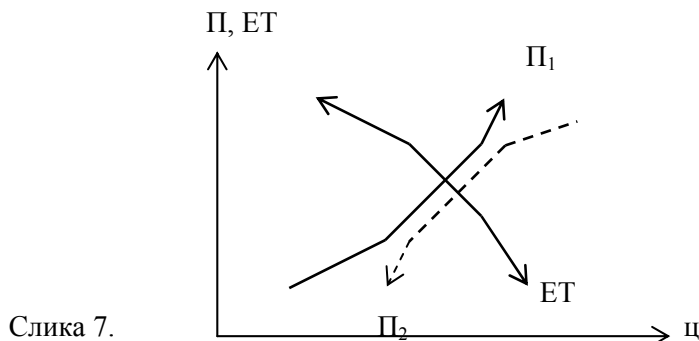
ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

$$П = \phi(\text{ц, ПР, З, Т, У/И, П/К}); \quad \text{ЕТ} = \phi(\text{ц, цск, Д, ПТ, П, В}).$$

Где су: ц – цена; ПР – производња, тј. производни капацитети; З – залихе робе код произвођача и трговине; Т – тражња; У/И – салдо увоза и извоза; П/К – салдо продаје и куповине фонда материјалних резерви; цск – цене супститута и комплемената; Д – доходак, платежно способна тражња; ПТ – потребе; П – расположива количина, понуда робе; В – време, сезона потрошње робе.

Цена робе је заједнички фактор њене понуде и обима њене тражње. Уз занемаривање утицаја осталих фактора, у економској теорији су дефинисани општи закон понуде и општи закон тражње. Општи закон понуде гласи: ако се остали фактори занемаре – пораст цене доводи до повећања понуде, а повећање понуде до пада цене. И супротно, смањење цене доводи до смањења понуде, а смањење понуде до раста цене. С друге стране, дефиниција општег закона тражње је следећа: ако се остали фактори занемаре – пораст цене доводи до смањења ефективне тражње, а повећање платежно способне тражње до повећања цене. И супротно, смањење цене доводи до повећања ефективне тражње, а смањење платежно способне тражње до пада цене. Ове законе приказујемо графички на слици 7.

На овој слици приказани су облици линија понуде и тражње прецизније. Одређују их следећа кретања у општем случају. Са повећавањем цене у одређеној мери (проценту) тражња се смањује – најпре (због ирверзибилности) у мањој, затим у истој, и на крају у већој мери. Супротно, са смањивањем цене у одређеној мери, долази до њеног повећања – најпре у већој, затим у истој, и на крају у мањој мери. Што се тиче понуде, са повећавањем цене у одређеној мери она се повећава – најпре у мањој мери (краткорочно), затим у истој, и на крају у већој мери (дугорочно). Међутим, са смањивањем цене у одређеној мери, понуда се прво смањује у мањој мери (краткорочно), затим у истој, и најзад у већој мери (дугорочно).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

Као што видимо у графикону, узлазни облик линије понуде није једнак њеном силазном облику. Пре свега, због неједнаке дужине рока у коме се јавља бржи пораст и спорији пад понуде. Такође, због неједнаке дужине рока у коме се јавља њен спорији раст и бржи пад.

Општи закон понуде и општи закон тражње указују произвођачима на последице формирања продајних цена на вишем или, пак, нижем нивоу.

У стварности развијених земаља, тржишне цене су данас стабилне величине јер углавном постоји паритет цена.⁴⁴⁾ Мењају се пре свега понуда и тражња. При датој цени и датом расту платежно способне тражње – бржи раст понуде доводи до увећаних залиха, а њен спорији раст до недостатка робе у продаји; док, бржи раст ефективне тражње резултира у недостатку робе, а њен спорији раст у порасту залиха. Произвођачи се руководе залихама (и профитабилношћу). Ако су оне увећане, смањиће производњу једне робе; док, ако су незнатне и недовољне, интензивираће њену производњу. С друге стране, купци се руководе својим дохотком и својим потребама. Куповаће више сразмерно повећању дохотка; или несразмерно, у зависности од промене у структури властитих потреба и преференција.

(2) Еластичност понуде и тражње јесте њихова променљивост под утицајем промене датог фактора као независно променљиве величине. Када је реч о цени као фактору, израчунава се према обрасцима:

$$K_{\text{цеп}} = \frac{\% \text{ промене понуде}}{\% \text{ промене цене}}; \quad K_{\text{цет}} = \frac{\% \text{ промене тражње}}{\% \text{ промене цене}}$$

Коефицијент ценовне еластичности понуде ($K_{\text{цеп}}$) је позитивна вредност. Док, испред коефицијента ценовне еластичности тражње ($K_{\text{цет}}$) стоји знак – (минус), јер је реч о обрнуто сразмерном кретању елемената односно величина у приказаном обрасцу. Према (апсолутној) вредности коефицијента еластичности, понуда и тражња могу бити: слабо еластичне (ако је $K < 1$), једнако или сразмерно еластичне (ако је $K = 1$) и јако еластичне (ако је $K > 1$).

Под претпоставком дате, стално исте, ценовне еластичности понуде и тражње – приказане линије понуде и тражње на слици 7. имале би облик правих неизломљених линија. Ако су коефицијенти еластичности једнаки јединици ($K_{\text{цеп}} = 1$, $K_{\text{цет}} = 1$), ове линије у координатном систему (у његовом првом квадранту) крећу се под углом од 45° . Линија понуде има узлазни правац, а линија тражње силазни.

У стварности, коефицијенти ценовне еластичности понуде и тражње су мање-више променљиве величине.

---

44) Код новог производа тржишна цена има тенденцију смањивања.

Ценовна еластичност понуде једне робе није иста у сваком временском раздобљу. Најмања је у врло кратком року, до месец дана. У том периоду, ако дође до пада цене, не може се извршити преорјентација производње. Но, може се обуставити продаја, што повећава залихе. А ако дође до пораста цене, понуда се може повећати само у оквиру расположивих залиха. У кратком року, до једне године, она је нешто већа. У случају пада цене, могућа је у оквиру датих капацитета извесна промена асортимана производње. Такође, и обустава продаје уз кредитирање залиха. У супротном случају, када дође до пораста цене, понуду је могуће повећати пре свега ако капацитети нису потпуно искоришћени. Тек у дугом року, преко једне године, ценовна еластичност понуде може бити већа. Пре свега, јер се управо тада остварује реструктурирање производње, као и повећање капацитета.

Ценовна еластичност тражње је променљива величина када су потребе веће од достигнутог нивоа понуде и тражње једне робе. Коефицијент ценовне еластичности тражње има тада тенденцију смањивања. У случају када је ниво понуде и тражње једнак потребама, тражња је ценовно нееластична, па њена линија има облик праве линије скоро паралелне са апсцисом.

Промене коефицијената ценовне еластичности понуде и тражње често нису у складу са изнетим закључцима. У многим случајевима имамо одступања, која се морају имати у виду приликом анализе тржишта конкретне робе. На пример, слаба ценовна еластичност тражње присутна је код производа – тзв. нужне личне и друге потрошње (рецимо хлеба, као и кредита у недостатку сопствених обртних средстава), који имају малу и незнатну вредност, оних у чијој потрошњи постоје створене навике и традиција, који немају супституте у потрошњи, који се продају у сезони потрошње, итд. Јака ценовна еластичност тражње присутна је у супротном.

1. 5. Понуда, тражња и потребе

Понуда и ефективна тражња једне робе заједно су одређене потребама. Сврха робне производње је управо задовољавање људских потреба посредством тржишта, које указује произвођачима и другим субјектима на то шта ће се и колико производити. Потребе као фактор тражње имају дугорочно примарни значај. Њихова сатурација представља баријеру динамичном повећању понуде и ефективне тражње односно ширењу тржишта.

Разлика између потреба и достигнутог нивоа понуде и тражње пружа основу за поделу производа у две групе: групу коју чине нови производи чији је обим производње и тражње значајно испод обима потреба, као и групу производа тзв. стандардизоване производње чији се обим производње и тражње приближио односно изједначио са обимом потреба. Производња новог производа временом се стандардизује, тј. потребе за њим задовољавају се у

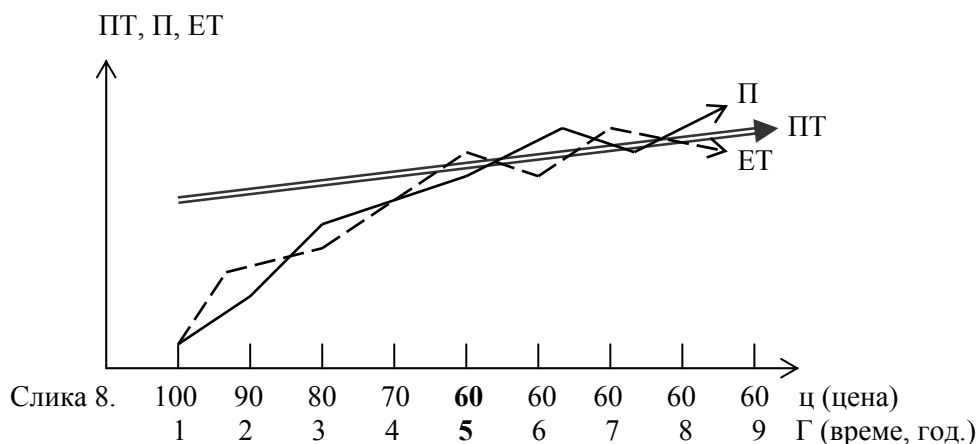

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

све већој мери. Овај процес, ради лакшег сагледавања, приказујемо и графички на слици 8.

Реч је овде о хипотетичном примеру. Водоравно на апсциси су приказани износи цене (π) и време у годинама за интервал од девет година (Γ). А вертикално на ординати, приказане су: потребе (ПТ), понуда (П) и ефективна тражња (ЕТ) новог производа.

Потребе су на слици приказане дуплом узлазном правом линијом. Уопште, од појаве производа на тржишту одвија се и процес њиховог повећања. С једне стране, због повећања броја потрошача (повећања броја становника). Док, с друге стране, услед проналажења нових области употребе односно коришћења производа. У стварности, потребе се не повећавају праволинијски, и у њиховој динамици има осцилација.⁴⁵⁾

Кретање понуде приказано је пуном изломљеном линијом, а кретање тражње испрекиданом изломљеном линијом. У стварности, ове линије и имају овакав (изломљени) облик. Оне се међусобно преплићу, што означава процес сталног усклађивања обима понуде и тражње.

Процес дугорочног кретања понуде и тражње новог производа је следећи. У моменту његове појаве на тржишту (у првог години наведеног примера) ниво понуде, као и ниво тражње, значајно је мањи од обима потреба. Повећање понуде и тражње остварује се у две временске зоне тј. у две значајно различите фазе.

Прва зона (до 5. године у примеру) јесте зона освајања производње и

⁴⁵⁾ Овде занемарујемо задњу фазу у животном циклусу производа – у којој се потребе губе и он нестаје са тржишта. Ова фаза се може припојити другој у нашем примеру, коју одликује сатурација потреба односно изједначеност нивоа понуде и тражње са стварним потребама. Тако, приказани пример у нашој анализи не губи од своје ефективности.

приближавања понуде и тражње потребама. Ову фазу процеса одликује: натпросечна стопа раста понуде и тражње (у односу на привреду), смањење цене под утицајем економије обима и бржег повећавања продуктивности рада, смањивање апсолутне вредности коефицијента ценовне еластичности тражње, као и приближавање тржишне (тј. стварне) цене нормалној цени робе. Производња углавном доноси натпросечни профит произвођачима.

Друга зона (од 5. године на даље у наведеном примеру) јесте зона стандардизоване производње и сатурације потреба. У овој фази – понуда и тражња производа се повећавају тако што прате повећање потреба (броја потрошача), цена је устаљена, тражња је ценовно нееластична, а износ стварне цене једнак је или незнатно одступа од нормалне цене робе. Производња углавном не доноси натпросечан профит; он се остварује само у првој зони.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Роба; 2. Употребна вредност робе; 3. Вредност робе; 4. Индивидуална вредност робе; 5. Тржишна вредност робе; 6. Понуда робе; 7. Тражња робе – ефективна тражња, вредност ефективне тражње, платежно-способна тражња; 8. Залихе робе – нормалне, увећане, умањене; 9. Равнотежа понуде и тражње робе; 10. Потрошачки вишак; 11. Произвођачки вишак; 12. Општа функција понуде; 13. Општа функција тражње; 14. Општи закон понуде; 15. Општи закон тражње; 16. Еластичност понуде и тражње; 17. Потребе (као фактор понуде и тражње).

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Која су основна својства робе као предмета размене?
2. Од чега зависи величина употребне вредности робе?
3. Шта одређује вредност робе према теорији корисности, а шта према теорији радне вредности?
4. Какву тенденцију имају вредности индустријских роба?
5. Који су могући односи понуде и тражње робе? Које су њихове основне манифестације?
6. Каква је улога цене у успостављању једнакости понуде и тражње једне робе – у кратком, као и у дугом року?
7. Која је разлика између потрошачког вишка у случају равнотежне и у случају неравнотежне тржишне цене према понуди и тражњи робе?
8. Која је разлика између произвођачког вишка у случају равнотежне и у случају неравнотежне тржишне цене према понуди и тражњи робе?
9. Нацртај и објасни: облик линије понуде и облик линије тражње!
10. Како се израчунава коефицијент еластичности понуде, а како коефицијент еластичности тражње?
11. На основу облика линије понуде и линије тражње, покажи промене вредности ових коефицијената!
12. Које су врсте еластичности према (апсолутним) вредностима коефицијената еластичности?
13. Каква је ценовна еластичност понуде у кратком, а каква у дугом року? Такође, и ценовна еластичност тражње?
14. Које су основне карактеристике производње једне робе: а) када је она значајно мања од обима потреба, као и б) када је по обиму достигла ниво потреба?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Робу А произоде три произвођача. Њихов појединачни обим производње и индивидуалне вредности су следећи: код првог произвођача – 100 тона и 20 динара; код другог произвођача – 200 тона и 15 динара; и, код трећег произвођача – 400 тона и 10 динара. *Израчунај тржишну вредност робе А!*

2. Продуктивност рада у производњи робе А повећана је за 5%, док је код робе Б остала на истом нивоу. *Каква ће бити тенденција вредности и цене робе А – у случају да нема инфлације и утицаја других фактора – ако је истовремено повећање нивоа продуктивности рада у привреди било 2%?*

3. Износи појединих величина у вези робе А су следећи: понуда = 100; ефективна тражња = 100; платежно способна тражња = 2000, колико износи и вредност ефективне тражње. *Израчунај тржишну цену робе!*

4. Износи појединих величина у вези робе А су следећи: понуда = 120; вредност ефективне тражње = 2000; тржишна цена = 20. *Израчунај износ ефективне тражње и обим неравнотеже (понуде и тражње)!*

5. Износи појединих величина у вези робе А су следећи

- обим понуде, односно тражње:	100	500	1000;
- вредности на линији понуде (код наведених количина понуде):	10	15	20;
- вредности на линији тражње (код наведених количина тражње):	30	17	15.

Нацртај (у координатном систему) линије понуде и тражње – приказујући на водоравној линији-апсциси обим понуде односно тражње, а на вертикалној линији-ординати износе тржишне цене! Израчунај износ потрошачког и произвођачког вишка, ако је тржишна цена 15!

6. Тражња је 1000, а апсолутна вредност коефицијента њене ценовне еластичности 2. *Израчунај величину тражње: а) ако се цена повећа за 10%; б) ако се цена смањи за 20%!*

2. Тржиште робе и конкуренција

2.1. Појам и облици размене и тржишта робе

(1) Размена је једна од фаза процеса репродукције у условима друштвене поделе рада. Она претходи појединим облицима расподеле. Такође, она је и облик расподеле. Са њом се врши примарна расподела домаћег бруто производа и националног дохотка између робних произвођача и појединих робних делатности.

Затим, размена је процес у коме производи мењају власнике да би дошли у потрошњу. Власник једне робе предаће је другом у власништво ако за њу добије одговарајућу количину новца (приликом купопродаје).

Може се рећи и да је размена облик и начин успостављања веза између робних произвођача. У условима развијене друштвене поделе рада, ако је робни произвођач слободан он ће сам бирати своје добављаче, кооперанте и своје купце међу другим робним произвођачима. При томе, тежиће да их задржи и да са њима развија односе на трајнијој основи. Но, ако није слободан, као на пример у административном социјализму, те везе настају и остварују се кроз дистрибуцију која се успоставља путем плана и директива. Она је, још, облик и начин успостављања веза између робних произвођача, трговине и потрошача.

Размена између купаца и продаваца вршена је најпре на одређеним местима где су се људи највише окупљали. То су били тргови, па је настао појам – тржиште. Он је указивао на место где се обављала размена.

Данас није неопходно присуство продаваца и купаца на одређеном месту да би дошло до размене. Такође, није увек потребно ни присуство робе која се размењује. У том процесу и односу између купаца и продаваца појавили су се разни посредници. Одређену улогу преузела је и држава.

У садашњим условима, тржиште је подручје на коме долази до сучељавања понуде и тражње, при чему се односи и активности субјеката уређују на јединствен начин за цело то подручје. Може се рећи да је то пре свега подручје једне земље. У овој дефиницији тржишта као друштвене појаве, у први план истичу се односи понуде и тражње. Међутим, његову укупну садржину чине: основни субјекти на страни понуде и тражње (продавци и купци); посредници у размени (трговина, превозници и осигуравајућа друштва, информативно-пропагандне агенције и др.); предмети размене; субјекти који уређују размену, па и учествују у њој (разни државни органи и институције); те, конкретни односи и појаве у размени (обим и асортиман понуде и тражње, цене, услови производње, размене и расподеле и др.).

(2) Размена и тржиште имају више облика. О њима се може говорити зависно од основа њиховог сагледавања и анализе.

Према предмету, размена може бити појединачна и агрегатна. Појединачна је размена само једне робе, а агрегатна размена целокупне робне масе у једној земљи. По том основу и тржиште има ова два облика.

Према простору и месту, размена се дефинише као интерна и унутрашња, те као екстерна и спољно-трговинска. Интерна се остварује у оквиру предузећа, а унутрашња на домаћем тржишту. Затим, екстерна је реализација изван предузећа, док спољно-трговинска јесте размена на страном тржишту. По овом основу, тржиште се дели на национално и међународно.

Према развијености и степену организације, имамо, с једне стране, натуралну или директну размену и, с друге стране, робно-новчану или индиректну размену. Натурална размена или трампа је размена робе за робу. Овде нема трговине као посредника, већ произвођачи сами међусобно размењују своје производе. По истом основу, имамо неорганизовано и организовано тржиште. Организовани облик тржишта јесте берза.

И према слободи учесника и развијености конкуренције, размена може бити слободна и ограничена. Тржиште се, према тој основи, дели на отворено и затворено. Отворено тржиште одликује значајно учешће земље у међународној подели рада. Затворено тржиште одликује супротно. Према истом, утврђују се и различити модели тржишно-конкурентне структуре.

2. 2. Теоријски модели тржишта и конкуренције

Према слободи продаваца и купаца и могућности утакмице на страни понуде и на страни тражње – наводе се многи модели тржишта и конкуренције. Међу њима истичемо следеће: модел тржишта слободне или савршене конкуренције, модел монополистичког тржишта и модел тржишта ограничене или несавршене конкуренције. Ови модели служе као претпоставке и оквири у економској анализи. А у стварности, данас се тежи очувању конкуренције учесника на тржишту и стварању услова за остваривање прихода и профита искључиво по основу рада и одређеног учинка.

(1) *Тржиште слободне или савршене конкуренције* има више карактеристика. Као основне наводимо:

1) велики број продаваца и велики број купаца у размени, те њихово незнатно појединачно учешће у укупној понуди односно тражњи;

2) одсуство договора између њих о цени, условима продаје и слично;

3) хомогеност-истоветност производа (робе) код свих произвођача;

4) могућност супституције производа у потрошњи;

5) тржишну цену као дату величину за сваког произвођача;

6) неограничену могућност усељавања и исељавања капитала;

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

- 7) информисаност купаца и продаваца о понуди, тражњи и цени;
- 8) могућност брзог снабдевања робом свих делова тржишта; као и
- 9) немешање државе у процес репродукције.

Монополско тржиште је супротност управо наведеном. Његове основне карактеристике биле би:

1) само један продавац или купац у размени; односно, више продаваца или купаца, од којих један има доминантно учешће у понуди или тражњи; односно, велики број продаваца или купаца који споразумно регулишу размену на тржишту;

- 2) немогућност супституције производа у потрошњи;
- 3) индивидуално утврђивање понуде или тражње, односно цене; и,
- 4) ограничена могућност усељавања капитала.

А тржиште ограничене или несавршене конкуренције, одликује:

1) мањи број продаваца или купаца, тј. доминација олигопола на страни понуде или олигопсона на страни тражње;

- 2) диференцираност производа;
- 3) цена која се најчешће усклађује и није средство конкуренције; те,
- 4) одређени утицај државе на ток репродукције.

(2) Тржиште слободне, савршене, конкуренције не постоји у стварности. Њему најближе по карактеристикама било је тржиште тзв. либералног капитализма. Ова врста тржишта у савременим условима није пожељна, јер „атомизиране“ појединце, тј. индивидуализам, претпоставља колективизму. Са његовом глорификацијом не уважавају се објективне нужности, као што су: улога државе у конципирању робне производње и друштвено-економског развоја, концентрација капитала и производње, повезивање привредних субјеката и друге. Значај овог тржишта огледа се у томе што служи као полазни теоријски модел у економској анализи.

Немешање државе у привредни живот једна је од основних одредница либералног капитализма, односно теоријског схватања слободног приватног предузетништва. У либералном капитализму продавци и купци су, као економски субјекти, потпуно слободни у свом избору, при чему се орјентишу према ценама. Оне упућују произвођаче шта, колико и за кога треба производити да би максимизирали профит. Такође, упућују купце на количине и врсте производа с којима уз дате цене и расположиви доходак могу максимизирати корисност (тј. у највећој мери задовољити своје потребе). При томе, држава треба само да ограничава и сузбија преваре и насиља и да доприноси поштовању уговора. Остало решава конкуренција, тако што приморава сваког субјекта да води рачуна и о интересима других. На пример, робни произвођач неће испоручивати купцима некавалитетне производе јер ће се они определити за производе супарника. Или, неће исплаћивати радницима ниже зараде зато што могу потражити запослење код других послодаваца. С.

Х. Сличтер указује на недоследност теорије слободног предузетништва, њену мањкавост и потребу државне интервенције.⁴⁶⁾ По њему, ова теорија је „... смишљена пре више стотина година ради оправдања захтева пословних људи да се напусте несносна законска ограничења.“⁴⁷⁾ Он каже: „... резонирање којим се жели доказати како држава не треба да интервенише у корист најамних радника и потрошача, може се употребити и за доказ како нису потребни закони да би штитили пословне људе од преваре или раскида уговорне обавезе. Неће ли купац који одбије да плати своје рачуне, убрзо искусити тешкоће да нађе трговце који ће му продавати, и неће ли предузеће, које је самовољно прекинуло уговор, наићи на друга предузећа која с њим не желе имати посла? Није ли помоћ судова у тим питањима једнако сувишна као и закони који штите раднике од опасних стројева или потрошаче од патворене робе?“⁴⁸⁾ Каже, још: „... да у систему слободног предузетништва добра теже да се нађу у рукама оних који за њих понуде најбољу цену. Али, како онда она могу бити потрошена на начин који даје максимум задовољства? Јесу ли људи који су вољни и способни платити за добра највише уједно и они којима њихова потрошња пружа највеће задовољство?“⁴⁹⁾ Такође, наводи да „... непостојање државне интервенције често доводи до монопола. ... Доиста, било би чудно код пословних људи, уживајући слободу да раде шта хоће, не би често смишљали како да народ експлоатирају, уместо да конкурирају у служењу народу.“⁵⁰⁾ С друге стране, код тзв. мрежастих индустрија „... чини се прилично сигурно да је монопол економичнији од конкуренције.“⁵¹⁾ Према наведеном, државна интервенција у привреди је нужна. Она мора бити у функцији – заштите интереса свих субјеката, јачања конкуренције, као и регулисања монопола. Наравно, то није коначни скуп државних функција.

2. 3. Појам, области, средства и значај конкуренције

(1) Под тржишном конкуренцијом подразумева се појава надметања или утакмице између учесника на тржишту. Реч је овде о утакмици у оквиру одређених „правила игре“. Конкуренција изван тог оквира је недозвољена, па се у том случају говори о повредама конкуренције.

Постоје две основне врсте или области конкуренције. Једна је конку-

---

46) Овај економиста био је дугогодишњи професор економије на Харвардском универзитету, а познат је пре свега по изузетно успешном економском предвиђању „... од 1930. до своје смрти поткрај 1950-их година ...“

Види, Исто (4), стр. 148.

47) Исто, стр. 46.

48) Исто.

49) Исто, стр. 43.

50) Исто, стр. 47.

51) Исто.

ренција између учесника на тржишту који не обављају исту или исте делатности. Она се остварује путем релокације капитала, тј. путем инвестирања у нове делатности. Појава нових предузећа у одређеној делатности заоштрава тржишну утакмицу у тој делатности. Ова врста конкуренције произилази из слободе и самосталности предузећа, која подразумева и његов слободни избор делатности коју или које ће обављати.

Посебно је значајна конкуренција учесника на тржишту у оквиру одређене делатности. У конкуренцији између произвођача истог производа користе се пре свега следећа средства. Прво, средства која се односе на најважније особине и својства производа (обим производње, асортиман или избор производа, ширина употребе или функционалност производа, дизајн, квалитет, паковање и амбалажа и др.). Друго, средства која чине услове продаје (рок, начин и место испоруке; уношење и монтажа производа; зарачунавање трошкова превоза; рок и начин плаћања, и др.). Треће, средства којима се врши упознавање купаца и потрошача са производима (реклама, излагање на сајмовима, промоција производа и демонстрација њихове употребе, продајне изложбе и др.). Четврто, средства којима се изражава брига предузећа о производу и након продаје (гаранција, сервисирање и обезбеђивање резервних делова, замена производа или повраћај новца у случају скривене мане и др.). И пето, средства којима се формира слика предузећа у јавности (публицитет о пословности и успеху на тржишту, о бризи за потрошаче, као и о доприносу решавању комуналних проблема и доприносу друштвено-економском развоју у земљи).

Између произвођача истог производа цена се углавном не користи као средство конкуренције. Код нових производа, њен износ одређује највећи и најуспешнији произвођач, остали је неформално прихватају и следе. Са освајањем и повећањем производње она има тенденцију снижавања. Код стандардизоване производње (производа који се производе на нивоу потреба) цена стагнира. Овде има оправдања за договор произвођача о производњи и цени – да би се избегла хипер-продукција, и да би се обезбедио опстанак више произвођача како не би дошло до централизације капитала и концентрације производње.

Што се тиче конкуренције на страни тражње, између купаца, она би требало да има мањи значај (у односу на конкуренцију на страни понуде). На данашњем степену развоја, потребе људи задовољавају се у значајној и све већој мери. Зато, купци углавном нису у прилици да се надмећу у куповини једне робе. Они су све више избирљиви. Вишак тражње само краткорочно резултира у повећању цене.

(2) Тржишна конкуренција на страни понуде има изузетан значај. Утакмица између учесника који не обављају исту или исте делатности води остваривању извесне сразмере у расподели друштвеног фонда рада. То јест,

сразмере ангажовања рада и капитала у појединим привредним делатности-ма. Затим, утиче на промену постојеће тржишне структуре у једној делатности. На пример, може резултирати у разбијању и редукацији монопола путем преузимања дела њиховог учешћа у производњи и реализацији одређених производа на тржишту.

Посебно је значајна конкуренција између учесника који обављају исту или исте делатности. Појединачном произвођачу, она омогућава пре свега да задржи своје место на тржишту. Оним успешнијим, обезбеђује ширење тржишта за своје производе, тј. остваривање већег учешћа у обиму и вредности продаје одређеног производа на тржишту. Такође, обезбеђује им и натпросечно повећање износа оствареног профита.

Уопште, она води развоју производње и повећању продуктивности рада, тј. развоју производних снага. Већа продуктивност рада омогућава раст зарада запослених радника. А већи доходак уз дате цене, значи повећање могућности личне потрошње.

Конкуренција на отвореном тржишту приморава произвођаче да усвајају светске стандарде у производњи и реализацији. Тако се лакше укључују у међународну поделу рада. Специјализација у производњи, већи обим и снижавање трошкова – резултирају у општем повећању потрошње односно друштвеног благостања.

2. 4. Повреде конкуренције

(1) У економском смислу, повреде конкуренције су активности појединих субјеката које воде стицању повољнијег економског положаја на тржишту мимо тзв. економије рада.⁵²⁾ Економски положај одређује се према бројним стандардима учешћа субјеката у примарној расподели. Као што знамо, предмет ове расподеле је домаћи бруто производ, а основи учешћа у расподели су обим производње и реализације и продајне цене роба.

Све појаве повреде конкуренције можемо сврстати у шест група, као појаве: тзв. нелојалне конкуренције (а), централизације капитала и концентрације производње односно промета (б), гушења конкурената ниским продајним ценама (в), присвајања тзв. потрошачког (г) и произвођачког вишка (д), као и административног ограничавања конкуренције (ђ).

(а) Нелојална конкуренција је конкуренција противна етици (вредностима односно судовима у друштву у смислу добра и зла или позитивног и

---

⁵²⁾ Под економијом рада (текућег и одређеног) подразумевамо напоре у правцу остваривања што већег учинка (производа и прихода) по јединици трошкова. Или обрнуто, у правцу остваривања што нижих трошкова по јединици учинка. Она се углавном не заснива на смањивању обима делатности, него на задржавању и најчешће повећању оствареног обима у претходном периоду.

негативног) и моралу тј. добрим (у овом случају, пословним) обичајима. У једној земљи, пословна етика и добри пословни обичаји су познати. На пример, код нас је утврђен Кодекс пословне етике. У Закону о трговини, када је реч о повреди конкуренције, говори се и о нелојалној конкуренцији. Утврђене су и Опште узансе за промет робом, али се оне примењују у споровима само ако се странке позивају на њих.

(б) Централизација капитала и концентрација производње (односно промета) води смањивању броја учесника на тржишту. Што је њихов број мањи, то је мања и потреба надметања у тржишној утакмици. Ако се у једној држави уместо монополске жели олигополска тржишна структура, одређује се граница концентрације производње (нпр. 20% укупне производње и реализације). Прекорачивање те границе сматра се повредом конкуренције.

(в) Продаја робе по ценама нижим од цене коштања познато је под називом демпинг. Реч је о продаји која доноси додајни профит, али ако је продајна цена робе виша од њених просечних директних трошкова. То јест, ако је виша од њених просечних варијабилних трошкова. О тој цени је већи било речи. Путем демпинга, конкурентима се одузима тржиште. Уствари, доводе се до губитка и ликвидације. Затим, после елиминисања конкуренције, следи пораст цена у предузећу које користи демпинг и остваривање бољег економског положаја мимо економије рада.

(г) Потрошачки вишак је равноправан, у равнотежи, са произвођачким вишком када је успостављена једнакост понуде и тражње. Цена у случају ове једнакости назива се равнотежном у том смислу (у смислу понуде и тражње). Она омогућава не само већи обим производње и реализације једне робе, него и већи обим њене потрошње односно већи ниво корисности и благостања људи као потрошача.

Захватање дела потрошачког вишка врши се путем повећања цене. Већа цена од равнотежне резултира у смањивању обима производње и реализације, као и потрошње – због смањивања тражње. При овом, положај произвођача се не погоршава сразмерно томе, јер они (путем веће цене) захватају део потрошачког вишка. Најчешће, у положају да повећавају цене налазе се највећа предузећа. Но, могу се наћи и мали произвођачи на основу међусобног формалног или неформалног договора. Произвођачи могу повећавати цене својих производа експлицитно (јасно, видљиво), као и на разне начине имплицитно (прикривено).

(д) Захватање дела произвођачког вишка врши се путем снижавања цене (испод њеног равнотежног нивоа). Није овде реч о томе да произвођачи сами снижавају цене. Него, реч је о томе да се на ниже цене приморавају. На пример, једно предузеће као највећи купац може условљавати набавку од других (мањих) предузећа која га снабдевају извесним репроматеријалом – смањивањем цена. Ниже продајне цене, тј. нижа тржишна цена, резултира у

смањивању производње и реализације. При таквој цени купац би могао да повећа набавку, али то није могуће због смањења и недостатка производње. Положај купца се није погоршао сразмерно опадању обима јер је захватио део произвођачког вишка.

Ниже цене условљавају пре свега највећи купци. На основу договора и споразума могу их условљавати и мањи. Принудно снижавање цена исто се врши експлицитно, као и имплицитно (рецимо, преко бенефиција у облику рабата и супер рабата).

(ђ) Административно ограничавање конкуренције јавља се на националном, као и на локалном нивоу. На различите начине, поједини субјекти на тржишту могу се доводити у привилегован или подређени положај. Рецимо, када концесију не добија најбољи учесник на конкурс. Или, када се неједнаким фискалним оптерећењем нарушава јединство тржишта. Такође, када посао у државној служби не добија најбољи радник, него радник који има извесну привилегију.

Фаворизовање појединих делатности често се врши у општем интересу. Оно најчешће не представља повреду конкуренције. Али може представљати, ако су му циљеви нејасни и има трајни карактер. Реч је овде о повреди конкуренције између субјеката из различитих делатности.

(2) У правном смислу, повреде конкуренције су активности појединих субјеката противне прописима о конкуренцији. Најчешће, регулатива у вези конкуренције није јединствена. На пример, у нашој земљи посебан значај имају: Закон о заштити конкуренције, Закон о трговини, Закон о заштити потрошача, Кодекс пословне етике и Опште узансе за промет робом.

У Закону о заштити конкуренције као основне области или групе појава повреде конкуренције наводе се: споразуми којима се битно спречава, ограничава или нарушава конкуренција; злоупотребе доминантног положаја; као и концентрација ради стварања и јачања доминантног положаја на тржишту. Док, у Закону о трговини истичу се: нелојална конкуренција; спекулације; и, ограничавање јединственог тржишта. Закон о заштити потрошача говори пре свега о правима потрошача и обавезама продаваца. Укратко, све одредбе о томе усмерене су у два правца – у правцу заштите потрошача у вези са производом који се купује ради потрошње, као и у правцу њихове заштите у вези са дохотком који троше приликом куповине производа и улуга на тржишту.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Размена; 2. Тржиште; 3. Модели тржишта и конкуренције, тржишна структура; 4. Конкуренција; 5. Повреде конкуренције.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Када се јављају размена и тржиште, и која је њихова сврха?
2. Који су основни облици размене и тржишта?
3. Које су основне карактеристике тржишта слободне конкуренције?
4. Које су основне карактеристике монополског тржишта?
5. Шта одликује тржиште ограничене конкуренције?
6. У чему треба да се огледа улога државе на тржишту према схватању тзв. либералног капитализма?
7. Да ли је у стварности (једне земље) могуће имати тржиште слободне конкуренције, и зашто?
8. Које су две основне области или врсте конкуренције?
9. Која су најважнија средства конкуренције између учесника на тржишту у оквиру одређене делатности, односно између произвођача одређеног производа?
10. У чему се огледа конкуренција између учесника на тржишту који обављају различите делатности?
11. У чему се огледа значај тржишне конкуренције?
12. Наведи основне врсте или групе појава повреде конкуренције!

3. Теоријски основи формирања цена

3.1. Нормална, равнотежна или паритетна цена

Стварне цене једне робе јесу њене продајне цене на тржишту. Тржишна цена, као њихова просечна величина, израз је стварних цена. Нормална, равнотежна или паритетна цена није израз стварних цена. То је аналитичка категорија, тј. величина која представља израз објективне нужности у процесу примарне расподеле или размене. У овом наслову указујемо на основе њених назива и дефиниција, као и на њену основну функцију.

Стварне цене једне робе (продајне и тржишне) осцилирају око једне величине која се назива нормалном ценом. Као што знамо, у математици линија која пада усправно на линију у водоравном положају назива се нормалном линијом. Клатно на сату осцилира око усправне линије у односу на језгро Земље које чини гравитациону тачку. Према томе, нормална цена је величина којој гравитирају појавне или стварне цене једне робе.

Нормална цена назива се равнотежном. На конкурентном тржишту, она све просечне произвођаче у производњи различитих индустријских роба доводи у једнак (равнотежни) економски положај. З. Пјанић каже: „Равнотежна или нормална цена представља по дефиницији цену која просечном произвођачу у свакој врсти производње осигурава једнак економски положај са истим таквим произвођачем у било којој другој производњи, па ће под претпостављеним условима, тј. кад је дата покретљивост фактора производње и кад нема супротног дејства друштвених акција, одступања стварних цена од нормалних довести до померања рада и средстава друштвене репродукције из врста производње у којима су цене испод нормалних, тј. у којима је положај произвођача мање повољан, према онима у којима су цене изнад нормалних, тј. у којима је економски положај произвођача повољнији.“⁵³⁾ Када се нека роба продаје по нормалној цени има произвођача (ове робе) који се налазе у бољем, као и оних који се налазе у лошијем економском положају у односу на просечног произвођача. Та неједнакост њиховог економског положаја субјективно је условљена.

Када се у стварности цена одређује према условима најлошијег произвођача (што није општи случај), нормална цена не доводи све просечне произвођаче различитих роба у једнак економски положај, него најлошије произвођаче. Међутим, то не доводи у питање њен назив равнотежна цена.

---

⁵³⁾ Др Зоран Пјанић (и др.): *Специфична цена производње и стварне цене у привреди Југославије 1964 – 1968*, Институт друштвених наука, Београд, 1971, стр. 47.

Она је и овде израз и претпоставка извесне сразмере, равнотеже и ефикасности у производњи. Када се робе продају по својим нормалним ценама, каже се да је извршена или успостављена сразмерна расподела друштвеног фонда рада у једној земљи (текућег и опредмећеног). И то, на производњу појединих роба, као и на поједине робне делатности. У случају продаје производа по њиховим нормалним ценама постоји потпуна усклађеност (равнотежа) у примарној расподели домаћег бруто производа и националног дохотка. Таква усклађеност односно равнотежа остварује се као тенденција.

Нормална цена назива се и паритетном. Јер, управо према нормалним ценама треба утврдити жељени однос (паритет) стварних цена појединих роба.⁵⁴⁾ Нормалне цене чине значајну основу за антиципативно одређивање односа и учешћа појединих предузећа и делатности у примарној расподели домаћег бруто производа.

У политици и регулативи цена, нормална цена служи као значајан инструмент. Њена основна функција је да указује на основе и мерила формирања и одређивања робних цена у једној земљи. О томе, тј. о садржају ове цене, биће речи у даљем приказу у оквиру овог поглавља.

3. 2. Закон вредности и механизам његовог деловања на конкурентном тржишту

(1) Закон вредности дефинишемо као тенденцију изједначавања тржишних (тј. стварних) цена робе са њеном нормалном ценом. Такође, дефинишемо га као објективну нужност једнакости ових величина (стварних цена са нормалном ценом). Име је добио по томе што је тржишна вредност првобитни облик нормалне цене. Затим, и по томе што је вредност основни фактор цене у свим историјским облицима робне производње.

У ствари, цена је појавни облик вредности. Ако робни произвођачи сами обављају робни и новчани промет, имамо да је сума робних вредности једнака суми произвођачких робних цена. Но, пошто се промет одвија у трговини и банкарству, то је сума робних вредности једнака збиру суме произвођачких робних цена, трговачке и банкарске марже. У овом случају, она је већа од суме произвођачких робних цена – за износ поменутих маржи, које се надокнађују из вишка вредности.

Сагласно наведеном, имамо и да је сума робних вредности једнака суми произвођачких робних нормалних цена. Односно, без поменуте претпоставке, имамо да су робне вредности једнаке збиру произвођачких робних

---

⁵⁴⁾ Има и схватања да паритет цена производа треба утврђивати на основу односа трошкова, тј. цена коштања. На пример, Е. Прајзер пише: „... сва добра се размењују – посматрано дугорочије – према односу трошкова који су нужни за њихову производњу.“

Види, Ерих Прајзер: *Политичка економија данас*, ИСТ, Београд, 1969, стр. 44.

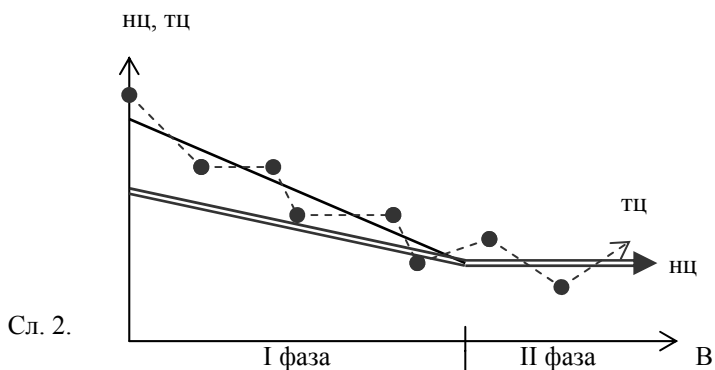
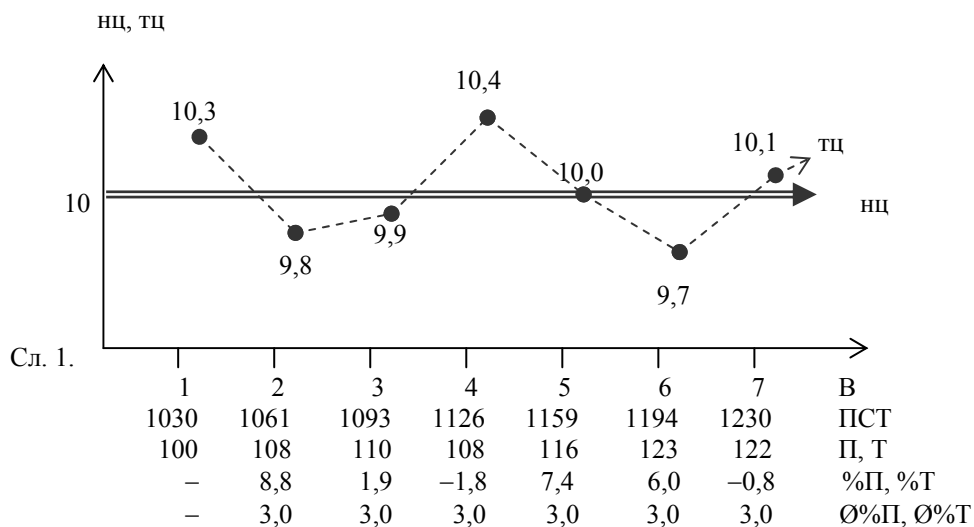
В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

нормалних цена, трговачке, као и банкарске марже.

Закон вредности је основни закон размене. Многи га сматрају и једним од најважнијих економским законом. Пре свега, због тога што је продаја робе најтежа фаза у процесу репродукције. У овој фази друштво врши признање (тј. потврду или верификацију) употребних вредности и вредности појединих роба које се износе на тржиште.

(2) Закон вредности делује под утицајем закона понуде и тражње, као и конкуренције. Механизам његовог деловања приказујемо овде у два случаја. Прво, у случају робе чија производња је достигла ниво потреба. И друго, у случају новог производа код кога је ниво производње значајно испод нивоа потреба. Приказ чинимо ефективнијим помоћу графикона, које овде видимо на сликама 1. и 2.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

На ординати графикана на сл. 1. наведене су нормална цена (n_c) и тржишна цена (t_c) робе као израз њених стварних (продајних) цена. А на апсциси, наведено је време у извесном интервалу (B). Затим, наведени су: износи платежно-способне тражње (PCT), износи понуде и ефективне тражње (P , T), стопе раста понуде и ефективне тражње ($\%P$, $\%T$), као и просечна стопа раста понуде и ефективне тражње ($\emptyset\%P$, $\emptyset\%T$). Реч је о хипотетичком примеру за први случај. По претпоставци, у овом примеру, платежно-способна тражња расте равномерно, по стопи од 3%. По истој стопи, али у просеку, повећавају се понуда и ефективна тражња. Док, стварне цене робе, у изразу тржишне цене, формирају се тако да увек постоји равнотежа понуде и ефективне тражње.⁵⁵⁾

Дуплом правом линијом приказана је нормална цена робе. А изломљеном и испрекиданом линијом, кретање њене тржишне цене.⁵⁶⁾

Сам процес изједначавања тржишних цена са нормалном или равнотежном ценом одвија се на следећи начин. Ако је тржишна цена робе виша од нормалне, произвођачи (пошто се налазе у бољем економском положају) повећавају производњу, а долази и до прилива нових произвођача. То доводи до падања тржишне цене. Затим, када је тржишна цена нижа од нормалне, они (пошто се сада налазе у лошијем економском положају) успоравају или смањују производњу. Смањивање понуде доводи до подизања цена. Тако, на основу колебања понуде (убрзавања, успоравања и преорјентације производње), долази до продаје робе по њеној равнотежној цени.

У том процесу, једнакост тржишне и нормалне цене остварује се изнова при све већем нивоу понуде и ефективне тражње.

Осцилација обима производње извесне робе код једног произвођача не значи и осцилацију обима укупне производње тог произвођача. Он тежи да има стабилан раст производње, реализације и бруто прихода. То остварује, утолико више, ако обавља више делатности и има шири асортиман производње.⁵⁷⁾ Смањење производње једног производа надокнађује повећањем производње другог. Стабилан раст укупне производње постиже прилагођавањем постојећег асортимана захтевима тржишта, али и иновацијом тог асортимана путем увођења у производњу нових производа.

---

55) Равнотежа понуде и тражње на тржишту једне робе није довољан услов за једнакост тржишне и нормалне цене ове робе.

56) Линија нормалне цене у стварности може имати облик изломљене линије, при чему би имали преплитање линија тржишне и нормалне цене.

57) Чак се и најмања предузећа региструју за обављање више делатности. На основу концентрације и централизације капитала предузећа проширују круг својих делатности. Она теже да постану организације типа конгломерата, јер им то обезбеђује пословање у просечним условима, тј. пословну стабилност. Релокација производних чинилаца врши се и због ограничености тржишта. Део производних чинилаца из делатности у којима је производња достигла ниво потреба премешта се у оне где производња тај ниво још није достигла.

Развијене и стабилне привреде, где је у значајној мери успостављен паритет цена, имају незнатну осцилацију тржишних цена. Равнотежа ($t_c = n_c$) се овде брже остварује. Супротно важи у условима нестабилности и диспаритета цена, који се најчешће јављају код мање развијених земаља.

На ординати и апсциси у графикону на слици 2. приказано је исто што и у графикону на слици 1. Али, не на основу хипотетичког примера, него уопштено. Процес прилагођавања тржишних цена са нормалном ценом извесне робе одвија се на исти начин.

Кретање нормалне цене, овде (у случају новог производа), има две фазе. У првој фази, до изједначавања понуде и ефективне тражње са потребама, тржишна цена је стално виша од нормалне. Међутим, присутна је тенденција њеног снижавања, које условљава опадање просечних материјалних трошкова (због натпросечног повећавања производње). Са снижавањем тржишне цене иде и снижавање нормалне цене, при чему тржишна цена осцилира око тренда који смо приказали силазном правом пуном линијом.

У другој фази, од изједначења нивоа понуде и тражње са потребама, износ нормалне цене се устаљује. Екстра профит није више стално присутна појава. Тржишне цене у овој фази осцилирају око нормалне цене.

3. 3. Садржај нормалне цене у савременој робној производњи

(1) Савремена робна производња има за претпоставку организовано и конкурентно тржиште. Произвођачи теже максимирању прихода и профита. С обзиром да је профит разлика између прихода и расхода, односно да је приход једнак збиру расхода и профита, то је интерес и тежња предузећа да у пословању надокнађује трошкове производње и остварује што већи профит. Међутим, на конкурентном тржишту произвођачу се по јединици робе не признају индивидуални елементи цене, него цена коштања просечног произвођача и просечан профит.

Произилази из тога да нормална цена робе има извесне одлике тзв. друштвене цене производње, коју чине следећа два елемента:

$$n_c = \emptyset_{цк} + \emptyset_{пф}.$$

Први елемент је цена коштања просечног произвођача дате робе ($\emptyset_{цк}$). А други, просечан профит који се остварује по јединици робе ($\emptyset_{пф}$). Они се могу израчунати према следећим обрасцима:

$$\emptyset_{цк} = \frac{(\text{цк})_1 \times O_1 + (\text{цк})_2 \times O_2 + \dots + (\text{цк})_n \times O_n}{O_1 + O_2 + \dots + O_n}.$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

$$\text{Опф} = \kappa \times \% \text{ПФ} / 100.$$

Симбили употребљени у овим математичким изразима имају следеће значење: $(\text{цк})_j$, O_j – цена коштања и обим производње j -тог произвођаћа дате робе, за $j = 1$ до n ; κ – износ капитала по јединици робе, који се може израчунати као умножак цене коштања робе и односа капитала и трошкова производње предузећа: $\kappa = \text{цк} \times (K / T)$; $\% \text{ПФ}$ – општа профитна стопа, тј. процентуални однос оствареног бруто профита и предујмљеног капитала у привреди (у свим привредним предузећима).

Као што видимо, цена коштања просечног произвођача јесте пондерисана аритметичка средина, што значи да је најближа цени коштања произвођача који на тржиште износи и продаје највећу количину дате робе.

Друштвену цену производње као нормалну или равнотежну цену дефинисао је и приказао К. Маркс у трећем тому Капитала, у другом одељку под насловом Претварање профита у просечан профит. Просечан профит и просечна профитна стопа у производњи једне робе остварује се под утицајем конкуренције између произвођача различитих делатности, тј. на основу усељавања и исељавања капитала. К. Маркс о томе каже: „Ово непрекидно исељавање и усељавање капитала које се одиграва међу различитим областима производње има за последицу кретања профитне стопе нагоре и надоле, кретања која се међусобно више или мање изравнавају и отуд имају тенденцију да профитну стопу свугде сведу на исти заједнички и општи ниво.“⁵⁸⁾ Он истиче да у стварности, у општем случају, једнаки капитали доносе једнаке профите. „Што су профити неједнаких капитала сразмерни њиховим величинама, значи само то да једнаки капитали дају једнаке профите, или да је профитна стопа једнака за све капитале ...“⁵⁹⁾ Ово је, према његовом закључку, објективна нужност. „С друге стране, не подлеже никаквој сумњи да у стварности, не узимајући у обзир небитне и случајне разлике које се међусобно изравнавају, не постоји нити би могла постојати различитост просечних профитних стопа за различите индустријске гране, а да не укине читав систем капиталистичке привреде.“⁶⁰⁾

(2) У савременој робној производњи, друштвена цена производње има своје специфичности. Оне се огледају у регулативном утицају на формирање и остваривање њеног износа. Реч је, у ствари, о утврђивању стандарда за већи број њених елемената.

Стандарди односно економски параметри који се односе на цене, у функцији су остваривања и хармоније појединачних интереса и потреба суб-

---

58) Карл Маркс: *Капитал III*, Просвета, Београд, 1977, стр. 176.

59) Исто, стр. 129.

60) Исто, стр. 132.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

јеката репродукције (власника капитала, радника и државе). Они указују на износе појединих врста трошкова, као и појединих елемената профита. Прекорачења утврђених стандарда подлежу друштвеној корекцији – најчешће путем прогресивног опорезивања – ради уједначавања економског положаја произвођача роба на тржишту.

Када је реч о трошковима, врши се пре свега стандардизација амортизације, трошкова радне снаге и трошкова рекламе и пропаганде.

Износ амортизације треба да омогућава унапређење материјалне основе рада у предузећу (путем замене утрошених средстава за рад). И то, исто као у економски развијеним земљама. Према томе се и дефинишу основне стопе амортизације за поједине врсте средстава за рад.

Цене радне снаге морају се утврђивати и остваривати у условима једнакости и равноправности радника у привреди. На јединственом тржишту, не могу се утврђивањем цена радне снаге радници у различитим делатностима и различитим административно-територијалним јединицама доводити у неједнак и неравноправни положај. Због тога, као стандард код утврђивања и остваривања трошкова радне снаге користи се просечни износ зараде по раднику у области привреде.

Стандарди трошкова рекламе и пропаганде, као и сличних прогресивних трошкова, утврђују се најчешће у облику одређеног учешћа у оствареном приходу.

Дохотци власника капитала у облику камате и закупнине евидентирају се у предузећу као трошкови. Стандарди њихових износа се не утврђују. А изузетно, као у случају финансијске ревизије, могли би се утврђивати на основу важећих каматних стопа, односно стварних износа закупнина у одговарајућој средини и времену.

Два најзначајнија елемента профита код његове расподеле јесу дивидендна маса и акумулација. Акумулација омогућава проширивање материјалне основе рада у предузећу. Привредни субјекти у вези с тим могу бити усмерени на тржиште капитала. Али, то је грешка. На тај начин се потреба и нужност самофинансирања предузећа у репродукцији занемарује, што привреду доводи у положај хроничне задужености, великвидности и зависности од банкарског сектора. Предузећу мора бити омогућено – не само да у цену зарачунава и акумулацију, него да је остварује са извесним степеном сигурности. Стандардни износ издвајања средстава за акумулацију утврђује се у облику стопе акумулације на суму предујмљеног капитала, најчешће под утицајем пројектоване стопе привредног раста, као и остваривања пројектоване капиталне опремљености рада.

Стандард издвајања дела профита за исплату дивиденди може се утврдити у облику дивидендне стопе на књиговодствену вредност акција, али и на вредност предујмљеног капитала. Пре свега, он треба да буде у функци-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ПРВИ ДЕО / Глава V: Основи размене и тржишта робе

ји развоја акционарства, односно повећања инвестиција и запослености. Овај стандард има смисла и када су у питању друштва лица. Он овде није сувишан. Део нето профита који у акционарским предузећима добијају акционари, у друштвима лица треба да припада власницима.

Према одређеним стандардима, врше се и издвајања средстава предузећа за друштвену потрошњу. Она се јављају као елементи трошкова, али и профита. Овим обавезама – у релативном износу – предузећа нису једнако оптерећена. Рецимо, не плаћају сва предузећа порез на додатну вредност по истој стопи. Управо та различитост представља основу утврђивања и спровођења одређене националне политике производње и потрошње.⁶¹⁾

(3) У пољопривреди, цена робе формира се према условима најлошијег произвођача за чијим производима постоји тражња на тржишту. У овом случају нормална цена има следећи садржај: $nc = цк_{max} + \text{Опф}$, где је $цк_{max}$ – цена коштања најлошијег произвођача. Овде, ова цена у производњи различитих роба омогућава једнак економски положај најлошијим произвођачима. При томе, сви произвођачи се доводе у положај просечног произвођача углавном тако што бољи произвођачи (са нижом ценом коштања) плаћају диференцијалну ренту.

У одређеним случајевима, цена робе може се формирати према условима најлошијег произвођача и у индустрији (при чему нормална цена има управо наведени садржај: $nc = цк_{max} + \text{Опф}$). Пре свега, када се произвођачи једне робе организују ради програмирања својих активности – у смислу усвајања заједничких стандарда у репродукцији, спречавања хиперпродукције и очувања запослености. У овом случају, основно питање је – како све ове произвођаче (најлошијег и бољих од њега) довести у положај просечног произвођача? Ово је могуће решити слично као у пољопривреди. То јест, путем прогресивног опорезивања елемената цене код бољих произвођача, оних елемената који премашују одређене стандарде.

---

61) При томе, мора се имати у виду потреба ограничавања друштвене режије која оптерећује цене роба на тржишту, на нивоу као у другим земљама (ради очувања конкурентне способности домаћих предузећа на иностраном тржишту). Затим, дугорочно, и потреба превазилажења ограничености тржишта на основу виших цена, код делатности и предузећа која имају (релативно) веће обавезе издвајања средстава за друштвену потрошњу.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Нормална, равнотежна или паритетна цена; 2. Закон вредности; 3. Друштвена цена производње; 4. Цена коштања просечног произвођача, просечна цена коштања; 5. Просечан профит; 6. Стандарди елемената цене.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Која је основна функција нормалне цене на конкурентном тржишту у једној земљи?
2. Како делује закон вредности на конкурентном тржишту?
3. Који однос тржишне и нормалне цене показује да се произвођачи једне робе налазе у бољем економском положају на тржишту, а који да се налазе у лошијем положају?
4. Како у условима осцилације обима производње једне робе (под утицајем закона вредности) произвођач остварује стабилност у динамици свог производног асортимана?
5. На ком нивоу понуде и тражње се изнова успоставља једнакост тржишне и нормалне цене једне робе?
6. Која су два основна елемента друштвене цене производње?
7. Какав облик може имати линија нормалне цене у стварности?
8. Објасни кретање линије нормалне цене у случају новог производа?
9. У ком смислу конкуренција између различитих производних делатности доприноси остваривању просечног профита? Како се остварује овај облик тржишне конкуренције?
10. Који су основни или најчешћи стандарди цене (једне робе) у вези са трошковима производње?
11. Који су основни стандарди цене у вези са профитом?
12. Које су одлике стандарда цене који се односе на издвајања средстава предузећа за друштвену потрошњу?
13. Како се према стандардима појединих елемената цене може утврдити у каквом је положају једно предузеће на тржишту?
14. Зашто се у пољопривреди цене производа формирају према условима најлошијег произвођача?
15. У ком случају се цене производа у индустрији могу формирати према условима најлошијег произвођача?
16. Како се предузећа доводе у положај просечног произвођача, када се цена формира према условима најлошијег произвођача.

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Израчунај цену коштања просечног произвођача једне робе ($O_{цк}$), ако су цене коштања и обим производње индивидуалних произвођача ове робе следећи: $(цк)_1 = 16$; $(цк)_2 = 12$; $(цк)_3 = 11$; $O_1 = 100$; $O_2 = 30$; $O_3 = 20$!

2. Израчунај износ просечног профита по јединици производа који добија један произвођач, ако су нам познате следеће величине: цена коштања овог производа 100, укупни трошкови производње за целокупни производни асортиман предузећа 800.000, укупни предујмљени капитал 400.000 и просечна профитна стопа у привреди 20%!

3. Израчунај профитну стопу предузећа и општу профитну стопу, ако су у предузећу: предујмљени капитал 100, укупан приход 120 и трошкови производње 105. Као, и ако је у привреди: бруто профит 110.000, а предујмљени капитал 1.000.000!

4. Израчунај друштвену цену производње у случају робе једног произвођача, ако су: просечна цена коштања ове робе 120, његова цена коштања ове робе 100, његови трошкови производње за целокупни производни асортиман 900.000, његов предујмљени капитал 270.000 и просечна профитна стопа у привреди 20%!

Глава V
ОСНОВИ РАЗМЕНЕ И ТРЖИШТА РОБЕ

РЕЗИМЕ

1. Робу, као предмет размене на тржишту, одређују следећа својства: употребна вредност, вредност, намењеност размени, као и могућност производње у обиму који омогућава задовољавање потреба у складу са платежно способном тражњом. Употребна вредност се временом може мењати – у смислу развоја и појаве додатних функција, али и гашења. Вредност робе у области индустрије има у општем случају тенденцију стагнације. Међутим, може се смањивати (ако је раст продуктивности рада у њеној производњи већи од раста општег нивоа продуктивности рада у производњи свих врста роба). Или, пак, повећавати – у супротном.

2. Тржиште једне робе чини пре свега целокупност њене понуде и тражње. Понуда и тражња робе могу бити у равнотежи или неравнотежи. У случају неравнотеже, имамо вишак понуде или вишак тражње. Могућа је и истовремена појава вишка понуде и вишка тражње. Ова стања утврђују се упоређивањем стварних и нормалних или уобичајених залиха, као и упоређивањем вредности ефективне тражње са платежно способном тражњом.

Ниво понуде и тражње у смислу њиховог обима највећи је ако постоји равнотежа (ако су међусобно усклађене).

3. Понуда и тражња једне робе су динамичне величине, тј. величине у развоју, При томе, њихов интензитет је мање-више неуједначен. Због тога се равнотежа успостављена у једном моменту брзо нарушава, да би се опет успоставила у неком будућем моменту, али најчешће на вишем нивоу понуде односно тражње.

Успостављање низа равнотежних стања понуде и тражње једне робе може се вршити при датој цени, уз смањивање, као и уз повећавање цене.

4. Цена у случају једнакости понуде и тражње назива се њиховом равнотежном ценом. Таква цена обезбеђује равноправан положај потрошачког и произвођачког вишка. Повећање цене, као и њено смањивање – тј. одступање цене од њеног равнотежног износа – доводи до редукције нивоа понуде и тражње. Са повећањем цене произвођач (или произвођачи) присвајају део потрошачког вишка. Док, са њеним снижењем део произвођачког вишка иде потрошачима (прелази у потрошачки вишак).

5. Приликом анализе међузависности понуде, тражње и цене утврђени су – општи закон понуде и општи закон тражње. У условима или под

претпоставком дате цене суштина ових закона се мења. Неравнотежа понуде и тражње се не успоставља корекцијом цене, сем у врло кратком року, него пре свега корекцијом понуде. То је претпоставка очувања паритета цена и привредне стабилности.

6. Однос релативне промене тражње и релативне промене цене показује (у облику коефицијента) степен еластичности тражње. Када је реч о једној роби, вредност тог коефицијента утврђена у једном моменту на даље се мења – јер су промене тражње и цене неравномерне. Управо због тога линија тражње нема облик праве линије, већ криве.

У истом смислу се може говорити и о еластичности понуде.

Поред ценовне еластичности понуде и тражње, могу се утврђивати и друге врсте њихове еластичности. Оне се називају према фактору који се укључује у анализу. Најчешће се утврђују, још – доходовна и тзв. унакрсна еластичност тражње.

7. У свом развоју, понуда и тражња једне робе се међусобно преплићу до изједначавања њиховог нивоа са нивоом реалних потреба за том робом. (Реч је о новом производу-роби на тржишту.) Даље, оне следе ниво потреба. У том периоду врши се не само усклађивање нивоа понуде и тражње, него и њихово усклађивање са потребама потрошача.

8. Размена робе је значајна и најтежа фаза репродукције. Она је својствена робној производњи. У натуралној производњи размена је била више случајна појава, а њен обим према обиму производње незнатан.

Данас се остварује уз развијену конкуренцију између појединих предузећа. Према врсти конкуренције одређују се поједини облици тржишне структуре. Под претпоставком тржишта слободне конкуренције утврђени су многи економски закони. Међутим, потпуне либерализације тржишта нема данас ни у једној земљи. Тржишна стихија се онемогућава пре свега мерама економске политике државе.

9. Развијена конкуренција је услов економске ефикасности, развоја и благостања. Она се врши између субјеката у оквиру једне делатности, као и између субјеката који обављају различите делатности. Ради остваривања парцијалних интереса на туђи рачун, тј. остваривањем профита мимо економије рада, долази до повреда конкуренције. У пракси, оне се класификују, уочавају и санкционишу.

10. Стварне цене једне робе, у својој динамици, имају тежиште познато као нормална цена. Тенденција изједначавања стварних са нормалном ценом једне робе (путем низа осцилација) назива се закон вредности. Пре свега, јер је тржишна вредност облик нормалне цене у првом историјском облику робне производње (у простој робној производњи). А и због тога што је, без обзира на услове производње, вредност робе најзначајнија детерминанта њене цене.

11. На конкурентном тржишту, нормална цена се формира под утицајем општег закона понуде и тражње, а пре свега понуде, као и под утицајем тржишне конкуренције. Када су стварне цене више, долази до интензивирања производње што резултира у паду цена на тржишту. Супротно, када су оне ниже, долази до редуковања производње што има за последицу раст цена. Једнакост између стварних цена и нормалне цене једне робе стално се успоставља, углавном на све већем нивоу понуде и тражње.

12. У савременој робној производњи нормална цена има облик тзв. друштвене цене производње. Њено остваривање у стварности заснива се на стандардима многих елемената цене. Продајом робе по њеној нормалној цени – произвођач надокнађује трошкове производње у мери просечног произвођача и остварује профит (на предујмљени износ капитала) по просечној профитној стопи.

Изузетно, у извесним случајевима, цене се формирају према услови-ма најлошијег произвођача. Али и овде постоје механизми довођења свих произвођача у положај просечног произвођача.

Други део

ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМИЈЕ

Глава I

УВОД У МАКРОЕКОНОМИЈУ

1. Предмет и субјекти макроекономије

(1) Макроекономија је теоријска наука. Она се бави уопштавањем економске области друштвеног живота. Ставови и закључци које утврђује изрази су законитости у тој области, тј. објективних нужности које се испољавају у вези са остваривањем и регулисањем економског живота на нивоу једне земље уопште.

Насупрот макроекономији, економска политика једне земље јесте примењена наука. Она изучава и оцењује критички економску област друштвеног живота у одређеној (конкретној) земљи током извесног периода. Нарочито, изучава концепт економије (у виду основа привредног система) и садржај економске политике, те врши оцену остварења економских резултата и макроекономских циљева.

Конкретније, макроекономија изучава основне законитости и карактеристике друштвене производње (репродукције) и друштвено-економског развоја. Друштвена производња резултира у домаћем бруто производу. Док, друштвено-економски развој резултира у развоју производних снага и производних односа, тј. у трансформацији друштва у једној земљи у ново и развијеније друштво које доноси бољи живот за све.

Производња у једном друштву, тј. у једној земљи, назива се друштвеном производњом. Она се разликује од индивидуалне производње (у оквиру предузећа) по много чему: субјектима, предмету, ресурсима, циљевима, проблемима, итд. Због сталног обнављања и одвијања назива се и друштвеном репродукцијом. Обнављање производње значи и обнављање односа људи у њој. У друштву где доминира један облик својина (на пример, приватна својина), са обнављањем капитала и производње врши се и обнављање већ успостављених односно доминантних економских односа. Међутим, у плуралистичком друштву то не мора бити случај. Ако је репродукција у појединим секторима власништва неједнаког интензитета, она може довести до извесне промене производних односа у земљи.

Процес репродукције има четири фазе: производњу, размену, расподелу и потрошњу. У првој фази применом различитих процеса врши се стварање робне масе, односно производа који су намењени производној (прив-

редној) или коначној (личној и друштвеној) потрошњи. Затим, у другој фази, оно што је произведено износи се на тржиште да би се извршила размена. Из оствареног прихода, тј. новчане суме од продаје, издвајају се средства за различите намене: надокнаду утрошеног капитала, исплате зарада радника, друштвену потрошњу, акумулацију и друго. Ово издвајање назива се расподелом. Најзад, долази до потрошње. Све што је расподељено наменски се користи. Често се истиче да је потрошња општа и крајња сврха производње.

Да би се обновила производња, морају бити испуњени извесни услови. Прво, робни произвођачи морају да реализују произведену робну масу. С тим, они ослобађају (финансијска) средства садржана у тој маси. Друго, једним делом оствареног прихода неопходно је да надокнаде вредност утрошених елемената производње. То јест, да их у тој вредности поново набаве. И треће, ако желе да произведу више – морају део прихода издвојити и за ту намену (за куповину додајних елемената производње). Поред ових, значајан је још један услов. На домаћем тржишту треба да буде понуђено све оно што је потребно за поновну производњу. Ако тога нема, јавља се проблем репродукције. Али овај проблем се лако може решити – набавком дефицитарних производа на другом, иностраном тржишту.

(2) Предузећа су носиоци друштвене производње. Међутим, она је појединачно не регулишу, нити воде рачуна о друштвено-економском развоју. Ову улогу имају углавном држава, привредне (трговинске) коморе и синдикати. То су *основни субјекти макроекономије*.

Држава утиче на привредни живот тиме што утврђује привредни систем, доноси програм друштвено-економског развоја и спроводи одговарајућу економску политику. Привредни систем је скуп позитивних законских прописа, тј. скуп општих правних аката, којима се утврђују основи привређивања у једној земљи. Он показује суштину друштвено-економског уређења на дужи рок (најчешће на рок у коме важи један устав). Програм друштвено-економског развоја је акт са снагом закона којим се утврђују циљеви и задаци друштва у одређеном периоду. А уједно, и одређени субјекти, као и услови његовог остваривања. Док, економску политику чине инструменти, мере и акције државе којима она настоји да оствари одређене задатке и циљеве из програма друштвено-економског развоја.

Привредне коморе су удружења послодаваца. То су непрофитабилне организације са својством правног лица које приходе обезбеђују на основу чланарина. Оне имају своје управне, извршне и стручне органе. Чланарине плаћају предузећа удружена у комору. Организују се на регионалном, као и на националном нивоу.

Регионална привредна комора настаје удруживањем предузећа са одређеног региона. Она је место окупљања предузећа ради утврђивања развојних регионалних програма, као и програма решавања одређених привредних

и других проблема. Њена улога је да мобилише ове субјекте у циљу што бржег, свестранијег и ефикаснијег развоја тог региона. То јест, у циљу повећања степена његове развијености.

Привредна комора на нивоу државе обједињује сва предузећа у једној земљи. Уопште, њена функција је да доприноси повећању ефикасности привређивања, да штити интересе послодаваца и да их усклађује са друштвеним интересима и интересима радника. Конкретније, она има следећу улогу: да разматра програм друштвено-економског развоја, као и да у вези с њим даје примедбе и сугестије; да, исто тако, разматра концепт економске политике; да иницира одређена решења у привредном систему ради повећања ефикасности привређивања; да усклађује обављање и развој свих грана и делатности (путем одређених препорука и закључака); да, на исти начин, усклађује привредни развој свих региона; да арбитражује у споровима између различитих делатности и региона; да развија добре пословне обичаје, итд. Такође, она је место где се окупљају предузећа која обављају поједине делатности да би усклађивала и унапређивала своје пословне активности. Нарочито, да би програмирала обим и асортиман производње и промета; уједначавала услове и стандарде производње; утврђивала заједничку политику цена и услова продаје; утврђивала заједничке потребе и наступ у вези увоза и извоза; као и заједнички обезбеђивала потребне ресурсе (кадрове, средства за одређене пројекте итд.).

Синдикати су удружења радника. Јављају се још у првој половини 19. века, док свој пуни развој достижу након Другог светског рата. Без њих радници не би могли успешно да штите своје интересе и да утичу на друштвена кретања. У стварности имамо струковне синдикате (у оквиру појединих делатности) и њихову унију (као општи или генерални синдикат). У већим привредним и другим организацијама струковни синдикат има своје синдикалне одборе. Основне одлике синдиката су углавном следеће: чланство радника у њима је добровољно, морају бити независни у односу на послодавце и државу и морају се борити за права и интересе радничке класе као равноправног друштвеног субјекта. Данас синдикат има већи број функција. Он пре свега: врши колективно уговарање зарада радника и других општих услова рада и запошљавања (са представницима државе и представницима послодаваца); организује протест радника, ако се договорено на остварује; врши контролу и управљање здравственим, пензионим и другим фондовима (заједно са другим субјектима); обједињује гласове радника, ситних акционара, на скупштинама у акционарским друштвима; даје примедбе и сугестије на концепт програма друштвено-економског развоја и годишње концепте економске политике; те, може иницирати промене појединих закона.

Супарнички однос синдиката и послодаваца требало би у будућности да буде превазиђен. Приликом утврђивања циљева друштвено-економ-

---

ског развоја, интереси различитих субјеката морају се подједнако уважавати и међусобно усклађивати. У мери повећања продуктивности рада у друштвеној производњи, радници имају право на повећање зарада и скраћивање радног времена. То је њихов основни интерес. Остваривање тог њиховог права не иде на штету власника капитала, већ је и у њиховом интересу (јер делује на ширење тражње и тржишта).

Друштвеној производњи постављају се многи захтеви и стандарди мимо државе, привредних комора и синдиката. Међу ове субјекте истичемо: организације потрошача, организације за заштиту природне средине (еколошке организације), организације великих градова и разне иностране субјекте. То су, може се рећи, *остали субјекти макроекономије*.

Организације потрошача углавном врше оцену производа намењених личној потрошњи. У вези с тим истичу своје захтеве који се мање-више уважавају, тј. уграђују у законе и друга општа нормативна акта. Као пример, могу се навести захтеви за забраном увоза или производње генетски модификованих производа за људску исхрану.

Еколошке организације воде бригу о заштити природне средине. Оне уочавају проблеме и постављају одређене захтеве који се, као и захтеви организација потрошача, мање-више уважавају. Као пример, може се навести захтев за забраном изградње нуклеарних електрана; такође, и захтев за одрживим развојем. Ове организације дале су значајан допринос уочавању и утврђивању многих тзв. екстерних трошкова производње.

Организације (конференције) великих градова брину о уређењу и решавању различитих проблема насељених места са више стотина хиљада (па и милиона) становника. То су велики потрошачки, али и производни центри који дају импулс економији. Њихове одлуке одражавају се у значајној мери на друштвену производњу.

Значајни инострани субјекти јесу, пре свега: *иностранци повериоци, међународне организације и стране државе*. Иностранци повериоци често земљи дужнику намећу мере и садржај економске политике и правно-економске регулативе. Међународним конвенцијама иза којих стоје међународне организације намећу се, рецимо, обавезе појединим земљама у вези са екологијом, квалитетом производа, заштитом интелектуалне својине и друге. Важећи прописи страних држава морају се поштовати приликом извоза и увоза, као и производне кооперације.

2. Макроекономски ресурси

Основни макроекономски ресурси у једној земљи јесу: становништво (1), природно богатство (2), друштвено богатство (3), друштвено-економско уређење и степен развоја производних снага (4) и тржиште (5). Они

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава I: Увод у макроекономију

морају бити у функцији њеног друштвено-економског развоја. При томе, постоји нужност њиховог рационалног коришћења, тако да омогућавају тзв. одрживи развој.

(1) Човек је носилац и корисник производње. Због тога је *становништво* њен први и основни ресурс. Оно утиче на: фонд и структуру текућег рада, обим и структуру потреба људи, обим и структуру производње, динамику производње, као и на њену ефикасност.

Нарочиту пажњу заслужује утицај становништва на динамику и ефикасност производње. Посебан значај овде имају: природни прираштај становништва (а), промене и неједнакости у његовој динамици (б), као и разна миграциона кретања (в).

(а) Разматрајући прираштај становништва у вези са производњом и потрошњом, Т. Р. Малтус је почетком 19. века тврдио „... да се становништво, кад се не ограничи, удвостручује сваких двадесет и пет година или да расте геометријском прогресијом.“ И да „... средства за издржавање, у условима који су најповољнији за људску радиност, вероватно не могу расти брже од аритметичке прогресије“.¹⁾

У стварности нове ере, становништво у свету повећавало се убрзано. Постало је јасно да његово рапидно увећање отежава и онемогућава повећање ефикасности производње и друштвено-економски развој. О томе, у једној студији Националне академије наука САД из 1963. године пише: „Да се оцени брзина пораста становништва, морамо подсетити да се светско становништво удвостручило у 1.700 година – од Христових времена до средине 17. столећа; поново се удвостручило у 200 даљних година; затим, поново у наредних 100 година. ... Све нације желе постићи виши животни стандард свог становништва – примерену храну, добро здравље, писменост, образовање и запослење уз добру зараду. То су циљеви милиона оних који данас живе у бедни. Велика је препрека остварењу тих циљева садашња стопа пораста становништва (од 2% годишње, примедба В. С.). Данашње становништво света вероватно ће се удвостручити у наредних 35 година и достићи 6 милијарди у години 2.000. Ако би остала једнака стопа раста, било би 12 милијарди људи за 70 година и више од 25. милијарди у години 2.070. Тако брз пораст становништва ... тежак је терет у свим настојањима да се побољша људско благостање. ... Такви рачуни показују недвојбено не само да ће садашње непрестано повећање стопе раста становништва морати престати, него дају и ову дугорочну прогнозу: Или ће стопа родности у свету морати пасти, или ће стопа смртности морати поново расти.“²⁾

У наведеној студији истиче се да је природни прираштај становниш-

1) Paul A. Samuelson: *Економска читанка*, НЗМХ, Загреб, 1975, стр. 19.

2) Исто, стр. 23. и 24.

тва глобално (тј. планетарно) питање од приоритетног значаја. Оно захтева утврђивање дугорочног програма популације. „Уз осигурање трајног мира, ни један други проблем није хитнији.“³⁾ Препоручује се смањивање стопе природног прираштаја становништва. И то, углавном, регулисањем фертилитета⁴⁾ и спровођењем програма добровољног планирања породице.

Под утицајем економских фактора и промена у начину живота, у задњој трећини 20. века дошло је у многим економски развијеним земљама до опадања стопе природног прираштаја становништва. У мањем броју земаља дошло је, чак, до стагнације и опадања броја становника. Ова појава карактеристична је и за нашу земљу.

(б) Промене и неједнакости у динамици становништва доводе пре свега до његовог старења и до промена националне и верске структуре.

Старење становништва условљено је у највећој мери тенденцијом опадања стопе природног прираштаја. Оно се огледа у расту учешћа старијих од 65 година у укупном броју становника. Последица ове појаве је повећање средстава за издржавање наведене категорије становништва. Додајна средства обезбеђују се преко пореза што умањује ефикасност производње.

Неједнакости стопа природног прираштаја становништва појединих нација и етничких група резултирају у промени националне и верске структуре. То може довести до појаве национализма и сепаратизма. Ова појава најчешће се негативно одражава на ефикасност производње и друштвено-економски развој у једној земљи.

(в) Како миграциона кретања утичу на динамику и ефикасност производње – можемо видети на примеру наше земље. Ова кретања су се после Другог светског рата одвијала углавном на релацији село – град. Резултирала су у појави концентрације становништва у градовима, као и повећања понуде радне снаге. Такође, и у појави старачких домаћинстава, изумирања села и демографског пражњења једног дела територије Републике Србије.

Напуштањем села пољопривредно становништво постало је радничко. Оно је дало свој допринос индустријализацији наше земље. Али се данас, због дуготрајне кризе и високе незапослености, као и неефикасне транзиције – налази у тешком положају.

Миграциона кретања одликовало је следеће. У градове су ишли млађи, а стари су остајали на своји поседима. Временом, просечна старост сеоског становништва била је све већа. Села су почела да изумиру, тако што су – под утицајем морталитета и одсуства наталитета – остајала без становништва. Дошло је до тзв. демографског пражњења појединих територија. Однос-

---

3) Исто, стр. 24.

4) Фертилитет значи плодност. Као статистички израз, значи број рођених на 1.000 жена у једном друштву.

но, градови су с тим почели на изванредан начин да остају без дела свог демографско-територијалног окружења. Све то има негативно дејство на динамику и ефикасност привреде, као и на друштвено-економски развој.

(2) *Природно богатство* је скуп природних услова који се користе у производњи и потрошњи. Односно, ако је реч само о производњи, скуп природних услова који у значајној мери утичу на њен обим и на њену структуру. Основни елементи природног богатства јесу: земљина површина, биљно богатство и животињски свет, водни потенцијал, енергетски извори, рудно или минерално богатство, климатски услови и географски положај.

Према томе да ли се репродукује и обнавља, природно богатство можемо поделити на биолошко и минерално. Биолошко има моћ репродукције. Да се његов фонд не би умањивао, треба га експлоатисати највише у мери обнављања. На пример, годишњу сечу шума треба вршити до износа годишњег прираста дрвне масе. Затим, не треба мењати намену и вршити деградацију појединих врста земљишта. Минерално богатство, пошто се не обнавља, треба штедети да би чинило основу развоја и будућих генерација.

Највећи део природног богатства још увек се користи нерационално. Реч је пре свега о следећем. Прво, насеља се граде на најплоднијем земљишту – чиме се стално смањује његова површина. Друго, врши се сеча дрвета преко његовог прираста и претварање шума у оранице – што смањује површину шумског земљишта, доводи до ерозије тла и стварања голети, те до умањења водног потенцијала и капацитета тзв. плућа планете. Треће, сировине и енергенти се пребрзо исцрпљују – што је последица замене производа у потрошњи пре истека њиховог века трајања, под утицајем рекламе и моде. Четврто, текуће воде (као и стајаће и подземне) се све више загађују, па вода – још, уз смањење водног потенцијала, климатских промена и повећања потреба – постаје све оскуднија. Пето, све више се, исто тако, загађују земљиште и ваздух – што умањује могућност производње здраве хране, као и квалитет живота људи. И шесто, многи елементи природног богатства се недовољно користе (многе оранице се не обрађују, пашњаци углавном не користе, не користе се значајно ни могућности наводњавања итд.).

Природно богатство постаје све оскудније, па према томе и све значајније као ресурс друштвене производње. Оно није равномерно распоређено међу појединим земљама. Из тих разлога, економски најразвијеније земље теже глобалној контроли (као и регулативни) производње и размене најважнијих сировина и енергената.

(3) *Друштвено богатство* чине економска добра, расположива у једној земљи, која се користе или се могу користити у производњи и потрошњи. Створено је радом садашњих и минулих генерација. Можемо га поделити на: производне и прометне фондове, потрошне фондове, као и резервне и потенцијалне фондове.

Производне и прометне фондове чине елементи производног, трговачког и банкарског капитала. (Могу се назвати и привредно-капиталним фондовима). А потрошне фондове, расположива средства намењена личној и друштвеној потрошњи. Ови фондови налазе се у сталној употреби. То није случај са резервним и потенцијалним фондовима.

Резервни фондови, у материјалном и новчаном облику, користе се често – за обезбеђивање континуитета и стабилности производње и потрошње. Они су у репродукцији неопходни. Морају се не само обнављати, него и увећавати (у мери раста домаћег бруто производа).

У потенцијалне фондове можемо сврстати пре свега златно-девизне резерве и патентне фондове. Они се користе стално. Али, сврстали смо их у потенцијалне зато што се изразито не користе често, него само у време изузетних криза и поремећаја у друштвено-економском развоју. Штедни улози становништва имају карактер резервних, али и потенцијалних фондова. Чини се, више карактер потенцијалних фондова.

Једну врсту потенцијалних фондова чине и тзв. секундарне сировине. Реч је о отпаду. То су искоришћена и одбачена материјална привредна добра. Све више, она се намећу као значајан извор сировина, које се могу добити у поступку рециклаже.

У репродукцији једне земље посебан значај имају производни фондови. Они одређују – како обим, тако и структуру производње и потрошње. Увећање производних фондова резултира у повећању домаћег производа и домаћег бруто производа. С тим, долази до увећања и осталих елемената друштвеног богатства.

(4) *Друштвено-економско уређење* у једној земљи чине пре свега њен политички и привредни систем. Реч је овде о важећим законским прописима којима је одређен друштвени и привредни живот. Објективна је нужност да тај систем обезбеђује ефикасност и развој.

Током 20. века развијају се два међусобно супротстављена система: систем заснован на монополу политичке власти и облика својине, и систем заснован на њиховом плурализму. Показало се да је једино овај други систем, заснован на плурализму, био добра основа за развој производних снага и за друштвено-економски развој. И то, због тога што су у њему нуђене алтернативе, што је постојала могућност избора између више решења и што су развијани конкуренција и одговорност.

У условима све веће интернационализације капитала и производње, као и појаве многих заједничких проблема у развоју, постаје нужно да политички и привредни систем у једној земљи буде компатибилан са политичким и привредним системима других земаља. То јест, неопходно да садржи многе заједничке, универзалне, елементе и вредности. Непризнавање те нужности води земљу у (само) изолацију.

Значајан ресурс друштвене производње јесте и *степен развоја производних снага*. Овај степен показује нам пре света однос домаћег бруто производа и броја запослених радника или броја утрошених радних сати. Реч је о продуктивности рада. Ако је она у једној земљи већа, биће већи и обим њене производње. Поред тога, биће садржајнија и њена производна структура; она има могућност освајања нових технологија и производње роба високог степена обраде тј. финализације.

(5) *Тржиште* једне земље јесте укупност агрегатне понуде и тражње на њеном подручју. Агрегатна понуда (АП) је количина роба које се у извесном периоду нуде на продају по одређеним ценама. А агрегатна тражња, која се назива ефективном, то је количина роба које су купљене у том периоду по текућим ценама (АЕТ).

Вредност агрегатне ефективне тражње чини, по свом садржају, домаћи бруто производ (ДБП):

$$\text{ДБП} = \text{вредност АЕТ} = \sum_{j=1}^n p_j \times c_j.$$

Он је израз могућности друштвене производње, тј. њеног резултата или учинка. Такође, представља и величину која одређује оквир или могућност потрошње. Према томе, тржиште чини значајан макроекономски ресурс који једна земља треба да користи за сопствени развој.

У отвореној привреди (која је укључена у међународну поделу рада), домаћи бруто производ одређен је још и салдом вредности извоза и увоза:

$$\text{ДБП} = \text{вредност АЕТ} + (\text{И} - \text{У}).$$

Већи извоз од увоза увећава домаћи бруто производ. У овом случају једна земља користи за сопствени развој и тржишта других земаља. Док, ако је увоз већи од извоза, имамо супротно. Тада једна земља препушта делом своје тржиште као макроекономски ресурс другим земљама.

Дугорочно, свака земља мора рачунати са равнотежом извоза и увоза. Неравнотежа је неодржива, не само мултилатерално него и билатерално (у односу са сваком земљом посебно). То значи, да она може убрзавати свој развој само путем ширења сопственог тржишта.

3. Учинци макроекономије

Учинак или резултат друштвене производње има два појавна облика – с једне стране, облик произведене робне масе и, с друге стране, облик вредности реализације те масе на тржишту. Произведену робну масу називамо домаћим производом, а вредност њене реализације домаћим бруто произ-

---

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава I: Увод у макроекономију

водом. Домаћи бруто производ има два основна суб-елемента: домаћи нето производ и национални доходак.

Домаћи производ (ДП) чине количине и врсте производа (роба) који су створени у једној земљи у извесном периоду, најчешће за годину дана. Те количине и врсте производа намењене су: производној, личној и друштвеној потрошњи; штедњи; као и извозу (да би се обезбедио увоз онога што недостаје или се не производи у земљи). Оне морају бити прилагођене обиму и структури друштвених потреба, односно захтевима националног и светског тржишта, како би се реализовале.

Домаћи бруто производ (ДБП) је реализована вредност домаћег производа.⁵⁾ Може се приказати у облику израза:

$$\text{ДБП} = p_1 \times c_1 + p_2 \times c_2 + \dots + p_n \times c_n.$$

Где су: p , c – количина и цена робе. Вредности индекса (1 до n) означавају одређену или конкретну врсту робе.

Он се може израчунавати у номиналном и у реалном износу. Номинални износ је онај који се утврђује по текућим ценама, а реални који се утврђује по сталним (базним) ценама. До реалног износа домаћег бруто производа може се доћи још поделом његовог номиналног износа са коефицијентом инфлације (тј. коефицијентом пораста општег нивоа цена).

Износ домаћег бруто производа састоји се из пренете и реализоване новостворене вредности. Пренета вредност јесте вредност утрошеног опредељеног рада. Реализована новостворена вредност је, пак, вредност коју ствара радна снага. Пренету вредност чине амортизација и трошкови предмета рада. Док, новостворена вредност јесте збир зарада радника и реализованог вишка вредности. Дакле, математичким језиком, имамо да је:

$$\text{ДБП} = \text{ПВ} + \text{НВ} = (\text{АМ} + \text{ТПР}) + (\text{З} + \text{ВВ}).$$

Домаћи нето производ (ДНП) јесте разлика између домаћег бруто производа и трошкова предмета рада:⁶⁾

$$\text{ДНП} = \text{ДБП} - \text{ТПР}.$$

Искључивање трошкова предмета рада врши се ради утврђивања суме додатне вредности. Исто тако, врши се и ради избегавања њиховог више-

---

⁵⁾ Њој треба додати и обрачунату вредност натуралне производње.

⁶⁾ Карактер трошкова предмета рада имају и вредности туђих услуга, као и вредности утрошених сопствених производа (на пример, семе у пољопривреди).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава I: Увод у макроекономију

струког обрачунавања. Мултипликацију вредности у случају обрачуна и ових трошкова видимо овде на хипотетичком примеру у следећој табели.

Врста и карактер производње	Вредност предмета рада, ТПР	Створена вредност (АМ + НВ)	Укупна вредност 2 + 3
1	2	3	4
Дрво – сировина	1	10	11
Даске – полуфабрикат	11	5	16
Столица – готов производ	16	7	23
Свега:	28	22	50

Национални доходак једне земље (НД) се израчунава тако што се од домаћег бруто производа одбије пренета вредност, односно тако што се од домаћег нето производа одузме амортизација:⁷⁾

$$\text{НД} = \text{ДБП} - \text{ПВ} = \text{ДБП} - (\text{АМ} + \text{ТПР});$$

$$\text{НД} = \text{ДНП} - \text{АМ}.$$

То је величина коју ствара живи рад. Она представља основу, тј. оквир – личне, друштвене и инвестиционе потрошње. Акумулација једног дела националног дохотка резултира у повећању друштвеног богатства. Међутим, ако су лична и друштвена потрошња веће од оствареног националног дохотка, ово богатство се смањује. Промену стања друштвеног богатства показује нам следећа разлика: национални доходак – (лична потрошња + друштвена потрошња).

Треба разликовати реализовани и расположиви национални доходак. Између њих постоји једнакост само код уравнотеженог платног биланса. Расположиви национални доходак је већи у време задуживања у иностранству, а мањи у периоду када се врши раздуживање.

Садржај домаћег бруто производа приказали смо овде под претпоставком да робни произвођачи остварују приход само на основу екстерне реализације производа и услуга. Такође, и под претпоставком да они сами врше робни и новчани промет. Међутим, у стварности домаћи бруто производ требало би утврђивати као збир: укупног прихода производних предузећа (наплаћене екстерне реализације), марже и рабата (разлике у цени) у трговини, као и укупног прихода банкарских предузећа умањеног за износ плаће-

---

⁷⁾ Овако утврђеном националном доходу додаје се обрачуната вредност производа из натуралне производње који се користе за инвестициону, личну и друштвену потрошњу.

них камата и трошкова платног промета од стране производних и трговинских предузећа (због тога што произвођачи и трговци ове издатке рачунају као своје трошкове пословања).

Затим, садржај домаћег бруто производа приказали смо под још једном претпоставком – претпоставком затворене привреде. У отвореној привреди, где има извоза и увоза, треба разликовати укупни и домаћи бруто производ. Укупни бруто производ (УБП) утврђује се на основу остварене реализације не само на домаћем него и на иностраном тржишту у датом периоду. Док, домаћи бруто производ (ДБП) представља разлику између укупног бруто производа и вредности увоза (У): $ДБП = УБП - У$.

4. Показатељи развијености и ефикасности друштвене производње

(1) Стање друштвене производње и њена развијеност могу се утврдити помоћу пет група показатеља: капиталне опремљености рада; производне могућности и могућности потрошње; економске уравнотежености; укључености производње у међународну поделу рада; као и задужености земље.

(а) Основни показатељ капиталне опремљености рада јесте однос предујмљеног капитала и броја запослених радника у области производње ($К / Р$). Величина капиталне опремљености рада одређује производну способност. То јест, одређује ниво продуктивности рада у једној земљи.

(б) Најважнији показатељи производне могућности су: домаћи бруто производ по раднику ($ДБП / Р$) и по становнику ($ДБП / С$).

Први показатељ ($ДБП / Р$) познат је као продуктивност рада. Реч је о продуктивности утрошеног рада. Међутим, пошто се часови ефективног рада често не публикују, утврђује се као продуктивност ангажованог текућег односно живог рада (тј. по запосленом раднику).

Продуктивност рада има тенденцију раста. Током људске историје, она се повећавала углавном стихијно, све до данас. Нарочито, расла је са повећањем техничке опремљености рада.

Већа продуктивност рада значи да се јединица робе остварује са мањим утрошком текућег рада, што доводи у крајњем случају и до њеног остваривања са мањим утрошком укупног рада (текућег и опредмећеног). То јест, значи да се друштвено-потребно радно време за производњу појединих роба смањује. И супротно, значи да се по јединици утрошеног живог рада остварује већа количина производа.

Са повећањем продуктивности рада иде и повећање друштвене производње, тј. домаћег бруто производа, по становнику ($ДБП / С$).

Већа производна могућност значи и већу могућност потрошње. Као најважнији показатељи могућности потрошње могу се навести: национални

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава I: Увод у макроекономију

доходак по становнику (НД / С) и нето зарада по раднику (З / Р). Први показује могућност сва три облика потрошње чији оквир одређује износ оствареног дохотка: личне, друштвене и инвестиционе. Други, пак, показује само могућност личне потрошње.

(в) Основни показатељи економске уравнотежености јесу: стопа инфлације, стопа незапослености, однос извоза и увоза (У / И) и однос буџетских прихода и буџетских расхода (БП / БР).

Стопа инфлације до 5% годишње указује на паритет робних цена, што је одлика сразмерне расподеле друштвеног фонда рада. Висока стопа инфлације значи супротно. Она је и манифестација економске нестабилности и економске неравнотеже.

Ниска стопа незапослености знак је привредне стабилности и равнотеже у њеној динамици. У време рецесије или кризе стопа незапослености је висока. А линија привредног раста, испод је линије његовог тренда.

Велики дефицит у трговинском билансу, и у буџету – значајни су показатељи економске неравнотеже. По њиховом присуству у дужем периоду оцењује се да је друштвена производња у лошем стању.

(г) Као показатељ укључености једне земље у међународну поделу рада користи се однос њеног извоза и домаћег бруто производа (И / ДБП). Реч је овде о томе који део ДБП једна земља остварује путем извоза. Производња која није укључена у међународну поделу рада, односно која у томе знатно заостаје – сматра се мање развијеном.

(д) Показатељи задужености једне земље јесу, пре свега: однос дуга и домаћег бруто производа (Д / ДБП), као и однос дуга и броја становника (Д / С). Може се говорити о екстерном и интерном дугу, те о екстерној и интерној задужености. Екстерни дуг је негативни салдо потраживања и дуговања према иностранству. А интерни дуг, то је износ доспелих а ненаплаћених потраживања у земљи. Значајна екстерна и интерна задуженост одлика је лошег стања друштвене производње.

У многим од наведених показатеља садржане су величине у њиховом номиналном износу. Међутим, неопходно је те величине изразити у реалном износу. Деобом номиналних износа коефицијентом инфлације добијају се реални износи. Затим, да би се поједини показатељи у једној земљи могли упоређивати са истим у другим земљама, неопходно је величине изражене вредносно (новчано) прерачунати у јединице светског новца (€, \$).

(2) О ефикасности друштвене производње може се говорити – у квантитативном и у квалитативном смислу.

(а) У квантитативном смислу, степен ефикасности друштвене производње сагледава се помоћу две групе показатеља.

Прву групу чине показатељи динамике улагања елемената производње. То су, пре свега: стопа раста броја запослених и стопа повећања предуј-

мљеног капитала. Утврђују се у односу на стање у претходном периоду. Ако су ове стопе веће, биће већи и остварени учинак производње.

Раст броја запослених радника и фонда њиховог радног времена није само један од услова повећања друштвене производње. Висока запосленост је и један од друштвених циљева. Стопа раста броја запослених радника посебно је важна у случају високе незапослености.

Однос између капитала и производње јесте константа. Према томе, дугорочно, стопа раста предујмљеног капитала у једној земљи указује на меру повећања друштвене производње.

Другу групу показатеља сачињавају показатељи динамике или раста производних учинака. Наводимо овде стопе раста: домаћег бруто производа, извоза и националног дохотка. Реч је о стопама раста ових величина у посматраном периоду (години) у односу на претходни период.

О стопи раста домаћег бруто производа, односно о стопи привредног раста, биће више речи касније (у оквиру посебног поглавља). Она је релативни показатељ квантитативног развоја производних снага. Мора обезбеђивати земљи одговарајући развој.

Извоз је израз вредности реализације друштвене производње на иностраном тржишту. Он чини део укупне вредности њене реализације. Стопа раста извоза мора бити бар једнака стопи раста домаћег бруто производа. Ако је учешће производње једне земље у међународној подели рада неразвијено, и ако је та земља презадужена према иностранству – ова стопа у дужем року мора бити значајно већа.

Национални доходак требало би да расте у истој мери као и домаћи бруто производ. Стопа његовог пораста јесте такође показатељ ефикасности друштвене производње у квантитативном смислу. Значајан је због тога што је национални доходак учинак који одређује могућности потрошње.

Ефикасност друштвене производње у квантитативном смислу јесте претпоставка њене ефикасности у квалитативном смислу.

(б) У квалитативном смислу, основни показатељи ефикасности друштвене производње су: стопа бруто добитка (тј. профитна стопа) и стопа раста продуктивности рада. Само позитиван финансијски резултат и повећање продуктивности рада омогућавају повећање степена развијености.

Добитак је основни мотив робних произвођача (тј. предузећа) и основа развоја. За његово максимирање треба да буду подједнако заинтересовани власници капитала, радници, као и држава. Ако је профитна стопа већа, он се остварује у већој мери. Негативни финансијски резултат (губитак) јесте неуспех производње; он значи смањење предујмљеног капитала.

Стопа раста продуктивности рада одређује меру друштвено-економског развоја. Она мора бити бар једнака стопи раста продуктивности рада у светској привреди, како земља не би заостајала у развоју. У једној економ-

---

ски неразвијеној земљи, ако ова жели да заузме више место на лествици земља по степену развијености, поменута стопа мора бити значајно већа.

5. Макроекономски циљеви

Тежње у области друштвене производње које се остварују организовано у дужем року називамо макроекономским циљевима. Дефинишу се и као пожељна стања макроекономије. „Макроекономски циљеви (Objectives of macroeconomics), најкраће речено, су пожељна стања макроекономског система.“⁸⁾ Они се у стварности утврђују у програмима политичких снага.⁹⁾

Као основни или најважнији циљеви макроекономије истичу се:

- висока запосленост (1),
- равнотежа платног биланса и буџета (2),
- стабилност цена (3),
- привредни раст (4),
- бржи привредни раст економски најмање развијених општина (5) и
- повећање ефикасности производње (6).

(1) Запосленост у привреди се оцењује на основу степена коришћења производних капацитета и стопе незапослености радне снаге. Висока запосленост је пожељно стање или објективна нужност макроекономије. С друге стране, значајна незапосленост је израз рецесије и кризе. Пуна запосленост (од 100%) се не може остварити из два разлога: због вишкова производних капацитета у предузећима и због тзв вољне незапослености радне снаге.

(2) Равнотежу платног биланса одликује једнакост прихода и расхода у односу са иностранством. Основу платног биланса чини трговински биланс, односно биланс извоза и увоза роба. Свака земља мора уједначавати свој увоз са извозом – и то, не само са свим земљама у целини, него и са сваком земљом појединачно.

Равнотежа буџета јесте једнакост буџетских прихода и буџетских расхода. Не може се дугорочно трошити више за друштвену потрошњу од оног што је за ову намену издвојено у процесу расподеле. Такође, овај облик потрошње не може бити предимензиониран. То јест, не може бити супститут производне и личне потрошње.

---

8) М. Секуловић, Д. Китановић и С. Цветановић: *Макроекономија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 65.

9) „Све британске владе од 1945. до данас (негде до 1975, примедба В. С.) постављале су себи четири темељна циља – постизање и одржавање пуне запослености, остваривање привредног раста, остваривање равнотеже или чак суфицита у међународној платној биланси, постизање стабилности цена. Но, готово у свакој години тог раздобља није био остварен барем један од та четири циља, а последњих година не остварује се ни један једини.“

Andrew Gamble – Paul Walton: *Капитализам у кризи*, Стварност, Загреб, 1986, стр. 14. (Књига је први пут изашла из штампе 1976. године.)

---

(3) Стабилност цена на тржишту значи да је између њих успостављен паритет. Она представља основу економије рада и повећања ефикасности производње. У случају инфлације робни произвођачи губе интерес за економију рада, што резултира у стагнацији и опадању њихове производње.

(4) Привредни раст се огледа у расту домаћег производа и домаћег бруто производа. Он омогућава потрошњу додајног становништва (у случају када је наталитет већи од морталитета). Такође, омогућава већу потрошњу по становнику у једној земљи.

(5) Неједнаку економску развијеност појединих подручја у једној земљи одликује појава бројних друштвених проблема који воде дезинтеграцији. Интереси развијених и неразвијених се приближавају путем смањења разлике у економској развијености. Смањивање ове разлике врши се на основу економске помоћи и инвестиција које најмање развијеним општинама обезбеђују привредни раст по вишој стопи од оне у привреди.

(6) Повећање ефикасности друштвене производње, тј. повећање продуктивности рада, омогућава развој новог друштва (које одликују: већа потрошња и већи степен задовољавања потреба, краће радно време, бољи услови рада, већи друштвени стандард и др.). Због тога је то крајњи циљ макроекономије, из кога произилазе претходно наведени.

Између приказаних циљева нема противуречности. Међутим, они су тешко остварљиви. С једне стране, због нагомиланих проблема у прошлости који се не могу решити брзо и лако. Док, с друге стране, због унутрашњих политичких околности и проблема, као и неадекватних метода њиховог остваривања. Затим, томе често доприносе и разни економски и други поремећаји на глобалном нивоу.

Управо због тога што се приказани циљеви скоро никад у потпуности не остварују, у пракси се утврђују стандарди њиховог остваривања. Реч је овде о мерама или оквирима одступања, за које се извршне власти обавезују да ће их достигати и одржавати краткорочно, у току године.

РЕЗИМЕ

1. Макроекономија изучава основне законитости и карактеристике друштвене производње и друштвено-економског развоја. Друштвена производња резултира у домаћем бруто производу. Док, друштвено-економски развој резултира у развоју производних снага и производних односа, тј. у трансформацији друштва у једној земљи у ново и развијеније друштво које доноси бољи живот за све.

2. Основни субјекти макроекономије су: држава, привредна удружења или коморе и синдикати. Управо они у највећој мери утичу на привредни живот и друштвено-економски развој у једној земљи. Држава утврђује привредни систем, доноси програм или пројекцију производње и друштвено-економског развоја и спроводи одговарајућу економску политику. Привредна удружења штите интересе послодаваца и доприносе организацији и већој ефикасности пословања. При томе, она усклађују ове интересе са општим друштвеним интересима, као и са интересима радника. Синдикати заступају и штите интересе радника. Пре свега, они врше колективно уговарање зарада радника и других општих услова рада и запошљавања. Исто тако, оцењују и износе примедбе – на пројекције привредног и друштвеног развоја, на поједине привредне законе, као и на многе мере економске политике (нарочито, ако су у супротности са интересима и положајем радника).

Друштвеној производњи постављају се многи захтеви и стандарди мимо државе, удружења привредника и синдиката. То су пре свега захтеви и стандарди: организација потрошача, организација за заштиту природе, организација или конференција великих градова, као и иностраних субјеката. Носиоце ових захтева назвали смо осталим субјектима макроекономије.

3. Друштвена производња заснива се на одређеним средствима и условима, које називамо макроекономским ресурсима. Реч је углавном о следећим ресурсима: становништву, природном богатству, друштвеном богатству, друштвено-економском уређењу, степену развоја производних снага и тржишту. Ове ресурсе једна земља мора да чува и користи за остваривање и увећање сопственог учинка или резултата репродукције. При томе, намеће се потреба њиховог рационалног коришћења, тако да јој обезбеђују трајни и одрживи привредни и друштвени развој.

4. Резултати друштвене производње јављају се у натуралном и новчаном облику. У натуралном облику разликујемо домаћи производ, као скуп врста и количина роба произведених у току године. А у вредносном облику, утврђујемо: домаћи бруто производ, домаћи нето производ и национални доходак. Ови резултати или учинци чине основу задовољавања свих врста

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава I: Увод у макроекономију

текућих и развојних потреба – производних, личних и друштвених. Наведени резултати у новчаном облику јављају се и евидентирају у номиналном износу. Њихов реални износ се израчунава накнадно.

5. Поред резултата друштвене производње, утврђују се и макроекономски циљеви. Њихово остваривање води стабилности, равнотежи и развоју. Међу њима, најчешће се наводе: висока запосленост, равнотежа платног биланса и буџета, стабилност цена, привредни раст, бржи развој најмање развијених подручја (пре свега општина), као и повећање продуктивности рада као најважније основе развоја.

6. Свака земља тежи повећању степена своје развијености. Она има своје место на лествици земаља према њиховој друштвено-економској развијености, које настоји да задржи или промени. Своју економску развијеност сагледава помоћу више показатеља, које смо сврстали у пет група. То су показатељи: капиталне опремљености рада, производних могућности и могућности потрошње, економске уравнотежености, укључености производње у међународну поделу рада, као и задужености.

7. Развијеност земље се може задржати или повећати на основу ефикасности друштвене производње, коју можемо сагледавати и оцењивати у квантитативном и у квалитативном смислу. Ефикасност производње у квантитативном смислу утврђује се на основу динамике улагања елемената производње, као и динамике раста производних учинака. А у квалитативном смислу, утврђује се на основу стопе добитка и стопе повећања продуктивности рада, имајући у виду и ефикасност производње у другим земљама.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Макроекономија; 2. Макроекономски субјекти; 3. Држава; 4. Привредне коморе; 5. Синдикати; 6. Макроекономски ресурси; 7. Становништво; 8. Природно богатство; 9. Друштвено богатство; 10. Друштвено-економско уређење; 11. Степен развоја производних снага; 12. Тржиште (као макроекономски ресурс); 13. Учинци макроекономије; 14. Домаћи производ; 15. Домаћи бруто производ; 16. Домаћи нето производ; 17. Национални доходак; 18. Макроекономски циљеви (једне земље).

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Шта је предмет изучавања макроекономије?
2. Који су основни субјекти макроекономије, и у чему се огледа њихова улога у једној земљи?

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава I: Увод у макроекономију

---

3. Који су то остали субјекти макроекономије?
  4. Која је основна улога становништва у макроекономији?
  5. Како природни прираштај становништва утиче на динамику и ефикасност производње у једној земљи?
  6. Како на динамику и ефикасност друштвене производње могу да утичу промене у структури становништва, пре свега – старосне, националне и верске структуре?
  7. Како на динамику и ефикасност производње утичу миграциона кретања становништва?
  8. Који су основни елементи природног богатства?
  9. Које су најизраженије негативне појаве у коришћењу природног богатства; те, како у основи треба експлоатисати минерално, а како биолошко природно богатство?
  10. Какав глобални значај и улогу има природно богатство као макроекономски ресурс данас?
  11. Који би били основни елементи друштвеног богатства?
  12. Који од ових елемената има посебан значај?
  13. Како на производњу у једној земљи може утицати њено друштвено-економско уређење?
  14. Како на производњу у једној земљи утиче степен развоја производних снага у изразу продуктивности рада?
  15. Зашто је тржиште једне земље један од основних макроекономских ресурса?
  16. Која су два основна појавна облика учинка друштвене производње односно макроекономије?
  17. Како се утврђује домаћи бруто производ у номиналном, а како у реалном износу?
  18. Зашто се утврђује и нето домаћи производ?
  19. Ко ствара национални доходак, и која је његова намена?
  20. Шта је реализовани, а шта расположиви национални доходак?
  21. Шта је укупни бруто производ, и у каквом је односу са домаћим бруто производом?
  22. Које групе показатеља указују на стање и развијеност друштвене производње у једној земљи?
  23. Како можемо утврдити капиталну опремљеност рада?
  24. Наведи основне показатеље производне могућности и могућности потрошње у једној земљи!
  25. Шта указује на уравнотеженост макроекономије?
  26. Како можемо утврдити учешће једне земље у међународној подели рада?
  27. Који су то основни показатељи задужености једне земље?
-
-

28. Помоћу којих показатеља можемо утврдити ефикасност производње у квантитативном смислу? Наведи показатеље динамике улагања елемената производње, као и показатеље динамике раста производних учинака!

29. Који су то основни показатељи ефикасности друштвене производње у квалитативном смислу?

30. Наведи најчешће циљеве друштвене производње?

31. Зашто се макроекономски циљеви тешко остварују у стварности појединих земаља?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Вредност агрегатне ефективне тражње на тржишту једне земље износи 20.000. При томе, извоз је 5.000, а увоз 7.000. Израчунај износ домаћег бруто производа!

2. Износ домаћег бруто производа је 1.200, домаћег нето производа 900 и амортизације 200. Израчунај износ пренете вредности и износ реализоване новостворене вредности или националног дохотка!

3. Домаћи бруто производ је 10.000, а пренета вредност 4.000. Израчунај домаћи нето производ ако је износ амортизације 1.000!

4. Домаћи бруто производ је 10.000, увоз 1.000 и извоз 1.500. Израчунај износ укупног друштвеног бруто производа!

Глава II

ПРОИЗВОДЊА И ЗАПОСЛЕНОСТ

1. Производња

1. 1. Привредна структура

Под привредном структуром подразумевамо структуру остварене производње, тј. домаћег производа и домаћег бруто производа – по врстама производа, делатностима, гранама и привредним областима. Неопходно је да она буде у функцији ефикасног задовољавања потреба у једној земљи. Такође, и у функцији остваривања основних макроекономских циљева, а посебно високе запослености и развоја.

(1) Привредна структура се не остварује само под утицајем тржишта, стихијно. Него и организовано, под утицајем мера и активности државе. Рецимо, држава саставља биланс производње и потрошње основних врста производа (електричне енергије, нафте, гаса, пшенице, кукуруза, шећера и других). И, у вези с тим, конципира политику њихове производње, те увоза и извоза. Затим, када постоји висока незапосленост радне снаге, она потенцира развој радно-интензивних делатности. Док, ако је запосленост задовољавајућа, помаже бржи развој капитално-интензивних делатности и повећање продуктивности рада (јер је управо то основа бржег развоја).

У највећој мери, држава утиче на привредну структуру посредно, путем цена.¹⁰ Оптерећење цена резултира у мањој тражњи и производњи појединих производа. А растерећење цена, као и различите врсте селективне помоћи произвођачима (у облику дотација, компензација, регреса, премија и слично), резултирају у супротном.

(2) Тржиште утиче на привредну структуру тако што пружа произвођачима одговоре на следећа основна питања: шта (а), колико (б), за кога (в) и како производити (г)?

(а) Одговор на прво питање данас – шта производити – је, чини се, најважнији. Профитабилност појединих роба је основни показатељ према

---

10) „Никада није постојао стопроцентно аутоматски систем предузетништва. Чак и у нашем капиталистичком систему, држави припада важна улога при модификовању деловања система цена.“

Paul A. Samuelson: *Економија*, Савремена администрација, Београд, 1969., стр. 20.

коме се произвођачи опредељују шта ће производити. Тежиће да производе оне робе са којима ће остварити што већи профит. Али, та профитабилност није статична и увек јасна. Недефинисани различити привремени услови привређивања могу доводити до пословне дезорјенатације. На пример, натпросечна пореска оптерећења, као и неограничен увоз и дампинг цене увезене робе, могу стварати привид непрофитабилности извесних производа.

Наравно, на то шта ће се производити утичу и расположиви ресурси. Са аспекта појединачног субјекта, ако је он нашао купца и уговорио продају која ће му донети одговарајући профит – и није потребно да располаже производним ресурсима у довољној мери. Јер, он може изнајмити вишкове производних ресурса других субјеката, односно може уговорити да производњу остваре и испоруче купцу други субјекти.

(б) Кретање залиха – најпре у трговини, а затим и у области производње – упућује произвођаче на то колико ће производити. То јест, упућује их на прилагођавање интензитета производње, у изразу њене стопе раста. Увећане залихе намећу потребу смањивања интензитета производње, а умањене залихе потребу његовог повећања.

Приликом ангажовања производних ресурса, најчешће се инсталирају већи капацитети од потребних. Управо то, онемогућава потпуно (100%) коришћење инсталираних капацитета. Али, са друге стране, омогућава подешавање интензитета производње ради успостављања пожељних односно равнотежних стања на тржишту.

(в) Треће питање – за кога производити – у вези је са првим, и многи га сматрају најтежим. Још је К. Маркс у *Капиталу* (у 19. веку) указивао на противуречност између индивидуалног и друштвеног карактера рада у робној производњи. Произвођач самостално доноси одлуку о томе шта ће, колико и како производити. Али производе не троши сам, него их износи на тржиште где му оно валоризује рад који је утрошен и у њима садржан. Тржиште му може апсорбовати само део производње. Такође, и ако му апсорбује целокупну производњу, може је апсорбовати по нижим или вишим ценама. Све то одређује његов економски положај, али уз значајну неизвесност јер производи за непознатог купца.

Данас се тржиште стабилизује, а предузећа повезују уговорима на дужи рок (6 и више месеца). Са производњом се често почиње пошто је уговорена њена продаја. Као пример се углавном наводи продаја и производња аутомобила. Када је уговорена продаја једног модела у одговарајућој количини за производњу, приступа се брзој промени и прилагођавању алата на производним тракама и остваривању производње за познатог купца. Залихе се у овом случају не гомилају.

(г) Питање – како производити – има више одговора. Може се производити индивидуално или заједнички у производној кооперацији. Индиви-

дуална или самостална производња може се остваривати у оквиру одређене делатности, као и у систему делатности које чине репродукциону целину (комбинат) или, пак, конгломерат. Постоје и различити облици производње према њеном обиму: појединачна, серијска и масовна. На произвођачу је да се определи за неки од ових облика. Затим, има више алтернатива у вези са средствима за рад и технологијом. Производња се може остваривати са стандардном технологијом и средствима за рад, али и са делимично застарелом или најновијом технологијом. Чак и темпо модернизације производње указује на различите облике њеног остваривања. На пример, високе стопе амортизације одликују производњу која се брзо модернизује.

Тржиште овде указује произвођачу на различита стања и тенденције у области производње. Полазећи од тога, он врши сопствени избор. Тако, што се опредељује за одређену организацију производње и за одређене промене (које дефинише у облику пословних циљева).

(3) Анализом производне структуре у вредносном изразу (као структуре домаћег бруто производа по делатностима, гранама и областима) уочавају се производне тенденције као и многи показатељи квалитета производње у једној земљи. Односно, уочавају се промене ове структуре. У економској теорији истичу се следеће тенденције. Прво, тенденција повећања релативног учешћа (и значаја) услуга и знања, због високог степена задовољавања потреба за материјалним добрима. Друго, тенденција повећања релативног учешћа (и значаја) делова производа, због развоја производне кооперације и специјализације. И треће, приближавање производне структуре мање развијених земаља производној структури развијенијих земаља.

1. 2. Појам, детерминанте и значај привредног раста

(1) Привредни раст јесте раст друштвене производње. Поистовећује се са растом домаћег производа и домаћег бруто производа. Повећање домаћег бруто производа заснива се на повећању физичког обима производње. Међутим, раст обима друштвене производње није могуће утврдити једном јединицом мере. Зато се у економској анализи полази од претпоставке да је раст физичког обима производње у једној земљи (тј. раст домаћег производа) једнак расту реалног износа њеног домаћег бруто производа.

У стварности се домаћи бруто производ евидентира и исказује у номиналном износу (на бази остварене реализације по текућим ценама). Његов реални износ добијамо као количник номиналног износа и коефицијента инфлације. А овај коефицијент – пораста општег нивоа цена – израчунавамо према обрасцу: $(\text{стопа пораста општег нивоа цена, инфлација} + 100) / 100$.

За протекли период, привредни раст у изразу пораста номиналног износа домаћег бруто производа (Δ ДБП) утврђујемо као разлику већ остваре-

них номиналних износа ДБП у два узастопна периода односно године. На пример, привредни раст у 2009. години – као разлику остварених износа ДБП у 2009. и 2008. години: $\Delta \text{ДБП}_{2009} = \text{ДБП}_{2009} - \text{ДБП}_{2008}$. Ефикасност привреде у вези са оствареним привредним растом може се утврдити на основу продуктивности ангажованих производних ресурса.

(2) Основне детерминанте привредног раста су ангажовани производни ресурси, као и ефикасност њиховог коришћења. Повећање производње захтева улагање додајних ресурса, пре свега капитала и рада. Обезбеђивање ових ресурса данас углавном не представља проблем. Са једне стране, постоји извештан вишак капитала (имовине у облику новца и привредних добара) који чека и тражи могућности за ангажовање. Док, са друге, постоји значајна незапосленост радника која има тенденцију повећања. Проблем су заправо реализација остварене производње и остваривање бар минимума ефикасности (тј. продуктивности) ангажованих ресурса. Превазилажењу тог проблема, данас, треба да доприноси држава. Тако, што ће програмирати привредни раст и обезбеђивати услове за његово остваривање.

(3) Привредни раст је објективна нужност. Он има вишеструки значај. Зато се истиче као један од основних макроекономских циљева, и то уопште (у свим земљама).

(а) Повећање производње заснива се на инвестицијама и повећању производних фондова. Значи, заснива се на повећању друштвеног богатства. Оно, опет, није могуће без сталног раста производње. Између њих, може се рећи, постоји потпуна међузависност.

Јачање земље у овом, економском, погледу (у смислу повећања материјалне основе рада и производних могућности) доприноси очувању и јачању њених политичких односа у свету.

(б) Затим, повећање производње омогућава већи друштвени стандард људи. Домаћи бруто производ јесте оквир или основица различитих издвајања за друштвену потрошњу. Ако је процентуално учешће средстава за друштвену потрошњу у оствареном износу поменутог учинка дато, онда се већа сума ових средстава може добити само повећањем производње. Значај повећања домаћег бруто производа (привредног раста) потенцира следеће. Најпре, слаба еластичност ове потрошње наниже (према кретању средстава која се издвајају из његовог оствареног износа). Такође, тенденција њеног извесног повећања, посебно због јавног задуживања.

(в) Привредни раст резултира и у решавању основних проблема незапослености радне снаге. Реч је овде углавном о два проблема. Прво, о утицају незапослености на повећање јавне потрошње, путем повећања потребе материјалне помоћи незапосленим радницима. И друго, о њеном утицају на појаве социјалног незадовољства и немира. Смањивањем незапослености радне снаге – са привредним растом – ови проблеми се превазилазе.

(г) Најзад, привредни раст је неопходан због повећања личне потрошње и животног стандарда људи. Ако се производња повећава у мери пораста становништва, онда потрошња по становнику стагнира. У том случају нема развоја. Развој се огледа у повећању потрошње становништва, односно у повећању животног стандарда људи. То може омогућити само привредни раст који се заснива на бржем повећању капитала него ли броја запослених. То јест, који доводи до повећања капиталне опремљености и продуктивности ангажованог и утрошеног рада.

1. 3. Пројекција (стопе) привредног раста

(1) Привредни раст се не пројектује у новчаном износу. Пројектује се у релативном износу, тако што се утврђује стопа привредног раста у наредном периоду (години) као циљна величина. Реч је овде о величини која се реално очекује, односно којој ће се težити и која ће се остваривати у оквиру потреба и могућности земље. Утврђивање ове стопе може се вршити на два начина: синтетички и аналитички.

(а) Синтетичку пројекцију стопе привредног раста имамо када се она утврђује у целини (без сагледавања њених чинилаца). У овом случају се полази углавном од потреба у вези потрошње, као и могућности задовољавања тих потреба. Пре свега, то су потребе у вези јавне потрошње. На пример, потреба за повећањем јавне потрошње у наредној години за 3%, захтева стопу привредног раста у том износу (под претпоставком да се не мења учешће суме издатака за ову потрошњу у износу ДБП).

Затим, то су и потребе у вези запослености и личне потрошње. Значајна незапосленост радника намеће потребу њеног смањивања путем повећања производње и износа ДБП. Већа производња захтева не само повећање капитала, него и броја запослених радника. Већи износ ДБП, са своје стране, омогућава већу масу зарада радника, као и већу личну потрошњу.

Између стопе привредног раста, са једне стране, и стопе повећања броја запослених радника, као и стопе повећања личне потрошње, са друге стране – најчешће не постоји једнакост. И то, због повећања продуктивности рада (које значи извесно смањење потребе за радницима, али и могућност извесног повећања зарада запослених). Такође, због утицаја капиталне опремљености у делатностима где се улаже додајни капитал. На пример, претежно инвестирање у области капитално интензивних делатности неће обезбедити једнакост ових стопа, стопа повећања броја запослених радника биће мања. Супротно имамо у случају претежног инвестирања у области радно интензивних привредних делатности.

Међутим, уопште, већа стопа привредног раста резултира у већој стопи повећања – броја запослених радника, као и личне потрошње.

Најчешће, код синтетичке пројекције стопе привредног раста не води се, или се не води експлицитно, рачуна о друштвено-економском развоју.

Стопа привредног раста (%ДБП) пројектује се аналитички када се пројектују њени основни чиниоци или саставни елементи. Реч је о следећим чиниоцима: стопи раста ангажоване и утрошене радне снаге у привреди (%Р) и стопи повећања продуктивности рада (%ПР).¹¹⁾ Условљена овим чиниоцима, стопа привредног раста израчунава се према обрасцу:¹²⁾

$$\%ДБП = (\%Р + \%ПР + \frac{\%Р \times \%ПР}{100}) \times \text{кИ}.$$

Коефицијент инфлације (кИ) служи у обрасцу да би се израчуната стопа раста ДБП у реалном износу прерачунала у стопу раста овог учинка у његовом номиналном износу.

Приликом овакве (аналитичке или факторске) пројекције стопе привредног раста не полази се само од потреба у вези потрошње и запослености. Полази се и од потребе друштвено-економског развоја. А овај развој, зависива се пре свега на расту продуктивности рада.

Пројекција стопе раста ангажоване и утрошене радне снаге врши се у складу са потребом остваривања високе запослености и обезбеђивања дохотка по основу рада што већем броју радника. У случају веће незапослености, ова стопа је виша од стопе природног прираштаја радно способног становништва. Њен износ зависи углавном од могућности привредног раста, тј. могућности ширења тржишта и обезбеђивања неопходних нето инвестиција. Док, у случају високе запослености, она је једнака стопи природног прираштаја радно способног становништва – да би се оваква запосленост очувала. Јер, ако би била виша, и ако су могућности промене социјалне структуре становништва у земљи исцрпљене, као и могућности промене привредне структуре – додајну радну снагу требало би тражити у иностранству.

Висина стопе раста продуктивности рада указује на квалитет и облик

---

11) „Анализа карактеристика привредног развоја обично се темељи на два фактора, и то: а) на порасту продуктивности рада, и б) на повећању количине живог рада. Из односа ових двају фактора у структури стопе привредног развоја изводи се један од основних критерија за вредновање већег или мањег ступња интензивности односно екстензивности привредног развоја. Суптилнија анализа квалитете привредног развоја узима у обзир допринос сваког од производних фактора одређеној стопи привредног раста.“ (Види, Конзорцијум економских института за макро пројект „Привредни систем СФРЈ“: *Привредни систем СФР Југославије – сводни прикази истраживања*, Информатор, Загреб, 1978, стр. 252.)

12) Види, на пример, Драгомир Војнић: *Инвестиције и друштвена репродукција*, Информатор, Загреб, 1977, стр. 45. Такође, Никола Чобелић: *Привреда Југославије – раст, структура и функционисање*, Савремена администрација и ИЕИ, Београд, 1972, стр. 110.

привредног раста и друштвено-економског развоја.

Код аналитичке пројекције привредног раста, уместо стопа раста наведених основних детерминанти (рада и његове продуктивности), могу се користити – коефицијенти раста ових детерминанти. У том случају, коефицијент раста домаћег бруто производа у номиналном износу (кДБП) израчунава се према следећем обрасцу:

$$\text{кДБП} = (\text{кР} \times \text{кПР}) \times \text{кИ}.$$

Где су: кР – коефицијент раста утрошене радне снаге, тј. броја запослених радника; кПР – коефицијент повећања продуктивности рада; кИ – коефицијент инфлације, тј. раста општег нивоа цена.

(б) Након утврђивања стопе и износа привредног раста антиципативно тј. унапред – као што смо приказали, синтетички или аналитички – сагледава се износ потребних нето инвестиција ($\Delta\text{К}$, И). И то, према обрасцу:

$$\Delta\text{К}, \text{И} = \Delta\text{ДБП} / \text{гПК}.$$

Овде је, у овом обрасцу, пораст домаћег бруто производа ($\Delta\text{ДБП}$) једнак умношку или производу износа домаћег бруто производа у базној години (ДБП) и пројектоване стопе привредног раста ($\%\text{ДБП}$) у наредној години ($\Delta\text{ДБП} = \text{ДБП} \times \%\text{ДБП} / 100$).

Износ граничне продуктивности капитала у друштвеној производњи (гПК) у односу са износом његове укупне или просечне продуктивности, указује на фазу привредног циклуса. И у вези с тим, на интензитет тешкоћа остваривања пројектованог привредног раста.

(2) У економској теорији говори се најчешће о следећим облицима привредног раста: минималном и уравнотеженом, као и екстензивном и интензивном. Задњих година, нарочито од почетка 21. века, говори се и о одрживом привредном расту. Приказујемо, даље, њихове основне одлике.

Минимални привредни раст обезбеђује исти, непромењени, износ потрошње по становнику. То значи да је стопа привредног раста једнака стопи природног прираштаја радно способног становништва. У овом случају нема ни повећања ни снижавања стопе запослености радне снаге. Такође, нема повећања продуктивности рада; она стагнира.

У стварности, привредни раст може бити и нижи. Такав, нижи, раст резултира у повећању стопе незапослености радне снаге. Односно, резултира у смањивању потрошње по становнику.

Уравнотежени или равнотежни привредни раст обезбеђује једној држави задржавање места које већ има на лествици земаља према њиховој друштвено-економској развијености. Са једне стране, стопа овог привредног

раста базира се на стопи природног прираштаја радно способног становништва. Или, на нешто већој стопи, ако постоји извесна незапосленост радне снаге. Са друге стране, она се базира на стопи повећања продуктивности рада у светској привреди. У случају оваквог привредног раста долази до повећања потрошње по становнику.

Екстензивни привредни раст је, укратко, раст са којим једна земља заостаје у развоју за другим земљама. По динамици, то је успорени или спори раст. Заснива се пре свега на инвестицијама у области радно интензивних делатности. Стопа незапослености радне снаге је значајна. Стопа пораста ангазоване и утрошене радне снаге у привреди може бити и виша од стопе природног прираштаја радно способног становништва. Међутим, општа стопа повећања продуктивности рада у привреди земље нижа је од износа који се остварује у светској привреди. И управо то, нижа стопа повећања продуктивности рада, узрок је заостајања у развоју.

Интензивни привредни раст одликује супротно. Пре свега, продуктивност рада у земљи повећава се брже, у већој мери, него ли у светској привреди. То је убрзани раст, који се заснива претежно на инвестицијама у области капитално интензивних делатности. У привреди углавном постоји висока запосленост радне снаге. Стопа повећања ангазоване и утрошене радне снаге у привреди једнака је стопи природног прираштаја радно способног становништва. Може бити и већа, али у том случају имамо мање-више – имиграцију радне снаге, као и њено додајно обезбеђивање путем промене социјално-економске структуре становништва и промене привредне структуре. Овакав, интензивни, привредни раст омогућава једној земљи напредовање на глобалном нивоу, тј. заузимање вишег места на лествици земаља према њиховој друштвено-економској развијености.

Одрживи привредни раст заснива се на превазилажењу многих негативних друштвено-економских појава. То су појаве које доводе у питање даљи опстанак и развој. Међу њима, посебно се истичу: висока стопа природног прираштаја становништва; деформације у области потрошње; деградације и нарушавање равнотеже природне средине; расипништво у коришћењу и смањивање расположивих природних ресурса; као и рушење традиционалних и наметање нових друштвених система вредности.

Висока стопа природног прираштаја становништва, пре свега у економски неразвијеним земљама, доводи у питање остваривање одговарајућег привредног раста и развоја уопште. Она води пренасељености, акумулацији сиромаштва, заостравању супротности између сиромашних и богатих, као и повећању политичке нестабилности и сукоба. То намеће потребу програмирања и остваривања пораста становништва као дугорочно и трајно одрживе величине, из чега произилази и таква стопа природног прираштаја радно способног становништва.

Од деформација у области потрошње истичемо: ненаменско коришћење производа (као средства друштвеног статуса и престижа); непотпуно коришћење производа (услед набавке у већим количинама од стварних потреба); нерационално коришћење производа (које се испољава у њиховој превременој замени у потрошњи под утицајем рекламе и пропаганде); као и потрошњу изнад платежних могућности. Ове деформације не могу дугорочно бити у функцији привредног раста. Оне углавном доводе до неизвесности и нестабилности у његовом остваривању, па се морају отклањати.

Загађивање природне средине (земљишта, воде и ваздуха) и нарушавање природне равнотеже (устаљених односа температурних разлика, односа у области биљног и животињског света и слично) резултирају у погоршавању природних услова производње. Јавља се потреба заустављања даље деградације природне средине, путем утврђивања нових и строжијих стандарда у области производње и потрошње. Затим, и потреба обезбеђивања значајног износа средстава за санацију већ учињене штете, односно за унапређење природне средине (за пошумљавање голети, за уређење депонија и рециклажу отпада, за чишћење загађених простора итд.). До ових средстава може се доћи утврђивањем тзв. екстерних трошкова (накнада за поједине врсте еколошких штета) и увођењем еколошке ренте. Али, све то поскупљује производњу и умањује досадашњу акумулациону способност привреде.

Исти ефекат – погоршавање природних услова производње – имају: расипништво у коришћењу природних ресурса и смањивање њихове расположиве количине. Ови ресурси представљају значајну основу повећања производње и потрошње. Али, не само за садашње генерације, него и оне будуће. Утврђивањем екстерних трошкова и увођењем еколошке ренте, као и спречавањем трајне ненаменске употребе појединих ресурса (нпр. пољопривредног земљишта), поменуте негативне појаве могу се ефикасно сузбијати.

Као негативну појаву навели смо, на крају – рушење традиционалних и наметање нових друштвених система вредности. Имамо у виду овде пре свега наметање робног карактера многим неробним или делимично робним активностима. То у почетном периоду води ширењу тржишта и производње, али трајно повећава зависност потрошње од поремећаја на тржишту. Ове промене су неминовне. Међутим, не треба их вршити револуционарно, исто као и промену производних односа.

1. 4. Привредни циклуси

(1) Привредну активност прати појава низа осцилација или колебања. У једном периоду она почиње да стагнира и опада, да би у другом имала раст. У фази раста остварује се и премашује ниво који је имала на почетку пада. Привредни циклус чине две узастопне фазе у кретању привредне ак-

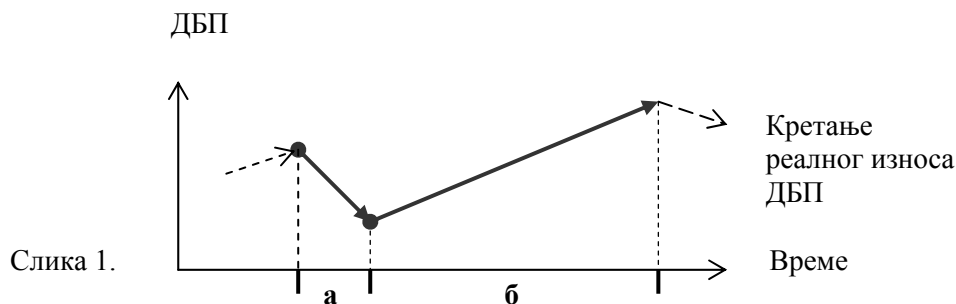
В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава II: Производња и запосленост

тивности – фаза опадања, са којом он почиње, и фаза раста, која траје до нове фазе опадања. Фаза опадања је краћа него ли фаза раста.¹³⁾ Овај циклус приказујемо овде и графички, на слици 1.

Дуж **а** на овој слици показује фазу опадања, а дуж **б** фазу раста привредне активности. У приказу претпостављамо да је привредни циклус сегмент кретања привредне активности у дужем року. Затим, да у том (дужем) року има тенденцију раста.

Конкретна фаза привредног циклуса сагледава се данас на основу кретања привредне активности у најмање два узастопна годишња квартала. Тако, уколико домаћи бруто производ опада дуже од шест месеца (у односу на исти период у протеклој години), говори се о привредној рецесији или кризи. (Рецесија је блажи, а криза тежи и израженији облик ове фазе привредног циклуса.) А ако расте, говори се о привредном расту.

Рецесија односно криза као облик опадања привредне активности има више одлика. Пре свега, овде истичемо следеће: увећане залихе роба, потешкоће у наплати потраживања, теже долажење до новца на тржишту зајмовног капитала, смањивање цена, пад профита и цена акција, смањивање производње и запослености, смањивање зарада запослених, повећање банкротстава, иновације и реорганизацију производње, као и умањену инвестициону активност привредних субјеката. С друге стране, скуп одлика раста привредне активности чине: повећање наруџбина и производње, нормализација и стабилизација залиха и цена роба, повећање запослености и зарада радника, повећање профита и цена акција, лакше долажење до новца на тр-

13) М. Бурда и Ч. Виплош истичу да је у већем броју земаља ОЕЦД током 1970 - 1994. године просечна рецесија трајала 4 - 5 квартала и била много краћа од просечне експанзије. (Остале вредности биле су: број завршених циклуса 2 - 3; максимална дужина циклуса 35 - 48 квартала; минимална дужина циклуса 6 - 29 квартала; те, растојање од врха до дна циклуса 2,1 - 3,4% вредности тренда ДБП.)

Види, М. Бурда и Ч. Виплош: *Макроекономија - европски уџбеник*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, стр. 331 - 334.

жишту зајмовног капитала, као и повећање инвестиционе активности привредних субјеката.

Привредни циклус најчешће се идентификује и назива према времену почетка или трајања његове прве фазе. Затим, и према месту њеног почетка. Облици привредних циклуса утврђују се пре свега: према узроцима (криза тражње, спекулативна криза, панична криза итд.), према интензитету (криза и рецесија), као и према обухватности (парцијална и општа привредна, појединачна и глобалана).

У робној производњи привредни циклуси јављају се од средине прве половине 19. века, када је она достигла значајан ниво развијености и када су се производне способности на бази машинске производње могле брзо повећавати. У оквиру либералног капитализма ове циклусе одликовала је слобода испољавања. Држава се углавном није уплетала у привредни живот. Дужина једног циклуса износила је 7 до 11 година.

Циклус који је почео 1929. године и захватио највећи број економски развијених земаља у свету, најавио је нову фазу у развоју капитализма – фазу државног капитализма. Држава је тада по први пут низом мера дала допринос оживљавању привредне активности и повећању запослености. Од тада до данас она утврђује основне макроекономске циљеве и предузимала одређене мере за њихово остваривање. Али, и поред тога, појава привредних циклуса се није изгубила.

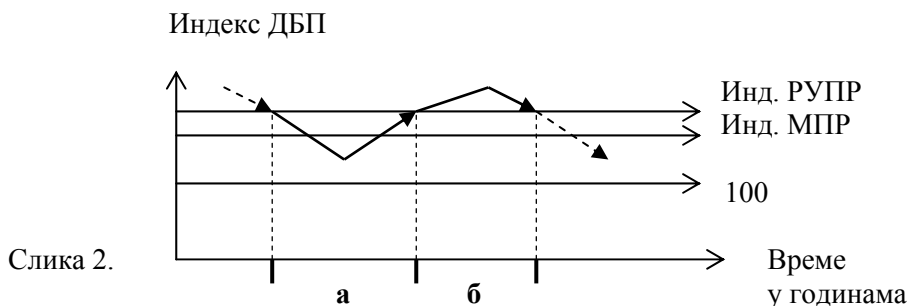
(2) У оквиру једног краткорочног циклуса, о коме је било речи до сада, опадање и раст привредне активности се међусобно изравнавају. Пошто се, по претпоставци, у фази раста достиже и премашује ниво привредне активности на почетку рецесије или кризе – то један привредни циклус (у целини, обе његове фазе) одликује изванредан раст домаћег бруто производа. Према томе, може се рећи да дугорочно привредна активност има тенденцију раста. Међутим, и у дугом року долази до појаве привредних циклуса.

У том (дужем) року, ове циклусе могуће је утврђивати путем сагледавања и упоређивања индекса раста – индекса стварног раста ДБП са индексима његовог нултог, минималног и развојно уједначеног раста у једној земљи. Један циклус чине две додирне врсте или фазе кретања домаћег бруто производа – фаза заостајања или инфериорног раста и фаза просперитета или супериорног раста. (Конкретну фазу чини поменута врста кретања у најмање две узастопне године – аналогно утврђивању фазе привредног циклуса у кратком року.)

У првој фази, индекс стварног раста ДБП једне земље мањи је од њеног развојно уједначеног привредног раста. Чак, може бити мањи и од индекса нултог раста, у ком случају се привреда налази у рецесији. У другој фази – фази просперитета – он је једнак или већи од индекса њеног развојно-уједначеног привредног раста.

Графикон једног овако одређеног привредног циклуса приказујемо упрошћено на слици 2.

Дуж **а** показује прву, а дуж **б** другу фазу привредног циклуса. Линија нултог раста ДБП (индекс 100) има облик праве линије паралелне са апсцисом. Међутим, линија минималног и линија развојно-уједначеног привредног раста једне земље у стварности су изломљене линије (при чему се прва налази испод друге).

1. 5. Узроци привредних циклуса

Тржишна привреда је циклична. Основни економски импулси – потребе људи, капитал, рад и продуктивност рада – не делују стално истим интензитетом. Затим, присутне су и разне појаве у процесу репродукције које је убрзавају или успоравају. Остваривање перманентног и задовољавајућег привредног раста захтева утврђивање узрока привредних циклуса, као и одговарајућих антицикличних мера економске политике.

Узроке привредних циклуса (нарочито опадања привредне активности), о којима ће овде бити речи, делимо у две основне групе. То јест, приказујемо их као екстерне (1) и интерне (2).

(1) Екстерни узроци су они који не потичу из привреде, привредног система и економске политике у једној земљи. То су пре свега следећи узроци. Прво, међународне санкције, блокаде, ратови и слично. Друго, епидемије, суше, поплаве и друге природне непогоде. Треће, психолошка очекивања (посебно панике) пословних људи и грађана. Четврто, губитак ино-тржишта, као и улазак на ино-тржиште. Пето, тешкоће у наплати потраживања у иностранству. Шесто, научна открића и њихова технолошка примена. Доводе неравномерно до ширења тржишта, што даје замах производњи. Продуктивност рада се може повећавати брже. Такође и профит, јер је реч о новим производима. И седмо, удари на цене из иностранства (повећање цена увозних роба, ревалвације валута у којима се рачунају цене на светском тр-

жишту и др.). Они доводе до инфлације у земљи увозници. Та инфлација може утицати на опадање привредне активности. На поменуте узроке се мање-више не може битно утицати, али се њихов утицај може ублажити.

(2) Интерни узроци имају посебан значај. На њих се углавном може утицати, тј. они се могу отклањати, што је важан услов остваривања перманентног привредног раста. Појединачни значај или интензитет утицаја им је различит. Из ове групе наводимо следеће узроке.

Прво, смањење профита робних произвођача услед промена у структури расподеле. Ако је стопа раста зарада већа од стопе раста продуктивности рада, те ако је стопа раста друштвене потрошње (издвајања за друштвену потрошњу) значајно већа од стопе привредног раста – профит и профитна стопа падају, а с њим може опадати и производња. Брже повећање зарада радника остварује се када је тражња за радном снагом висока (код високе запослености). Или, на основу политичког притиска радничке класе. Док, брже повећање друштвене потрошње имамо када се друштвена режија не држи под контролом (на основу одређеног стандарда).

Шта о опадању ефикасности производње као узроку кризе кажу К. Маркс и Џ. М. Кејнс? Приликом разматрања процеса акумулације у случају непромењене техничке и капиталне опремљености рада, К. Маркс је наводио следеће. Повећање обима производње врши се ради максимирања профита. Оно захтева акумулацију и сразмерни пораст капитала предујмљеног у средства за производњу и у радну снагу. Већа тражња за радном снагом подиже најамнине; оне се повећавају на рачун вишка вредности. Када значајно угрозе профит, тј. смање ефикасност предузећа, долази до опадања производње.¹⁴⁾ Џ. М. Кејнс привредни циклус види углавном као последицу цикличних промена у граничној ефикасности (продуктивности) капитала. Криза настаје због опадања граничне ефикасности капитала, тј. опадања профитне стопе. И то, након обилног инвестирања у претходном раздобљу.¹⁵⁾

Друго, структурне промене у производњи и друштву којим се обезбеђује додајна радна снага. Једна од детерминанти привредног раста је стопа повећања утрошене радне снаге. Та стопа може бити већа од стопе природног прираштаја становништва (односно, може бити већа од стопе повећања радно способног становништва). На пример, када се упошљава сеоско становништво које у пољопривреди није довољно запослено. Или, када се мења привредна структура у земљи путем развоја капитално интензивних на рачун радно интензивних делатности.

Треће, политику инфлације. Води се најчешће кад држава средства

---

14) Види, Карл Маркс: *Капитал I*, Просвета, Београд, 1977, стр. 549.

15) Види, John Maynard Keynes: *Опита теорија запослености, камате и новца*, ЦЕКАДЕ, Загреб, 1987, стр. 181. и 182.

за различите потребе прибавља путем примарне емисије (новца) без покрића, и кад појединим делатностима и предузећима повремено одобрава да повећавају цене у различитој мери (како би се уједначио њихов економски положај). Као што знамо, висока инфлација доводи до финансијских спекулација, стагнације и опадања привредне активности.

Четврто, сатурацију потреба. Овај узрок има већи значај у економски развијеним земљама. Чим су потребе за неком робом задовољене, њена производња се може даље повећавати у мери раста броја потрошача. Смањење цене неће довести до повећања тражње. Ако је производња већа, јавља се проблем недовољне потрошње.

У марксистичкој економској теорији каже се да недовољна потрошња настаје због несразмере у расту платежно-способне тражње и производње. До тога у првом реду долази због тенденције заостајања најамнина (капиталисти настоје да што више увећају стопу експлоатације) – за порастом производње потрошних добара. К. Маркс наводи: „Последњи узрок свих стварних криза остаје увек сиромаштво маса и ограничење њихове потрошње, насупрот тежњи капиталистичке производње да производне снаге развије тако као да њену границу представља само апсолутна потрошачка способност друштва.“¹⁶⁾ Ово данас не важи, јер зараде углавном прате повећање продуктивности рада. Међутим, остаје тзв. парадокс личне потрошње, који се огледа у томе што се један део зарада радника не користи за потрошњу него за акумулацију штедње.

На проблем недовољне потрошње указивали су и теоретичари грађанске економске мисли.¹⁷⁾ Као први наводе се Т. Р. Малтус и С. Сисмонди. Малтус је сматрао да се овај проблем може решавати потрошњом државе, цркве и велепоседника. А Сисмонди, продајом на тржиштима других (некапиталистичких) земаља. Сувишна производња која се јавља у монополистичкој фази либералног капитализма (као економски вишак) може се реализовати – како истичу П. Баран и П. Свизи – пре свега путем веће државне потрошње. Изостаје њихова напомена да „...ова повећана потрошња мора бити у функцији повећања профитне стопе и стопе акумулације. У супротном, изазива још већи њихов пад.“¹⁸⁾

Пето, неравнотежу трговинског биланса. Већи извоз од увоза значи ширење тржишта за домаћу продукцију. А већи увоз од извоза, значи супротно (сужавање тржишта).

Шесто, задуживање и гомилање дуга. Прибављање средстава на домаћем и страном тржишту и њихово коришћење као додајне акумулације –

---

16) Карл Маркс: *Капитал III*, Просвета, Београд, 1977, стр. 412.

17) Види о томе, др Драгољуб Драгишић (и др.): *Политичка економија*, Економски факултет, Београд, 1992, стр. 625 – 628.

18) Исто, стр. 628.

омогућава брже повећање производње, односно бржи раст. Док, враћање дуга, ако прибављена средства нису искоришћена тако да имају и одређени утицај на економију (на повећање производње), гуши привреду (путем већих фискалних издвајања) што резултира у рецесији. На основу штедње и задуживања врши се превлачење дела потрошње из једног периода у други.

Стално и превисоко задуживање (свих субјеката) доводи до појаве дубиозности потраживања, као противуречности која се све више заоштрава. Она по себи, као и њено разрешавање, доводи до значајних поремећаја привредне активности.

Седмо, несразмерност у расподели друштвеног фонда рада, посебно капитала. Предујмљени капитал и производња не повећавају се у истој мери у свим делатностима, тако да то може бити узрок парцијалних рецесија или раста. Узрок опште рецесије може бити вишак трговачког капитала и његово осамостаљивање. То је уочио још К. Маркс. Он каже: „...кретање трговачког капитала није ништа друго до кретање индустријског капитала у оквиру прометне области. Али, захваљујући свом осамостаљивању, он се у извесним границама креће независно од граница процеса репродукције, те зато и сам овај процес истерује преко његових граница. Унутрашња зависност, спољашња самосталност, терају ствар до тачке где се унутрашње јединство мора поново успоставити насилним путем, путем кризе.“¹⁹⁾

Осмо, либерализацију тржишта капитала. Страни капитал (преко страних банака у једној земљи), привучен повољним условима остваривања профита, може довести до извесног раста. Затим, његово брзо повлачење изазива пометњу и значајан пад привредне активности. Ова могућност појаве рецесије потенцирана је гаранцијама државе за стране инвестиције у приватни сектор, значајним присуством тзв. врућег или шпекулативног новца из иностранства (новца употребљеног за краткорочне инвестиције), као и олакким кредитирањем (без довољних гаранција дужника и провера њихових намера код употребе позајмљених средстава).

Девето, привредни систем и економску политику. Лош привредни систем и лоше конципирана економска политика најчешће имају негативан утицај на привредну активност једне земље, и краткорочно и дугорочно. Реч је овде о превеликом степену либерализације, где се циљеви привредног и друштвеног развоја губе и занемарују. Исти ефекат на привредну активност имају и појаве непоштовања и слабе заштите утврђених решења у привредном систему и концепту економске политике.

И десето, дислокацију производних капацитета из развијених у неразвијене земље. Мултинационалне корпорације у све већој мери измештају производњу многих роба у неразвијене земље, где је радна снага вишестру-

---

19) Исто (16), стр.254.

ко јефтинија. То се одражава на развијене земље и негативно; тако што у њима долази до повећања незапослености радника, као и до смањивања њихових зарада.

2. Запосленост

2. 1. Појам, утврђивање и облици запослености

Питање запослености у друштвеној производњи своди се на питање: у којој мери се користе расположиви производни ресурси у једној земљи? У општем је интересу (свих субјеката макроекономије) да се они користе у што већој мери. Због тога се висока запосленост истиче као један од основних макроекономских циљева.

Најважнији производни ресурси су капитал и рад. Висока запосленост једног од ових ресурса најчешће значи и високу запосленост другог. Међутим, њихова запосленост не може се посматрати јединствено.

Расположиви капитал и његово коришћење сагледава се преко расположивих средстава за рад и коришћења њихових капацитета. Под расположивим средствима за рад подразумевамо ангажована или предујмљена средства за рад која се налазе у функцији. Њихови капацитети одређују производне могућности у току године. Они се најједноставније могу утврдити по времену,²⁰⁾ о чему је било речи у првој књизи, у поглављу Пословно планирање. Капацитет средстава за рад у привреди јесте збир капацитета средстава за рад у појединим предузећима.

Однос искоришћених и расположивих капацитета средстава за рад показује нам у којој мери се користи капитал као производни ресурс у једној земљи. То је први показатељ запослености (запослености капитала, ЗК):

$$\text{ЗК} = \frac{\text{Искоришћени капацитети средстава за рад}}{\text{Расположиви капацитети средстава за рад}}$$

Расположиви радници који чине радну снагу у једној земљи (РС) израчунавају се као збир броја незапослених који су радно способни и траже посао (Н)²¹⁾ и броја радника који имају посао (Р). Однос броја запослених и броја расположивих радника показује у којој мери се користи радна снага

---

20) Код земљишта, расположиви капацитет чини његова расположива површина, а искоришћени капацитет површина која се наменски користи.

21) На организованом тржишту радне снаге у једној земљи статус незапослених се нормативно дефинише. Највећи број незапослених, пре свега ради остваривања одређених права, пријављује се и региструје на берзи рада.

као ресурс у једној земљи. То је други показатељ запослености (запослености радне снаге, ЗРС):

$$\text{ЗРС} = \frac{\text{Број запослених радника}}{\text{Расположиви број радника}}$$

Стопроцентно коришћење капацитета средстава за рад се не остварује, с обзиром да постоји њихов вишак. Реч је овде о резервном капацитету. Он постоји због тога што се приликом изградње и реконструкције привредних објеката инсталира капацитет (у изразу производног учинка средстава за рад) већи од оног који је потребан у време активирања тих објеката.

С друге стране, не остварује се ни стопроцентна запосленост радне снаге. Овде није реч о вишку радника. (На пример, у економски најразвијенијим земљама стопа природног прираштаја укупног и радно способног становништва значајно је смањена.) Реч је о сталном присуству тзв. вољне незапослености код једног дела радника који траже посао.

Као основна стања или облике запослености капитала и радне снаге можемо навести: пуну, високу, стабилну и недовољну запосленост. Које су њихове основне одлике?

Стање пуне или стопроцентне запослености никад се не остварује. Међутим, њему се тежи. Висока запосленост често се дефинише као стање запослености на врховима привредних циклуса. Проблем је у томе што се незапосленост у развијеним тржишним економијама задњих пола века тенденцијски повећавала. То јест, у томе што се у перспективи више не може рачунати са ниском стопом незапослености. Због тога се намеће потреба утврђивања конкретних стандарда према којима ће се данас и у будућности дефинисати стабилност запослености. То морају бити, у општем случају, пожељна и подношљива стања у једној земљи.

Сматрамо да се о високој запослености радника може говорити ако стопа незапослених није виша од 5%, а о стабилној запослености ако се ова стопа креће у интервалу 5 до 10%. Када је реч о запослености капитала, о високој запослености се може говорити ако проценат коришћења капацитета није нижи од 90%, а о стабилној запослености ако се овај проценат креће у интервалу 80 до 90%. Недовољна запосленост је запосленост испод 90% код радне снаге, односно испод 80% код капитала.

2. 2. Тржиште радне снаге

Тржиште радне снаге у једној земљи, у извесном периоду, чине најпре укупност понуде радне снаге и тражње за њом. Затим, чине га и извесне

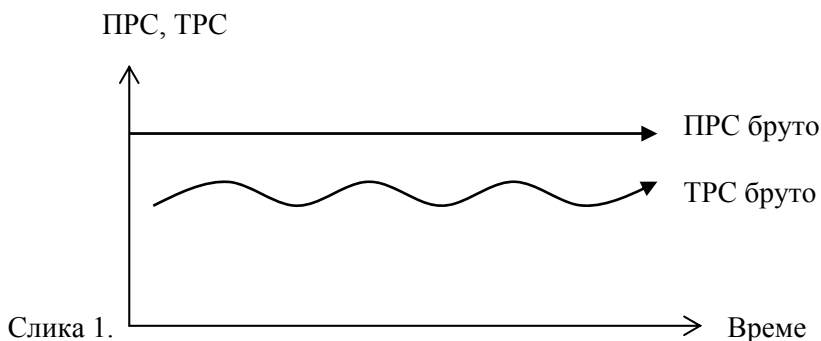

институције које су неопходне да би оно било организовано. Пре свега, то су: берза рада, комисије за утврђивање колективних уговора, као и министарство за рад са својим инспекцијским органима. Оно може бити легално и нелегално.²²⁾ Овде је, даље, реч о легалном тржишту радне снаге.

(1) Разликујемо бруто (а) и нето (б) износ понуде и тражње радне снаге, при чему су зараде радника у значајној мери нетржишне величине (в).

(а) Радници који имају посао односно који су закључили уговоре о раду и који раде (Р) истовремено су елемент и понуде и тражње радне снаге у њиховом бруто износу (израз су прихваћене понуде и реализоване тражње). Ако им додамо оне који су радно способни и траже посао, а имају статус незапослених – добијамо бруто износ понуде радне снаге. Док, ако им додамо исказане потребе за радницима (преко огласа, конкурса, пријава берзи рада и сл.), добијамо бруто износ тражње радне снаге.

У времену, понуда радне снаге (ако искључимо појаве емиграције и имиграције) је дата величина – одређена бројем укупног и радно способног становништва у једној земљи. Међутим, тражња је релативно променљива, што зависи од фаза привредног циклуса. Она се приближава понуди и удаљава од ње, али (због вољне незапослености) не долази до њиховог изједначавања. Под претпоставком стагнације укупног и радно способног становништва, ово приказујемо и графички, на слици 1.

(б) Нето износ понуде радне снаге чине лица која траже запослење и имају статус незапослених радника. С друге стране, нето износ тражње рад-

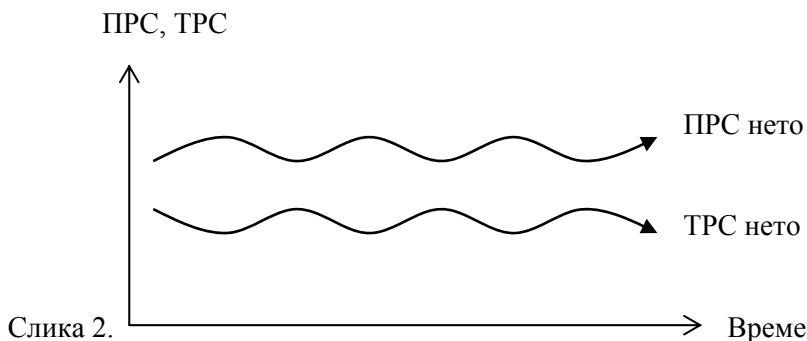
---

²²⁾ Нелегално тржиште радне снаге чине лица која раде непријављено, било код послодавца или самостално. И то, већ запослена лица (радници), незапослени радници који имају тај статус, као и незапослени без статуса радника (пензионери, омладина и студенти). Њихов број истовремено је израз нелегалне понуде радне снаге и нелегалне ефективне тражње за радницима. Ово тржиште радне снаге треба сузбијати. Оно потенцира проблем незапослености. Уз то, доводи до нелојалне конкуренције у производњи, а карактерише га и утаја перза (како лица која раде „на дивље“, тако и оних који им пружају посао).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава II: Производња и запосленост

не снаге чине исказане потребе за радницима (преко огласа, конкурса, пријава берзи и сл.). Оне нису дате и стабилне величине, већ променљиве. Понуда радне снаге у изразу броја незапослених радника се повећава у време рецесије, а смањује у време раста. Кретање тражње радне снаге је супротно, оно се повећава у фази раста а смањује у фази рецесије. Ово приказујемо и графички на слици 2, а под истом претпоставком (стагнације укупног и радно способног становништва у земљи).

Због извесне вољне незапослености (као и код бруто износа) не долази до изједначавања нето понуде и тражње радне снаге. У најбољем случају, понуда радне снаге ће бити већа од њене тражње за износ тзв. природне или вољне незапослености.

(в) Зараде радника су у значајној мери нетржишно условљене. Дугорочно, оне зависе од степена развоја производних снага. У кратком року (у оквиру привредног циклуса) зависе делимично и од понуде и тражње радне снаге. Међутим, тешко је бранити став да њихово кретање треба битно да утиче на ниво или износ ове понуде и тражње, као и да представљају значајно средство решавања проблема незапослености.

Извесно снижавање зарада резултира у појефтињењу производње и повећању профита, као што њихово повећање резултира у супротном. Ниже зараде могу довести до повећања тражње за радном снагом и до повећања производње (да би се остварио већи профит). Али, управо ниже зараде (које не прате динамику продуктивности рада) значе сужавање тражње и робног тржишта. Према томе, остваривање високе запослености не може се заснивати на обезвређивању радне снаге.

(2) Тржиште радне снаге, као што смо већ рекли, чине и институције којим се оно организује.

(а) Берза рада је организација у оквиру које се сучељавају понуда и тражња радне снаге. Њена улога је да брине о запошљавању радника и да у томе посредује. Скуп делатности ове организације чине: евиденција незапо-

слених који траже посао; евиденција запослених радника; евиденција исказаних потреба послодаваца за радницима; утврђивање суфицита и дефицита појединих кадрова; утврђивање суфицита и дефицита радне снаге на појединим тржишним сегментима; расподела помоћи која се издваја за незапослене; као и предлагање (па и спровођење) мера за остваривање веће запослености и за унапређење тржишта радне снаге.

(б) Утврђивање најамнина и општих услова рада за одређени период (за једну или две године) врше заједничке институције – комисије за закључивање колективних уговора. Чине их: комисија за утврђивање општег колективног уговора и комисије за утврђивање колективних уговора појединих групација (грана). Оне су заједничке јер се у њима налазе представници послодаваца, радника и државе. Гранским колективним уговорима не могу се мењати одредбе општег колективног уговора. Већ, неке од тих одредби само конкретније утврдити.

(в) Министарство за рад један је од извршних органа власти у оквиру владе. Оно конципира законе, те доноси уредбе, одлуке и сл. из области рада и запошљавања. Тако, уређивањем ове области регулише тржиште радне снаге. Ово министарство има и контролну улогу, коју остварује преко својих инспекцијских и других органа.

2. 3. Утврђивање и облици незапослености радне снаге

(1) Незапосленост радне снаге се утврђује релативно, јер се тако добијају показатељи који се могу упоређивати. Може се израчунати као стварна величина (у одређеном моменту, или као просечна вредност у одређеном, протеклом, периоду). Такође, и као очекивана величина на крају будућег (планског) периода у коме треба да дође до извесних промена (потенцираних и мерама макроекономске политике).

У одређеном моменту, стопа незапослености радне снаге израчунава се према обрасцу:

$$\%N = \frac{N}{N + P} \times 100; \quad \text{где је, } N + P = PC.$$

Већ смо рекли (у првом наслову) да N означава број незапослених, а P број запослених радника. Скупа, чине расположиву радну снагу (PC).

Као величину на крају будућег периода, стопу незапослености радне снаге можемо утврдити укључивањем и очекиваних промена броја незапослених (ΔN) и броја запослених (ΔP) радника. У овом случају, образац за њено израчунавање има следећу нотацију:

$$\%H = \frac{(H + \Delta H)}{(H + \Delta H) + (P + \Delta P)} \times 100.$$

Очекиване промене броја незапослених (ΔH) су: нове пријаве незапослених (ПН), укупно новозапослени радници (З), као и новозапослени радници мимо берзе рада путем споразумног преласка на рад код другог послодавца и сл. – које наводимо као промене запослења (ПЗ). Као очекиване промене броја запослених радника (ΔP) јављају се: новозапослени радници (З), невољни и вољни откази радника (О), као и пензионисани радници (ПР). Према томе, управо наведени образац за израчунавање стопе незапослености радне снаге на крају будућег периода конкретније гласи:

$$\%H = \frac{H + \{ПН - (З - ПЗ)\}}{H + \{ПН - (З - ПЗ)\} + P + (З - О - ПР)} \times 100.$$

(2) Од Другог светског рата до 1973. године незапосленост радника у економски најразвијенијим земљама била је релативно мала (до 5%). После тога, до краја друге половине 20. века, значајно је увећана (у земљама ЕУ износила је око 8%, а у САД око 6%).²³⁾ Данас она представља вероватно најважнији проблем економије.

Незапосленост радника може се поделити на вољну и невољну.

Вољна незапосленост је стално присутна. Због ње се понуда и тражња радне снаге никада не поклапају. Она се јавља због тога што један број незапослених лица не прихвата сваки посао, као и посао у било ком предузећу и било ком месту. Повећање економске моћи домаћинства и друштвена помоћ која се даје незапосленим, основни су узрок ове врсте незапослености. Њена стопа може се утврдити као просечна стопа незапослености радне снаге на врховима привредних циклуса.

Невољну или стварну незапосленост радне снаге у једној земљи условљавају различити фактори. Према томе шта је условљава, тј. које су њене најважније детерминанте, она може бити: циклична, структурна, техничко-технолошка, миграциона и организациона.

Циклична незапосленост јавља се у време стагнације, и нарочито, опадања привредне активности. Ако се послодавцима смањују наруџбине, односно гомилају залихе, они неће моћи да остварују очекивану вредност реализације (приход). Кад то потраје, морају смањити обим своје делатнос-

---

²³⁾ Види о томе, на пример, Исто (13), стр. 7. и 84.

ти. Ово резултира најпре у обустави запошљавања нових радника, а затим и у отпуштању једног броја већ запослених.

Структурна незапосленост постоји у случају неподударана квалификационе структуре – код незапослених који траже посао и код радника које траже послодавци. У мањој мери, то је стално присутна појава. У већој мери, она се јавља у време великих и неочекиваних структурних и технолошких промена у области производње.

Техничко-технолошка незапосленост настаје приликом замене мануелног рада машинским. До ове замене долази најпре у економски најразвијенијим земљама, где је радна снага најскупља. И то, онда када је јединица робе јефтинија ако се производи машински него ли ручно. Односно, када је јефтинија ако се машинска производња аутоматизује. Вишак запослених радника који се јавља у овом случају назива се технолошким вишком. Увођење машина и аутоматизација доводе до пораста техничке опремљености рада и, даље, до повећања продуктивности рада.

Миграциона незапосленост јавља се у два случаја. Прво, са имиграцијом радно способног становништва, посебно ако се остварује илегално. Појавом на илегалном тржишту радне снаге имигранти доприносе увећању незапослености. И друго, када долази до миграције становништва у оквиру једне земље. Реч је овде о његовом одласку из села у градове, као и из мањих у велике градове (из једних региона у друге).

Организациона незапосленост резултат је неефикасности привредног система и његове примене. Лоша и непрецизна регулатива тржишта радне снаге, потенцирана неефикасном применом, омогућава развој његовог илегалног облика. То, даље, резултира у погоршавању положаја незапослених и запослених радника, при чему се незапосленост повећава.

Ова врста незапослености настаје и због мање-више погрешног схватања тржишта радне снаге и на томе заснованим мерама економске политике. На пример, повећање запослености пре свега путем снижавања зарада запослених, као и схватање да висока запосленост условљава инфлацију, нису у функцији решења проблема незапослености. Смањење зарада може краткорочно довести до повећања тражње за радном снагом. Али, истовремено, то значи ограничавање куповне моћи и тражње на робном тржишту. У напорима за остваривање очекиваног (пројектованог) привредног раста, зараде запослених морају пратити кретање продуктивности рада.

2. 4. Решавање проблема незапослености радне снаге

(1) У економски најразвијенијим земљама током друге половине 20. века превладале су, може се рећи, две основне теорије решавања проблема незапослености. Прву су чинили теоријски ставови кејнсијанаца. А другу,

ставови монетариста. (Реч је овде о учењу следбеника и присталица Џона Мајнарда Кејнса, односно следбеника и присталица Милтона Фридмана.)

Према кејнсијанцима висока запосленост се може остварити само уз помоћ државе. Ако постоји незапосленост, она врши повећање тражње; у ствари, подстицање сопствене и остале потрошње – на основу повећања понуде новца. То треба да доведе до раста инвестиција, производње и запослености. Они су сматрали да се цене неће повећавати са порастом тражње, све док се не оствари пуна запосленост. При томе, рачунали су односно имали у виду стабилне зараде радника. Међу њима, јављају се и схватања да висока запосленост – преко зарада и цена роба – условљава инфлацију (А. В. Филипс, Ф. В. Пејш и други), те да је извесна незапосленост претпоставка ценовне стабилности.

Монетаристи су заговарали већу слободу деловања тржишних закона, већу либерализацију тржишта. То јест, мање уплетање државе у привредни живот. Они су за решавање проблема инфлације и проблема незапослености, али предност дају овом првом. Инфлација је монетарни феномен, па је пре свега треба решавати регулисањем понуде новца. (Повећање понуде новца у кратком року одражава се на производњу, али је дугорочно то основни фактор инфлације.) Са смањењем инфлације, смањује се у великој мери и незапосленост. „Ако владе науче исправно баратати понудом новца и престану се уплетати у деликатни механизам економије слободног предузетништва, бит ће елиминирани циклуси и постићи ће се постојани раст без инфлације.“²⁴⁾ По њиховом мишљењу, одговорност за незапосленост морају да прихвате и синдикати. То значи, да у случају незапослености ваља рачунати и са извесном корекцијом најамнина наниже. Јер, код запошљавања радне снаге послодавац има у виду износе прихода и расхода које му ангажовање овог ресурса доноси. Ако је за њега најамнина дата, запошљавање раднике све док му је гранични приход већи од најамнине појединачног радника. Смањивање најамнина увећава тражњу послодавца за радницима.

Данас се у економској теорији управо приказани ставови прожимају. Специфичности тржишта радне снаге се сада уважавају у мањој мери. Зараде радника као фактор усклађивања понуде и тражње радне снаге се пре-наглашавају и, у вези с тим, мање-више занемарује њихова стабилност и тенденција пораста. Затим, истиче се и нужност редукције низа тековина (стечених основних права) радника.

(2) Решавање проблема незапослености радне снаге не може се заснивати на снижавању зарада запослених. Зараде радника морају да прате кретање продуктивности рада. То је објективна нужност.

Сузбијање незапослености треба вршити деловањем на факторе који

---

²⁴⁾ Исто (9), стр. 81.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава II: Производња и запосленост

је условљавају и интензивирају.

Смањивање вољне незапослености остварује се на два начина. Прво, ако се незапосленим ускраћују извесна права – када одбијају одговарајући посао или преквалификацију. И друго, ако се материјалној помоћи за незапослене угради и стимулативна функција. Ова помоћ омогућава егзистенцију незапосленим, тако што им у извесној мери повећава животни стандард. Такође, незапослени радник са њом мора бити стимулисан да прихвати запослење и да егзистенцију обезбеђује својим радом. Помоћ уз тзв. негативни порез на доходак најзначајнији је облик помоћи за ублажавање сиромаштва породица, која има и ову функцију. Формулисан је у Сједињеним Америчким Државама.²⁵⁾ Његову суштину приказујемо на примеру у табели 1.

Износ помоћи утврђује се на следећи начин. Најпре се сагледава и дефинише износ средстава који задовољава најосновније потребе породице са одређеним бројем чланова (на пример, 1.500 долара за породицу од четири члана). А затим, врши израчунавање конкретног износа помоћи према формули: дефинисани годишњи износ средстава (рецимо, од 1.500 долара) – (минус) 50% износа дохотка који породица већ има.

Табела 1. Скала помоћи за четворочлану породицу

Доходак пре добијања помоћи – долара	Износ помоћи – долара	Доходак по добијању помоћи – долара
0	1.500	1.500
500	1.250	1.750
1.000	1.000	2.000
1.500	750	2.250
2.000	500	2.500
2.500	250	2.750
3.000	0	3.000

Смањивање невољне или стварне незапослености врши се на више начина, зависно од њених појавних облика. Циклична незапосленост смањује се путем елиминисања привредних циклуса. „Прегрејана“ привреда мора се успоравати, а посустала убрзавати. (Ово подразумева претходно утврђивање могућег и одрживог привредног раста.) Затим, структурна – на основу преквалификације незапослених, као и запослених у случају значајних технолошких и других промена у производњи. Даље, техничко-технолошка – тако што ће се у оквиру повећања продуктивности рада вршити скраћивање радног времена. (Овим се ствара могућност да изгубљени део укупног друштвеног фонда рада, услед скраћивања радног времена, буде надокнађен задр-

---

²⁵⁾ Види, Исто (1), стр. 127 – 131. и 453 – 462.

жавањем и повећањем броја запослених.) Миграциона незапосленост биће мања ако се миграције становништва контролишу, усмеравају и спроводе уз уважавање и општих интереса и циљева. Најзад, организациона незапосленост изгубиће на значају са усавршавањем сегмената привредног система који се односе на тржиште радне снаге. Такође, и са његовом доследном применом у стварности, у привредном животу.

РЕЗИМЕ

1. У вези производње као фазе друштвене репродукције намећу се следеће групе питања: привредне структуре, привредног раста, привредних циклуса и запослености. Одговори на ова питања заслужују посебну пажњу. Јер, производња мора бити стабилна и мора да представља основу трајног и одрживог друштвено-економског развоја. А у стварности многих земаља, јављају се значајни проблеми који доводе до заостајања и регресије у развоју (и који се увећавају и шире на глобалном нивоу).

2. Производна структура у једној земљи условљена је бројним факторима. Тржиште и економска самосталност и одговорност робних произвођача, као и расположиви ресурси, имају највећи значај. Потребе се задовољавају посредством тржишта, па се производи оно што се може продати и што предузеће доноси највећи износ профита.

При томе, незаобилазну улогу има и држава. Она често помаже и убрзава развој појединих делатности, да би тиме обезбедила сопствену производњу извесних производа стратешког карактера, повећала запосленост радне снаге, убрзала развој појединих подручја и слично. Исто тако, усмерава произвођаче и када је реч о томе како производити (у вези квалитета, замене и модернизације технологије, заштите природе, специјализације и производне кооперације на домаћем и страном тржишту итд.). Затим, утиче у извесној мери и на обим производње. Рецимо, откупом производа за тзв. материјалне резерве, као и материјалним стимулисањем производње за извоз, она одржава већу производњу у извесним делатностима односно већу производњу извесних производа.

Друштвена подела рада има тенденцију продубљивања. Тај процес повећава сложеност друштвене производње и међузависност робних произвођача. Повезивањем предузећа и развојем облика њиховог повезивања на различитим нивоима – доприноси стабилности тржишта и производње. Односно, представља једну од основа стабилног и ефикасног друштвено-економског развоја једне земље.

3. Питање привредног раста је новијег датума. Јавља се нарочито после Другог светског рата, са надметањем подељеног света (капитализма и социјализма) у области економије. Динамичан привредни раст резултира у повећању друштвеног богатства као изразу економске моћи. Јачање економске моћи једне земље значи углавном и јачање њене политичке моћи.

4. Једна земља мора имати такав привредни раст који неће доводити до њеног заостајања и пада на лествици земаља према њиховој друштвено-економској развијености. Зато, она мора програмирати стопу привредног

раста полазећи – не само од краткорочних потреба у вези потрошње, него и од потребе друштвено-економског развоја (као основне дугорочне потребе). Исто тако, мора водити рачуна о дугорочним могућностима и оквирима раста, како би избегла нестабилност, рецесије и бројне нерационалности. То јест, како би њен привредни раст био непротивуречан и трајно одржив.

5. Већи привредни раст резултира у већој запослености. Међутим, појава незапослености је све већи проблем економије. Висока запосленост се истиче као један од основних макроекономских циљева. Али, он се све теже остварује. С једне стране, због све веће сатурације потреба људи. А са друге, због сталног присуства вишкова производних капацитета (и капитала), као и тзв. вољне незапослености радника.

Висока незапосленост доводи до смањивања ефикасности друштвене производње и слабљења њене конкурентне способности. Помоћ незапосленим мора се смањивати, пре свега путем повећања запослености. Држава при томе мора имати активну улогу.

6. Повећање незапослености погоршава положај привреде, па и запослених радника. Но, снижавање зарада није основни услов остваривања веће запослености. Исто тако, оно није битан услов смањивања инфлације. Кретање зарада мора да буде усклађено са кретањем продуктивности рада. Ако не би било у складу, односно ако би зараде заостајале за порастом продуктивности рада – то би сужавало тражњу и тржиште и, са своје стране, доводило до промена односа у расподели домаћег бруто производа.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Привредна структура; 2. Привредни раст; 3. Стопа привредног раста; 4. Коefицијент привредног раста; 5. Минимални привредни раст; 6. Уравнотежени или равнотежни привредни раст; 7. Одрживи привредни раст; 8. Екстензивни привредни раст; 9. Интензивни привредни раст; 10. Привредни циклус; 11. Рецесија; 12. Економска криза; 13. Запосленост; 14. Запосленост капацитета; 15. Запосленост радне снаге; 16. Тржиште радне снаге; 17. Легално тржиште радне снаге; 18. Бруто и нето понуда и тражња радне снаге; 19. Незапосленост радне снаге; 20. Вољна незапосленост радне снаге; 21. Невољна или стварна незапосленост радника.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Чиме се руководи робни произвођач код опредељивања шта ће производити, који робни асортиман?

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава II: Производња и запосленост

---

2. Према чему се робни произвођач опредељује колико ће произвести, коју робну масу?
  3. Како се робни произвођач опредељује за кога ће производити?
  4. У чему се све огледа избор робног произвођача како ће производити, и ко све утиче на овај његов избор?
  5. Које су основне тенденције кретања привредне структуре?
  6. Шта се подразумева под привредним растом?
  7. Како се утврђује привредни раст за протекли период?
  8. У чему се све огледа значај привредног раста?
  9. Како се врши пројекција стопе привредног раста?
  10. Напиши образац аналитичке пројекције стопе привредног раста!
  11. Напиши образац аналитичке пројекције коефицијента раста ДБП у његовом реалном, као и у номиналном износу!
  12. Који су основни облици привредног раста, и које су њихове основне одлике?
  13. Које су основне одлике тзв. одрживог привредног раста?
  14. Шта је то привредни циклус, које су његове две основне фазе, и како се утврђује конкретна фаза?
  15. Која фаза привредног циклуса траје дуже?
  16. Наведи основне карактеристике рецесије!
  17. Наведи основне карактеристике раста!
  18. Како се може утврдити привредни циклус у дугом року, и које би биле његове две основне фазе?
  19. Који узроци привредног циклуса имају екстерни карактер?
  20. Наведи и објасни основне узроке привредног циклуса који имају интерни карактер!
  21. Зашто се не остварује пуна или 100 процентна запосленост капацитета, као и радне снаге?
  22. Која су основна стања или облици запослености капацитета и радне снаге?
  23. Шта чини бруто понуду, а шта бруто тражњу радне снаге у једној земљи? Какво је њихово кретање у времену?
  24. Шта чини нето понуду, а шта нето тражњу радне снаге у једној земљи? Какво је њихово кретање у времену?
  25. Поред понуде и тражње, тржиште радне снаге чине и извесне институције. Које су то институције и која је њихова основна улога?
  26. Како се израчунава стопа незапослености радне снаге у датом моменту? Напиши образац!
  27. Како се израчунава очекивана стопа незапослености радне снаге на крају извесног периода? Које су то основне промене на страни незапослених, а које на страни запослених радника?
-
-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава II: Производња и запосленост

---

28. Који су основни узроци тзв. вољне незапослености радника?
29. Који су облици и узроци невољне или стварне незапослености?
30. Какав је, према економској теорији, однос запослености радне снаге и инфлације у једној земљи?
31. Како се превазилази незапосленост према кејнсијанцима, а како према монетаристима?
32. Како се смањује вољна незапосленост радника?
33. Како се смањују поједини облици невољне или стварне незапослености радника?
34. Која је суштина помоћи незапосленим уз тзв. негативни порез на доходак који већ имају?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Домаћи бруто производ једне земље у три узастопне године износио је: 10.090, 10.000 и 10.400.

Израчунај износ и стопу привредног раста у задњој години!

2. Током године, у друштвеној производњи утрошено је 300 радних часова, а остварена продуктивност рада је 50. У наредној години очекује се повећање утрошених радних часова за 10% и продуктивности рада за 2%.

На основу ових података, а под претпоставком нулте инфлације – израчунај износ и стопу привредног раста у наредној години!

3. Једна земља очекује да ће наредне године повећати број утрошених радних сати (на бази повећања броја запослених) за 1% и продуктивност рада за 2%, а да ће инфлација износити 4%. Такође, очекује да ће се продуктивност рада у светској привреди повећати за 3%.

На основу наведених података, израчунај за ову земљу у наредној години стопе минималног и развојно уравнотеженог привредног раста!

4. Индекси раста ДБП у земљи по кварталима једне године били су: 105 у првом кварталу, 106 у другом кварталу, 101 у трећем кварталу и 98 у четвртм кварталу. Индекси су утврђени на основу остварења у истом периоду (кварталу) прошле године.

На основу управо наведених података укажи на појаву и фазу привредног циклуса у току године!

5. Индекси раста у једној земљи по годинама били су следећи:

Врста индекса	Вредности индекса по годинама			
	2005.	2006.	2007.	2008.
ДБП	105	105,4	106	98,9
РУПР	107	106	105	104
МПР	101,5	101,2	101	101

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава II: Производња и запосленост

На основу ових података, укажи за сваку годину појединачно на карактеристичну фазу динамике привредног раста!

У ком периоду је привредни раст био инфериоран?

Које године је привредни раст био супериоран?

6. У једној земљи, на крају године број незапослених је 100, а запослених 900.

Израчунај стопу незапослености радне снаге одмах на почетку следеће године!

7. У једној земљи, на почетку године број незапослених је 100, а запослених 900. У току године, очекују се следеће промене радне снаге: нове пријаве незапослених (ПН) 20, новозапослени укупно (З) 50, новозапослени путем промене запослења односно послодавца (ПЗ) 10, откази на послу (О) 25, као и пензионисани радници (ПР) 15.

На основу ових података, израчунај стопу незапослености радне снаге на крају године!

8. У наведеној табели, у другој и трећој колони, израчунај скалу износа помоћи за дату категорију незапосленог радника, као и скалу износа дохотка са износом помоћи – по методи тзв. негативног пореза на доходак – ако је дефинисани износ помоћи 1.000 евра.

Доходак пре добијања помоћи (€)	Износ помоћи (€)	Доходак по добијању помоћи (€)
0		
500		
1500		
2000		

Глава III
НОВАЦ И РАЗМЕНА

1. Новац

1. 1. Новац и његове основне функције

(1) Новац је средство које служи као општи еквивалент у размени на територији једне земље. Он омогућава и поједностављује робни промет. Дефинише се, најчешће, као ... „ свако опште прихваћено средство плаћања добара и услуга или у отплати дугова.“²⁶⁾

Најпре, као новац коришћене су оне робе које су на одређеним подручјима биле посебно цењене (стока, пшеница, коже, платно, оружје и др.). Са развојем тржишта злато се све више прихвата као једини робни облик новца. Томе је допринео скуп његових особина које нису биле својствене и другим робама, а чиниле су га најпогоднијим средством за размену. У том скупу најчешће се наводе: његова једнородност, делљивост, трајност, кованост, преносивост, постојаност вредности и довољност да може вршити функцију општег еквивалента у светским размерама.²⁷⁾

Са употребом злата као новца почиње период златног важења или стандарда. Плаћање је најпре вршено нестандардизованим тежинским јединицама. Ширење тржишта и обима промета, као и појава државе, доводе до јединствене новчане јединице – монете. Први метални ковани новац потиче из средине седмог века пре нове ере. Јавља се најпре у Лидији, грчкој области око града Смирне (који се сада налази у Турској).²⁸⁾

Монета је златни ковани новац издат према законским одредбама – у одређеном изгледу, одређеној тежини и одређеној финоћи. Тежина се одређује на основу ковничког паритета, који представља однос одређене количине чистог злата (нпр. једног килограма) и броја златника који се из те количине кује. Финоћа означава однос злата и неплеменитих метала у златницима. Изражава се у промилима или у каратима (1 карат = 1/24 злата). Од про-

---

26) Frederic S. Mishkin: *Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta*, Data Status, 2006, str. 8.

27) Види, др Јован Петровић: *Политичка економија*, Просвета, Ниш, 1987, стр. 86. и 87.

28) Види, нпр. „Економски магазин“, Београд, бр. 70/2001, стр. 20.

писане тежине и финоће дозвољава се извесно одступање, које обично износи до 3 промила. Приликом издавања златног кованог новца јавила се потреба његовог легирања (израде уз додатак неплеменитих метала). Пре свега, да би се златници заштитили од хабања.

Златно важење или златни стандард, поред монете, карактерише и широка употреба банкнота. Банкнота је папирна новчаница која има карактер признанице на депоновану количину злата у банци. Она је конвертибилна, тј. заменљива за ту количину злата по жељи власника.

До слома и напуштања златног стандарда дошло је пре свега из следећих разлога. Прво, због одлива злата из појединих земаља услед велике и према производњи несразмерне потрошње (у време ратова и друштвених преврата, природних непогода, расипништва и др.) Друго, због неопходности да сума злата расте у мери повећања обима друштвене производње, ако се жели стабилна куповна моћ новчане јединице. Зашто би људи знатан део друштвеног фонда рада трошили за производњу злата? Односно, зашто би у ту сврху трошили све већи део тог фонда, с обзиром да су извори злата све сиромашнији? И треће, зато што флукуације цене злата на домаћем и светском тржишту доводе до повећања или смањења количине новца у оптицају и до привредних поремећаја у једној земљи.

Овај стандард почео је да се распада за време Првог светског рата. Потпуно је напуштен тек после Другог светског рата, тачније 1971. године (када је укинута конвертибилност долара као основне светске валуте). Уместо робног новца (злата) појављује се неробни. За увођење чисто папирног важења (стандарда) био је потребан одговарајући ауторитет, какав је имала држава. Поред тога, био је потребан и одређени степен развијености њених економских функција.

Данас, по основној дефиницији, новчана маса састоји се из две врсте новчаних средстава. Прво, из готовог или ефективног новца. И друго, из депозита по виђењу који се налазе на чековним рачунима. То су, једном речи, средства која се могу непосредно употребити за плаћање.

Готов или ефективни новац чине ситан и папирни новац. Ситан новац се кује од неплеменитих метала јер има највећу брзину обрта и најбрже се хаба. Има малу номиналну вредност и служи за ситнија плаћања. На пример, у случају роба мале вредности, као и у случају роба које се могу делити и куповати у малим количинама. Поред тога, он омогућава плаћање већих сума папирним новцем, тако што служи за доплату или враћање кусура. Номинална вредност папирног новца (која је на њему уписана) много је већа од реалне вредности коју има.

Депозити по виђењу јесу суме новца уложене у банке (и друге финансијске институције) и укњижене на одређене рачуне улагача, које се могу подићи у сваком моменту. Са таквог рачуна власник путем одређених ин-

струмената (чекова, вирмана, меница, платних картица и др.) може вршити плаћања без употребе готовине тј. ефикасног новца.

У укупној новчаној маси депозити по виђењу учествују најчешће са више од 80%. Ефикасни новац користи се највише код исплата зарада радницима. Такође, и за готовинска плаћања у трговини на мало.

Постоје и шире дефиниције новчане масе. Према њима, новац чине и друга средства. Реч је овде о ороченим депозитима у националној валути, као и о страном новцу, који се лако или теже и уз мањи или већи трошак могу конвертовати у готовину или у депозите по виђењу.

(2) Има више функција новца, које скупа одређују његову суштину. Према неким од тих функција се и дефинише. Данас, он пре свега служи: за мерење и обрачун вредности (а), као средство размене и плаћања (б), као средство држања и чувања имовине тј. богатства (в) и као капитал (г).

(а) Новац се користи као универзална јединица мере различитих добара. То јест, као средство мерења и обрачуна вредности свих роба, те разних обавеза и потраживања. Да би вршио ту функцију, неопходно је у свакој земљи, која има монетарну власт, утврдити новчану јединицу. А поред тога, и одговарајућу куповну моћ ове јединице.

У свету се користи више новчаних јединица (динар, круна, фунта, долар и др.). Њихови називи одређују се према различитим основима. На пример, реч динар потиче од назива римског сребрног новца *denarius*.²⁹⁾ У једној земљи, новчана јединица се утврђује законским путем.

(б) Новац је средство размене јер се роба размењује за одређену количину новца. Продавац за тај новац може купити било коју другу робу. Процес размене у општем случају показује израз $P_1 \rightarrow H \rightarrow P_2$. Овде имамо две фазе – фазу продаје ($P_1 \rightarrow H$) и фазу куповине ($H \rightarrow P_2$).

Појава новца као посредника у размени створила је могућност поређења у репродукцији. Реч је о могућности неподударања куповине са продајом: по количини, месту и времену. Купац који је продао робу и за њу добио одређену суму новца – не мора тај новац у целини утрошити за набавку других роба, не мора га потрошити на истом тржишту и не мора га одмах употребити за набавку других роба. Све то може довести до прекида континуитета појединих фаза репродукције и опадања привредне активности.

Као платежно средство новац служи приликом плаћања робе. Такође, и приликом плаћања пореза и других обавеза.

Исплата робе и њена испорука временски се не поклапају. Плаћање се врши посебно. Ако се нека роба плаћа одмах, или ако тај рок није уговорен, уобичајено је да се исплата врши у одређеном периоду (најчешће за 8

---

²⁹⁾ Види, *Економска енциклопедија I*, Савремена администрација, Београд, 1984, стр. 976.

или 15 дана). Потписивањем документа о пријему робе купац преузима обавезу да је у том року плати. У извесним случајевима, врши се плаћање робе унапред. Такође, извесне робе се често продају са одложеним роком плаћања (на кредит, који се враћа сукцесивно или одједном).

Непоклапање испоруке и плаћања робе ствара могућност поремећаја и прекида у процесу репродукције. Ако купац који је преузео робу не буде у стању да је плати у одређеном року, продавац ће се наћи у тешком положају. Пре свега, неће моћи да нормално обавља своју делатност, да измирује своје обавезе, да остварује очекиване пословне резултате итд.

(в) Новац служи и као средство за држање и чување богатства. Јер, у односу на друге облике имовине има највећи степен мобилности. Он се најбрже и најлакше може претворити у материјална потрошна добра, у капитал или искористити за плаћање пореза и разних обавеза.

Богатство у новчаном облику најчешће се поверава банкама, где је евидентирано на различитим рачунима својих власника. Преко њих се оно ставља у промет. То јест, нуди на тржишту зајмовног капитала.

Ову функцију има углавном новац код становништва и државе. Становништво новац држи и чува пре свега у облику штедних депозита (код банака). А у време друштвених поремећаја, чува га и у облику готовине (у домаћинствима). Држава чува новац пре свега у облику златно-девизних резерви, при чему њихов значајан део држи у иностраним банкама и у иностраним хартијама од вредности.

(г) Новац који се налази у власништву привредних организација (на њиховим рачунима у пословним банкама) функционише као капитал. Преко основног (текућег) рачуна он улази у кружни ток ради остваривања добитка.

1. 2. Куповна моћ новца и њене промене

(1) За време златног стандарда, куповну моћ новчане јединице одређивало је мерило цена. Под овим изразом подразумевала се количина злата коју новчана јединица садржи у себи (у случају монете) или коју представља (у случају банкнота). Мерило цена утврђивано је законом.

Данас, у доба папирног стандарда, новчана јединица је представник неке количине робне масе (друштвеног производа), односно количине текућег и опредмећеног рада садржаног у тој количини робне масе. Ова робна маса односно количина рада у тој маси не може се стварно израчунати. Куповна моћ новчане јединице је орјентациона величина, која зависи од количине новца у оптицају. На то, колика ће бити – утичу практични разлози. Пре свега, она треба да омогућава новчаној јединици да ефикасно служи као средство обрачуна. Несме бити мала, јер ће се у обрачуну користити велики бројеви (са много цифара). Такође, јер ће се у промету наћи велика физичка

маса готовог новца (што поскупљује новчани промет). Али ни велика, јер ће отежавати готовински промет. Ако је куповна моћ новчане јединице сувише мала, онда новац не може вршити своје функције (што се показало у земљама где је инфлација била изразито висока).

Са временом, под утицајем инфлације куповна моћ новчане јединице стално се смањује. У том процесу, а из наведених разлога, она се повремено повећава. И то, путем деноминације и замене новчаних апоена, као и прерачунавања цена (и вредности), обавеза и потраживања.

(2) Промене куповне моћи новца у вези са његовим коришћењем у једној земљи познате су под именом: инфлација (а) и дефлација (б).

(а) Инфлација је појава смањења куповне моћи новца у једној земљи. Огледа се пре свега у порасту цена. Но, може бити присутна и када се цене не мењају. У овом случају, постоје различити притисци на цене и долази до погоршавања услова продаје. Према томе како се испољава, можемо је дефинисати двојачко – као појаву раста цена и као појаву вишка платежно-способне тражње у једној земљи.

Равнотежу цена одликује успостављени паритет и непроменљиви општи ниво цена. Ако је раст понуде новца једнак расту обима друштвене производње (реалног ДБП), а тражња за новцем не одступа од његове понуде – нема разлога за раст цена у општем случају. При томе, има само повећања цена код производа где се продуктивност рада повећава испод просека у укупној (друштвеној) производњи, као и смањивања цена у супротном.

Ипак, равнотежа цена је тешко остварљива. Чак и у случају оствареног паритета цена, у једном моменту, има појава нарушавања од стране монопола. Затим, већа понуда од тражње новца – ако се одмах не реагује – резултира у порасту цена, које су даље нееластичне наниже. Због тога се уместо равнотеже програмира стабилност цена, под којом се у теорији најчешће подразумева инфлација до 4% годишње. Централна банка Европске уније рачуна, на пример, са стопом од 2%.

До инфлације доводе многи фактори. Најчешће, то су: 1) несразмерно повећање количине новца у оптицају, 2) прекомерна потрошња, 3) смањење производње и понуде на тржишту, 4) диспаритет цена, 5) повећање цена увозне робе, 6) повећање брзине новчаног оптицаја, 7) инфлациона очекивања робних произвођача, те 8) инфлациона политика државе.

Количину новца у промету треба повећавати сразмерно расту обима друштвене производње. Ако се она повећава брже, један део новчане масе остаје без робног покрића. То значи да је сада новчана јединица представник мање количине (текућег и опредмећеног) рада утрошеног у друштвеној производњи и да је њена куповна моћ мања. Пораст цена је нужност.

Прекомерну потрошњу можемо посматрати пре свега као прекомерну буџетску и прекомерну личну потрошњу. Буџетска потрошња је преко-

---

мерна у случају буџетског дефицита, тј. када су буџетски расходи већи од буџетских прихода. Ако се дефицит буџета финансира путем емисије и продаје државних обвезница, он краткорочно нема за последицу раст цена. О прекомерној личној потрошњи говори се када је стопа повећања зарада већа од опште стопе раста продуктивности рада. Прекомерна потрошња је потрошња без покрића, па резултира у повећању цена.

Смањење производње и понуде резултира у мањој робној маси на тржишту. Уз дату суму новца у оптицају, ово доводи до пораста цена. Лична и друштвена потрошња су у значајној мери иреверзибилне; оне углавном задржавају свој ниво без обзира на опадање привредне активности, тако да се јавља и прекомерна потрошња.

Паритет цена постоји ако су тржишне цене производа једнаке њиховим равнотежним ценама. А диспаритет, ако су тржишне цене код једних производа веће од њихових равнотежних цена, док су код других мање. У случају диспаритета, робни произвођачи који су у неповољнијем економском положају врше повећање цена својих производа. Тако се испољава тежња да се паритет цена поново успостави.

Увозне робе постају скупље најчешће из два разлога: због промене паритета цена на светском тржишту и због девалвације националне валуте. Како поскупљење увозне робе утиче на цене у једној земљи? Када су у питању средства за производњу – сировине, енергенти, резервни делови и слично – произвођачи ће имати веће трошкове, које уграђују у цене својих производа. Међутим, када су у питању робе намењене непроизводној потрошњи, њихове цене биће веће од цена истих или сличних производа из домаће продукције. У овом случају, произвођачи у земљи подижу цене својих производа да би их изједначили са ценама увезених роба.

Већа брзина обрта новца доводи краткорочно (ако централна банка не интервенише) до повећања његове суме у промету, те до повећања цена. Дугорочно, пак, омогућава робни промет са мањом новчаном масом. Број обрта новца повећава се са реформом робног и платног промета, коју држава спроводи да би смањила прометне трошкове. На пример, у случају: преласка са месечне на петнаестодневну исплату зарада, увођења могућности компензација потраживања, повећања финансијске дисциплине, промене и унапређења инструмената и начина плаћања, итд.

Инфлациона очекивања робних произвођача (као и прометних организација) доводе до тога да се цене повећавају без стварних основа. Наиме, да би избегли евентуално обезвређивање уложеног капитала, они за очекивани износ (процент) инфлације повећавају цене својих роба.

Инфлационистичку политику државе имамо, на пример, у следећим случајевима. Прво, када она путем примарних кредита централне банке решава различите проблеме (нарочито, врши покриће буџетског дефицита и

обезбеђује средства појединим привредним и другим организацијама за покриће губитака и за инвестиције). Друго, када врши уједначавање економског положаја произвођача и делатности тако што им повремено одобрава да повећавају цене у различитој мери. Треће, када омогућава финансијску недисциплину. Рецимо, тако што у споровима више штити дужнике него ли повериоце. Четврто, када занемарује стабилност одређених величина које представљају услове привређивања, као што су: зараде радника, стопе пореза и доприноса, девизни курс и др. Пето, када не уочава различита инфлациона очекивања или не доприноси да се она смањују и нестају. И шесто, код повећања стопа пореза и доприноса односно повећања учешћа друштвене потрошње у расподели домаћег бруто производа. У свим овим случајевима инфлација се генерише у значајном износу.

Инфлационистичка политика јесте и изражавање ценовне стабилности растом општег нивоа цена 0 до 2 или 3% годишње. Програмирањем ове стопе као једног од макроекономских циљева, независно или заједно са централном банком, извршна власт обезбеђује инфлаторно финансирање једног дела јавне потрошње. Реч је овде о захватању тзв. инфлационог пореза. На кредите које централна банка одобрава држави не обрачунава се стопа инфлације, тј. они се не индексирају. Приликом њихове отплате, враћа се реално мањи износ, а држави остаје тзв. инфлациони порез.

Управо приказане политике нема само у случају када се програмира непроменљивост општег нивоа цена, тј. када се количина новца у оптицају повећава у мери раста реалног домаћег бруто производа.

У теорији и пракси, облици инфлације утврђују се према различитим основима.³⁰⁾ Најчешће, према: интензитету, дужини трајања, облику испољавања, факторима који је условљавају, као и обухватности роба и делатности у једној земљи. Нас овде интересују само облици инфлације у вези са првим поменутих основом.

Према интензитету испољавања разликујемо три облика инфлације: ниску или пузајућу, средњу и високу.

Ниску инфлацију карактерише годишњи раст цена до 4%.³¹⁾ Ова стопа знатно је нижа од опште профитне стопе. Према томе, омогућава пословање према економским принципима и критеријумима; тзв. економија обима долази до пуног изражаја. Међутим, она умањује куповну моћ новчане јединице. (На пример, инфлација на годишњем нивоу од 2% преполовљава куповну моћ националне валуте за 35 година, а од 4% за скоро 18 година.) Због тога, долази до обезвређивања доходака, као и активе која се налази

---

30) Види, нпр.: *Инфлација* (збирка чланака и студија страних и домаћих аутора), Информатор, Загреб, 1965, стр. 16.

31) У највећем броју случајева инфлација се сматра ниском или умереном (пузећом) када се креће у интервалу 0 до 4% годишње. Види о томе, Исто (13), стр. 8.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава III: Новац и размена

или исказује у новчаном облику. Такође, и зајмова који се не индексирају. Ниска инфлација се израчунава у односу на исти период у протеклој години.

Средњу инфлацију одликује годишњи раст цена 4 до 50 %. Она још брже умањује куповну моћ новчане јединице. (Тако, инфлација на годишњем нивоу од 7% преполовљава куповну моћ националне валуте за 10 година, од 15% за 5 година, а од 50% за нешто више од 1,5 године.) Израчунава се у односу на исти период у протеклој години (као годишња инфлација) и у односу на протекли месец (као месечна). Инфлацији у односу на протекли месец 1 до 6% одговара инфлација на годишњем нивоу 13 до 100%. Конкретније, овде важе следећи односи:

месечна инфлација од	1%	2%	3%	4%	5%	6%
= годишња инфлација од	13%	27%	43%	60%	80%	100%

Средња инфлација јавља се, пре свега, када држава води интензивнију политику контролисане инфлације. То јест, када путем диференцираног повећања цена усклађује економски положај појединих делатности и када повремено покрива дефиците примарном емисијом новца без реалног покрића. Она је уграђена у основне токове привредног и друштвеног живота: врши се годишње или месечно компензаторно повећање зарада и других личних примања (1); у значајној мери, стопа инфлације укључује се у каматну стопу (2); спроводи се годишња ревалоризација основних средстава (3); повећава се количина новца у оптицају према програмираној стопи инфлације (4) ... Држава спречава повећање њеног интензитета, односно појаву високе инфлације, углавном тако што: цене многих производа одређује или држи под контролом (1); увећава и користи залихе у фонду материјалних резерви (2); ограничава количину новца у оптицају и разне шпекулативне трансакције на тржишту (3) ...

Одбрамбени механизам од инфлације, поред осталих, јесте и држање увећаних залиха у привреди и код становништва.

Утицај средње инфлације на ефикасност привређивања и на друштвено-економски развој је неповољан. Она води у стагнацију. На њеном удару су највише штедни улози и новчани фондови. Каматна стопа не обезбеђује очување њихових реалних вредности. Због тога се они повлаче и користе у шпекулативне сврхе. Средства за инвестиције су недовољна. Потрошачки кредити су ограничени, а привреда се кредитира више краткорочно и наменски. У таквим условима, привредни раст је доведен у питање. Поред тога, када је стопа инфлације већа од опште профитне стопе, економија обима не долази до изражаја; приход и профит се лакше повећавају шпекулативно.

Годишњи раст цена по стопи већој од 50% указује на високу инфлацију. Таква инфлација настаје услед потпуно погрешне или недефинисане

економске политике у земљи. Такође, и када држава настоји да релативно брзо поништи нагомилани унутрашњи дуг и разне дубиозе. Велики унутрашњи дуг, нагомилан у време мира или рата, захтева изузетно високе порезе ради отплате и сервисирања. Овај дуг као и дубиозе, представља велики терет који спутава производњу и развој. Путем високе инфлације он се смањује и поништава. Међутим, цена је изузетно висока. Јавља се вишегодишње неповерење штедиша у банке и монетарне власти. Затим, разни новчани фондови остају празни, обезвређују се дугорочне обавеза и потраживања и сл.; са новчаном акумулацијом и увећањем износа ових фондова треба почети од нуле. Задуживање земље у иностранству постаје неизбежно.

Најизраженији облик високе инфлације је тзв. хипер-инфлација. Код ње се пораст цена рачуна дневно, у односу на претходни дан. Има схватања да овај облик високе инфлације карактерише месечно повећање цена за више од 50%.³²⁾ Дневној инфлацији од само 1% одговара годишња инфлација од 3780%. У нашој земљи, она је била присутна 1992/1993. године. У случају хипер-инфлације новац престаје да врши своје функције и постаје „врх кромпир“ од кога сви настоје да се што пре ослободе.

У време златног стандарда, тј. до велике економске кризе 1929 – 1933. године, раст цена доводио је до оживљавања производње. Сада, у време папирног важења, повећање цена има супротно дејство. Процес истовременог опадања привредне активности и раста цена назива се стагфлацијом.

Инфлација се мора онемогућавати и елиминисати из привредног живота, јер има низ негативних последица. Тако, она: умањује интерес произвођача да повећавају продуктивност и економију рада; наводи их на погрешан избор области инвестирања, због диспаритета цена; обезвређује њихову имовину, тј. капитал; омогућава преливање вредности и остваривање економских разлика мимо рада, код привредних субјеката и грађана; те, доводи до опадања обима привредне активности и незапослености. У крајњем случају, она руши схватања општих вредности и принципа у друштву, што води промени друштвено-економског уређења.

(б) Дефлација је појава супротна инфлацији. Дешава се у следећим случајевима. Прво, када код произвођача нагло спласну инфлациона очекивања. Друго, када једна земља са значајним суфицитом платног биланса изврши ревалвацију своје валуте. (То приморава произвођаче да смањују цене својих производа како не би изгубили своје иностране купце.) И треће, када дође до смањења или укидања извесних пореза ради поспешивања производње и запослености.

Понекад и природни услови могу условити пад цена. На пример, обилан род у пољопривреди може довести до пада цена житарица. Или, вео-

---

³²⁾ Види, Исто (13), стр. 8.

ма повољни хидролошки услови могу имати за резултат појефтињење електричне енергије. Све то одражава се и на општи ниво цена, тј. може значити смањивање очекиване стопе инфлације.

Утицај дефлације на привредни живот требало би да буде позитиван. Пре свега, у смислу повратка произвођача продуктивности и економији рада. Затим, и у смислу јачања своје конкурентне способности.

1. 3. Утврђивање и повећање количине новца у оптицају

На то, како се израчунава количина новца у оптицају – указала је квантитативна теорија новца. Као зачетник ове теорије наводи се меркантилиста Жан Боден, који је у другој половини 16. века изложио схватање да је општи ниво цена (Ц) одређен односом масе новца у оптицају (Н) и количина роба у промету (Р): $Ц = Н / Р$. Ово схватање допунио је у 17. веку Џон Лок. Он указује да на масу новца у оптицају утиче и брзина његовог обрта (О). Са том допуном наведени образац има следећу нотацију: $Ц = (Н \times О) / Р$. Множењем леве и десне стране у овом обрасцу са количином роба у промету (Р) добија се тзв. квантитативна једначина размене:³³⁾

$$Р \times Ц = Н \times О.$$

Почетком 20. века Ирвинг Фишер излаже другачији садржај леве стране ове једначине. Уместо количине роба у промету и општег нивоа цена ($Р \times Ц$), он предлаже продате количине роба по њиховим текућим ценама ($p_1 \times k_1 \times c_1$) + ($p_2 \times k_2 \times c_2$) + ... + ($p_n \times k_n \times c_n$). То јест, предлаже тзв. суму робних цена (СРЦ), која изражава домаћи бруто производ (СРЦ = ДБП).

Образац за израчунавање количине новца у оптицају (Н) утврђује се на основу приказане квантитативне једначине размене, у два облика:

$$Н = \frac{СРЦ}{О}; \quad Н = \frac{СРЦ}{О} - ОН + ДН - К.$$

Где су: ОН – одложене наплате за наредни период (роба продата на кредит), ДН – доспеле наплате дуговања из претходног периода; К – компензације, тј. износи дуговања и потраживања која се међусобно пребијају.

Првим обрасцем израчунава се потребна количина новца као средства размене. (Код сваке размене врши се истовремено плаћање робе.) А

³³⁾ Види, нпр. Александер Бајт: *Основе економске анализе и политике*, Информатор, Загреб, 1979, стр. 332.

другим, ова количина новца као платежног средства.

Код златног стандарда, постоји аутоматизам у регулисању количине новца у оптицају. Насупрот маси роба у промету (и рада садржаног у тој маси) стоји одређена количина злата, она количина за чију производњу је утрошено исто толико рада. Ако се претпостави да као новац функционише злато, као и да су величине (Р) и (О) у једначини размене константне – произилази да цене расту када се повећава количина новца у оптицају, а опадају када се она смањује. Другим речима, произилази да се куповна моћ новца мења у зависности од његове количине у оптицају, што је у супротности са теоријом радне вредности.

К. Маркс је критиковао схватање присталица квантитативне теорије новца (међу њима и Д. Рикарда) да се цене периодично дижу или падају јер се у оптицају налази више или мање новца. То јесте логички закључак, ако би се сва количина злата у једној земљи налазила у оптицају (што су присталице наведене теорије управо сматрале). Међутим, сва та количина није у оптицају. Један део служи као резервоар блага. То је управо оно што омогућава да се новчана маса шири или скупља, а да се њена куповна моћ због тога битно не мења већ остаје иста.

У случају златног кованог новца, његова количина у оптицају регулише се аутоматски. Ако дође до повећања количине новца у промету, цене роба расту (па и злата у полужном облику, као робе) а куповна моћ монете опада. Власници новца носе златнике на топљење јер је 1 кг злата у полужном облику скупљи од 1 кг злата у облику монете. Супротно се дешава ако због смањења количине новца у промету дође до повећања његове куповне моћи. Сада, власници злата носе полуге у ковницу да би добили златнике, јер 1 кг злата у облику монете у размени више вреди од 1 кг злата у полужном облику. (При томе, они само плаћају трошкове топљења и ковања.)

Када се у промету користе банкноте (уместо златника), процес је следећи. Са повећањем количине банкнота у оптицају цене роба (па и злата у полужном облику, као робе) расту, а куповна моћ новца опада. Њихови власници носе их у банку и мењају за злато. У супротном, власници носе злато у банку и депонују га да би добили банкноте.

Регулација количине новца у оптицају код папирног стандарда не врши се аутоматски. Врши је пре свега централна банка, која у првом реду брине о стабилности куповне моћи новчане јединице. При томе, она полази од својих овлашћења и надлежности, као и од привредних кретања и утврђених макроекономских циљева.

Повећање количине новца у оптицају условљено је повећањем обима друштвене производње. Ако је повећање новчане масе једнако повећању реалног износа домаћег бруто производа (ДБП), понуда новца је равнотежна. Међутим, износ ДБП утврђује се *ex post*, или се процењује уз могуће грешке

– тако да се понуда новца одређује и дозира не према стварној, него према пројектованој и очекиваној годишњој стопи привредног раста. Насупрот одређеној понуди и њеној стабилности, тражња за новцем подложна је извесним флукуацијама и нестабилности. Када су ове две величине једнаке, говори се о њиховој равнотежи. Међутим, често се јављају значајна одступања тражње која резултирају у неравнотежи.

О стабилности понуде и тражње новца може се говорити у случају када тражња за новцем одступа од понуде највише у мери програмиране стопе тзв. пузајуће инфлације, до 4% на годишњем нивоу. Одступање тражње за новцем јавља се под утицајем више фактора. То су, углавном, промене: динамике обима друштвене производње, цена активе, каматних стопа, брзине новчаног оптицаја, као и инфлације.

Новац у оптицају служи и за обављање неробног промета, који се одвија упоредо са робним. Због тога је његова сума увећана (изнад оне која је потребна за обављање само робног промета). Повећање робног и неробног промета мање-више је сразмерно.

1. 4. Методи регулације количине новца у оптицају

У робноновчаној производњи и новац је роба која се нуди и тражи на тржишту, где га углавном има довољно. (Чак, и преко потреба привреде, с обзиром да се све више издваја и чува као елеменат богатства.) Он се концентрише у пословним банкама. Новац на жиро рачуну банке чине пре свега депозити на чековним рачунима њених поверилаца. Свака привредна организација обавезна је да наплате врши безготовински. Такође, и све исплате осим зарада радника и ситних рачуна у вези са хитним потребама. Касену готовину може држати у малом износу који је одређен као благајнички максимум. Ово важи и за сваку непривредну организацију (установу). Са тим, токови новца су транспарентни, а његова маса је позната.³⁴⁾

Прикупљена новчана средства пословне банке пласирају на тржишту у већем износу, пре свега путем кредита. Да би била ликвидна, тј. да би у сваком тренутку могла да изврши платне налоге својих депонената, она мора да чува само део прикупљених средстава. Тај део показује се у пракси, али га централна банка у извесној мери увећава и прописује у релативном износу као обавезну резерву. Ако је нпр. износ резерве 20% и ако је сума прикупљених новчаних средстава у банци 1.000.000 динара, она може пласирати 5.000.000 (ако нађе клијенте, зајмопримце) што ће резултирати у по-

---

34) Посебан проблем представља готов новац код становништва, који се чува у домаћинствима. Он погодује нелегалној привреди. Веома се тешко утврђује. Централна банка над њим нема контролу као над депозитним новцем. Због тога свакојако настоји да га сведе на што мању меру.

већању новчане масе за 4.000.000 динара.

Друге финансијске организације, које нису пословне банке – штедно-кредитне задруге, фондови и специјализоване банке – не врше креирање новца. Оне могу пласирати једино суму прикупљених средстава (фондови и специјализоване банке). Односно, ту суму умањену за износ обавезне резерве (штедно-кредитне задруге).

Пласман новца на тржишту не врши се само путем депозита и кредита, него и купопродајом каматоносних хартија од вредности (благајничких и комерцијалних записа, обвезница и других).

Изузетно, ако се не може набавити на тржишту, новац обезбеђује (тј. емитује) централна банка путем примарног кредита.

Регулацију количине новца у оптицају врше монетарне власти преко централне банке. Та активност централне банке није независна од привредних кретања и обима запослености, с обзиром да новац има робно покриће. Она држи монетарни дизајн који по потреби затеже или попушта и тиме штити куповну моћ новчане јединице. Најважнији инструменти које при томе користи су: операције на отвореном тржишту, политика есконтне стопе и политика обавезне резерве.

Операције на отвореном тржишту своде се на куповину и продају краткорочних каматоносних хартија од вредности од стране централне банке. Када хоће да повећа новчану масу она купује на тржишту ове хартије, тј. врши њихов есконт (у првом реду – благајничке записе пословних банака и друштвено-политичких заједница, краткорочне обвезнице и изузетно прво-разредне менице). У супротном, врши њихову продају, као и продају сопствених хартија од вредности (благајничких записа). Овај инструмент разликује се од земље до земље, нарочито у погледу папира којима се тргује.

Есконтна стопа је стопа по којој централна банка зарачунава камату на краткорочне кредите које одобрава пословним банкама (по основу залога хартија од вредности, нпр. робних меница).³⁵⁾ Политиком ове стопе централна банка утиче на обим новчаних кредита које одобравају пословне банке. Повећање есконтне стопе од стране централне банке доводи до повећања тржишне каматне стопе, те до смањења интересовања робних произвођача за кредитима. Супротно имамо у случају смањења есконтне стопе.

Политиком обавезне резерве централна банка може брзо и ефикасно регулисати количину новца у оптицају.³⁶⁾ Повећање стопе обавезне резерве доводи истовремено до смањења могућности пословних банака да одобрава-

---

³⁵⁾ Исту функцију, код регулације количине новца у оптицају, има и дисконтна стопа. То је стопа по којој централна банка одобрава камату на своје хартије од вредности. Реч је овде пре свега о њеним благајничким записима.

³⁶⁾ Реч је овде о обавезној резерви за депозите по виђењу. (Међутим, утврђује се и обавезна резерва за орочене депозите, која је знатно мања, као и политика ове резерве.)

ју својим клијентима новчане кредите. Супротно се дешава у случају смањења ове стопе. Претпоставимо да сву обавезну резерву пословна банка држи код централне банке у облику депозита. Ако се повећа стопа обавезне резерве, пословна банка мора уложити код централне банке додајни износ депозита на име ове резерве, чиме се смањују средства на њеном жиро рачуну. Док, ако се обавезна резерва смањи, пословна банка ће повући део наведеног депозита и тиме увећати расположива новчана средства. Инструмент обавезне резерве централна банка не користи често, јер је то драстична мера (у случају повећања обавезне резерве, банка често мора да откаже један број већ закључених уговора о кредиту или да их редукује).

Сваки кредит централне банке јесте примарни кредит којим се врши емисија новца. У првом реду, она одобрава кредите пословним банкама (есконтних кредита и кредита за ликвидност). На износе тих кредита наплаћује камату. Но, пошто није профитабилна организација, ову камату уступа држави за покриће буџетских расхода. Затим, одобрава кредите држави (за покриће привремених дефицита у буџету, као и ванредних расхода у случају рата, разних непогода и слично).

Посебан значај имају есконтни кредити. Робни произвођач, ако жели да повећа обим производње, мора узети додајна средства тј. кредит од пословне банке. Њој уз уговор о кредиту даје меницу којом се обавезује да ће позајмљена средства вратити заједно са уговореном каматом. Ако пословна банка не може обезбедити тражена средства на тржишту, она ће их добити од централне банке путем есконтног кредита. Менице робних произвођача чине основу одобравања ових кредита.

Штампање готовог новца у централној банци јесте стварање новца у техничком (физичком) смислу, али не и у економском. То није емисија новца. Јер, када једној пословној банци затреба готовина да би исту дозначила својим клијентима за исплату зарада радника, она ће је (у случају недостатка у свом трезору) купити од централне банке. За износ купљене готовине умањује се салдо жиро рачуна пословне банке. С тим је само извршена конверзија основних елемената новчане масе.

Повећање новчане масе тј. количине новца у оптицају јавља се и у случају неизмиривања обавеза и акумулације дугова. Ова појава се мора сузбијати. Она доводи у питање монетарну политику и монетарну стабилност.

1. 5. Каматна стопа

(1) Каматна стопа је цена или накнада за коришћење туђег новца, утврђена на 100 новчаних јединица за годину дана. То је позитивна величина. Постоји више разлога што се новац не може давати на зајам без накнаде. Прво, због инфлације која обезвредује куповну моћ новчане јединице. Дру-

го, због трошкова промета новца. И треће, због извесне добити или приноса који побуђује власнике да га дају на привремено коришћење.

(2) Приликом анализе разликујемо више врста каматних стопа.

Најпре, истичемо: каматну стопу за новчане депозите, каматну стопу за новчане (и робне) кредите и каматне стопе централне банке. Каматна стопа за новчане депозите служи за обрачун тзв. пасивне камате која се исплаћује депонентима. Док, каматна стопа за новчане кредите служи за обрачун тзв. активне камате. Ова камата наплаћује се од физичких и правних лица која су узела новац на зајам у облику кредита. Најважније каматне стопе централне банке су: есконтна, дисконтна и ломбардна стопа. По есконтној стопи обрачунава се камата на есконтне кредите централне банке, по дисконтној стопи камата на њене хартије од вредности и, по ломбардној стопи, камата на кредите које централна банка одобрава пословним банкама ради повећања њихове ликвидности.

Затим, када је реч о каматној стопи за новчане депозите, те о каматној стопи за новчане (и робне) кредите – наводимо појединачну и тржишну каматну стопу. Појединачна каматна стопа је она која се обрачунава у конкретном случају, тј. коју обрачунава конкретна банка или друга финансијска организација; док, тржишна каматна стопа јесте (пондерисани) просек појединачних каматних стопа.

Може се говорити, још, о номиналној и реалној каматној стопи. Номинална је она која се јавља експлицитно у стварности, било као појединачна или тржишна. Реч је о стопи по којој се плаћа или наплаћује камата. Реална каматна стопа се добија умањењем номиналне каматне стопе за износ односно за проценат инфлације.

(3) Има више детерминанти или фактора каматне стопе по којој се обрачунава камата на зајам у облику кредита. Наводимо овде пет који, по нашем мишљењу, имају највећи значај.

Прво, на висину ове каматне стопе утичу стопе према којима се обрачунава тзв. пасивна камата. Износе стопа за обрачун пасивне камате у великој мери одређују поменуте каматне стопе централне банке.

Друго, утиче стопа банкарске марже са којом пословне банке покривају трошкове новчаног промета и остварују профит.

Треће, незаобилазни фактор је стопа инфлације. Она се, према очекиваној инфлацији, укључује у износ каматне стопе.³⁷⁾

---

³⁷⁾ Одступање од стварне стопе инфлације у каматној стопи често је израз шпекулативних новчаних трансакција. На пример, ако је годишња стопа инфлације 10% а у каматну стопу је укључено 7%, биће већа тражња за кредитима од стварних потреба због остваривања шпекулативне разлике од 3%. Док, ако је укључено више од 10%, биће, због нееластичности, незнатно смањена тражња за кредитима а банке ће остваривати у једном делу шпекулативни износ прихода и профита.

Четврто, значајан утицај имају односи понуде и тражња новца у једној земљи. На пример, већа понуда новца доводи до пада каматне стопе. Док, већа тражња резултира у супротном.

И пето, на отвореном тржишту као фактор каматне стопе у једној земљи јавља се и каматна стопа на светском тржишту.

(4) Каматна стопа има вишеструки значај, који се огледа у следећем.

Прво, она је инструмент израчунавања камате, односно будуће вредности неке новчане суме која се одобрава зајмопримцу данас у облику кредита на одређено време.

Друго, служи за израчунавање садашње вредности извесног новчаног износа расположивог у будућем периоду. За једно лице 100 динара више вреди данас него ли, рецимо, после годину дана. Значи, садашња вредност 100 динара расположивих после годину дана мања је од 100. Каматна стопа је овде разлика ових вредности.

Треће, служи за капитализацију појединих врста приноса (за израчунавање њихове капиталне вредности). О томе је било речи у првој књизи.

Четврто, служи као основа за утврђивање ефикасности инвестиција у области привреде. Каматна стопа је показатељ минималне нето продуктивности капитала, нарочито капиталних инвестиција.

Пето, у функцији је усклађивања понуде и тражње новца. Повећање каматне стопе подстиче понуду новца, а ограничава тражњу. Њено смањивање има супротан ефекат. Пошто понуда и тражња новца нису савршено еластичне,³⁸⁾ и цена (каматна стопа је израз цене привремене употребе туђег капитала тј. новца) није најважније средство конкуренције, то централна банка користи и друге инструменте за регулацију његове количине у опцијају. Највећи значај имају операције на отвореном тржишту.

„Стабилност каматних стопа је пожељна јер њихова флукуација може да доведе до неизвесности у привреди и да отежа планирање.“³⁹⁾ Такође, и до неизвесности на финансијским тржиштима. Њихова стабилност, као и стабилност робних цена, у функцији су привредног раста и економије обима у једној земљи.

И шесто, користи се као инструмент за стабилизацију економских кретања и односа. Тако, на пример, у случају рецесије смањење каматне стопе подстиче инвестициону и привредну активност. Супротно, у фази просперитета, „прегрејана“ привреда се „хлади“ повећањем каматне стопе. Затим, у случају значајног дефицита трговинског и платног биланса, повећање (реалне) каматне стопе, изнад нивоа у другим земљама, може привући стра-

---

38) У недостатку сопствених средстава, предузећа су принуђена да користе кредите и при високим каматним стопама.

39) Исто (26) стр. 413.

ни капитал и допринети смањивању дефицита.

(5) Равнотежна каматна стопа – уопште, на комерцијалне кредите – може се одредити у смислу равнотежне робне цене. Тако, равнотежна каматна стопа била би она стопа која омогућава банкарским предузећима да надокнађују трошкове придржавајући се одређених стандарда, као и да остварују профит по просечној профитној стопи у привреди. Затим, о равнотежној каматној стопи може се говорити и у смислу величине која изједначава понуду и тражњу новца, али само када су у питању поједини (мањи) делови новчане масе. На пример, као у случају каматне стопе на дневне међубанкарске зајмове (вишка) резерви.

(6) Износ каматне стопе има тенденцију опадања. На то утичу два основна фактора. С једне стране, акумулација имовине и богатства у једној земљи изван привреде – под утицајем развоја производних снага – при чему се један део тог богатства јавља у новчаном облику. Тај новац се нуди на тржишту ради остваривања приноса у облику камате. С друге стране, све већи степен задовољавања потреба у економски развијеним земљама. Када су потребе људи задовољене у пуној мери, оне се даље могу повећавати у мери пораста броја потрошача (односно становништва). У том случају, тржиште постаје ограничавајући фактор производње, а значајан део капитала сувишан. Повећава се понуда капитала (новца) што резултира у тенденцијском опадању износа каматне стопе.

(7) Каматна стопа је нижа од профитне стопе. Такође, нижа је и од дивидендне стопе. Разлог томе је висок степен мобилности новца, тј. већи коефицијент или број његовог обрта. Према томе, кредитно финансирање важи као најјефтинији облик финансирања у једној земљи када поједини субјекти краткорочно немају довољно сопствених средстава за репродукцију и потрошњу. Међутим, банка обезбеђује свој пласман и не учествује у пословном ризику улагања која врши зајмопримац, тј. корисник кредита. Због тога предузећа често користе и друга средства.

2. Размена

2.1. Сектори и токови размене једне земље

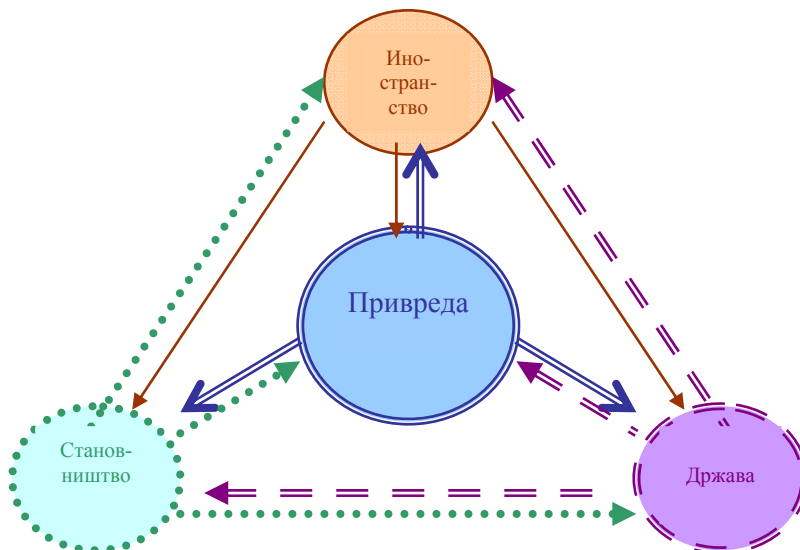
(1) Сектори размене једне земље су области које се међусобно сусрећу на тржишту, а разликују према субјектима-учесницима у размени, као и према њиховој државно-територијалној припадности. У економској литератури наводе се следећа четири сектора: становништво (домаћинства), привреда, држава (и друге непривредне организације) и иностранство. Реч је овде о размени у ширем смислу речи. То јест, о размени роба, али и других предмета (јавних добара и имовине која мења власнике).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава III: Новац и размена

Овде се говори пре свега о размени између појединих сектора. Међутим, истовремено се остварује и размена у оквиру сектора (становништва, привреде, као и државе). Токови размене јесу њени правци (од једног сектора према другом). Док, обим јесте вредност размене у одређеном правцу која је остварена у јединици времена (у датом периоду).

Шему сектора и токова размене приказујемо и графички на слици 1. Она показује токове размене визуелно.

Слика 1.

Размена се остварује посредством новца. Због тога, сваки сектор мора да формира своју куповну моћ. А она се формира на основу његових давања или испорука. Давања појединих сектора, да би се међусобно и визуелно разликовала, приказана су у шеми различитим линијама: давања привреде двоструким пуним линијама; давања државе двоструким испрекиданим линијама; давања становништва двоструким тачкастим линијама; и, примања из иностранства пуним једноструким линијама.

Становништво даје (продаје и пласира) привреди неопходне ресурсе: рад, капитал и знање. То исто даје и држави. За своја давања добија новац у облику плата и доходака по основу власништва (камате, дивиденде и закупнине за изнајмљена добра).

Привреда продаје становништву робе (производе и услуге по тржишним условима) за задовољавање његових потреба. То исто продаје и држави. По том основу остварује бруто приход.

Држава обезбеђује становништву и привреди јавна добра, као и производе и услуге од општег значаја. (Општи значај имају привредна добра која битно утичу на стабилност производње и потрошње у земљи.) Поред тога, даје им наменски и новац: становништву на име пензија, социјалне помоћи и помоћи незапосленим; а привреди, на име премија, дотација, регреса, учешћа и слично. За своја давања користи буџетске приходе (базира их на тим приходима) које остварује, пре свега, на основу: пореза, доприноса, такси, царина и других врста захватања од становништва и привреде.

Данас, у време глобализације, изолација је немогућа. Иностранство је сектор размене који има све већи значај. Непосредне везе осталих сектора са иностранством су све развијеније.

Све оно што даје привреди и држави становништво даје и иностранству. То му омогућава да путује у друге земље. Односно, да тамо троши, као и да у извесној (мањој) мери набавља робе.

Држава за своје потребе набавља робе и у иностранству. Али их такође даје овом сектору (нпр. оружје и војну опрему). Затим, она држи своје девизне резерве у иностраним хартијама од вредности, даје иностраним субјектима разне концесије итд.

Привреда једне земље је у све већој мери упућена на светско тржиште. Под утицајем интернационализације капитала и производње, тј. специјализације и производне кооперације, њен извоз има све већи удео у домаћем бруто производу. Она из других земаља добија робе и ресурсе.

Међу поменутим секторима размене, централно место има сектор привреде. Величина домаћег бруто производа одређује обим размене између појединих сектора, као и обим размене у оквиру самих сектора (привреде, становништва и државе). Привредни раст се овде намеће као основно економско питање у свакој земљи.

(2) Једнакост размене између два сектора није неопходна и најчешће се не остварује. Међутим, неопходна је једнакост размене једног сектора са свим осталим секторима. Неједнакост његове размене са осталим условљава неједнакост размене осталих сектора, што најчешће има негативан утицај на економију и привредни раст.

Неједнакост размене једног сектора (са свим осталим) може се огледати у појави суфицита или дефицита. Дефицит једног сектора има свој израз у његовој задужености. При томе, он треба да се појављује као суфицит другог или других сектора.

Неравнотежа у размени појединих сектора – државе, привреде или становништва – може се јавити и у прикривеном односно противуречном облику. На пример, ако занемаримо сектор иностранства, уз задуженост привреде и становништва можемо имати равнотежу размене државног сектора. То значи да је држава гломазна и скупа, па равнотежу треба успостави-

---

ти редукцијом и рационализацијом државног сектора. Постоје и друге могућности прикривене неравнотеже, односно прикривеног суфицита.

Дефицит је негативна појава, по тежини сразмерна његовом обиму и релативном значају. Код успостављања равнотеже у токовима размене врши се ограничавање и смањивање дефицита. У вези с тим, одређују се стандарди дефицита, који указују на одређена стања и њихову одрживост. То јест, одређују се посебно стандарди задужености становништва, привреде, државе, као и земље у целини.

Посебно је важна равнотежа у размени са иностранством. Трајни дефицит значи да је земља изгубила одговорност за сопствени опстанак и развој, односно да је ту одговорност у значајној мери препустила иностраним субјектима. С друге стране, трајни суфицит значи да она свој опстанак и развој остварује на рачун опстанка и развоја других земаља.

Поред тога, дефицит у размени са иностранством, посебно привреде и државе, поскупљује домаћу производњу. С тим, он умањује њену конкурентну способност на иностраном тржишту. Тај проблем се мора решавати да би земља задржала своје место у међународној подели рада.

Изузетно, у појединим земљама могућа је експанзија привреде и обима размене на бази неравнотеже. Реч је овде пре свега о неравнотежи укупних давања иностранству и примања из иностранства. На пример, земље извознице енергената на бази спољнотрговинског суфицита могу експанзивно да развијају своје привреде и гомилају девизне резерве. Мање-више, у истом положају налазе се и земље које остварују високе приходе од туризма.

2. 2. Примарна расподела учинка робне производње

(1) Примарном расподелом назива се расподела која се у робној производњи остварује посредством размене. Најпре, то је расподела између предузећа, делатности и региона. Израз њиховог појединачног учешћа у овој расподели је остварени бруто приход.

Предмет примарне расподеле је домаћи бруто производ (ДБП).

Два најважнија основа остваривања бруто прихода – када је реч о робним произвођачима – јесу: обим производње и реализације, као и цене. Обим сачињавају количине произведених и продатих врста производа. Већа робна маса, тј. већи обим код једног субјекта значи и његово веће учешће у домаћем бруто производу. Цене су новчани износи по којима се продају јединице појединих врста производа. Више робне цене једног субјекта такође значе његово веће учешће у примарној расподели.

Исто важи и за предузећа у области промета. Али, овде, уместо обима производње имамо обим промета. А уместо цена производа и производних услуга, јављају се марже.

Остварени бруто приход предузећа чине два основна елемента: трошкови производње (или промета) односно расходи, и добитак односно профит. Расходи имају извешан приоритет у расподели; тек када се покрију трошкови, део прихода (који преостаје) јавља се тј. исказује као профит. О томе, који елементи чине расходе код обрачуна финансијског резултата (тј. о садржају рачуна у контном оквиру), одлучује министар финансија.⁴⁰⁾

У примарној расподели не учествују само предузћа. Истовремено, може се рећи, учествују и други субјекти привредног и друштвеног живота. Многи издаци у предузћима – који се односе на друштвену, личну и инвестициону потрошњу – везују се за износ и раст оствареног бруто прихода. Исто тако, многи су дефинисани као расходи, за које смо рекли да имају приоритет у расподели оствареног прихода. Према томе, питање примарне расподеле је веома комплексно питање.

(2) У савременој робној производњи примарна расподела се не остварује стихично. У значајној мери врши се њена регулација. При томе, намећу се извесни захтеви или принципи, које треба уважавати (јер су изрази објективне нужности). Реч је углавном о следећим захтевима. Ова расподела (тј. размена) треба: да се врши сразмерно вредности односно према утрошеном раду, као и да доприноси остваривању сразмерне расподеле друштвеног фонда рада (радне снаге и капитала) на поједине производе и делатности; да се остварује у интересу свих субјеката друштвене репродукције – радника, власника капитала и предузетника, и државе; те, да делује стимулативно односно резултира у повећању производне могућности привреде и у друштвеном благостању.

Као основне области регулације примарне расподеле у једној земљи наводимо: основе формирања цена роба на тржишту; повреде конкуренције; друштвену потрошњу; зараде радника; као и инвестициону потрошњу.

Цена је новчани израз вредности – вредности коју одређује квантитет и квалитет утрошеног (текућег и опредмећеног) рада по јединици робе. У општем случају, роба се не продаје по вредности, али је вредност основна детерминанта цене. О теоријским основама формирања робних цена – који указују на садржај регулације ове области примарне расподеле – било је речи у нашој првој књизи (Основи економије I, СКЦ, Ниш, 2009). Ближе, у оквиру петог поглавља књиге под насловом Садржај нормалне цене у савременој робној производњи. У случају једнакости стварних и нормалних цена појединих роба на тржишту, може се говорити о сразмерној расподели друштвеног фонда рада на поједине производе и делатности у једној земљи. У овом случају, нема диспаритета у размени односно примарној расподели.

---

⁴⁰⁾ Види (у нашој земљи), чл. 15. Закона о рачуноводству и ревизији, „Сл. гласник РС“, бр. 46/2006. и 111/2009.

Повреде конкуренције резултирају у остваривању прихода и профита мимо рада и резултата рада, тј. мимо напора у правцу повећања обима и ефикасности пословања. (Реч је пре свега о прекомерном повећању цена и задржавању обима производње.) Оне значе ограничавање производних могућности и друштвеног благостања. Њихов приказ у нашој првој књизи, нарочито у наслову Испољавање и утврђивање монополске моћи предузећа – указује на садржај законске заштите конкуренције.

Повећању производне могућности привреде и на тој основи друштвеног благостања, не доприноси само утврђивање и заштита повреда конкуренције, него још – стабилизација цена, као и програмирање повећања продуктивности рада и привредног раста. Стабилне цене или занемарљива инфлација основа су економије обима. Док, утврђивање раста продуктивности рада и домаћег бруто производа као циљних величина, обједињује и мобилише субјекте микро и макро економије да томе теже у својим основним и редовним активностима.

Друштвена потрошња (којом се обезбеђује друштвени стандард људи) мора бити умерена, као и стабилна по вредности и по изворима средстава. Може се рећи да је умерена – ако њен релативни износ, према вредности ДБП, не одступа значајно навише од износа у коме се јавља у већини других земаља. Већа друштвена потрошња, у том релативном износу, значи скупљу друштвену режију и мању конкурентну способност привреде на иностраном тржишту.

Стабилност вредности друштвене потрошње обезбеђује се када је њено релативно учешће у износу ДБП усаглашено и непроменљиво. У овом случају, вредност друштвене потрошње повећава се у мери раста домаћег бруто производа. Ако би се њено учешће (у износу ДБП) повећавало, то би ишло на рачун интереса радника и власника капитала.

Издавања средстава за друштвену потрошњу – у погледу основица и релативних износа – представљају услове привређивања. Управо зато и она морају бити непроменљива. Стабилност ових услова привређивања омогућава предузећима да успешно планирају своје пословне активности.

Објективна је нужност да и учешће суме зарада запослених радника у вредности ДБП буде дато и непроменљиво. (Наравно, оно мора бити усаглашено са уделом осталих учесника у примарној расподели.) При томе, сума зарада запослених радника може се повећавати у мери пораста броја запослених радника и општег нивоа продуктивности рада. Односно, у мери пораста износа домаћег бруто производа. А износи појединих зарада у колективним уговорима, у мери пораста продуктивности рада на нивоу друштвене производње.

Интерес власника капитала – када је реч о привредним предузећима – јесте повећање капитала и имовине. Ово повећање врши се уз пословни

ризик, путем остваривања позитивног финансијског резултата (профита) и издвајања једног његовог дела за акумулацију. Међутим, из више разлога, неопходно је један део акумулације (који можемо назвати основним) учинити извеснијом величином. Тако, што ће се обрачунавати као трошак, према одређеном проценту на вредност предујмљеног капитала као основице. Овакво издвојена средства за акумулацију предузеће би користило само. Или би та средства, ако нема потребе за проширењем материјалне основе сопственог рада, уплаћивало у заједнички инвестициони фонд, од кога би у противвредности добијало хартије од вредности (углавном акције).

Таквом регулативом акумулације у области привреде, интерес власника капитала био би усклађенији са интересима осталих субјеката друштвене репродукције. (Пре свега, у погледу степена извесности остваривања.) Затим, били би створени услови за успешније остваривање програмиране стопе привредног раста. Исто тако, и услови за повећање степена самофинансирања проширене репродукције, што води повећању ефикасности привређивања на нивоу земље.

Регулација учешћа друштвене потрошње и суме зарада запослених у износу ДБП, као и основа повећања ових издвајања, те обезбеђивања основног дела акумулације – према наведеном – у функцији је усклађивања и остваривања интереса свих субјеката друштвене репродукције. Затим, делимично, у функцији је остваривања других захтева у вези примарне расподеле. То јест, утицаја ове расподеле на повећање производних могућности и друштвеног благостања у једној земљи.

2.3. Основне законитости реализације вредности друштвене производње (домаћег бруто производа)

Да не би долазило до застоја у реализацији и поремећаја у процесу репродукције, друштвена производња мора бити усклађена. Пре свега, морају постојати одређени односи који изражавају суштину реализације домаћег бруто производа, као и бруто производа појединих производних сектора. Такође, и одређени односи вредности размене између појединих производних сектора. Све те односе називамо основним законитостима реализације вредности друштвене производње односно домаћег бруто производа.

(1) У затвореној привреди се не извози и не увози. Она је, по претпоставци, сама себи довољна. У таквој привреди присутне су три основне законитости реализације вредности друштвене производње.

Прво, то је законитост која показује суштину реализације домаћег бруто производа. Изражава је следећа једначина:

$$\text{ДБП} = \text{вредност (АЕТ)}_1.$$

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава III: Новац и размена

Ова једначина показује да је домаћи бруто производ одређен вредношћу агрегатне ефективне тражње. Та вредност је израз апсорпционе способности националног тржишта. То јест, одређује његову димензију, односно обим или величину. Означили смо је овде индексом 1, како би могли да је наведемо као полазну основу код утврђивања домаћег бруто производа у случају отворене привреде.

Друго, то је законитост која показује суштину реализације бруто производа једног производног сектора (гране). Има облик једначине:

$$(BP)_1 = \text{вредност } (ET)_1 = \text{вредност } (ET)_{11} + \text{вредност } (ET)_{12} + \dots \\ \dots + \text{вредност } (ET)_{1n} + \text{вредност } (ET)_{10}.$$

Ова једначина показује да је бруто производ једног сектора једнак збиру вредности реализације коју је извршио – интерно, у другим производним секторима (2 до n), као и у непроизводним (осталим) секторима. То јест, суми вредности ефективне тражње за његовим производом од стране свих производних, као и непроизводних (осталих) сектора у земљи.

Домаћи бруто производ једнак је суми бруто производа појединих производних сектора: $ДБП = (BP)_1 + (BP)_2 + \dots + (BP)_n$.

И треће, то је законитост односа размене два (од више) сектора. У облику (не) једначине, она гласи:

$$\text{вредност } (ET)_{12} =, >, < \text{ вредност } (ET)_{21}.$$

Ова (не) једначина показује да вредност коју први сектор реализује у другом не мора бити једнака вредности коју други реализује у првом. (Морала би бити једнака ако претпоставимо да у друштвеној производњи постоје само та два производна сектора. Такође, и ако занемаримо постојање непроизводних, осталих сектора.)

(2) Нема данас земље која не излази на инострано тржиште, где купује и продаје. Наравно, плаћања у иностранству и наплате из иностранства не врше се само по основу куповине и продаје. Има и неробних трансакција. Но, основу платног биланса чини трговински биланс. Због тога ћемо овде, а и ради поједностављивања анализе, имати у виду само робне трансакције (тј. само извоз и увоз роба).

И у отвореној привреди присутне су три основне законитости реализације вредности друштвене производње. Реч је о законитостима које смо већ приказали, с тим што оне у овом случају имају нешто другачији садржај.

Прву законитост показују следеће једначине:

$$ДБП = \text{вредност } (AET)_1 + И - У, \quad \text{где је } У = У_{пс} + У_{о};$$

$$И = У; \quad \text{ДБП} = \text{вредност (АЕТ)}_1.$$

Једна земља увози производна средства ($У_{пс}$) и остала средства ($У_о$). У производна средства сврставамо – средства за рад, резервне делове, предмете рада и слично. А у остала средства, предмете непроизводне (пре свега личне и јавне) потрошње. Да би увозила, мора да извози. Већи извоз од увоза увећава домаћи бруто производ, а већи увоз од извоза га умањује. (Види о томе шире у наслову Макроекономски ресурси.)

Дугорочно, увоз мора бити покривен извозом. Ова нужност приказана је овде другом једначином.

Значи, у крајњем случају, дугорочно, домаћи бруто производ мора бити једнак вредности агрегатне ефективне тражње која се остварује у случају затворене привреде. Ова нужност приказана је трећом једначином.

Друга законитост може се приказати помоћу ових (не) једначина:

$$(\text{БП})_1 =, >, < \text{вредност (ЕТ)}_1 + И_1 - У_1,$$

$$\text{где је: } У_1 = (У_{пс})_1 + (У_о)_1;$$

$$И_1 =, >, < У_1; \quad (\text{БП})_1 =, >, < \text{вредност (ЕТ)}_1.$$

Извоз једног сектора не мора бити једнак његовом увозу. Јер, извозне могућности појединих сектора нису исте, као што им нису исте ни потребе за увозом. У извозу једна земља требало би да полази од својих компаративних предности. Ако предпоставимо да сваки сектор увози производна средства која су му потребна и тај увоз покрива сопственим извозом, опет остаје увоз осталих средстава (роба намењених личној и јавној потрошњи) и питање ко ће га покрити извозом. Све ово упућује на закључак да је на нивоу државе неопходан биланс увоза и извоза. Односно, да се мора водити одређена политика увоза и извоза.

Најчешћа неједнакост увоза и извоза једног сектора значи да његов бруто производ не мора у крајњем случају бити једнак вредности ефективне тражње за његовим производом као у случају затворене привреде. Али, то не представља проблем. Ако не понуди све оно што је из његове продукције потребно осталим секторима, недостатак ће бити надокнађен увозом. Док, ако произведе више, део производње ће изнети на страну тржиште.

И на крају, трећа законитост у облику (не) једначине иста је као и у случају затворене привреде:

$$\text{вредност (ЕТ)}_{12} =, >, < \text{вредност (ЕТ)}_{21}.$$

Шта показује ова (не) једначина, већ смо навели – да салдо купопродаје између два (од више) сектора не мора бити једнак нули. (Не) једнакост, тј. односи међусекторске размене заслужују одређену пажњу. Политика производње и реализације појединих сектора, те њиховог увоза и извоза, мора се водити на нивоу државе у општем интересу свих произвођача, као и субјеката у непривредним секторима.

2. 4. Агрегатна понуда и тражња - појам, усклађивање и ширење

(1) Суштина агрегатне понуде и тражње и њихово усклађивање разликују се у затвореној (а) и у отвореној (б) привреди.

(а) У затвореној привреди, агрегатна понуда (АП) је скуп врста и количина роба које се у извесном периоду нуде на тржишту једне земље по одређеним продајним ценама. Под претпоставком да залихе на почетку тог периода имају нужни износ,⁴¹⁾ агрегатна понуда одређена је домаћим производом (ДП), што можемо нотирати као:

$$АП = ДП.$$

С друге стране, агрегатна тражња јесте скуп врста и количина роба продатих-купљених на тржишту у том периоду по текућим продајним ценама. Реч је овде о агрегатној ефективној тражњи (АЕТ). Одређује је домаћи производ (ДП), почетне залихе (ПЗ) и крајње залихе (КЗ):

$$АЕТ = ДП + ПЗ - КЗ.$$

Ако су општи ниво цена и понуда новца стабилни – што је у економској теорији уочено као нужност, а у пракси истакнуто као захтев или циљ – равнотежа или једнакост агрегатне понуде и агрегатне тражње се остварује пре свега прилагођавањем понуде односно производње.⁴²⁾ Неравнотежу показује стање залиха у производњи и трговини. Увећане залихе (изнад нужних) захтевају снижавање производње. Док, умањене залихе захтевају супротно. Увећане залихе јављају се најпре у области трговине.

Кретање агрегатне тражње одређује динамику агрегатне понуде. То јест, агрегатна понуда може се повећавати онолико колико јој то допушта

---

41) Нужне залихе (НЗ) су оне које омогућавају нормални ток репродукције. То јест, које уз најниже трошкове ангажовања омогућавају континуитет у снабдевању учесника у процесу репродукције. Ове залихе нису елемент учинка, већ су један од облика егзистенције предујмљеног капитала.

42) На пример, види о томе, Исто (13), стр. 248. и 254.

агрегатна тражња. Управо због тога постоји ограниченост тржишта.

Посебан значај има, дакле, агрегатна тражња. Њена структура и динамика могу се потенцирати, али и обуздавати. Посебно је важно питање ширења агрегатне тражње (и с тим, ширења тржишта једне земље). Наравно, у оквиру стварних могућности.

(б) У отвореној привреди, на агрегатну понуду и агрегатну тражњу утичу, још, увоз (У) и извоз (И). Реч је овде – не о вредности увоза и извоза – него о количинама и врстама увезених и извезених роба. Увоз увећава агрегатну понуду (у земљи), а извоз је смањује. Исто важи и када је реч о агрегатној ефективној тражњи (у земљи), она обухвата увоз а искључује извоз. Према томе, под претпоставком да је у затвореној привреди $АП = АЕТ = ДП$, у отвореној привреди биће:

$$АП = ДП + У - И;$$

$$АЕТ = ДП + У - И.$$

Усклађивање агрегатне понуде и агрегатне тражње у отвореној привреди не врши се само као што смо приказали у претходном случају, случају затворене привреде (пре свега прилагођавањем производње). Оно се врши и усклађивањем увоза и извоза. Увећане залихе захтевају смањивање производње, али и увоза. Док, умањене залихе налажу супротно.

(2) Могућности ширења агрегатне тражње и тржишта једне земље могу се поделити у две групе, тј. на: дугорочне (а) и краткорочне (б).

(а) Дугорочне су, пре свега: повећање броја потрошача, развој нових потреба и производа за њихово задовољавање, повећање куповне моћи на основу увећања производних могућности, као и повећање државне потрошње и државних инвестиција.

Повећање броја становника у једној земљи значи повећање обима потреба, а самим тим и тражње.

Појава нових потреба и производа за њихово задовољавање увећава обим укупних потреба, као и тражње на тржишту. Расположиви доходак не мора да буде ограничавајући фактор задовољавања таквих потреба. Средства за куповину се могу обезбедити путем прерасподеле имовине.

Домаћи бруто производ израз је величине платежно-способне тражње на тржишту. Она се може реално ширити на основу повећања продуктивности рада. О продуктивности рада као детерминанти привредног раста већ је било речи (у оквиру шестог поглавља).

Један део домаћег бруто производа не иде у потрошњу, већ се издваја за акумулацију штедње и богатства. (Реч је овде углавном о оном његовом делу који добијају запослени у облику зарада.) С обзиром да потпуног самофинансирања у привреди нема, значајан део штедње користе предузећа за потребе репродукције. Ипак, остаје један њен део који може да користи др-

---

жава. Путем одређених инвестиција она даје свој допринос ширењу агрегатне тражње и тржишта у земљи.

(б) Основне могућности ширења агрегатне тражње у кратком и средњем року су: међуинтервалне делимичне супституције тражње и потрошње, као и јавне набавке фонда материјалних резерви.

Проблем недовољне тражње у садашњем периоду често се решава „превлачењем“ једног дела тражње из наредног периода. У том случају, очекивана тражња у наредном периоду мора бити умањена за износ дуга (превученог дела тражње) и камате према очекиваној каматној стопи. На тај начин, врши се тзв. изравнавање или међуинтервална компензација тражње.

Повећањем својих залиха у извесном периоду, путем јавне набавке, фонд материјалних резерви даје допринос ширењу агрегатне тражње. Интервенције из тог фонда на тржишту у наредном периоду значе сужавање ове тражње. Задатак је фонда у општем случају да стабилизује тржиште.

РЕЗИМЕ

1. Размена у ширем смислу обухвата, поред роба, и друге предмете (јавна добра, рад, капитал, знање, новац и друге). У отвореној привреди она се врши између четири сектора – привреде, становништва, државе и иностранства. Сваки од наведених сектора у једној земљи, формира своју куповну моћ од реализације својих давања другим секторима.

Може се говорити о размени унутар сектора и између сектора. Централно место у размени има сектор привреде. Јер, величина домаћег бруто производа одређује обим размене између појединих сектора, као и обим размене у оквиру самих сектора једне земље.

2. Једнакост размене између два сектора није неопходна и најчешће се не остварује, али је нужна једнакост размене једног сектора са свим осталим. У вези с тим, говори се о равнотежи и неравнотежи токова размене. Неравнотежа је израз задужености. Може се јавити и у прикривеном односно противуречном облику. Успостављање равнотеже у функцији је економске ефикасности и развоја.

3. Приликом робне размене остварује се тзв. примарна расподела. Предмет ове расподеле је износ оствареног домаћег буто прихода. Своје учешће у њему робни произвођачи захватају на основу обима производње и реализације, као и на основу износа робних цена. Путем везивања многих издатака за остварени бруто приход, као и сврставања у расходе (који имају приоритет у расподели), обезбеђује се учешће и осталих субјеката – државе, власника капитала и запослених радника.

У вези примарне расподеле у савременој робној производњи намећу се извесни захтеви. Пре свега, ова расподела (тј. размена) треба: да се врши сразмерно вредности односно према утрошеном раду, као и да доприноси остваривању сразмерне расподеле друштвеног фонда рада (радне снаге и капитала) на поједине производе и делатности; да се остварује у интересу свих субјеката друштвене репродукције – радника, власника капитала и предузетника, и државе; те, да делује стимулативно односно резултира у повећању производне могућности привреде и у друштвеном благостању. Наведени захтеви могу се остваривати само путем друштвене регулације

4. Остваривање домаћег бруто производа у размени између појединих сектора заснива се на три основне законитости. Прва показује чиме је одређена величина (износ) домаћег бруто производа; друга, суштину или садржај реализације бруто производа једног производног сектора; и трећа, однос размене између два (од више) сектора. Прва и друга законитост нису исте у случају затворене, и у случају отворене привреде.

5. Тржиште једне земље чине агрегатна понуда и агрегатна тражња. Агрегатна тражња је више независно променљива величина. Усклађивање понуде и тражње у једној земљи своди се пре свега на праћење агрегатне тражње и њеном прилагођавању. У затвореној привреди, агрегатној тражњи се прилагођава пре свега агрегатна понуда. А у отвореној привреди, поред агрегатне понуде прилагођавају јој се још увоз и извоз.

Агрегатна тражња као независно променљива величина – значи да она одређује величину тржишта и домаћег бруто производа. Њено ширење резултира у ширењу тржишта и у повећању домаћег бруто производа.

6. Данас се размена врши посредством новца, тако да уместо натуралне размене или трампе имамо робно-новчану размену. Новац је представник робне масе на тржишту, тј. домаћег производа. Односно, представник је укупног (текућег и опредељеног) рада садржаног у тој маси. Његова прва и најопштија економска функција је да служи као средство мерења и обрачуна вредности свих роба, те разних обавеза и потраживања.

7. Количина новца у оптицају одређује куповну моћ новчане јединице. Стабилност куповне моћи новца један је од веома значајних фактора привредне стабилности и једнакости основа учешћа у расподели. Због тога се она мора чувати. Улогу чувара имају монетарне власти, а пре свега централна банка која држи и покреће тзв. монетарни „дизгин“.

8. Понуда новца дозира се према (очекиваном) расту домаћег производа, односно према привредном расту. Може се рећи да је она стабилна, а да је тражња новца више подложна флукуацијама. Бројни фактори и њихова кретања утичу на променљивост тражње новца (каматна стопа, брзина новчаног оптицаја, поремећаји у остваривању домаћег производа, инфлација и други). О стабилности понуде и тражње новца може се говорити у случају када тражња за новцем одступа од његове понуде највише у мери програмиране стопе тзв. пузајуће инфлације, до 4% на годишњем нивоу.

9. Каматна стопа је цена употребе новца у одређеном периоду, обрачуната на 100 новчаних јединица. Користи се као инструмент на тржишту новца и капитала за усклађивање њихове понуде и тражње. Исто тако, у остваривању одговарајућег привредног раста и запослености. Представља и мерило минималне нето продуктивности капитала, па се не може формирати на нивоу који би умањивао предузетничку добит и гушио производњу. Поред наведеног, има и друге функције.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Новац; 2. Златни стандард; 3. Монета; 4. Банкнота; 5. Папирни стандард; 6. Готов или ефективни новац; 7. Депозитни или рачунски новац;

---

8. Куповна моћ новца; 9. Инфлација; 10. Дефлација; 11. Квантитативна једначина размене; 12. Брзина новчаног оптицаја; 13. Понуда новца; 14. Тражња новца; 15. Кредитна мултипликација новчане масе; 16. Примарни кредит; 17. Монетарни „дизгин“ централне банке; 18. Каматна стопа; 19. Размена; 20. Сектори размене; 21. Токови размене; 22. Примарна расподела; 23. Агрегатна понуда; 24. Агрегатна тражња.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Укратко, какав је био историјски ток појаве и развоја новца?
2. Чиме је одређена куповна моћ новца у време златног, а чиме у време папирног стандарда?
3. Који су разлози слома златног стандарда, и шта је омогућило појаву папирног стандарда?
4. Шта по најужој дефиницији чини новчану масу данас?
5. Наведи основне функције новца!
6. Објасни функцију новца као мере и средства обрачуна вредности!
7. Објасни функцију новца као средства размене и као платежног средства на тржишту!
8. Објасни остале функције новца!
9. Како се испољава инфлација, и који су њени основни фактори?
10. Који су основни облици инфлације, које су њихове најважније карактеристике, као и последице?
11. Када долази до дефлације, и које су њене последице?
12. Шта знаш о квантитативној теорији новца и квантитативној једначини размене, те о израчунавању количине новца у оптицају?
13. Објасни аутоматизам регулисања количине новца у оптицају у случају златног стандарда!
14. Који су основни методи централне банке у регулацији количине новца у оптицају?
15. У чему се огледа значај есконтног кредита?
16. Да ли штампање готовог новца (ситног кованог новца и папирних новчаница) значи повећање количине новца у оптицају?
17. Које су најчешће врсте каматних стопа?
18. Наведи основне детерминанте или факторе каматне стопе на зајмове у облику кредита!
19. У чему се огледа значај и улога каматне стопе?
20. За коју каматну стопу се може рећи да је равнотежна?
21. Какву тенденцију има каматна стопа, и какав је њен однос са профитном и дивидендном стопом?

22. Нацртај шему сектора и токова размене једне земље!
23. Како се формира куповна моћ појединих сектора размене?
24. У чему се огледа равнотежа токова размене, и који су основни проблеми неравнотеже?
25. Шта је предмет примарне расподеле, и који субјекти учествују у тој расподели?
26. Који су основи учешћа предузећа у примарној расподели?
27. Који се захтеви намећу у вези примарне расподеле у савременој робној производњи?
28. Које су основне области регулације примарне расподеле?
29. Наведи основне законитости реализације домаћег бруто производа у затвореној привреди!
30. Наведи основне законитости реализације домаћег бруто производа у отвореној привреди!
31. Шта одређује агрегатну понуду – у отвореној, и у затвореној привреди једне земље?
32. Шта одређује агрегатну тражњу – у отвореној, и у затвореној привреди једне земље?
33. Шта има примарни значај – агрегатна понуда или агрегатна тражња? У вези с тим, како се врши њихово усклађивање?
34. Које су основне могућности ширења агрегатне тражње и тржишта једне земље дугорочно?
35. Које су основне могућности ширења агрегатне тражње и тржишта једне земље у кратком року?

Глава IV

РАСПОДЕЛА И ПОТРОШЊА

1. Појам и садржај расподеле

(1) Расподела је посебна фаза процеса репродукције (пored произво-дње, размене и потрошње). Она претходи потрошњи, а остварује се после размене. То је процес у коме се врше наменска издвајања средстава остваре-них као бруто приход у примарној расподели. Реч је овде о бруто приходу привредних организација. То јест, пре свега, реч је о бруто приходу робних произвођача. Много тога у анализи односи се и на друге субјекте – на све оне који послују по принципу привредног рачуна односно који у пословању утврђују приходе, расходе и финансијски резултат.

Најпре, имамо расподелу бруто прихода предузећа на два основна дела – на расходе и на добитак.

(2) Расходи имају извешан приоритет у овој расподели; тек након њиховог покрића, остатак се јавља као добитак. Они би требало да буду из-раз вредности потребног производа. Међутим, има више врста издатака који се рачунају као расходи, а по суштини су елементи вредности вишка произ-вода. О томе, шта све чини расходе код обрачуна финансијског резултата одлучује држава. Укључивањем у расходе и поменутих издатака, обезбеђи-вање средстава за друштвену потрошњу постаје извесније (пошто расходи имају приоритет у расподели оствареног бруто прихода).

Код обрачуна трошкова који скупа чине потребну вредност, треба дефинисати извесне стандарде. Ови стандарди требало би да служе као ин-струменти за спречавање предимензионарања (неоправданог повећања) по-јединих врста трошкова. Тако, што би трошак изнад утврђеног стандарда био опорезован.

(3) Профит, који се остварује са већим степеном неизвесности, јесте мотив пословања и привредне активности. Он се у расподели – као елеменат бруто прихода – не може занемаривати. Морају се стварати услови за њего-во остваривање уз заинтересованост не само власника капитала, него и оста-лих субјеката (државе и радника).

Држава захвата део профита у облику пореза на добитак, који пред-ставља један од извора њених буџетских прихода. (Остатак је тзв. нето про-фит.) Али, њу не интересује профитабилност привреде само из тог разлога.

Ефикасна привреда, тј. привреда која послује позитивно, омогућава остваривање и утврђених макроекономских циљева.

Нето профит припада власницима капитала. Један његов део користе за личну потрошњу. На пример, у акционарским предузећима они тај део добијају у облику дивиденде. Други део издвајају за акумулацију, тј. за увећање капитала и обима делатности. У оба случаја они су заинтересовани за остваривање и максимирање профита.

Већа извесност акумулације у интересу је свих субјеката репродукције. Због тога се мора обезбеђивати уз мањи ризик. Рецимо, путем обрачунавања у две фазе. Најпре, у основном износу (према одређеном проценту на вредност ангажованог капитала) као елементат расхода. А затим, према одређеном стандарду, и у додајном износу код расподеле нето профита.

На данашњем степену развоја тзв. индустријске демократије, могуће је за остваривање и максимирање профита заинтересовати и раднике. Тако, што ће и они добијати део нето профита приликом његове расподеле. На пример, до 5% његовог оствареног износа у акционарском предузећу, у облику акција предузећа.

2. Радна снага, радно време и зараде радника

(1) Људи обезбеђују средства за живот својим радом. У робној производњи, мањи број на основу опредмењеног рада (акумулираног богатства). А далеко већи број, изнајмљујући своју радну снагу.

Радна снага као производни ресурс има карактер робе, али специфичне врсте. Приликом купо-продаје послодавац добија право да је користи у одређеном времену, а радник као накнаду добија најамнину (тј. зарату). У том времену, она се троши и испољава као (текући) рад. Његово својство је да се опредмеђује,⁴³⁾ односно да у садејству са осталим ангажованим ресурсима ствара предмете размене (робну масу). Управо је то суштина употребне вредности радне снаге за оног ко је купује.

Вредност радне снаге у једној земљи одређена је вредношћу средства за живот. Реч је о средствима која радник троши да би обезбедио своју егзистенцију и репродукцију. Конкретније, одређују је три основна фактора.

Прво, минимум егзистенције радника.⁴⁴⁾ Тај минимум обезбеђују средства која су неопходна: 1) да радник стекне општа и стручна знања која представљају основу за обављање једноставнијих послова и за даље обуча-

---

43) „За време процеса рада рад се непрекидно преобраћа из облика немира у облик стања, из облика кретања у облик предметности.“

Исто (14), стр. 173.

44) Неки економисти, као на пример Александер Бајт, наводе да се он састоји из физиолошког и културног минимума. Види, Исто (33), стр. 264.

вање; 2) да се одржавају његов живот и његова радна способност; 3) да се он репродукује, што значи да се рачунају и средства за живот радникове породице; као и 4) да се задовољавају његове основне потребе након губитка радне способности.⁴⁵⁾ На потребе које одређују минимум егзистенције радника у једној земљи утичу конкретни природни и друштвени услови живота и рада људи, као и њиховог развоја.

Друго, трошкови обучавања радника за обављање сложенијих и креативних послова. Ови трошкови израз су додајне потрошње приликом стицања веће квалификације. Они се надокнађују раднику преко најамнине коју добија продајући своју радну снагу, током његовог радног века.

И треће, степен развоја производних снага, који се изражава у степену продуктивности рада. Већа продуктивност рада значи већу производну способност радника, тј. већу производњу. А већа производња, да би могла бити реализована, захтева и већу потрошњу.

Радна снага је специфична роба из два основна разлога. Прво, зато што је радник у значајној мери и субјекат производње (учествује у управљању). И друго, јер њена вредност има тенденцију повећања (под утицајем раста продуктивности рада и потребе ширења тржишта).

(2) Радник изнајмљује своју радну снагу на одређено време у току године. У том времену мора да ради, па се оно назива фондом радног времена. У једној земљи, његово трајање се утврђује у току дана, недеље и године. Такође, утврђују се и дани трајања годишњег одмора, као и нерадни дани за време празника и у одређеним условима.

У доба мануфактурне робне производње у капитализму, радни дан је трајао више од 12 часова. Са машинском и индустријском револуцијом – током друге половине 18. и почетком 19. века – створен је основни услов за скраћивање радног времена. Он се огледао у повећању техничке опремљености и продуктивности рада. Но, до почетка његовог скраћивања долази под утицајем захтева и борбе радничке класе. На пример, у Енглеској је процес скраћивања радног дана почео у првој половини 19. века, са доношењем тзв. фабричких закона. Наиме, 1833. године радни дан је ограничен на 12, а 1848. године на 10 часова – али само за одређене категорије радника (за лица до 18 година и за жене). Општи раднички конгрес у Балтимору 1866. године поставља захтев да радни дан у свим државама Америчке Уније буде 8 часова. Исте године, Међународни раднички конгрес (Конгрес Прве интернационале у Женеви) такође поставља захтев за осмочасовним радним даном.⁴⁶⁾ У 20. веку ови захтеви су испуњени. Данас, у многим развијеним

---

⁴⁵⁾ Вредност тих средстава издваја се у посебан фонд. Радник их добија када изгуби радну способност, односно када испуни одређени радни стаж.

⁴⁶⁾ Види о скраћивању радног дана, Исто (14), глава VIII.

земљама радно време радника сведено је на испод 40 часова недељно. Доњу границу дужине радног дана и радног времена представљају, чини се, шесточасовни радни дан и тридесетпеточасовна радна недеља. Ова дужина радног времена могла би да обезбеди тзв. економско ослобођење рада.

(3) Накнада коју радник добија за своју радну снагу када је изнајмљује и троши, то је њена цена или прометна вредност. Она се назива најамнином, личним дохотком, зарадом и сл. Ми је овде називамо зарадом.

Зараде појединачних радника у основном (минималном, загарантованом) износу утврђују се у општем и колективним уговорима за поједине делатности путем преговора и договора представника радника, послодаваца и државе. И то, за извесан период, од једне до две године. У овим уговорима утврђују се и општи услови рада: дужина радног дана, трајање годишњег одмора, накнаде зарада у одређеним случајевима и други.

Повећање утврђених зарада врши се (највише) у мери пораста продуктивности рада у протеклом периоду, од претходног закључивања колективних уговора. Реч је овде најчешће о времену од једне до две године.

Износи појединачних зарада утврђују се по времену, у облику сатница. При томе, месечна зарада зависи и од извршеног ефективног рада.

Стварне зараде или зараде из појединачних уговора о раду више су од нивоа зарада из колективних уговора. На њихов износ утичу, још, односи понуде и тражње за радном снагом, као и економски положај појединих делатности и организација у примарној расподели. Месечно се утврђује просечни износ исплаћене зараде у привреди и појединим привредним делатностима, као и у непривредним областима.

Висина стварне зараде за исти квалитет и квантитет рада није иста у свим делатностима. Постоје разлике. Она зависи од специфичности услова рада, али пре свега од економског положаја појединих делатности. Такође, постоје разлике зарада условљене и неједнаким степеном сложености и одговорности рада. Држава настоји да умањи поменуте разлике, тј. да их држи у прихватљивим границама. И то, пре свега, путем прогресивног опорезивања износа исплаћених зарада. Више зараде од просечног износа исплаћене зараде по раднику на нивоу државе опорезују се у већој мери, прогресивно.

Шта се дешава приликом опадања привредне активности или рецесије? Износ ДБП је мањи, али се проценат учешћа масе зарада у њему не мења. Мења се наниже односно смањује се износ масе зарада. То мора резултирати у смањењу – или стварних зарада појединачних радника, или броја запослених радника у једној земљи. Најчешће, долази до смањења – и броја запослених радника, и зарада појединачних радника.

До смањивања исплаћених појединачних зарада долази на следећи начин. Прво, тако што послодавци који (више него раније) послују са губитком исплаћују ниже зараде од уговорених, најмање до износа тзв. минимал-

них или загарантованих зарада. Друго, путем смањивања времена ангажованости радника. На пример, ако је недељно радно време 35 часова, и ако је оно израз пуне запослености, ангажованост радника се може умањити за 5 часова. У том случају, исплаћене зараде појединачних радника биће мање – не због смањивања зарада из колективних и појединачних уговора о раду (сатница), него због смањивања времена ангажованости радне снаге јер недостају наруџбине. И треће, са неформалним продужетком радног времена. У страху од губитка запослења и зараде као извора прихода, радници, да би се више доказали, раде дуже не тражећи за додајни рад никакву зараду. То резултира у исплати мањих зарада по ефективном радном часу од уговорених у облику сатница.

Може се говорити о равнотежи и стабилности суме или масе зарада радника – када је њихово учешће у домаћем бруто производу унапред одређено и усаглашено са учешћем осталих субјеката (послодаваца и државе). Износ равнотежне суме или масе зарада радника – у овом случају – добија се као умножак остварене вредности ДБП и коефицијента њиховог унапред одређеног (и усаглашеног) учешћа у тој вредности. Сума или маса зарада радника је стабилна ако одступа од њеног равнотежног износа у мањој и прихватљивој мери (рецимо до 5%).

Равнотежу зарада појединачних радника, нпр. у једном предузећу, имамо ако су оне у просеку (по раднику) једнаке износу исплећене зараде по раднику на нивоу делатности, као и шире области (привреде или ванпривредних делатности). А стабилност, ако се овде јавља прихватљиво одступање (у оквиру одређеног стандарда).

У економској стварности постоји више облика плаћања радне снаге, односно више облика зарада. Овде ће бити речи само о неким. То јест, само о оним најчешћим.

Према томе како се сагледава извршени рад радника, исплаћују се: зараде по времену и зараде по комаду. Плаћање радне снаге по времену врши се ако учинак радника није нормиран. А по комаду, онда када је он нормиран. У економској стварности се утврђују појединачне и групне радне норме. Односно, норме које важе за једног или за групу радника.

Зарада по комаду је преобращени облик зараде по времену. Утврђује се тако што се зарада по времену за одређени период дели са количином производа, тј. са учинком који треба остварити у том периоду под објективним условима. Она доводи у бољи положај оне раднике који премашују норму. Уједно, стимулише све раднике да остварују што већи учинак (у његовим физичким јединицама мере).

Затим, према томе у чему се врши исплата радне снаге, зарада може бити: новчана и натурална. Новчана је она зарада која се исплаћује у новцу. Са њом, радник је у могућности да сам и слободно одлучује о куповини –

шта ће купити, од кога, када и слично. Натурална зарада јавља се чим радник од послодавца, уместо новца, за своју радну снагу добија робу (на пример, када купује у продајним објектима послодавца, кад користи његове стамбене објекте и друго). Најчешће, натурална зарада се не јавља у чистом облику, већ у комбинацији са новчаном.

Често се зараде појединачних радника утврђују и исплаћују у основном и додајном или стимулативном износу. Основни део зараде се утврђује и исплаћује по часу радног времена. А стимулативни део, по основу одређеног залагања радника (ефективног коришћења радног времена, остваривања индивидуалног учинка у одређеном року, његовог остваривања у одређеном квалитету и року итд.).

3. Појам, облици и проблеми потрошње

(1) Потрошња је процес задовољавања потреба у вези обављања одређених делатности и функција (на нивоу предузећа односно једног друштва), као и у вези егзистенције и развоја људи (пре свега, на нивоу домаћинства). Реч је овде углавном о потребама које се задовољавају привредним добрима (у облику производа и услуга). Сама потреба, јесте захтев за одређеним добром, или добрима, повезан са намером и могућностима да се то добро набави за потрошњу.

Потребе у вези тзв. друштвеног стандарда не задовољавају се привредним, него јавним добрима.

Сва привредна добра не троше се на исти начин. Код материјалних добара имамо трансформацију њихове материје, облика и слично. Или, пак, коришћење њихових употребних својстава, при чему се она временом смањују и губе. Код услуга, процеси потрошње имају нематеријални садржај, али се међусобно разликују по предмету и функцији.

(2) Има више облика потрошње. Према субјектима, разликујемо – производну потрошњу (у оквиру предузећа), јавну или друштвену потрошњу (на нивоу једне државе као заједничке институције) и личну потрошњу (коју остварују појединци у оквиру домаћинства). О производној потрошњи и трошковима било је речи у првој књизи. Она је подређена личној и јавној потрошњи, али има примарни значај. Друштвена потрошња је предмет нашег разматрања у овом поглављу. Наводимо овде и следеће облике потрошње: материјалну и нематеријалну; те, потрошњу нижег и вишег стандарда. Предмет материјалне потрошње су привредна добра материјалне садржине (производи). А нематеријалне, различите врсте услуга. Потрошњу нижег стандарда одликују скромнији захтеви и могућности потрошача. Док, потрошњу вишег стандарда одликује супротно. Са развојем производних снага, потребе за материјалним добрима се задовољавају у све већој мери. При то-

ме се повећава значај нематеријалних добара. Такође, долази и до процеса супституције добара – добра вишег стандарда замењују добра нижег.

(3) Скуп основних проблема, који се најчешће јављају у потрошњи, чине: недовољна потрошња услед сатурације потреба потрошача (а), прекомерна потрошња уз задуженост потрошача (б), као и појаве или манифестације тзв. потрошачког друштва (в).

(а) Сатурација потреба јесте њихова задовољеност у пуној мери. Ако, даље, нема повећања броја потрошача – производња мора стагнирати. Међутим, конкуренција приморава робне произвођаче да повећавају продуктивност свог рада. Повећање продуктивности рада са датим бројем радника резултира у повећању производње, тј. у остваривању додајне производње за коју не постоје потребе. Могуће је и повећање продуктивности рада при датом обиму производње, али ту солуцију одликује појава технолошког вишка радника. (Она може бити превазиђена скраћивањем радног времена.)

(б) Прекомерна потрошња јавља се пре свега када у непривредним секторима једне земље (код јавног или државног сектора и сектора становништва) потрошња превазилази њихову платежно способну тражњу. Потрошња у овим секторима треба да се повећава у мери пораста домаћег бруто производа. Али, путем задуживања, може се повећавати и у већој мери.

У време прекомерне потрошње привреда је „прегрејана“, тј. побуђује се производња коју очекује значајан пад (утолико више што је прекомерна потрошња поменутих сектора већа).

Производња прати увећану личну и јавну потрошњу. Самим тим, и она је увећана. Али, о прекомерној производној потрошњи говори се пре свега када производња премашује ефективну тражњу. То јест, када се робна маса повећава брже од могућности продаје, односно брже од домаћег бруто производа. Прекомерну производњу одликују увећане залихе робне масе, што захтева повећање задужености привреде (услед кредитирања додајних залиха) ради обезбеђења континуитета репродукције.

Борба против прекомерне потрошње врши се у првом реду спречавањем појаве презадужености, нарочито у сектору становништва и државном или јавном сектору.

(в) Потрошачко друштво је друштво које одликују значајне деформације у куповини и потрошњи. Оне се огледају пре свега у следећем. Прво, у ненаменској употреби производа. Такву употребу имамо када се производ користи као средство престижа, а не према својој основној намени. Ненаменска потрошња јавља се и у случају значајног диспаритета цена (рецимо, када се цена хлеба држи на ниском нивоу, због социјалног мира, људи га често користе и за исхрану стоке). Друго, у куповини производа у већим количинама од потребних, што доводи потом до расипништва у потрошњи. Треће, у куповини производа под утицајем моде и престижа по знатно вишим

ценама од тржишних. Купци у овом случају испољавају свој снобизам. И четврто, у бржој замени производа. Под утицајем рекламе, моде, извесне диференцијације и слично многи производи избацују се из употребе – и поред тога што им век трајања није истекао и што нови производи нису квалитетнији и функционалнији у потрошњи.

Деформације о којима је било речи негативно се одражавају на производњу, односе људи у друштву и развој. Њихове последице мање-више су следеће. Прво, убрзано исцрпљивање сировина и енергетских извора, што угрожава производњу и развој будућих генерација. Друго, повећано загађивање природне средине. Треће, поскупљивање производа, услед прекомерне рекламе и њиховог сталног „усавршавања“. И четврто, отуђивање људи. Чим куповина и поседовање роба служи за обезбеђивање престижа и положаја људи у друштву, настаје трка за зарадом и стицањем. Мења се систем вредности; све се валоризује у новцу, па се због тога људи отуђују.

Појаве потрошачког друштва у једној земљи морају се сузбијати. При томе, могуће је предузимати различите мере. Као основне, наводимо: утврђивање одговарајућих стандарда у потрошњи, према развијености и опредељењу друштва; јаче опорезивање потрошње која превазилази те стандарде; утврђивање кодекса понашања произвођача према купцима и потрошачима; откривање и утврђивање екстерних трошкова и субјеката који су дужни да их надокнађују; развој хуманизма и сарадње међу људима; као и стимулацију људи да вишак дохотка штеде.

* * * * *

Кретање зарада и штедње запослених радника ствара привид заостајања личне потрошње као елемента домаћег бруто производа. Зараде радника се повећавају са порастом продуктивности рада. Међутим, не долази до употребе целокупног њиховог износа за набавку средстава личне потрошње. Све више, један део зарада издваја се за штедњу.

У оквиру првог поглавља, приказали смо домаћи бруто производ као збир следећих елемената: $ДБП = (АМ + ТПР) + (З + ВВ)$. Прва два елемента $(АМ + ТПР)$ јесу вредносни изрази производне потрошње. Исплаћене зараде $(З)$ намењене су личној потрошњи запослених и чланова њихових домаћинстава, а остварени вишак вредности $(ВВ)$ друштвеној потрошњи. Лева страна приказане једнакости израз је производње односно њеног учинка. Међутим, њена десна страна израз је потрошње. Ако се део исплаћених зарада издваја за штедњу, онда се руши једнакост (то јест, равнотежа) између производње и потрошње.

Штедња значи повећање имовине и богатства радника. Један део тог богатства (у новцу или у материјалним добрима) уступа се другима на коришћење, пре свега привреди и држави. Тако радници остварују и доходак по основу власништва, што резултира у повећању њихове личне потрошње.

**4. Друштвена или јавна потрошња
- појам и облици, обезбеђивање средстава и обим –**

(1) Друштвена потрошња је потрошња јавног сектора. Поред овог сектора потрошње, постоје још два – сектор личне и сектор привредне потрошње. Лична потрошња се остварује у оквиру домаћинства, а привредна у области производње, робног и новчаног промета. Потрошња у сектору привреде често се назива производном потрошњом. (О привредној и личној потрошњи било је речи у првој књизи.)

Друштвена потрошња има три основна облика. То су: општа друштвена потрошња, заједничка друштвена потрошња и остала друштвена потрошња. Њихова суштина огледа се у следећем.

Општа друштвена потрошња је потрошња државе. Реч је овде о њеним органима преко којих се она одржава и функционише: управе и администрације, стручних органа, законодавства, судства, полиције и војске. Њена функција је обезбеђивање најопштијих услова за егзистенцију и развој друштва у једној земљи.

Заједничка друштвена потрошња јесте потрошња којом се остварује основни ниво здравствене заштите, образовања и стручног усавршавања, као и физичке и духовне културе људи. Такође, то је употреба средстава за изградњу и одржавање објеката инфраструктуре (путева, железничких пруга и др.) Она се назива заједничком јер омогућава физичким и правним лицима заједничко обезбеђивање и коришћење одређених услуга и добара под све прихватљивим, нетржишним, условима.

Остала друштвена потрошња у функцији је остваривања социјалне сигурности, редистрибуције средстава и развоја. Прво, то је дознака средстава издвојених за децу, социјално угрожене, пензионере, инвалиде и незапослене. Друго, то су јавни издаци у облику премија, регреса, донација и сл. И треће, осталу друштвену потрошњу чине још расходи који омогућавају бржи развој неразвијених општина, као и развој науке и технологије.

(2) Прикупљање и употреба средстава за друштвену потрошњу назива се њеним финансирањем. Реч је овде, са једне стране, о прикупљању средстава за друштвену потрошњу од одређених обвезника и извора, тј. о обезбеђивању буџетских прихода. И, са друге стране, о расподели тих средстава одређеним корисницима у облику утврђивања и остваривања буџетских расхода.

Обезбеђивање или прикупљање средстава за друштвену потрошњу врши се на више начина: опорезивањем физичких и правних лица (а), наплатом извесних услуга у области јавног сектора (б), путем самодоприноса (в), као и јавним задуживањем органа власти (г).

(а) У стварности постоје бројне врсте пореза. Овде указујемо само на оне који у највећој мери обезбеђују суму буџетских прихода. То су, пре свега: царине; порез на промет; порез на зараде и друга лична примања; порез на добитак; таксе; порез на укупан приход грађана; као и порез на имовину.

Царина је врста пореза који се плаћа по одређеној стопи на цену робе, када она прелази границу једне земље. Обвезници су углавном правна лица (привредне организације). У мањој мери, то су и грађани.

Порез на промет има више облика. Најважнији фискални значај има порез на промет робе. Најпре, овај порез обрачунаван је (по одређеним стопама) на цене роба у продаји на мало. Данас је замењен порезом на тзв. додатну вредност ⁴⁷⁾ и обрачунава се на цене роба у свим фазама репродукције. Његови обвезници су – и правна, и физичка лица.

По јединици робе у промету, плаћа се у одређеном износу порез у облику акцизе. Али, само на поједине врсте роба, као што су погонско гориво (нафта, бензин и гас), цигарете и алкохолна пића.

Остали облици пореза на промет су: порез на промет имовине, порез на капитални добитак и порез на наслеђе и поклоне.

Порез на зараде и друга лична примања обрачунава се по одређеним стопама на њихов износ. Реч је овде о низу пореза ове врсте, који имају различите намене. Поменути порез највише терети оне субјекте (предузећа) који обављају радно интензивне делатности.

Принос (тј. зарада) у пословању у облику добитка или профита опорезује се путем пореза на добитак. Обрачунава се по одређеној стопи (или стопама) на остварени износ добитка. Обвезници овог пореза су субјекти који остварују добитак у свом пословању, пре свега предузећа.

Таксе су углавном паушалне врсте пореза. Јављају се као издаци (корисника) приликом добијања одређених дозвола и права. На пример, код истицања фирме.

Порез на укупан приход грађана обрачунава се и плаћа по одређеним стопама на збир прихода појединаца, који су по различитим основима остварени у одређеном периоду. Обвезник је појединац. Најчешће се утврђује почетни износ укупног прихода појединца који подлеже обавези плаћања пореза. Они који остваре мањи износ прихода не плаћају порез. Међутим, сви остали плаћају га по прогресивним стопама.

Порез на имовину грађана има сличности са порезом на њихов укупан приход. По одређеним стопама, плаћају га лица на која се води имовина (власници). Основица је тржишна вредност имовине. Овај порез се утврђује посебно за поједине врсте добара. Углавном се не односи на имовину која се

---

⁴⁷⁾ Овај порез уведен је најпре у Француској 1954. године. Види, др Божићар Јелчић: *Наука о финансијама и финансијско право*, Информатор, Загреб, 1988, стр. 231.

непосредно користи приликом обављања одређене делатности. Већ, само на она добра која служе личној потрошњи, која се издају у закуп, или која се не користе наменски.

* * * * *

Наведени порези имају фискални значај, тј. улогу обезбеђивања буџетских прихода. У вези с тим, највише пажње заслужују порези са којима се обезбеђује највећи износ средстава. Истовремено, они имају и регулативну улогу. Њиховим подешавањем спроводи се одређена економска, као и социјална политика.

(б) Наплата извесних услуга у појединим областима јавног сектора је нужна. Међутим, не ради се овде о њиховој реализацији према тржишним условима. Накнаде за услуге (које се јављају под различитим називима) ниже су од њихових тржишних износа. Оне су пре свега у функцији рационализације појединих елемената друштвене потрошње. Односно, у функцији су спречавања прекомерне потрошње корисника услуга.

(в) Самодопринос је обавеза која се уводи путем одлуке на референдуму. То није редовни облик дажбине, него ванредни и једини облик самоопорезивања. Уводи се повремено, ради обезбеђивања средстава за задовољавање одређене потребе. Најчешће, самодопринос је облик финансирања друштвене потрошње на ужем (локалном) подручју. Обвезници самодоприноса су пре свега грађани, односно домаћинства.

(г) Обезбеђивање средстава за друштвену потрошњу јавним задужењем данас је честа појава. Она води настанку јавног дуга. О основним питањима у вези са овим биће речи у следећем наслову.

(3) Величина друштвене потрошње, коју називамо обимом, утврђује се вредносно као сума буџетских расхода. У економској анализи већи значај има величина ове потрошње утврђена релативно, према учинку друштвене производње. То јест, утврђена као учешће вредности друштвене потрошње у износу домаћег бруто производа.

У 20. веку држава добија на значају. Њене функције се умножавају и развијају. Због тога се обим друштвене потрошње повећавао. „До првог светског рата ниво јавних расхода кретао се једва до 10%, између два рата достигао је до 20%, док у савременим развијеним индустријским државама варира између 30 и 50% од друштвеног производа.“⁴⁸⁾ На пример, 2.000 године обим друштвене потрошње (нето) износио је: у ЕУ 47,5%; у САД 31,3%; а у Јапану 39,4% домаћег бруто производа.⁴⁹⁾ Он има своју горњу границу (чини се, 40%) коју не би требало да прелази, јер ова потрошња не може гушити (и замењивати) личну и производну потрошњу.

---

48) Исто (29), стр. 873.

49) Види, Исто (13), стр. 365.

Пошто је значајна детерминанта привређивања и развоја једне земље, величина друштвене потрошње мора бити позната и програмирана. Код утврђивања, намеће се потреба њене усклађености. Прво, са учешћем осталих субјеката у износу домаћег бруто производа. То јест, са учешћем привреде и запослених радника. Друго, са величинама друштвене потрошње у иностранству. Већи обим ове потрошње у једној земљи од обима у другим земљама, поскупљује њене производе и чини их неконкурентним на тржишту. И треће, са величинама ове потрошње у појединим административно-територијалним јединицама у земљи. Јер, значајне разлике ове потрошње могу доводити до нарушавања јединства тржишта и разједињавања.

5. Буџетски дефицит и јавни дуг

Стагнација ДБП, а нарочито остваривање у мањем износу у односу на претходни период – уз дато учешће друштвене потрошње у његовом износу – условљавају појаву буџетског дефицита. То јест, доводе до мањка средстава за друштвену потрошњу предвиђена буџетом пре почетка (или на почетку) године. Међутим, због тога се углавном не врши ребаланс буџета наниже. Најчешће, мањак се надокнађује јавним задуживањем.

Два су основна разлога јавног задуживања. Први је нееластичност или слаба еластичност друштвене потрошње наниже. Други разлог је потреба одржавања и повећања друштвене потрошње због поспешивања привредне активности и превазилажења рецесије.

Јавни дуг не настаје само по основу буџетског дефицита. Као остали основи јавног задуживања јављају се: мањак златно-девизних резерви, репрограмирање и рефинансирање доспелог дуга, као и финансирање привредних и непривредних пројеката од ширег односно општег значаја.

Јавно задуживање врши се најчешће емисијом и продајом државних (каматоносних) хартија од вредности. Такође, може се вршити узимањем иностраних новчаних и робних кредита. Неплаћање доспелих рата и камате резултира у репрограмирању и акумулацији дуга. Јавни дуг настаје и задуживањем локалних органа власти (општина, градова и других).

Дуг у националној валути назива се унутрашњим, а дуг у страним валутама јесте спољни јавни дуг.

Битан захтев у вези јавног задуживања је способност враћања дуга уз дати проценат (од ДБП) издвајања средстава за друштвену потрошњу. То значи да ће се дуг враћати средствима оствареног буџетског суфицита, у време када је вредност ДБП већа од оне коју он има када се налази на линији тренда. Када је вредност ДБП једнака оној коју има на линији свог тренда, буџет треба да буде ађустиран (дотеран), тј. равнотежан. Када је мања, може се остваривати буџетски дефицит, али у одређеној мери.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава IV: Расподела и потрошња

Основна питања у вези наведеног захтева јесу: који је то максимални износ укупног јавног дуга; те, који је то максимални износ годишњег јавног задуживања у једној земљи?

Максимални износ укупног јавног дуга ($\max \Sigma \text{JD}$) одређен је: величином или обимом друштвене потрошње (ДП), као и односом коефицијената који изражавају утицај привредног раста и камате ($\kappa \text{ДБП}$, $\kappa \text{К}$). Можемо га израчунати апсолутно и релативно, према обрасцима:

$$\max \Sigma \text{JD} = \text{ДП} \times \kappa \text{ДБП} / \kappa \text{К};$$

$$\max \% \Sigma \text{JD} = \% \text{ДП} \times \kappa \text{ДБП} / \kappa \text{К}.$$

Ово можемо видети и на хипотетичком примеру. Нека су: износ домаћег бруто производа 10.000 (ДБП = 10.000); износ издвајања за друштвену потрошњу 4.000 (ДП = 4.000, $\% \text{ДП} = 40\%$); стопа привредног раста 3% ($\kappa \text{ДБП} = 1,03$); као и, каматна стопа 5% ($\kappa \text{К} = 1,05$). На основу ових претпоставки и наведених образаца, имамо следеће:

$$\max \Sigma \text{JD} = 4.000 \times 1,03 / 1,05 = 3.924;$$

$$\max \% \Sigma \text{JD} = 40\% \times 1,03 / 1,05 = 39,24\%.$$

Када је стварни укупни јавни дуг већи од програмираног обима друштвене потрошње – његова даља акумулација постаје неизбежна, а отплата угрожена. Јер, каматна стопа премашује стопу привредног раста.

Максимални годишњи износ јавног задуживања ($\max \text{ГJD}$) одређен је: максималним износом укупног јавног дуга ($\max \Sigma \text{JD}$), стварним износом укупног јавног дуга (ΣJD), као и износом домаћег бруто производа (ДБП). Може се израчунати апсолутно и релативно, према обрасцима:

$$\max \text{ГJD} = \max \Sigma \text{JD} - \Sigma \text{JD};$$

$$\max \% \text{ГJD} = \frac{\max \Sigma \text{JD} - \Sigma \text{JD}}{\text{ДБП}} \times 100.$$

Израчунати износ, овде, указује на оквир и могућност годишњег јавног задуживања. Наравно, ова могућност се не мора у целини искористити. Поготову, ако привреда није у озбиљној рецесији.

Током задње трећине 20. века, у економски развијеним земљама дошло је до значајног увећања укупног јавног дуга. На пример, 2000. године

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава IV: Расподела и потрошња

брutto задужење према износу ДБП било је: у земљама ЕУ 76,8%; у САД 59,8%; и, у Јапану 120,3%.⁵⁰⁾ Ради макроекономске стабилизације, у оквиру међународних економских организација и асоцијација, као и у оквиру појединих земаља – дефинишу се стандарди јавног задуживања. Тако, Светска банка утврђује да вредност укупног јавног дуга према ДБП не би требало да прелази 80%, односно да не би требало да буде већа од 2,2 пута вредности годишњег извоза роба и услуга; те, да вредност годишњег буџетског дефицита не би требало да прелази 3% ДБП. Европска унија је мало строжа; она истиче 60% као стандард односа укупног јавног дуга и ДБП.

У случају презадужености, једна земља у ослобађању терета јавног дуга има углавном следеће могућности. Прво, она може прогласити мораторијум јавног дуга, што је равно конфискацији својих поверилаца. Друго, може путем примарне емисије и инфлације обезвредити износ дуга. Ова могућност односи се на дуг у националној валути. Треће, може у извесном периоду увећати своје учешће у расподели ДБП.⁵¹⁾ С једне стране, то значи увећање стопа пореза, доприноса и сл. А са друге стране, значи и увођење нових врста дажбина за јавну потрошњу. Четврто, може приступити радикалној реорганизацији друштвене надградње и смањивању јавне потрошње (уз задржавање укупног процента издвајања за друштвену потрошњу). Пето, може приступити распродаји свог природног и друштвеног богатства које има јавни карактер, ради прикупљања средстава за отплату дуга. И шесто, може тражити репрограмирање и делимични отпис (спољног) дуга. „Постоје две институције које су основане да би водиле преговоре са спољним државама-дужницима: Париски клуб, који окупља јавне повериоце (дакле, земље које су давале кредите владама других земаља) и Лондонски клуб, који окупља приватне повериоце (банке, велике финансијске институције, итд).“⁵²⁾

---

50) Види, Исто (13), стр. 365.

51) Повећање учешћа друштвене потрошње у домаћем бруто производу, као решење проблема, могуће је ако земља с тим не добија (у односу на друге земље) најскупљу друштвену режију. Односно, ако с тим битно не угрожава конкурентну способност своје привреде на иностраном односно светском тржишту.

52) Исто (13), стр. 117.

РЕЗИМЕ

1. Размена је фаза друштвене репродукције у којој се, након размене, из оствареног бруто прихода предузећа врше различита наменска издвајања. Овај процес претходи потрошњи као задњој фази. Две најопштије наменске групе издвајања су расходи и добитак.

2. Расходи имају приоритет у расподели, зато што се прво надокнађују. Они би требало да буду израз вредности потребног производа. Међутим, има више врста издатака који се рачунају као расходи, а по суштини су елементи вредности вишка производа. О томе, шта све чини расходе код обрачуна финансијског резултата – одлучује држава.

Укључивањем у расходе и поменутих издатака, обезбеђивање средстава за друштвену потрошњу постаје извесније (јер расходи имају приоритет у расподели оствареног бруто прихода).

3. У расподели оствареног профита учествују држава и власници капитала. Држава захвата део у облику пореза на добитак. Власницима капитала остаје нето добитак, који у акционарском предузећу најчешће расподељују за дивиденде и фонд акумулације. Има мишљења да би мањи део нето добитка (до 5%) требало да припада и радницима, у облику акција предузећа.

Путем расподеле, морају се стварати услови за остваривање профита уз заинтересованост не само власника капитала, него и осталих субјеката (тј. државе и радника).

4. Учешће радника у расподели остварује се преко њихових зарада. Оно мора бити познато (утврђено као параметар) и усклађено са учешћем државе и привреде. У вези с тим, утврђују се одређени стандарди.

5. Раст продуктивности рада пружа могућности за повећање појединачних зарада, као и за скраћивање радног времена. Приликом опадања привредне активности домаћи бруто производ је нижи (у односу на раније). При датом учешћу масе зарада радника у његовој вредности, и износ те масе је мањи. Пошто су појединачне зараде нееластичне или слабо еластичне наниже, то доводи до отпуштања радника са посла и до повећања њихове незапослености. Међутим, има и појава смањивања појединачних зарада.

6. О равнотежи масе зарада радника може се говорити ако је њено учешће у домаћем бруто производу унапред одређено и усаглашено са учешћем осталих субјеката (државе и привреде). Износ равнотежне суме или масе зарада радника – у овом случају – добија се као умножак остварене вредности ДБП и коефицијента њиховог унапред одређеног (и усаглашеног) учешћа у тој вредности. Равнотежу зарада појединачних радника, нпр. у једном предузећу, имамо ако су оне у просеку (по раднику) приближно једнаке

износу исплаћене зараде по раднику на нивоу делатности, као и шире области (привреде или ванпривредних делатности).

7. Потрошња је крајња фаза репродукције. Према субјектима, разликујемо – производну потрошњу (у оквиру предузећа), јавну или друштвену потрошњу (на нивоу једне државе као заједничке институције) и личну потрошњу (коју остварују појединци у оквиру домаћинства). Потрошња представља сврху производње, тј. њен импулс. Међутим, она може бити и узрок поремећаја и застоја у друштвеној производњи и друштвено-економском развоју. И то, пре свега у случају следећих негативних појава: недовољне потрошње, прекомерне потрошње и потрошачког друштва. На ове појаве се може утицати, односно оне се могу сузбијати и откалањати.

8. Сврха учешћа јавног сектора у расподели је друштвена потрошња. Ова потрошња јавља се у облику: опште, заједничке и остале друштвене потрошње. Она има улогу – обезбеђивања најопштијих услова за егзистенцију и развој друштва у једној земљи; обезбеђивања и пружања одређених услуга и добара под за све прихватљивим, нетржишним, условима; као и остваривања социјалне сигурности, редистрибуције средстава и развоја.

9. Величина или обим друштвене потрошње утврђује се вредносно, као сума буџетских расхода. У економској анализи већи значај има величина ове потрошње утврђена релативно, према учинку друштвене производње. То јест, утврђена као учешће вредности друштвене потрошње у износу домаћег бруто производа.

Постоји потреба усклађености величине друштвене потрошње у једној земљи. Прво, са учешћем осталих субјеката у износу домаћег бруто производа. Друго, са величинама друштвене потрошње у иностранству. И треће, са величинама ове потрошње у појединим деловима (административно-територијалним јединицама) земље.

10. Прикупљање или обезбеђивање средстава за друштвену потрошњу врши се: опорезивањем физичких и правних лица, наплатом извесних услуга у области јавног сектора, путем самодоприноса, као и јавним задуживањем. Опорезивање има релативно највећи значај. Самодопринос и јавно задуживање су више повремене методе прикупљања поменутих средстава.

11. Јавни дуг настаје због слабе еластичности друштвене потрошње наниже и опадања привредне активности (рецесије). Затим, и из других разлога: мањка златно-девизних резерви, репрограмирања доспелог дуга, као и финансирања инфраструктурних и других пројеката (тј. објеката) од општерг значаја. Он се мора сервисирати и изравнавати.

12. Код јавног задуживања морају се утврдити границе. То јест, морају се утврдити – максимални износ укупног јавног дуга, као и максимални износ годишњег јавног задуживања. Задуживање изнад утврђених граница доводи до немогућности изравнања дуга.

Под изравнавањем (и флукуацијом) јавног дуга, када је он стално присутан у једној земљи, може се подразумевати – смањивање дуга испод утврђеног максималног износа (након рецесије) и приближавање максимуму (за време трајања рецесије).

13. На међународном плану рачуна се са стандардима јавног дуга према којима се врши економско-развојна класификација земаља и препоручују одговарајуће мере стабилизације и помоћи. Тако, Светска банка утврђује да вредност укупног јавног дуга једне земље према домаћем бруто производу не би требало да прелази 80%, односно не би требало да буде већа од 2,2 пута вредности годишњег извоза роба и услуга те земље. Уз то, утврђује и да вредност годишњег буџетског дефицита не би требало да прелази 3% домаћег бруто производа.

14. Презадуженост једне земље доводи до застоја у њеном развоју. У ослобађању терета јавног дуга она има више могућности. То су, пре свега: проглас мораторијума на исплату дуга; обезвређивање унутрашњег дуга путем хипер-инфлације; повећање обима друштвене потрошње; реорганизација и редукација јавног сектора; продаја природног и друштвеног богатства које се налази у јавној својини; као и репрограмирање и отпис дугова (на основу преговора и договора).

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Расподела; 2. Предмет расподеле; 3. Субјекти расподеле; 4. Радна снага; 5. Употребна вредност радне снаге; 6. Вредност радне снаге; 7. Радно време радника; 8. Цена радне снаге; 9. Колективни уговори о раду; 10. Појединачни уговори о раду; 11. Потрошња; 12. Потребе; 13. Друштвена или јавна потрошња; 14. Општа друштвена потрошња; 15. Заједничка друштвена потрошња; 16. Остала друштвена потрошња; 17. Финансирање друштвене потрошње; 18. Величина или обим друштвене потрошње; 19. Буџетски дефицит; 20. Јавни дуг.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Која су то два основна дела на која се расподељује остварени бруто приход предузећа?
2. Које су две основне врсте издвајања када је реч о расходима?
3. Како се расподељује профит предузећа?
4. Наведи основне факторе вредности радне снаге!
5. Какву тенденцију има вредност радне снаге?

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава IV: Расподела и потрошња

---

6. Када је почео процес скраћивања радног времена, и шта је омогућило тај процес?
7. Шта омогућава повећање зарада радника, и када долази до њихових смањивања?
8. У ком случају се може говорити о равнотежи и о стабилности зарада радника?
9. Који су основни облици плаћања радне снаге?
10. Наведи основне методе прикупљања или обезбеђивања средстава за друштвену потрошњу!
11. Које су основне врсте пореза и њихове карактеристике?
12. Поред фискалне, коју још улогу имају порези?
13. Наведи основне облике потрошње!
14. Који су то основни проблеми у области потрошње?
15. Шта знаш о кретању обима друштвене потрошње данас?
16. У чему се огледа потреба усклађености обима друштвене потрошње у једној земљи?
17. Из којих све разлога настаје јавни дуг, и када би требало да се он изравнава или ађустира?
18. Како се врши јавно задуживање?
19. Који је то максимални износ укупног јавног дуга једне земље?
20. Који је то максимални годишњи износ јавног задуживања у једној земљи?
21. Који су то међународни стандарди јавног задуживања?
22. Наведи основне могућности једне земље у ослобађању терета јавног дуга у случају презадужености!

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Израчунај максимални износ укупног јавног дуга једне земље (max Σ ЈД), ако су: домаћи бруто производ (ДБП) 10.000; програмирани обим друштвене потрошње, у изразу њеног учешћа у износу домаћег бруто производа (ДП) 35%; стопа привредног раста 4%; те, каматна стопа 6%!
  2. Израчунај, у проценту, максимални обим укупног јавног дуга (max % Σ ЈД), ако су: програмирани обим друштвене потрошње (ДП) 40%; стопа привредног раста 4%; те, каматна стопа 3%!
  3. Израчунај, у проценту, максимални годишњи износ јавног задуживања (max % Σ ЈД), ако су: максимални износ укупног јавног дуга (max Σ ЈД) 5.000; стварни укупни износ јавног дуга (Σ ЈД) 4.500; те, износ домаћег бруто производа (ДБП) 12.000!
-
-

Глава V

ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ СА ИНОСТРАНСТВОМ

1. Основи међународних економских односа

1.1. Светско тржиште и међународна подела рада

Светско тржиште чини пре свега укупност понуде и тражње између свих земаља света. То јест, укупност њиховог извоза и увоза. Њега чине и бројне институције које регулишу међународне економске односе.

На глобалном нивоу, тј. у светским размерама, постоји једнакост извоза и увоза. Томе се, у крајњем случају, мора тежити и у свакој земљи.

На светском тржишту размењују се пре свега производи и услуге, тј. робе. Вредност њихове реализације израз је масе текућег и одређеног рада која је утрошена приликом производње и која је путем цена призната (прихваћена) на том тржишту. Под међународном поделом рада подразумевамо учешће појединих земаља (и региона) у овој маси рада. Или, конкретније, њихово учешће у вредности реализације на светском тржишту.

Учешће једне земље у међународној подели рада сагледава се квантитативно и квалитативно. Квантитативно, преко износа њеног извоза и увоза, као и њиховог појединачног учешћа у износу домаћег бруто производа ове земље. А квалитативно, преко асортимана, тј. врста и вредности роба које она извози и увози.

Даље, у вези са светским тржиштем и међународном поделом рада, намећу се следећа три питања: нужности учешћа једне земље у међународној подели рада, тј. у међународној трговини (1), критеријума тог учешћа (2), као и основних карактеристика светског тржишта (3).

(1) Размена је вршена најпре између појединих људских заједница (племена). А касније, када су се оне увећале и када су формиране државе, она се одвија и унутар тих заједница. Према томе, светско тржиште је старије од националног.⁵³⁾ Нова фаза у развоју светског тржишта почиње са великим географским открићима у 15. и 16. веку и са капиталистичком робном производњом. Данас оно представља нужност, па ни једна земља не може

---

⁵³⁾ Види нпр. др Богдан Илић (и др.): *Политичка економија*, Савремена администрација, Београд, 1995, стр. 708.

имати затворену привреду (у оквиру својих граница, где нема извоза и увоза). Пре свега, из следећих разлога.

Прво, због неједнаких природних услова производње. Природно богатство, као фактор друштвене производње, није подједнако распоређено у свим земљама. То намеће потребу међународне размене.

Друго, због неравномерности развоја производних снага у појединим земљама и њихове неједнаке развијености.⁵⁴⁾ Нове производе и технологије мање развијене земље налазе углавном код оних најразвијенијих. За њих, морају понудити своје производе, а то су пре свега сировине и предмети нижег степена обраде односно финализације.

Треће, због развијања конкуренције на домаћем тржишту. Да би једна земља повећала конкуренцију произвођача на свом тржишту и принудила монополе на ефикаснију производњу, она често један део потреба задовољава путем увоза. Но, да би обезбедила увоз, мора део свог друштвеног производа да извози у друге земље.

Четврто, због повећања ефикасности производње. Специјализација у производњи појединих роба на међународном плану омогућава повећање продуктивности рада. Међутим, она води масовној производњи која превазилази апсорпционе способности тржишта једне земље. Поједине земље морају у све већој мери да извозе. Затим, предузећа из једне земље пласирају капитал у иностранству и ради максимирања профита. Јер, услови оплодње капитала нису исти у свим земљама.

И пето, због коришћења иностраних кредита. Земља која је узела такав кредит мора путем извоза обезбедити средства за његов повраћај.

(2) Са развојем међународне трговине јавља се питање: којим производима, тј. према којим критеријумима једна земља треба да се укључује у међународну поделу рада? Полазну основу за утврђивање одговора на ово питање још увек пружају теоријски ставови А. Смита и Д. Рикарда.

А. Смит као критеријум истиче најниже апсолутне трошкове. Једна земља треба да производи за извоз оне производе код којих има (у односу на друге земље) апсолутне предности у трошковима производње по јединици. Дакле, оне производе које може произвести јефтиније од других (зато што има повољније природне услове за производњу).

Д. Рикардо, међутим, развој међународне поделе рада не заснива само на природним условима. Као критеријум укључивања једне земље у међународну поделу рада он наводи најниже компаративне трошкове. Према нашој интерпретацији, суштина овог критеријума огледа се у следећем. Једна земља опредељује се за такав извоз и увоз који ће јој обезбедити најјефтиније задовољавање националних потреба. На пример, она извози 10 једи-

---

⁵⁴⁾ Види о томе, Љ. Адамовић: „*Међународна подела рада*“, Исто (29), стр. 1162.

ница производа А да би за добијени новац увезла 50 јединица производа Б – ако је производња $10 А + 50 Б$ кошта више од производње $2 \times 10 А$. При томе остварује уштеду у трошковима, коју може употребити за додајну производњу и повећање благостања својих грађана.

После Д. Рикарда истичу се и други критеријуми. Поред компаративних трошкова наводи се низ компаративних предности.⁵⁵⁾ Пре свега, реч је овде о следећем. Приликом укључивања у међународну поделу рада једна земља ће се одредити: за производе који захтевају веће улагање рада, ако има вишак радне снаге и ниске најамнине; за производе који захтевају веће улагање капитала, ако не оскудева у овом ресурсу и има високу запосленост и високе најамнине; за производе који захтевају земљу и одређене климатске услове (вуну, стоку, ратарске културе и др.), ако располаже обиљем овог фактора; те, за производе врхунске технологије, или за производе стандардне технологије, зависно од степена своје развијености. У сваком случају, она треба да тежи извозу производа што веће обраде (тј. финализације).

Бертил Олин, добитник Нобелове награде за економију 1968. године, указује да извоз доводи до повећања цене елемента производње ког земља има у изобиљу (јер се шири његово тржиште). Односно, да увоз доводи до пада цене елемента за којим оскудева (јер му се оскудност умањује). Под условом либерализма, међународна трговина уједначава цене елемената производње у појединим земљама.⁵⁶⁾

Наведене компаративне предности израз су одређеног стања. Међутим, многе земље често у свом развоју теже променама. Оне своје учешће у међународној подели рада не заснивају само на својим предностима, већ често и на остваривању унапред утврђених циљева развоја.

(3) Карактеристике светског тржишта одређене су многим околностима, од којих истичемо следеће.

Прво, размена на светском тржишту врши се у општем случају по тзв. светским ценама. За изванредан производ можемо рећи да је светска цена просечна извозна цена (која је најближа извозној цени оног субјекта, земље, који је извезао највећу количину тог производа). Такође, она може бити и јединствена, ако се формира на робној берзи.

Светска цена извесног производа не своди се (деловањем закона понуде и тражње) на величину, нормалну или равнотежну цену, која би све извознике доводила у једнак економски положај.

Друго, размена по светским ценама у суштини је неједнака размена.

---

⁵⁵⁾ Види о томе, група аутора: *Међународни економски односи*, Информатор, Загреб, 1973, стр. 56 – 63. Такође, др Рикард Штајнер: *Криза II*, Привредни преглед, Београд, 1980, стр. 189 – 196.

⁵⁶⁾ Види о томе, Љ. Адамовић: „*Теорија спољне трговине*“, Исто (29), стр. 1153. и 1154.

У тој размени у бољем економском положају налазе се економски најразвијеније земље. То јест, земље које имају већи општи степен продуктивности рада. И то, било да остварују профит по већој профитној стопи него ли мање развијене земље. Или, пак, да остварују профит по профитној стопи као и ове земље. У првом случају, оне се налазе у бољем економском положају јер, држећи монопол у извозу производа врхунске технологије, знања и сл. – остварују већи профит и у цене зарачунавају више најамнине. А у другом, зато што у цене извозних производа зарачунавају веће износе најамнина уопслених производних радника.

Треће, данас је светско тржиште у значајној мери територијално подељено и нејединствено. Међутим, у свом развоју „... производне снаге теже јединственој светској економици. Оне је уједно и изграђују.“⁵⁷⁾

Четврто, размена на светском тржишту није слободна, тј. неограничена. Да би заштитиле своје појединачне интересе, све земље мање-више приступају протекционизму. Међутим, протекционистичке мере се све више унифицирају, смањују, па и укидају.

Пето, међународна подела рада још увек се, највећим делом, развија стихијно. Данас има више неразвијених земаља, као и једнострано развијених (орјентисаних на примарну производњу). Оне теже својој индустријализацији и комплексном развоју привреде. Све више, међународна размена се обавља преко мултинационалних корпорација.

Шесто, у међународној размени запажају се извесне структурне промене. У извозу развијених земаља повећава се учешће капитала, знања, технологије, услуга и слично. А у извозу неразвијених и мање развијених, расте учешће индустријских производа. Такође, долази до промена учешћа појединих земаља у тој размени, које се јављају као резултат неравномерности њиховог друштвено-економског развоја.

И седмо, приликом учешћа на светском тржишту свака земља мора дугорочно да тежи уравнотежењу свог платног биланса. При томе, она често мора тежити равнотежи економских односа са другим земљама и појединачно, тј. на билатералном плану.

Обим међународне трговине има тенденцију пораста. Према томе, светско тржиште постаје све значајнији фактор друштвено-економског развоја појединих земаља. Оно се мора изграђивати у интересу читавог света.

1. 2. Међународне економске организације и интеграције

(1) Међународне економске организације настале су под утицајем

---

⁵⁷⁾ Група аутора: *Политичка економија социјализма*, Информатор, Загреб, 1979, стр. 293.

развоја производних снага и потребе народа и држава да сарађују у решавању многих питања друштвене репродукције и друштвено-економског развоја. Најважније су: Међународни монетарни фонд, Светска банка и Светска трговинска организација. Овде ће, даље, бити речи управо о њима.

(а) Међународни монетарни фонд основан је у Бретон Вудсу (САД) 1944. године, на међународној конференцији 44 државе. Има више основних циљева. Његова улога је пре свега у томе да обезбеђује међународну ликвидност. Средства Фонда чине заједничку резерву за све земље чланице. Ова средства оне могу под одређеним условима да користе када им њихове сопствене златно-девизне резерве не обезбеђују ликвидност у међународним плаћањима, пре свега у вези увоза и отплате кредита.

Средства у Фонду за финансирање међународне ликвидности обезбеђују се из више извора. То су: уплаћене квоте земаља чланица,⁵⁸⁾ позајмице од земаља чланица, приходи од наплате дажбина за коришћење средстава, као и додатна средства међународне ликвидности створена путем специјалних права вучења. У начелу, коришћење ових средстава је привременог (тј. краткорочног) карактера; повраћај коришћених износа врши се у периоду од 1 до 4 године. Она се користе у облику: редовног права вучења (или редовне транше), вучења у облику кредитних транши и стенд-бај аранжмана, као и посебних олакшица.

Редовно (опште) право вучења јесте право земље чланице да за своју валуту (нпр. за динаре, у случају наше земље као чланице) купује валуте других земаља. Оно иде до 100% износа квоте земље чланице.

Вучење преко 100% износа квоте једне земље јесте вучење у облику кредитне транше. Оно иде до 200% износа квоте коју је уплатила у Фонд. Кредитне транше у износу 125 – 200% уплаћене квоте одобравају се земљи корисници у облику стенд-бај аранжмана. Ови аранжмани (споразуми) установљени су 1952. године. Са њим се утврђују програми стабилизације и уравнотежења, те средства која ће земље користити ради остваривања тих програма. Без прихватања конкретног програма и његовог остваривања, земља корисница не може добити средства Фонда.

Посебне олакшице јесу додајне кредитне транше. Оне су одобраване или се могу одобрити, пре свега: у случају губитка извозних прихода због пада цена примарних производа на светском тржишту, као и због непредвидивих околности; у случају дефицита у платном билансу због структурног прилагођавања; у случају финансирања залиха код произвођача примарних производа, када је продукција ових производа увећана и када им цене због

---

⁵⁸⁾ Квота се уплаћује: 25% њеног износа у злату или УСА доларима, а 75% у националној валути. Од 1978. године први део квоте може се уплатити у специјалном праву вучења или у другим средствима међународне ликвидности (конвертибилним валутама). Са том променом златна транша мења назив у резервну траншу.

тога падају; у случају повећања издатата земаља увозница нафте због пораста цене овог енергента 1973/1974. године; као и у случају потребе за проширеним и дугорочним финансирањем.⁵⁹⁾

1969. године установљено је тзв. специјално право вучења, које има извесне карактеристике кредита и новца. Реализује се по периодима, а има дугорочнији карактер. Сума специјалних права вучења утврђује се за одређени период и алоцира или расподељује на поједине чланице према величини њихових квота. „Средства СПВ се могу користити само за финансирање дефицита у платном билансу без обзира на узрок настанка неравнотеже ... а не и за мењање структуре монетарних резерви земаља чланица. Земље којима су ова права алоцирана претварају их преко Фонда у конвертибилне валуте кад им је то потребно.“⁶⁰⁾

Међународни монетарни фонд је формиран да би, краткорочним финансирањем, обезбеђивао међународну валутну и економску стабилност (као што су УН формиране да би обезбеђивале међународну политичку стабилност после Другог светског рата).

Првобитно, својим деловањем требало је да штити стабилност (фиксних) курсева валута. Односно, шире, да спречава појаву глобалне кризе, каква је била она 1929 – 1933. године. То јест, да омогућава појединим земљама превазилажење платно-билансних тешкоћа како би се ублажио њихов негативни утицај на привредну стабилност ових земаља (као и на привредну стабилност осталих земаља у свету).

Касније, долази до извесне промене у настојањима Фонда. Пре свега, у време након слома златног стандарда (1971. године) и преласка са фиксних на пливајуће валутне курсеве. Такође, „...у време када су Роналд Реган у САД и Маргарет Тачер у Уједињеном краљевству проповедали идеологију слободног тржишта.“⁶¹⁾ У одобравању кредитних трансхи почео је да инсистира на либерализацији тржишта, приватизацији (и транзицији), те на ограничавању и стабилности потрошње. При томе, наметнута решења су углавном универзална и више у интересу финансијске заједнице (више су обезбеђивала очување и наплату њених потраживања, него ли очување нивоа привредне активности и запослености земаља дужника).

Средства која добија једна земља одобравају се са каматном стопом мало вишом од тржишне, да их не би користила као извор јефтиних кредита.

Фонд има и надзорну или превентивну улогу. „Он непрестано надгледа привредне токове у свакој земљи чланице, не би ли утврдио валутни

---

59) Види, др Ђурица Ацин: *Међународни економски односи*, Пигмалион, Нови Сад, 1995, стр. 159 – 163.

60) Исто, стр. 152.

61) Џозеф Е. Стиглиц: *Противуречности глобализације*, SBM-х, Београд, 2002, стр.

ризик, односно да би у случају неке незгоде ММФ био потпуно упознат са локалном ситуацијом.“⁶²⁾ Овај надзор врши се на више начина.

(б) Светска банка формирана је 1945. године под називом Међународна банка за обнову и развој. Првобитно, њен задатак био је да помаже обнову и развој земаља својих чланица. По завршетку обнове (након Другог светског рата) потпуно се окренула развоју. Може се рећи да је данас усмерена првенствено на развој мање развијених земаља.

Идеја је била да у финансирању развоја (и обнове) учествује приватни капитал – а да Банка даје кредите када тај капитал недостаје, те да даје одређене гаранције приватном капиталу. Али, у пракси се од ове идеје делимично одустало. Она је све више учествовала у директном финансирању.

Њена делатност огледа се у следећем: она даје гаранције пословним јединицама (корпорацијама) када саме инвестирају у друге земље; учествује у зајмовима пословних јединица; те, сама даје зајмове из сопствених средстава. Капитал који се пласира преко ње чине: уплаћене квоте њених чланица, гаранције чланица за њене обавезе до одређеног нивоа, као и суме које прикупи на тржишту капитала путем емисије дугорочних хартија од вредности (обвезница). Ту на изванредан начин спадају и суме капитала пословних јединица за које она даје одређене гаранције.

Средства могу користити само земље чланице. (То јест, јавне и приватне организације које имају гаранцију своје државе.) Оне претходно морају бити и чланице Међународног монетарног фонда.

Зајмови Банке дугорочног су и комерцијалног карактера. Дају се појединим земљама за одређене намене (за одређене развојне програме) на рок од 10 и 15 година, а најдуже на рок од 25 година. Период почетка отплате (грејс период) је до пет година. Висина каматне стопе одређена је стопом по којој Банка обезбеђује средства на тржишту зајмовног капитала, као и банкарском маржом од 1,25%.

Средства су одобрavana највише за изградњу и развој инфраструктуре, тј. објеката од општег привредног значаја (саобраћајница, електрана, телекомуникационих објеката, водовода и др.). Банка је у релативно малом обиму одобравала зајмове за развој индустрије појединих земаља. А без развоја ове области нема ни одговарајуће ефикасности друштвено-економског развоја. По броју и обиму, зајмови за ове намене морају бити већи.

Од средине шездесетих година оснивају се помоћне специјализоване финансијске институције Банке, међу којима истичемо: Међународну финансијску корпорацију и Међународно удружење за развој.⁶³⁾

---

⁶²⁾ Исто (13), стр. 512.

⁶³⁾ Међународна финансијска корпорација основана је 1956. године. Чланство у њој везано је за чланство у Светској банци. Њена средства и пословање су одвојени; она има посебну правну личност.

(в) Светска трговинска организација отпочела је са радом на почетку 1995. године. Њено седиште је у Женеви. У ствари, она је наставила рад Општег споразума о царинама и трговини.⁶⁴⁾

Ради комплетирања система организација за регулисање и унапређење међународних економских односа, Светску трговинску организацију требало је основати одмах након Међународног монетарног фонда и Међународне банке за обнову и развој. То јест, на Међународној конференцији о трговини и запослености, у Хавани крајем 1947. и почетком 1948. године. На овој конференцији усвојена је Повеља о међународној трговинској сарадњи, али је затим највећи број земаља није ратификовао (због одредби у вези стабилизације цена сировина, борбе против међународних картела и трустова и побољшавања положаја земаља у развоју).

Општи споразум о царинама и трговини настао је у Женеви као привремена институција 1947. године (до формирања Светске трговинске организације). Међутим, из наведеног разлога постао је стална организација. Његове одредбе представљале су само део одредби садржаних у Повељи о међународној трговинској сарадњи (усвојеној у Хавани).

Земље чланице Општег споразума о царинама и трговини преузеле су обавезу да се придржавају следећих принципа: принципа недискримина-

---

Располаже незнатним износом капитала.

Корпорација одобрава зајмове приватном сектору (пословним јединицама у приватној својини). При томе се првенствено руководи принципима да позајмљена средства код корисника доносе профит и да користе привреди земље у коју се инвестира. Услов добијања зајма је спремност ангажовања локалних средстава. „Она никада не улази у инвестиционе подухвате преко 50% укупних акција (инвестираних у предузеће).“ Види о томе, Исто (69), стр. 133. Капитал се првенствено пласира у развој индустрије. Зајмови се одобравају у износу од најмање 100 хиљада, а најчешће у износу 2 – 3 милиона УСА долара. Рок кредитирања је 7 – 15 година, при чему отплата зајмова почиње са задршком.

Међународно удружење за развој основано је 1960. године. Чланство у овом удружењу везано је за чланство у Светској банци. Удружење има са Банком заједничко управљање, но и посебну правну личност. Земље чланице могу се сврстати у две групе: развијене и неразвијене. Развијене земље су пре свега даваоци, а неразвијене корисници средстава.

Капитал Удружења чине пре свега уплаћене квоте земаља чланица, као и додајна средства (која првенствено обезбеђују богате земље чланице).

Преко ове међународне организације финансира се развој најмање развијених земаља. Поред зајмова одобрава се и помоћ у виду поклона. Капитал се даје земљама чланицама, као и пословним јединицама (у јавној и приватној својини) на њиховој територији. Намена зајмова и помоћи обично је шира. Пре свега, у питању су пројекти какве финансира и Банка. Међутим, врши се још финансирање изградње комуналних објеката, те стамбене изградње. Такође, и покриће локалних трошкова.

Зајмови се одобравају на 50 година. Отплата почиње после 10 година. За првих 10 година нема камате, за следећих 10 година камата је 1%, а за последњих 30 година 3%. На име провизије Удружење наплаћује 0,75% од коришћеног а још невраћеног износа.

64) Одлука о томе донета је на Министарској конференцији земаља уговорница Општег споразума, која је одржана 1994. године у Мароку.

ције на основу тзв. клаузуле најповлашћеније нације (све концесије које је једна земља дала другој, а односе се на царине и царинске дажбине, мора дати и свим осталим земљама); принципа заштите домаће индустрије искључиво путем царина (уз изузетне могућности коришћења и других средстава, као што су нпр. увозне квоте); принципа отклањања препрека које би могле штетити трговинским интересима земаља чланица, путем преговора и консултација; као и принципа вођења преговора билатерално у паровима земаља и од производа до производа. Споразумом је било утврђено да земља чланица не може штетити своју индустрију домаћим опорезивањем. Биле су утврђене и одређене олакшице за земље у развоју.

И саме царине, истицане као искључиви инструмент заштите производње појединих земаља, утврђиване су у све мањем релативном износу. На тзв. рундама преговора, односно мултилатералним преговорима (почев од Кенедијеве рунде 1963 – 1967. године), једна од одлука била је и одређено процентуално снижавање царина. (То је рађено ради повећања обима и вредности међународне трговине.)

Стварањем Светске трговинске организације 1994. године омогућена је шира глобална сарадња. Поред старања о међународној размени производа, она брине и о међународној размени услуга, те о међународној размени и заштити права на интелектуалну својину и инвестиције. Одлуке се доносе путем мултилатералних преговора и споразума, и оне су обавезне линеарно за све земље чланице.

Досадашње рунде преговора, закључно са Уругвајском рундом (која је почела 1986, а завршена 1993. године), резултирале су у значајној либерализацији тржишта. Међутим, она није била равнотежна; смањене су баријере за увоз производа и услуга из развијених земаља (уз то, смањена су ограничења за инвестиције из развијених земаља и ојачана права интелектуалне својине), али не исто тако и за увоз из неразвијених земаља. Реч је овде о производима и услугама код којих су ове земље биле конкурентне на светском тржишту, као што су: пољопривредни производи, текстил, транспортне услуге, грађевинске услуге и други. Због тога је положај економски неразвијених земаља погоршан.

Нова, Катарска, рунда преговора о даљој либерализацији тржишта (девета по реду) покренута је у Дохи 2001. године. Она би требало да резултира и у исправљању поменуте неравнотеже. Преговори су 2003. године у Канкуну (Мексико) запали у ћорсокак, зато што развијене земље нису биле спремне да снизе и укину субвенције у пољопривреди како би омогућиле неразвијеним извоз производа ове делатности. Међутим, у Женеви (Швајцарска) је 2004. године постигнут изванредан напредак. Развијене земље су прихватиле да снизе субвенције пољопривреди, али у временски неодређеном року. Ово би могло, као изванредан напредак, да омогући завршетак преговора.

Светска трговинска организација има више органа и институција. Истичемо само – министарску конференцију и генерални савет. Министарска конференција је њен највиши орган. Она се одржава једном у две године. Док, генерални савет обавља функције министарске конференције између два заседања и стара се о извршавању њених одлука.

(2) Међународне економске интеграције развијају се од 15. века у различитим облицима. Са географским открићима почињу освајања и територијална подела света између великих сила. Развијају се колонијални системи, као први облик међународних економских (те, политичких и територијалних) интеграција. До распада и укидања ових система долази тек у периоду после Другог светског рата.

Царинске уније представљају други (новији) облик међународних економских интеграција. Настају на основу уговора између заинтересованих земаља. Могу бити потпуне и непотпуне. Потпуну царинску унију одликује јединствена царинска политика према трећим земљама (заједничка царинска тарифа) и елиминисање царина у међусобном промету земаља чланица. Царинска унија омогућава ширење тржишта и развој економске, па и политичке, уније. На пример, Немачки царински савез из 1834. године довео је до политичког уједињења Немачке 1871. године.

Најпознатија међународна економска интеграција данас јесте Европска унија. Она постаје и политичка интеграција, односно добија облик државе. У будућности могуће је стварање и других таквих интеграција.

1. 3. Интернационализација капитала и производње и мултинационалне корпорације

(1) Интернационализација капитала јесте процес у коме капитал једног предузећа или једне земље, у тежњи за оплођивањем и експанзијом односно увећањем, прелази националне границе.

Основни разлог интернационализације капитала је лакше остваривање профита и остваривање већег профита. Профит се лакше остварује у земљама где још није дошло до сатурације потреба (јер нису потребна велика улагања за рекламу, као и за иновацију постојећих и развој нових производа). Већи профит у другим земљама остварује се пре свега на основу: избегавања царинских и других препрека извозу, коришћења јевтинијих ресурса, пласмана капитала уз већу каматну стопу, опорезивања по нижим стопама и слично, те бржег раста производње и обрта капитала. Шта доноси интернационализација капитала, што се профита тиче, може се видети на примеру корпорације Стандард Оил из Њу Џерсија (САД). Ова корпорација имала је следећи однос активе и профита 1958. године (сврстаних према подручјима где се налазе њене пословне јединице): ⁶⁵⁾

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава V: Економски односи са иностранством

Подручје	Актива	Профити
Сједињене државе и Канада	67	34
Латинска Америка	20	39
Источна хемисфера	13	27
Укупно:	100	100

Две трећине њене активе налазило се те године у Северној Америци. Но, одавде потиче само једна трећина профита. Остале профите донела је актива која се налази у иностранству. Профитна стопа остварена у иностранству била је четири пута већа од оне остварене у Северној Америци.

Интернационализација капитала остварује се у различитим облицима. Као основне можемо навести: новчане кредите, директне инвестиције, спајање заинтересованих корпорација, изнајмљивање опреме и домицилно инвестирање оствареног профита. Новчани кредити су углавном наменски. Са њима, земља поверилац често помаже испоруку опреме, пренос технологије и сл. Она, чак, може постати власник дела имовине земље дужника ако ова не буде могла да врати кредит. Затим, кредити представљају и основу утицаја на економску политику и друштвено-економско уређење земље дужника. Директне инвестиције имамо када привредни субјекат једне земље финансира изградњу неког привредног објекта у другој земљи (индивидуално или заједнички) и с тим постаје његов власник. Такође, када купује акције неке корпорације у иностранству. Разменом дела активе између корпорација из различитих земаља остварује се њихово економско повезивање и двосмерна интернационализација капитала. Код међународног изнајмљивања привредне опреме дужник (тј. предузеће које је преузело ту опрему на коришћење) има следећу обавезу. Прво, да плаћа повериоцу амортизацију те опреме. И друго, да му плаћа накнаду за коришћење, нпр. у виду камате на износ њене вредности. Домицилно инвестирање оствареног профита доводи до увећања њеног капитала. У ствари, до увећања капитала земље или земаља чији су субјекти власници ове корпорације.

Интернационализација производње резултат је интернационализације капитала. Она се огледа у међународној специјализацији и кооперацији у области производње. У све већој мери, један производ намењен је и светском тржишту, односно резултат је рада радника из све већег броја земаља.

(2) Мултинационално предузеће (компанија) је оно предузеће које има своје организационе јединице у две или више земаља. Организовано као друштво капитала, назива се најчешће мултинационалном корпорацијом. Ово предузеће се, као целина, не оснива. Оно настаје са јачањем и нараста-

---

65) Види, Исто (1), стр. 578.

њем националног предузећа. Конкретније, настаје када једно национално предузеће – оснива продајну мрежу, сервисне и друге производне огранке у иностранству; даје страном предузећу лиценцу за производњу; изграђује производну јединицу у иностранству; преузима (откупљује) постојећу производну јединицу у иностранству; као и када приступа спајању (интеграцији) са иностраним предузећем.

Предузеће о коме је овде реч највише се развило и стекло доминацију у међународној трговини током друге половине 20. века. На крају тог века, почео је процес даље глобалне централизације капитала (путем спајања великих мултинационалних корпорација). Партнерски односи и удруживање мултинационалних корпорација доводе до стварања тзв. глобалне економске мреже, која одређује судбину савременог света.

Мултинационална корпорација је целина коју чини скуп производних, прометних и других организација лоцираних на територији две или више земаља. То није правна целина јер јој правни статус није одређен. Она се не оснива међународним уговором, односно према међународном јавном праву, већ чини скуп где је сваки елеменат основан према националном праву земље у коју има своје седиште. Но, то је економска целина. Прво, јер је највећи део њеног капитала обједињен путем система учешћа. И друго, јер се на тој основи у њој планира и с њом управља из једног центра. Повезано је бројним уговорима.

Производне и прометне организације у саставу мултинационалне корпорације могу се поделити на два дела: на матицу (матично друштво) која се налази у економски развијеној земљи,⁶⁶⁾ и на периферне јединице које се налазе у економски неразвијеним или мање развијеним земљама. Матица поседује капитал периферних јединица у мери која јој обезбеђује контролу. Она утврђује пословну стратегију руководећи се дугорочним максимирањем профита корпорације на глобалном нивоу.

Мултинационална корпорација опслужује светско тржиште извесном робом преко оне јединице која има најнижу цену коштања. Цене роба стандардизоване производње, посебно у радно интензивним делатностима, ниже су када се производе у неразвијеним земљама. Првенствено, оне су ниже због јевтине радне снаге у тим земљама.

Развијена интерна реализација полупроизвода и готових производа, тј. трговина међу јединицама,⁶⁷⁾ омогућава преливање и задржавање профи-

---

66) Спајањем великих мултинационалних корпорација настају нове корпорације са две па и више матица.

67) М. Сукијасовић истиче да око 80% робне размене свих земаља у развоју отпада на трговину у оквиру свих мултинационалних корпорација. (Види, др Миодраг Сукијасовић: *Мултинационално предузеће – правни аспекти*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1981, стр. 80.)

та. На пример, он се губи код јединица у земљама где је висок порез на добит, а појављује код јединица у земљама где је тај порез најнижи.

У оквиру мултинационалних корпорација постоји подела рада. Матица продаје знање и робе врхунске технологије, које јој доносе екстра профит. А периферне јединице, робе стандардизоване производње које не доносе такав профит. Произилази из овога да матица контролише периферне јединице и обезбеђује своју доминацију још и тако – што држи монопол у креацији нових производа и технологија, те што врши глобално планирање и организацију пословања. Подела рада врши се и приликом размештаја тзв. „прљаве“ технологије у неразвијене земље.⁶⁸⁾

Подела рада у оквиру мултинационалних корпорација је процес у коме се претежно остварује и међународна подела рада.

Веза између једне организационе јединице мултинационалне корпорације и државе где се налази њено седиште слабија је него ли веза између те јединице и остатка корпорације. При томе, интереси ове корпорације не подређују се довољно националним интересима.

Преко мултинационалних корпорација остварује се бржи привредни раст. У економски развијеним земљама он се заснива на ширењу тржишта, а у неразвијеним на приливу страног капитала и отварању нових радних места. Поред тога, у неразвијеним земљама преко мултинационалних корпорација врши се обука домаће радне снаге за све самосталније укључивање у међународну поделу рада. Међутим, мултинационалне корпорације доводе у питање самосталност појединих земаља у вези утврђивања и остваривања друштвено-економског развоја. Оне углавном не трпе ограничења у смислу повећања реалних зарада и скраћивања радног времена (на основу раста продуктивности рада), остваривања одређених елемената друштвеног стандарда, еколошких стандарда и слично. Тамо где им се намећу ограничења (и ускраћују повластице) затварају своје огранке и селе их у друге земље (где тих ограничења нема). Њихово присуство у једној земљи значи освајање тржишта те земље. Оне разбијају конкуренцију домаћих предузећа и прихватају их више као под-извођаче. Међунационалне корпорације користе компаративне предности појединих земаља за ширење међународне трговине и

---

68) При томе, „Највише што периферија може примити – а то још није случај за већину неразвијених земаља (напросто због сигурности капитала) – то је релативно велика производна база у петрокемији и кемији као и у црној металургији и индустрији стројева, али с производним снагама које томе одговарају периферија не може дохватити разине "информације" и "одлучивање и програмирање". Доказ је томе да су инжењеринг предузећа – као "систем" стварања, промета и обраде информација између истраживања и развоја, финансијског тржишта, тржишта инвестицијске опреме и стварања новог капитала – која посредују у стварању капитала периферије, инжењеринг предузећа центра“... (подвукао В. С.)

Christian Palloix: *Светска капиталистичка привреда и мултинационалне компаније*, Стварност, Загреб, 1979, стр. 156.

повећање сопственог профита.

1. 4. Глобализација и основне противуречности друштвено-економског развоја света на почетку 21. века

(1) Може се рећи да је глобализација процес обједињавања и стандардизације привредног и друштвеног живота на светском нивоу. Овај процес резултат је развоја производних снага. У значајнијој мери почиње да се остварује у току 20. века.

Глобализација се остварује на различите начине. То јест, путем: ограничавања и умањивања баријера у међународној трговини; интернационализације капитала и интернационализације производње; интернационализације образовања и научних истраживања; удруживања и повезивања мултинационалних корпорација у развоју нових производа и технологија, као и у обезбеђивању сировина и енергената; међународне стандардизације квалитета производа; стварања глобалне информативне мреже; међународног решавања проблема у вези загађивања природне средине; међународне изолације ратоборних режима који представљају претњу миру и развоју; утврђивања међународних стандарда у области људских права, итд. Процес глобализације је све интензивнији и све обухватнији. Требало би да резултира у благостању свих народа у свету.

(2) Уједињавање света прате многи проблеми и противуречности. Они се морају решавати и превазилазити јер угрожавају развој. Као најважније међу њима, наводимо следеће.

Прво, противуречност између економски развијених и неразвијених земаља. Путем нееквивалентне размене, развијене земље се богате а неразвијене постају још сиромашније. Преко мултинационалних корпорација, богате земље постају власници капитала у сиромашним земљама.⁶⁹⁾ Неразвијене земље постале су релативно и највећи дужници. Терет дугова користи се данас као средство притиска у процесу глобализације, за наметање и пре-наглашавање интереса поверилаца.

Уосталом, увек у историји (до сада) јачи – у смислу држава и народа – тежили су да присвоје добра и ресурсе слабијих.

Друго, противуречност између интереса мултинационалних корпора-

---

⁶⁹⁾ Анализирајући пословање Стандард Оила, водеће мултинационалне корпорације у САД, П. Баран и П. Свизи наводе: „Силна разноликост и делокруг операција Стандард Оила у иностранству могли би некога навести на претпоставку да је у току година то предузеће било велики и доследни извозник капитала. Ништа није мање истинито. Осим једног малог, почетног износа капитала пре много година, експанзија имовине Стандард Оила у иностранству била је финансирана профитима из његових међународних операција.“

Види, Исто (1), стр. 578.

ција и појединих земаља. Све више се показује да пословне јединице ових корпорација не следе политику и програме привредног и друштвеног развоја земаља у којима имају своје седиште. Чак, не поштују ни многе законске одредбе тих држава (или настоје да буду модификоване), посебно оне које се тичу запошљавања и цене радне снаге. Оне се пре свега руководе интересима мултинационалне корпорације којој припадају, тј. поступају по налозима њене дирекције.

Треће, противуречност између мотива мултинационалне корпорације и стварних потреба људи. Мултинационалне корпорације теже максимирању профита. При томе, њих не интересује толико шта производе, тј. које употребне вредности. Интересује их пре свега да оно што су произвеле реализују као вредност и да остваре што већи профит. Опште је познато да производња алкохолних пића, цигарета, оружја и сличних производа доноси високи профит. Међутим, не доприноси људском благостању, већ то благостање умањује. То се може рећи и за биолошки модификоване производе који служе посредно и непосредно за исхрану.

Исто тако, у тежњи за што већим профитом мултинационалне корпорације – путем рекламе, моде и превлачења потрошње путем задуживања – развијају прекомерну потрошњу. То води пребрзо исцрпљивању енергетских и сировинских потенцијала, загађивању природне средине, нарушавању природне равнотеже, промени начина живота и слично. Односно, у противуречности је са потребом људи за нормалним и одрживим развојем.

Четврто, противуречност између циљева и вредности појединих земаља. У свакој земљи, систем вредности, па и развојни циљеви, резултат су пре свега утицаја – вере, традиције, културе и достигнутог степена развоја. Наметање једној земљи и другог система вредности и других циљева, индивидуалних и општих, доводи до сукоба не само између појединих земаља него и између читавих цивилизација.

И пето, противуречност између моћи мултинационалних корпорација и стварне демократије. У мултинационалним корпорацијама концентрисана је велика економска моћ. Многе од њих имају појединачно бруто приход који је већи од домаћег бруто производа већег броја земаља. То пружа могућност водећим људима у овим корпорацијама да неформално утичу на политичке одлуке у свету. Односно, да своје интересе (интересе мултинационалних корпорација) претпостављају интересима целог света.

За једну земљу, глобализација значи умањивање њеног националног суверенитета. Јер, она прихвата регулативу и стандарде који се утврђују на глобалном нивоу. Мора их уважавати и мора им се прилагођавати. Ако у свом развоју превише користи туђа средства, те ако се превише ослања на ММФ, њен суверенитет је додајно угрожен. Директне инвестиције из иностранства захтевају мање-више извесне концесије. А средства која добија од

ММФ-а, условљена су либерализацијом и приватизацијом „свега и свачега“, као и остваривањем одређених програма који често нису у њеном интересу.

Три најважније институције које управљају процесом глобализације, када је реч о економији, су: ММФ, СБ и СТО.⁷⁰⁾ (А сам тај процес, остварује се пре свега преко мултинационалних корпорација.) Оне су под утицајем економски најразвијенијих земаља, тако да заступају углавном њихове интересе. Одавде проистиче опасност да неразвијени постану трајна периферија која ће бити потчињена центру (тј. развијеним). Развијене земље морају повећати износ и облике помоћи неразвијеним. Јер, заштравање проблема у економски неразвијеним земљама, показало се, доводи до сукоба и угрожавања развоја развијених земаља.

Реформа поменутих институција, како би деловале знатно више у интересу неразвијених, може бити спора. Но, економски неразвијене земље данас ипак имају избор.⁷¹⁾ Могу се претежно развијати према својим могућностима, тј. расположивим средствима. У том случају биће мање зависне од условљавања која иду уз страна средства. Односно, биће далеко више саме господари своје судбине. Оне тиме не морају бити изоловане и ван токова глобализације. Треба да развију институције, дефинишу и ускладе интересе свих субјеката привредног и друштвеног живота, одреде циљеве и услове свог развоја, као и све то јасно регулишу. Затим, треба да развијају и повећавају своје учешће у међународној подели рада и да сразмерно том учешћу либерализују-отварају своје тржиште капитала.

Земљу која се олако задужује и постане хронични клијент Међународног монетарног фонда, не очекује светла будућност. Она пада у руке поверилаца, који долазе у посед њеног друштвеног и природног богатства у бесцење. Највећи број становника такве земље остаје трајно без материјалне основе за остваривање свог суверенитета и развоја.

2. Основна питања отворене привреде

2. 1. Области и облици успостављања међународних економских односа

Са развојем производних снага и демократије међународни економски односи су све развијенији и све садржајнији. Учесће једне земље у међународној подели рада – у изразу учешћа извоза у домаћем бруто произво-

---

⁷⁰⁾ Извесну (али значајно мању) улогу у процесу глобализације остварују бројне организације у оквиру УН, и друге. Оне често имају другачија становишта (од становишта које имају поменуте три институције).

⁷¹⁾ То истиче и Ц. Е. Стиглиц, који важи за доброг познаваоца процеса глобализације. Види, Исто (61), стр. 256.

ду – има тенденцију повећања. Као области успостављања међународних економских односа могу се навести: међународни промет људи; међународни промет материјалних добара, услуга и знања; међународни промет капитала; као и закључивање међудржавних и регионалних споразума, те чланство у међународним финансијским организацијама (који једној земљи дају одређена права, али намећу и одређене обавезе). У оквиру ових области може се, даље, говорити о облицима успостављања поменутих односа.

(1) Међународни промет људи је веома разноврстан. Држављани једне земље путују и бораве у иностранству различитим поводом, где подмирују бројне врсте трошкова. У вези с тим, износе валуту своје земље или примају дознаке ове валуте. Односно, износе валуте других земаља које купују у својој земљи, ако им национална валута није конвертибилна. Такође, могу остваривати приходе и накнаде у иностранству (зараде, пензије, стипендије и др.) и исте доносити у земљу или их примати као дознаке.

Веома значајан облик међународног промета људи јесте туризам. Његова суштина је путовање и упознавање других подручја и народа. Многе земље са богатом историјом и посебним природним условима и богатством од страних туриста остварују високе износе девизних прихода.

(2) Међународни промет материјалних добара, услуга и знања је друга велика област успостављања међународних економских односа.

Међународни промет материјалних добара јавља се често у вези експлоатације природног богатства. То јест, када инострани субјекти на међународном конкурсима добију концесију једне земље за коришћење појединих елемената њеног природног богатства. Пре свега, он обухвата робни промет (увоз и извоз производа). Производи који се не производе у земљи или се производе недовољно – а неопходни су у једној од области потрошње – увозе се из иностранства. С друге стране, вишак производа из националне продукције износи се на страном тржиште. Затим, са развојем специјализације и производне кооперације између земаља, производи прелазе границу ради дораде. Посебан облик међународног промета производа чини и изнајмљивање стране опреме.

Међународни промет услуга обухвата бројне врсте услуга, пре свега у вези са: производњом (међународна контрола квалитета, грађевински и инвестициони радови у иностранству, сервисирање и одржавање страних производа и опреме и др.); транспортом (транзит, превоз стране робе, њено осигурање у току транспорта и др.); као и трговином (заступништво стране фирме, складиштење стране робе, комисиона продаја ове робе и др.).

Међународни промет знања врши се углавном путем купо-продаје лиценци. Он је често повезан или условљен са прометом производа и услуга. Уз знање и нову технологију испоручује се део опреме, сировине и друго – што земља-купац мање-више може сама да обезбеди. Исто тако, трансфер

знања и нове технологије у једној делатности често је условљен трансфером застареле технологије у другој.

(3) Међународни промет капитала чини промет пре свега новца, ради његовог упошљавања и ширења тржишта. Такође, и ради остваривања већег приноса. Три основна облика међународног промета капитала јесу: кредитни аранжмани, портфолио и директне инвестиције.

Кредитни аранжмани могу бити комерцијални и јавни. Први настају између предузећа различитих држава. Јавни се остварују између појединих држава, као и преко међународних финансијских организација (пре свега, преко Међународног монетарног фонда и Светске банке).

Портфолио инвестиције јесу улагања у куповину (страних) хартија од вредности. Ове хартије могу бити каматносноне и некаматносноне које чине углавном акције. Куповина каматносноних хартија од вредности има карактер кредитних аранжмана. Док, куповина акција има карактер директних инвестиција, јер купац стиче и право управљања и утицаја на пословну политику предузећа емитента ових хартија.

Нарочиту пажњу заслужују веома краткорочни пласмани. Они често имају спекулативни карактер и значе удар на валуту земље дужника. То води обезвређивању рада садржаног у њеном домаћем бруто производу.

Директне инвестиције резултирају у појави ино-својине. Углавном, то су предузетничке инвестиције. Иностранци субјекти граде или купују предузећа у другој држави ради обављања одређених делатности и остваривања профита. Они, тако, „добивају“ део њеног тржишта. Овај облик међународног промета капитала везује се пре свега за мултинационалне корпорације.

2. 2. Платни биланс

Платни биланс или биланс међународних плаћања јесте преглед финансијских трансакција једне земље према иностранству у одређеном периоду. То је двострани преглед – на једној страни се приказују трансакције које увећавају девизне резерве, а на другој оне које их умањују. Он се саставља по основним врстама ових трансакција, тако да се аналитички може говорити о његовим деловима као под-билансима међународних плаћања.

Као основне врсте под-биланса у оквиру биланса међународних плаћања можемо навести:

- биланс текућих плаћања,
- биланс капиталних трансакција и
- биланс интервенција на девизном тржишту.

Биланс текућих плаћања је преглед прилива и одлива финансијских средстава по основу извоза и увоза производа, услуга и знања. Такође, и по основу осталих текућих трансакција, као што су: дознаке зарада и пензија,

---

дознаке камата и дивиденди, међународна финансијска помоћ и друге. Све ове трансакције имају карактер извоза и увоза у најширем смислу речи.

Биланс увоза и извоза само производа као роба (роба материјалне садржине) назива се трговинским билансом.

Биланс капиталних трансакција обухвата дугорочни и краткорочни прилив и одлив капитала у облику кредита, портфолио и директних инвестиција. Док, биланс интервенција на девизном тржишту јесте преглед куповина и продаја страних валута од стране централне банке.

Салдо биланса може бити позитиван и негативан. У првом случају, реч је о његовом суфициту, а у другом о дефициту. Односно, реч је о вишку прилива финансијских средстава или о његовом мањку у односу на одлив.

Суфицит биланса текућих плаћања значи да једна држава (домаћинства, фирме и држава) троши мање него што остварује у облику домаћег бруто производа. Дефицит значи супротно, да троши више. Са дефицитом настаје и увећава се јавни дуг према иностранству.

Позитиван платни биланс резултира у повећању суме девизних резерви, а негативан у њеном смањивању. У вези с тим, позитиван платни биланс смањује притисак на националну валуту и њен девизни курс. Може у крајњем случају довести до ревалвације. Негативан платни биланс има супротно дејство на националну валуту.

Уравнотежење биланса текућих плаћања дугорочно је објективна нужност. У случају дефицита, мора се интензивирати рационализација увоза и потрошње. И, с друге стране, додајно повећати конкурентна способност привреде и извоз на страна тржишта.

2. 3. Валутни паритет и његове промене

(1) Валутни или девизни паритет јесте однос вредности валута различитих земаља. Или, однос интервалутарне размене. У ствари, то је цена стране валуте у домаћем новцу. Изражавање валутног паритета врши се у облику директног или индиректног нотирања. Директно нотирање показује за колико се јединица домаћег новца добија једна или 100 јединица страног новца (рецимо, 100 динара = 1 евро). А индиректно, колико се јединица страног новца добија за јединицу домаћег (1 динар = 1/100 евра).

Паритет или курс према коме се размењују валуте две земље назива се номиналним паритетом или курсем.

Основа девизног курса,⁷²⁾ или његово тежиште, јесте – паритет ку-

---

⁷²⁾ Валута је новац у облику готовине, тј. у облику папирних новчаница и ситног кованог новца. Девизе су, пак, краткорочна потраживања на инострани, најчешће конвертибилни, новац. То је, може се рећи, страни новац у депозитном облику.

повне моћи новчаних јединица две земље. На пример, крајње поједностављено – ако јединица исте робе у земљи А кошта 240 динара, а у земљи Б 3 долара – девизни курс валуте земље А у овом случају треба да износи $240 / 3 = 80$, тј. 1 долар = 80 динара. Девизни курс у случају диспаратитета омогућава инострано преливање дела ДБП једне земље. То јест, из оне земље код које је цена националне валуте у страном новцу потцењена.

На бази цена исте робе у две различите земље и номиналног девизног курса може се – у случају те робе – израчунати тзв. реални девизни курс, према обрасцу: реални девизни курс = номинални девизни курс $\times$ домаћа цена / инострана цена.⁷³⁾ На пример, ако је номинални девизни курс једног долара 80 динара, и ако је цена 1 кг шећера у нашој земљи (прерачунато у доларима по номиналном курсу) 0,60 долара а у САД-у 0,50 долара – реални девизни курс једног долара биће: $80 \times 0,60 / 0,50 = 96$ динара. Познавање реалног девизног курса у случају појединих роба омогућава нам да доносимо конкретне одлуке у вези увоза и извоза тих роба. Даље у тексту биће речи о номиналном девизном курсу.

Финансијска актива различитих субјеката (као елеменат њихове укупне активе) јавља се у више облика, од којих би сваки требало да доноси извештај принос. Њена структура код појединачних субјеката се често мења ради очувања вредности и уједначавања приноса. Реч је овде о купо-продаји те активе на финансијском тржишту. На девизном тржишту (као сегменту финансијског тржишта) сучељава се актива – у домаћем, и у страном новцу – те се на основу понуде и тражње формирају девизни курсеви.

Данас се девизни курсеви не утврђују као фиксне, него као пливајуће или флексибилне величине. И то, углавном ради текућег прилагођавања променама које утичу на цене домаће валуте. Односно, како централна банка не би стално – користећи резерве – морала да усклађује понуду и тражњу девиза. При томе, пливајући девизни курс се антиципира као стабилна величина, која ће се кретати у уским границама. Пре свега, те границе су одређене очекиваним променама односа куповне моћи домаће и страних валута, као и мером обезвређивања домаће валуте ради повећања извоза и смањивања дефицита биланса текућих плаћања.

Само стабилан девизни курс доприноси стабилности привређивања и економији обима у једној земљи. То јест, спречава предузећа и друге субјекте да остварују шпекулативни добитак. Реч је овде о добитку по основу значајног износа курсних разлика.

Чини се да је граница флукуације девизног курса као стабилне величине + 5% годишње. Ова граница се заснива на следећим променама (за које

---

⁷³⁾ Види, N. Gregori Mankju: Principi ekonomije, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2008, str. 693.

се земља може циљно одредити) – инфлацији у земљи која је за 2 процента поена виша у односу на инфлацију у најразвијенијим земљама, као и обезвређивању домаће валуте за 3%.

У стварности, девизни курс формира се као текућа тржишна величина. То јест, формира се скоро свакодневно у односима понуде и тражње девиза између комерцијалних банака.⁷⁴⁾ На те односе не утичу само разлике у вези сума девизних депозита код појединих банака и могућности њиховог пласмана, већ и други фактори.⁷⁵⁾ „Пошто је девизни курс терминска варијабла, девизно тржиште непрекидно апсорбује и процењује политичке прилике, привредне показатеље, изјаве министара, аналитичара, угледних бизнисмена итд. Касније ће многе ове 'вести' бити допуњене, прецизиране или кориговане, ако не и одбачене. У међувремену, њихов утицај на девизни курс биће пресудан. То може бити објашњење за краткорочне промене девизног курса...“⁷⁶⁾

Када дође до превеликих флукуација девизног курса и његове нестабилности, централна банка интервенише. Тако, што излази на девизно тржиште, где пре свега продаје средства из златно-девизних резерви. Ово доводи до стабилизације курса.

Девизни курс који се формира према наведеном јесте курс у купопродаји „на велико“. На бази његовог износа утврђује се, уз мању корекцију навише, курс за купопродају „на мало“. И то, у случају купо-продаје депозита, као и у случају купо-продаје ефикативне.

(2) У вези промена девизног курса интересују нас, даље – врсте (а), фактори (б) и ефекти (в) ових промена.

(а) Промене девизног курса познате су под именом: девалвација или депресијација, као и ревалвација или апресијација. Девалвација је појава појетифицења националне валуте у интер-валутарној размени. Јединица стране валуте плаћа се више у националној валути него раније (пре девалвације). Ревалвација је супротна појава, тј. појава поскупљења националне валуте. У случају пливајућег девизног курса девалвација и ревалвација су текуће појаве (а не једнократне и ређе, као у случају фиксног курса).

(б) Основни фактори промене девизног курса у року спровођења од-

---

74) У економски развијеним земљама, на тржишту девиза као професионални дилери – поред банака – учествују, још: велике (мултинационалне) корпорације, небанкарске финансијске институције и други.

75) Девизни курс је „заправо цена домаћих банкарских депозита (оних који су деноминирани у домаћу валуту) у односу на стране банкарске депозите (оне који су деноминирани у страну валуту).“ То јест, „цена једне активе изражена у односу на другу.“ У кратком року, до једне године, „одлуке о располагању домаћом или страном активом имају далеко већу улогу у одређивању девизног курса, него што је има тражња за увозом и извозом.“

Види о томе, Исто (26), стр. 443.

76) Исто (13), стр. 484.

ређене економске политике, до једне године, јесу: промене куповне моћи националних валута, дефицит или суфицит биланса текућих плаћања, као и будућа очекивања и спекулативни удари на тржишту.

Већа стопа инфлације у земљи, у односу на оне (стопе) које се остварују у иностранству, нарушава паритет куповне моћи новчаних јединица. Односно, доводи до појефтињења националне валуте у интер-валутарној размени, тј. до девалвације. Док, њен мањи износ условљава супротно: доводи до поскупљења националне валуте, до ревалвације.

Дефицит биланса текућих плаћања значи повећање доспелих или текућих обавеза према иностранству, што подиже тражњу девиза изнад њихове понуде. С тим долази до повећања њихових цена у односу на цену домаће валуте. Односно, имамо девалвацију. Ако централна банка интервенише из златно-девизних резерви и усклади понуду са тражњом девиза – неће бити девалвације, али ће „рачун платити“ поменути резерве (оне ће се смањити). Супротно имамо у случају суфицита биланса текућих плаћања.

Најчешћи удари на валутни паритет или девизни курс у једној земљи јесу: захтеви и притисци извозног и увозног лобија, као и спекулативне трансакције капитала.

Лоби чине људи (а то може бити и појединац) који имају моћ да утичу на доношење одлука у интересу одређеног лица или групе. Извозници заговарају и траже девалвацију. Она им омогућава остваривање додајне зараде. То јест, омогућава им да добију више приликом продаје девиза остварених по основу извоза. На супрот, увозници инсистирају на прецењеној вредности националне валуте. Њима је у интересу да купују јефтино страна средства плаћања, јер им то омогућава да увезену робу продају на домаћем тржишту јефтиније (од домаће робе). Они не траже ревалвацију, већ се најчешће залажу за одлагање девалвације или за девалвацију у мањој мери.

Једна врста спекулативне трансакције капитала – која може представљати удар на девизни курс – јесте задуживање у националној валути ради куповине иностраних средстава плаћања. Ово има за последицу смањивање количине (домаћег) новца у оптицају. Чим централна банка повећа новчану масу (да би обезбедила привреду) и „дозволи“ девалвацију (да би заштитила девизне резерве) – подлегла је удару. То јест, омогућила је спекулантима да продају купљене девизе, да врате дуг и да остваре спекулативни добитак на курсној разлици.

На промену девизног курса у једној земљи могу утицати и други (остали) фактори, као што су: реална каматна стопа, трговинске баријере и продуктивност рада.

Виша реална каматна стопа у земљи на депозите у националној валути може резултирати у повећању понуде девиза и извесном паду њихових цена. Супротно би имали у случају смањења реалне каматне стопе: депозити

у националној валути тежили би „преласку“ у девизне депозите, па би домаћа валута појефтинила (депресирала).

Повећање трговинских баријера у земљи утиче на смањивање увоза. Мањи увоз значи и мању тражњу за иностраним средствима плаћања. То може бити узрок јачања (ап्रेसијације) домаће валуте.

Бржи раст продуктивности у једној земљи (од раста који се остварује у иностранству) води јачању њене валуте и поскупљењу њених производа за друге земље. То објашњава зашто су ниже робне цене у неразвијеним земљама када се мере у заједничкој валути. Реч је овде о томе да је у економски развијеним земљама скупља радна снага, а самим тим и производи – али само са аспекта неразвијених земаља.

(в) Ефекти промене валутног паритета или девизног курса могу бити позитивни и негативни.

Девалвација подстиче произвођаче на већи извоз и мањи увоз. За остварени девизни приход извозници добијају сада на девизном тржишту више средстава у националној валути. Због тога су заинтересовани за повећање извоза. Истовремено, увезени производи поскупљују јер се девизе за увоз купују по вишем курсу. Тако, она омогућава једној земљи да смањи негативни салдо односно дефицит у билансу текућих плаћања.

Поскупљење увоза услед девалвације подстиче инфлацију. И то, уколико више што је девалвација већа и што је могућност супституције увезене робе домаћом мања. Затим, девалвација обезвређује штедне улоге, потраживања и обавезе који се воде у националној валути.

Ревалвација појефтиније инострану робу и подстиче увоз. Може деловати у правцу смањивања суфицита у билансу текућих плаћања, ако га земља остварује у значајној мери. Повећање увоза често доприноси смањивању запослености у једној земљи и појави рецесије.

Девалвација и ревалвација у случају пливајућег девизног курса и његове стабилности омогућавају изравнавање понуде и тражње девиза у једној земљи без сталних интервенција централне банке. Затим, омогућавају сагледавање „пулса“ привреде. И, на основу тога, благовремено или ажурно предузимање различитих мера економске политике ради њеног јачања, као и ради остваривања основних макро-економских циљева.

2. 4. Валутна конвертибилност

Конвертибилност као израз односно појам потиче из периода златног стандарда, када је означавала заменљивост банкнота за злато. Данас, конвертибилност значи могућност замене или купо-продаје различитих валута – валуте једне земље за валуте других земаља. Обезбеђење конвертибилности допринело је развоју међународне трговине.

Амерички и канадски долари постали су конвертибилни још 1945. године. „Рана конвертибилност америчког долара, заједно са његовом посебном позицијом унутар Бретонвудског система, допринела је да он постане главна светска послератна валута. С обзиром на то да су долари могли слободно да се конвертују, већина међународних трговинских трансакција фактурисана је у доларима и већина увозника и извозника је држала доларске износе за трансакције. Захваљујући томе, долар је постао међународни новац – универзално средство размене, обрачунска јединица и чувар вредности. Централне банке су наравно дошле до закључка да је корисно да своје девизне резерве држе у виду каматоносне доларске активе“⁷⁷⁾ Данас улогу светског новца мање-више преузимају и валуте других земаља (пре свега валута Европске уније).

У стварности, може се говорити о интерној и екстерној конвертибилности валуте једне земље.

Интерна конвертибилност постоји ако лица у једној земљи за валуту те земље могу да купују валуте других земаља (и супротно). Њено успостављање први је корак ка екстерној конвертибилности. Основне претпоставке интерне конвертибилности су: развијени економски односи са иностранством, свођење дефицитарног финансирања у земљи на минимум, финансијска дисциплина и финансијска ликвидност. И, уз то, значајна (висока) стабилност куповне моћи националне валуте.

Остваривање интерне конвертибилности у функцији је стабилизације девизног курса. То јест, елиминисања курса који се формира нелегално – на улици односно нелегалном тржишту. У случају интерне конвертибилности, девизни курс се формира на легалном девизном тржишту.

Екстерна конвертибилност валуте једне земље постоји ако је иностранци повериоци прихватају као средство плаћања и измиривања обавеза (које имају субјекти из ове земље, њена правна и физичка лица).

Услови екстерне конвертибилности прописују се у члану 8. статута Међународног монетарног фонда. Став 2. овог члана упућује на уздржавање монетарних власти од рестрикција у плаћањима и трансферима по текућим међународним трансакцијама (чиме се остварује тзв. тржишна конвертибилност). А став 4, истиче њихову обавезу да откупљују своју валуту од других земаља која је у ове доспела по основу текућих трансакција (чиме се остварује тзв. званична или официјелна конвертибилност). Откуп се врши алтернативно: у валути земље потражиоца, у злату или у новцу у облику тзв. специјалног права вучења. Укратко, екстерна конвертибилност постоји ако субјекти једне земље са њеном валутом могу вршити плаћања у иностранству

---

⁷⁷⁾ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld: *Međunarodna ekonomija – teorija i politika*, DATA STATUS, Beograd, 2009, str. 516.

(тржишна конвертибилност) и ако та земља врши откуп своје валуте која је тако доспела у друге земље (званична или официјелна конвертибилност).

Може се говорити о различитим (мањим или већим) степенима екстерне конвертибилности појединих валута. Највећи степен ове конвертибилности имају валуте економски најразвијенијих земаља. То јест, оне валуте које су у општој употреби код плаћања по међународним трансакцијама, и којима се највише тргује на главним девизним тржиштима у свету.

2. 5. Заштита домаће привреде – зашто и како?

Предности међународне поделе рада су неспорне. Ни једна земља данас не може имати затворено тржиште. Са процесом глобализације привреде свих земаља постају све отвореније и међусобно зависније.

Међутим, либерализација тржишта и отвореност привреде једне земље мора да резултира у њеном учешћу у међународној подели рада, а оно се изражава у односу извоза и домаћег бруто производа (ДБП) које остварује. Сам увоз значи пасивно и једнострано учешће у међународној подели рада. Он мора бити покривен извозом. Јер, људи у једној земљи могу живети само од свог рада, тј. само од учинка сопствене привреде; значи, само од свог ДБП. Због тога, постоји нужност заштите домаће привреде и ДБП.

Како заштити ДБП у једној земљи под претпоставком либерализације тржишта и отворене привреде? Постоји више могућности. Као најважније, можемо навести: трговинске баријере (1); заштиту путем субвенција (2); ограничавање условљавања у међународној трговини, као и трансфера застареле и „прљаве“ технологије и производа (3); заштиту од шпекулативних трансакција капитала (4); држање одговарајућег износа златно-девизних резерви (5); заштиту капацитета од општег друштвеног значаја и ресурса у вези којих има компаративне предности (6); те, јачање конкурентне способности предузећа (7). О њима ће, овде, бити речи у даљем тексту.

(1) Царина је врста пореза којим се увећава цена увозне робе. Она онемогућава потискивање домаће производње. Требало би да у извесном периоду омогући развој ове производње и њено прилагођавање основним светским стандардима.

У Светској трговинској организацији (СТО) важи принцип заштите домаће производње само путем царина, уз изузетне могућности коришћења и других средстава (као што су нпр. увозне квоте). Такође, и принцип недискриминације, на основу клаузуле најповлашћеније нације (све концесије које је једна земља дала другој, а односе се на царине, мора дати и свим осталим земљама). Царинске стопе се тенденцијски смањују – путем договора у оквиру тзв. рунда преговора – чиме се глобално обезбеђује и убрзава развој међународне трговине.

Увозне квоте су квантитативна-количинска ограничења увоза. Оне се примењују у мањој мери. Најчешће се користе код производа за које се саставља биланс производње и потрошње.

Поред царина и квота често се проналазе и друга средства суптилног или имплицитног карактера. Реч је о административним мерама у вези провере квалитета, порекла робе, пратеће документације и слично, као и чекања на политичко-административне одлуке (скидање ембарга и ограничења од стране међународних економских организација). На овај начин увоз се ограничава путем успоравања.

(2) Заштита путем субвенција врши се највише у области пољопривреде, ради властитог обезбеђења највећег дела основних производа исхране (који имају егзистенцијални и политички значај). Такође, обезбеђују се и субвенције за производе намењене страном тржишту, за оне производе који треба да имају значајно место у асортиману извоза. Постоје различите врсте субвенција или помоћи произвођачима (као што су премије, регреси, дотације, компензације и друге). Њихова улога је да надокнаде произвођачима део вредности, с обзиром да им извозне продајне цене не обезбеђују одговарајући положај на домаћем тржишту.

У оквиру СТО отпочео је процес смањивања субвенција, пре свега у области пољопривреде. И то, са тзв. Катарском рундом преговора, која је отворена у Дохи 2001. године.

(3) Условљавања у међународној трговини као и трансфер застареле и „прљаве“ технологије и производа честе су појаве у светској трговини. Једна мала земља у развоју не може спречавати такве појаве на глобалном нивоу. Али, ако законским путем утврди услове и принципе заснивања сопствених економских односа са иностранством, биће у могућности да брже усваја и примењује најновије стандарде и захтеве у области економије.

(4) Шпекулативне трансакције капитала предузимају се најчешће у врло кратким роковима ради остваривања шпекулативног добитка по основу девалвације и инфлације. Заштита од ових врста трансакција веома је сложена. Најпре, треба у извесној мери заштитити домаће финансијско тржиште од потпуне либерализације.⁷⁸⁾ На пример, путем формирања једне или мањег броја националних банака које ће имати извесне привилегије али и ограничења на финансијском тржишту. Привилегије, у смислу гаранције државе

---

78) „Када привреда успорава, инострани капитал ће бежати, узрокујући несолвентност домаћих банака.“ Слом банака води уништавању привреде тиме што су пресечени канали кредитирања. Чак је и профитабилним компанијама отежано пословање. „Зато земље у развоју треба да одложе отварање финансијског рачуна све док домаћи финансијски систем не постане довољно снажан да поднесе повремене периоде када токови светског капитала могу да буду врло оскудни.“

Види, Исто (77), стр. 649.

за девизне депозите и у смислу (отворене) кредитне линије у случају појаве кризе и застоја привреде. А ограничења, у смислу забране располагања оствареним спекулативним добитком.

Поред тога, неопходна је транспарентност капиталних трансакција и њихова анализа. Треба вршити надзор пословања финансијских институција, те уочавати спекулативне појаве и предузимати мере за њихово сузбијање и онемогућавање (као што су: спречавање олаког задуживања, јачање финансијске дисциплине код измиривања обавеза, опорезивање и одузимање оствареног спекулативног добитка, забрана обављања одређених врста финансијских послова итд.).

Нобеловац Џејмс Тобин предложио је још 1972. године решење за ограничавање мобилности спекулативног („врућег“) новца. Реч је о порезу на сваку трансакцију на девизном тржишту од 0,12 %, који би спречавао краткорочне непродуктивне инвестиције а на дугорочне не би имао скоро никакав ефекат.⁷⁹⁾

(5) Држање одговарајућег износа златно-девизних резерви штити ДБП од обезвређивања путем неосноване девалвације. Највећим делом, ове резерве састоје се од иностране активе у хартијама од вредности. Оне су елемент друштвеног богатства, па се њихов горњи износ не утврђује. Битан је њихов доњи износ. Тај износ не може се одређивати само на основу потребе одржавања ликвидности земље у међународним плаћањима (у вези биланса текућих плаћања и обавеза отплате спољних дугова). „Важна је вредност резерви у односу на спекулативну продају активе од стране спекуланта, чак и онда када су фундаментални економски услови у земљи постављени тако да не дозвољавају пропадање валуте.“⁸⁰⁾

(6) Заштита капацитета од општег друштвеног значаја и ресурса у вези којих има компаративне предности омогућава једној земљи да управља сопственим развојем. Када је реч о капацитетима, заштита се врши путем тзв. државних инвестиција и задржавања значајног дела њихове вредности у државном власништву. Док, када је реч о природним и другим ресурсима, она се остварује – очувањем њихове намене и квалитета, изнајмљивањем уместо продаје, као и коришћењем у општем интересу.

(7) Јачање конкурентне способности предузећа је трајна могућност

79) Износ пореза од 0,1% износи на годишњем нивоу, зависно од времена обрта:

Период обрта капитала	1 дан	1 нед.	1 мес.	6 мес.	1 год.	5 год.
Релативни годишњи износ пореза	55,2%	10,7%	2,4%	0,4%	0,2%	0,04%

Види, Исто (13), стр. 523.

80) Исто (77), стр. 638.

заштите домаће привреде у условима глобализације и, дугорочно, најважнији задатак државне власти. Оно се врши истовременим деловањем у више праваца. Најважнији су, свакако: смањивање друштвене режије; заштита конкуренције; развој и правна заштита техничко-технолошких проналазака и иновација, односно интелектуалне својине уопште; усвајање и примена најновијих светских стандарда квалитета производа и услуга; као и дефинисање и развој домаћих робних марки са којима ће се ићи у извоз.

РЕЗИМЕ

1. Затворена привреда је само теоријска претпоставка. Данас све земље остварују производњу и друштвено-економски развој у условима отворене привреде. Укључивање једне земље у међународну поделу рада јесте објективна нужност.

2. А. Смит и Д. Рикардо формулисали су (пре око два века) принципе најнижих апсолутних и најнижих компаративних трошкова, као критеријуме укључивања једне земље у међународну поделу рада. Касније, у прошлом веку, као критеријум истичу се компаративне предности. Бертил Олин, средином прошлог века, указује да извоз доприноси повећању цена производних ресурса које земља има у изобиљу (због ширења тржишта), а да увоз снижава цене ресурса у којима она оскудева.

Данас, у време мултинационалних корпорација, о компаративним предностима једне земље са глобалног аспекта води рачуна пре свега иностранци капитал (у рукама ових корпорација).

3. Интернационализација капитала и производње доприноси повећању обима међународне трговине. При томе, питање развоја све више постаје глобално питање. Међутим, пошто једна земља има највећу одговорност за сопствени развој, она мора усклађивати присуство страног капитала са својим учешћем у међународној подели рада. У противном, постаће зависна и изгубити могућност да сама одлучује о свом уређењу и развоју.

4. У највећој мери, међународна трговина остварује се преко мултинационалних корпорација. Размена појединих земаља, која се остварује преко ових корпорација, у суштини је неједнака размена. У бољем положају су економски развијене земље. Оне остварују далеко веће профите. Или инвестирањем тих профита у неразвијеним земљама (где их често експонирају) долазе у посед њихових ресурса и материјалних услова производње.

5. Отклањање препрека и унапређење међународне трговине врши се углавном преко Светске трговинске организације. У овој организацији дефинисани су принципи развоја и унапређења робне размене. У оквиру тзв. рунда преговора, почев од 1963. године, води се процес снижавања царина. Постигнути су значајни резултати у снижавању царина индустријских производа, али не и предмета размене код којих неразвијене земље имају извозне шансе (нарочито – пољопривредних производа, текстила, транспортних услуга и грађевинских услуга).

Од 1994. године ова организација брине и о међународној размени услуга, о међународној размени и заштити права на интелектуалну својину, као и о инвестицијама.

6. Међународни монетарни фонд води бригу о финансијској ликвидности у светској трговини. Краткорочним финансирањем он обезбеђује међународну валутну и економску стабилност. Кредитне транше у облику стенд-бај аранжмана одобравају се уз конкретне програме реформи и стабилизације. При томе, наметнута решења више су у интересу финансијске заједнице. То јест, имају, још, функцију – очувања и наплате потраживања од земље која добија кредит, приватизације, као и либерализације и отварања тржишта за друге земље.

7. Светска банка окренута је развоју. Преко ње се обезбеђује извесна сигурност пласмана капитала у економски неразвијене земље. Реч је о вишковима капитала који се ослобађају у економски развијеним земљама. Кредити се одобравају највише за изградњу инфраструктуре. На тај начин обезбеђује се основа за лакши наступ приватног капитала, као и улазак мултинационалних корпорација.

8. Из међународних економских односа једне земље произилази њен платни биланс, који се назива и билансом међународних плаћања. То је двострани преглед – на једној страни се приказују трансакције које увећавају девизне резерве, а на другој оне које их умањују. Основне врсте под-биланса су: биланс текућих плаћања, биланс капиталних трансакција и биланс интервенција централне банке на девизном тржишту.

Позитиван платни биланс резултира у повећању суме девизних резерви, а негативан у њеном смањењу. У случају дефицита мора се вршити рационализација увоза. И, с друге стране, повећање конкурентне способности националне привреде и извоз на страна тржишта.

9. Развијени међународни економски односи захтевају конвертибилност валута појединих земаља. Прво, тзв. тржишну конвертибилност која се огледа у прихватању валуте једне земље као средства плаћања у иностранству. И друго, тзв. официјелну конвертибилност која се огледа у обавези једне земље да откупи своју валуту која је доспела у друге земље (које су је прихватале као средство плаћања). Наведени садржај конвертибилности прописан је у члану 8. статута Међународног монетарног фонда.

10. Однос интервалутарне размене познат је као валутни или девизни курс. Реч је о номиналном курсу. Промене девизног курса познате су као девалвација и ревалвација. Девалвација је појава њеног појефтињења. Ревалвација је супротна појава; то је поскупљење једне валуте на тржишту.

У случају појединих роба говори се и о реалном курсу. Он се израчунава као умножак номиналног курса и односа домаће и стране цене једне робе (исказаних у истој валути). Реални девизни курс значајан је код доношења одлука у вези извоза и увоза појединих роба.

11. У стварности, (номинални) девизни курс се утврђује као пливајући, тј. као варијабилна величина. Међутим, његово кретање пројектује се у

уским границама да би имао стабилност. Јер, само стабилан девизни курс онемогућава спекулативна очекивања и трансакције на тржишту. У случају пливајућег девизног курса централна банка интервенише на девизном тржишту само повремено, онда када он искаче и утврђених граница.

12. Дефицит платног биланса значи да се у једној земљи потрошња делом финансира из иностранства, односно да се делом остварује на основу туђег рада. Међутим, у крајњем случају, потрошња се заснива на сопственом раду, тј. на оствареном домаћем бруто производу. Дефицит платног биланса умањује домаћи бруто производ. Другим речима, у случају дефицита једна земља препушта своје тржиште (као национални ресурс) другим земљама на коришћење. Ово је недопустиво, па једна земља различитим мерама мора штитити своју привреду.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Светско тржиште; 2. Међународна подела рада; 3. Међународне економске организације; 4. Међународне економске интеграције; 5. Интернационализација капитала; 6. Интернационализација производње; 7. Мултинационалне корпорације; 8. Глобална економска мрежа; 9. Глобализација; 10. Отворена привреда; 11. Међународни економски односи; 12. Међународни промет људи; 13. Међународни промет материјалних добара, услуга и знања; 14. Увоз; 15. Извоз; 16. Међународни промет капитала; 17. Платни биланс; 18. Биланс текућих плаћања; 19. Биланс капиталних трансакција; 20. Биланс интервенција на девизном тржишту; 21. Валутни и девизни паритет, курс; 22. Валутна конвертибилност; 23. Интерна конвертибилност; 24. Екстерна конвертибилност; 25. Девалвација; 26. Ревалвација.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. У чему се огледа равнотежа понуде и тражње на светском тржишту, и да ли се она мора остваривати и у свакој земљи појединачно?
2. Како се сагледава или утврђује учешће једне земље у међународној подели рада?
3. Зашто је нужно да једна земља има отворено тржиште?
4. Који критеријуми учешћа једне земље у међународној подели рада се највише истичу у економској литератури?
5. Које су основне карактеристике светског тржишта?
6. Које су најважније међународне економске организације, када су и због чега основане?

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава V: Економски односи са иностранством

---

7. Шта знаш о улози Међународног монетарног фонда?
  8. Шта знаш о улози Светске банке?
  9. Шта знаш о улози Светске трговинске организације?
  10. Који су основни принципи међународне трговине утврђени у оквиру Светске трговинске организације?
  11. У чему се огледао допринос међународној трговини тзв. рунда преговора у оквиру Светске трговинске организације?
  12. Наведи основне облике међународних економских интеграција!
  13. Због чега се врши и у којим облицима се остварује интернационализација капитала?
  14. На који начин и када је дошло до развоја и доминације мултинационалних корпорација?
  15. Које су основне карактеристике мултинационалне корпорације?
  16. На које начине се остварује глобализација савременог света?
  17. Наведи основне противуречности друштвено-економског развоја у свету на почетку 21. века!
  18. Наведи најважније или основне области успостављања међународних економских односа!
  19. Како долази до успостављања међународних економских односа путем међународног промета људи?
  20. Како долази до успостављања међународних економских односа путем међународног промета материјалних добара, услуга и знања?
  21. Која су три основна облика међународног промета капитала?
  22. Које су основне под-врсте платног биланса?
  23. Какав може бити салдо платног биланса, и шта он значи?
  24. Шта је инострана валута, а шта девиза?
  25. Шта је то номинални, а шта реални девизни курс?
  26. Шта чини основу или тежиште (номиналног) девизног курса?
  27. Шта је то пливајући девизни курс?
  28. У ком случају се може говорити о стабилности пливајућег девизног курса у једној земљи?
  29. Наведи (основне и остале) факторе промене девизног курса!
  30. Наведи ефекте девалвације и ревалвације!
  31. Шта омогућава тзв. интерну конвертибилност валуте?
  32. Које услове (екстерне) конвертибилности једне валуте истиче Међународни монетарни фонд?
  33. Зашто је потребна заштита домаће привреде једне земље у случају отворене привреде?
  34. Које су најважније могућности заштите домаће привреде?
-
-

Глава VI

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ

1. Појам, области и облици друштвено-економског развоја

(1) Под друштвено-економским развојем подразумевамо промене у правцу прогреса у економији и друштву једне земље. Реч је овде о следећим променама. Прво, о променама у области начина производње, који чине производне снаге и производни односи. И друго, о променама начина живота као и свести људи, а посебно њиховог животног стандарда.

Друштвено-економски развој резултира у трансформацији друштва у ново и развијеније друштво. До тог новог друштва не може се доћи одједном. Потребан је читав низ квантитативних и квалитативних промена у поменутиим областима. Ове промене доводе до развоја постојећег друштва, при чему се јављају и клице новог. Временом, то ново друштво, као ефикасније, уз отклањање негативних појава, израста из старог и замењује га.

(2) Производне снаге чини све оно што се у једној земљи непосредно налази у функцији производње. Прецизније, све оно што се у извесном периоду непосредно користи за остваривање друштвене производње. С једне стране, то су запослени радници са својим радним временом, радним способностима и радним навикама. И с друге, то су ангажована средства за производњу (средства за рад и предмети рада).

Радници су примарни чинилац производних снага. Они стичу нова знања и, с тим, мењају техничко-технолошку основу рада – уствари, развијају средства за рад, предмете рада и процесе у производњи. Тако, повећавају своје производне способности, као и производне способности друштва. Остали чиниоци производних снага (средства за рад и предмети рада) имају комплементарни значај. Повећање капиталне опремљености рада доприноси повећању продуктивности рада.

Затим, они су лични и субјективни чинилац производних снага. На супрот њима стоји капитал, као материјални и објективни чинилац ових снага. Та два чиниоца могу и треба да буду усклађени и усмерени на остваривање јединствених друштвених циљева. Али, могу бити и супротстављени.

Најпре, производни или економски односи јесу односи људи у друштвеној производњи (у економској области друштвеног живота). Реч је овде о односима различитих категорија људи: радника, капиталиста (власника) и

менаџера (носилаца руководеће функције у предузећима). Ови односи одређени су правима и обавезама наведених субјеката. То јест, правима и обавезама: које имају радници у вези са својим радом у процесу рада код послодавца; које имају различити власници у вези са својим капиталом и другим условима производње; те, које имају менаџери у вези са вршењем предузетничке функције у пословним организацијама.

Затим, под економским односима подразумевају се и односи других субјеката и асоцијација у овој области: појединих делова или јединица у оквиру предузећа, појединих предузећа и делатности, појединих региона, као и појединих земаља. Такође, и односи привреде и непривредних организација и делатности. Ти односи уређени су различитим одредбама – интерним (у оквиру предузећа), системским (на нивоу државе) и међународним.

Производни или економски односи у једној земљи свде се пре свега на односе и учешће појединих субјеката у расподели остварених производних резултата.

Производни и други друштвени односи налазе се у међузависности. Ипак, примарни значај имају ови први (производни, економски односи). На пример, између појединих земаља, развијени економски односи сигурно ће резултирати и у развијеним политичким односима. Док, развијени политички односи представљају добру основу за развој економских односа, али не морају резултирати у томе.

Производне снаге и производни односи се међусобно условљавају, при чему примарну улогу имају производне снаге. Развој производних снага јесте објективна нужност, а остварује се пре свега под утицајем конкуренције робних произвођача. Он захтева и развој производних односа, који се остварује путем законских промена.

Производни односи су усклађени са производним снагама ако не коче, већ омогућавају њихов развој. У случају њихове неусклађености, постоје супротности и сукоби интереса – што гуши привреду и доводи до економске неефикасности. Све то, узрокује заостајање земље у привредном и друштвеном развоју (у односу на друге земље). Развој производних односа брже се и лакше остварује него ли развој производних снага. Појединац сам не може мењати производне односе, али сви грађани у условима парламентарне демократије то могу. У једној земљи, значајне промене производних односа започињу са уставним променама.

Углавном, битно другачији економски односи могући су само на значајно већем степену развоја производних снага. Радикалне промене производних односа на датом степену развијености производних снага најчешће су контрапродуктивне. Због тога, развој производних снага у једној земљи треба да прати повремена еволутивна промена тих односа (на пример, после завршетка сваког петогодишњег развојног периода).

(3) Према методу и динамици остваривања, најчешће се говори о екстензивном и о интензивном друштвено-економском развоју.

Екстензивни друштвено-економски развој се остварује спонтано и споро. Развојни циљеви мање-више се не утврђују, или се њихово остваривање не убрзава и не потенцира. Радна снага је најобилнији и најјефтинији чинилац производње. У скупу привредних делатности доминирају оне које су радно-интензивне. А у домаћем производу, стандардизоване робе у чијој производњи је могућност повећања продуктивности рада најмања. (То су робе чија је производња освојена и које се, по количини, производе према потребама.) Такође, и робе из тзв. примарне и полуфиналне производње (робе ниског степена финализације). Раст продуктивности рада је спорији него ли у светској привреди, па земља заостаје у развоју.

Интензивни друштвено-економски развој одликује супротно. То је натпросечни развој (у погледу стопе привредног раста и стопе раста продуктивности рада), који држави обезбеђује више место на лествици земаља према степену њихове развијености. Остварује се програмирано према утврђеној динамици. Он води и промени економске и социјалне структуре.

2. Садржај, фактори и облици техничко-технолошког напретка

(1) Суштина развоја производних снага, можемо рећи, огледа се управо у техничко-технолошком напретку.

У ужем смислу, за техничко-технолошки прогрес кажемо да су то позитивне промене материјалне основе рада. Реч је овде о повећању обима и делотворности средстава за производњу.

Обим средстава за производњу не посматра се овде обашка, сам по себи, него према броју запослених радника. Овај однос – однос ангажованих средстава за производњу и броја запослених радника – израз је техничке опремљености рада. Техничко-технолошки прогрес огледа се најпре у повећању ове опремљености рада.

Делотворност средстава за производњу изражава се у продуктивности и производној снази рада.⁸¹⁾ Продуктивност рада је показатељ производне способности живог или текућег рада. А производна снага рада, показатељ производне способности укупног рада или рада у целини (не само живог или текућег, него и опредмешеног у средствима за производњу). Техничко-технолошки прогрес се огледа и у њиховом повећању.

---

⁸¹⁾ „С изузетком оног дела продуктивности рада који је резултат способности рада да што ефикасније употребљава капитал којим располаже, продуктивност рада је функција објума капитала којим располаже рад а не функција радних способности.“

Исто (33), стр. 88.

У ширем смислу, под техничко-технолошким прогресом подразумевамо и друге квалитативне промене у процесу производње – све оне промене које значе иновацију и рационализацију и које доводе до благостања људи. Такве су, пре свега, следеће промене: измене начина (метода) добијања појединих производа; развој нових производа за личну потрошњу; развој нових материјала; прелазак на коришћење нових енергената и извора енергије; рециклажа тзв. секундарних сировина; смањивање отпада и загађивања ваздуха, вода и земљишта; као и побољшавање услова рада (смањивање буке, прашине, испарења, монотоније у раду и слично).

(2) Фактори техничко-технолошког прогреса јесу чиниоци који су довели и доводе до позитивних промена материјалне основе рада. Има их више. Као основни или најважнији могу се истаћи следећи.

Прво, неједнаки природни услови за производњу. Под утицајем овог фактора дошло је најпре до тзв. природне поделе рада (до развоја земљорадње, сточарства, лова и риболова, речног и поморског саобраћаја...). То је условило појаву и развој посебних техничких средстава, као и занатства. Природни услови омогућили су и изградњу иригационих и других система, што је утицало на повећање производних могућности.

Друго, друштвена подела рада. Она чини основу робне производње, где робни произвођачи (предузећа и њихови власници) теже максимирању прихода и профита, те увећању капитала и богатства. Резултира у специјализацији произвођача и развоју средстава за рад (односно, у појави машина и у аутоматизацији процеса производње). И даље, у повећању техничке опремености и продуктивности рада.

Треће, концентрација и централизација капитала и концентрација производње. Велика предузећа поседују финансијску моћ која представља основу и услов организације истраживања и развоја у области производње. Централизација капитала на нивоу државе такође је делом у функцији техничко-технолошког прогреса.

Четврто, организација друштвено-економског развоја у једној земљи. Ако су утврђени циљеви развоја и ако је програмирана стопа раста продуктивности рада – онда се може говорити о организованом техничко-технолошком прогресу. Сваки програм јесте фактор мобилизације, стимуланс, у остваривању онога што је програмирано.

Пето, разни друштвени поремећаји. На пример, у време ратова државе и народи улагали су изузетне напоре да дођу до нових оруђа и оружја. Многа открића коришћена су потом у миру за унапређење и развој производње. Или, у време криза и застоја у процесу репродукције долазило је најчешће до превремене замене производне опреме.

И шесто, развој науке и радно искуство. Концентрација и систематизација знања и радно искуство омогућавају појединцима и групама истра-

живача развој нових идеја. Односно, омогућавају им да дођу до проналазака чија примена у производњи значи техничко-технолошки прогрес.

(3) Према његовој суштини разликујемо: економски ефикасан и економски индиферентан техничко-технолошки прогрес. Суштина првог огледа се у смањивању количине утрошеног укупног рада по јединици производа. А суштина другог, у следећем: у побољшавању услова рада (смањивању буке, прашине, испарења, монотоније у раду и слично); у смањивању загађивања природне средине; те, у замени и унапређењу производа (на пример, у пољопривреди, све већа производња тзв. здраве хране). И један и други доводе до благостања људи, али не на исти начин.

Економско ефикасан техничко-технолошки прогрес – према томе на који начин се остварује повећање производне снаге рада, тј. који елемент производње овде има већи значај – може даље бити: радно штедан, неутралан и капитално штедан.⁸²⁾ Код радно штедног облика, смањење укупног (текућег и опредмећеног) рада по јединици производа резултат је смањења само текућег рада или његовог бржег смањења од смањења опредмећеног рада. Затим, код неутралног облика, смањење укупног рада по јединици производа резултат је подједнаког смањења (у истом релативном износу) оба његова елемента. И најзад, код капитално штедног, смањење укупног рада по јединици производа резултат је смањења само опредмећеног рада или његовог бржег смањења од смањења текућег рада.

У којим случајевима се јављају ови облици? Капитално штедан јавља се када долази до замене скупљих материјала, енергената и средстава за рад оним који су јефтинији. На пример, приликом замене нафте са гасом, природних материјала са вештачким, те средстава за рад из појединачне производње оним из серијске. А радно штедан, када се живи рад замењује опредмећеним који је јефтинији (пре свега у економски развијеним земљама), као и са повећањем капиталне опремљености рада због остваривања веће продуктивности рада. Неутрални облик имамо када се наведене замене врше истовремено и имају приближно једнаки значај.

3. Појам, фактори и значај продуктивности рада

(1) Продуктивност рада је показатељ производне способности живог или текућег рада односно радника. Утврђује се (за одређени период) као количина или износ остварене производње по радном часу или по раднику ($PP = \Pi / P$). Или, обрнуто: као количина утрошеног живог или текућег рада по јединици производа ($PP = P / \Pi$).

---

⁸²⁾ Види о томе, Бранко Хорват: *Економска анализа I – производња и технолошки прогрес*, Привредно-финансијски водич, Београд, 1972, стр. 113.

Повећање продуктивности рада значи повећање производње по јединици текућег рада. Односно, значи смањивање количине текућег рада по јединици производа. Оно би требало да резултира у смањењу и количине укупног (текућег и опредмећеног) рада по јединици производа.⁸³⁾ Међутим, не мора резултирати. Продуктивност рада се може повећавати и на рачун економије опредмећеног рада. Пре свега, путем додајног повећања утрошка – материјала, енергије и средстава за рад. Такође, и путем смањења квалитета готових производа, путем повећања шкарта.

У економској анализи претпоставља се да раст продуктивности рада води расту производне снаге рада и да је основни показатељ развоја производних снага, када се посматра на нивоу једне земље. „Ово смањење целокупне количине рада која улази у робу изгледа, према томе, да је битна ознака увећане производне снаге рада, свеједно под каквим се друштвеним условима производи.“⁸⁴⁾

Интензивност рада јесте степен напрезања радне снаге у јединици времена током процеса рада. Повећање интензивности може довести до повећања производње, али не и продуктивности рада. Јер, са повећањем производње иде и повећање количине утрошеног текућег рада.

(2) Основни фактори продуктивности рада су: умешност и заинтересованост радника; обим и делотворност средстава за производњу; организација производње; природни услови; као и развој науке и њена технолошка примена. Уз ове факторе наводимо још један, који има све већи значај – тржиште и његову засићеност. Они указују субјектима производње на области трајног деловања у правцу повећања производне способности рада.

Умешност радника зависи од њиховог теоријског и практичног знања. Прво се стиче школским образовањем, а друго радним искуством. Њихова заинтересованост у производњи зависи од тога да ли су зараде које остварују детерминисане квантитетом и квалитетом рада. Такође, и од тога да ли им је тиме (радом) одређен положај односно радно место у предузећу. Ако је умешност радника већа и ако је већа њихова заинтересованост у раду – биће већа и продуктивност рада.

О обиму и делотворности средстава за производњу било је речи у оквиру претходног наслова.

Организација производње може се посматрати и вршити на макро и на микро нивоу. Између њих постоји висок степен међузависности. Већи степен организације производње на нивоу предузећа претпоставка је већег степена организације друштвене производње. И супротно.

---

⁸³⁾ Однос остварене производње и укупне количине утрошеног рада за њено остваривање (текућег и опредмећеног) показује тзв. производну снагу рада.

⁸⁴⁾ Исто (16), стр. 220.

Организованост друштвене производње може се углавном оцењивати према томе: да ли је привредни систем адекватно конципиран (у складу са основним економским законима); да ли су и како утврђени програм развоја и економска политика; као и да ли се они доследно спроводе. А организованост индивидуалне производње, зависно од тога: да ли је и како (дугорочно и краткорочно, или само краткорочно) програмирана производња; какав је асортиман те производње (узак или широк); какав је однос предузећа са добављачима, купцима и потрошачима; те, да ли су усклађени интереси појединих субјеката у предузећу. Најчешће, већи степен организације производње значи и већи степен продуктивности рада.

Различити природни услови омогућавају да се са истим утрошком рада остварује већа производња. Ово важи нарочито у области пољопривреде, шумарства и рударства. Реч је овде о следећим условима: повољнијим климатским приликама (које се тичу пре свега температуре ваздуха и земљишта, броја сунчаних дана, као и износа падавина), плоднијем пољопривредном земљишту, богатијим и лакше доступним налазиштима шумског и рудног блага, као и већој концентрацији метала у рудама.

Развој науке је фактор продуктивности рада који се све чешће истиче. Повећање продуктивности рада по одређеној (програмираној) стопи могу да обезбеде само улагања у научни развој и истраживања. Научни проналасци, као резултати тих истраживања, стварају потенцијалне могућности за повећање продуктивности рада. До њеног стварног повећања долази тек када буде остварен развој техничко-технолошких поступака за примену ових проналазака у пракси, односно производњи.

Тржиште и његова засићеност све више постаје трајни ограничавајући фактор производње, а тиме и продуктивности рада. Потребе за многим производима задовољавају се у све већој мери. Тамо где је производња неког производа достигла ниво потреба, она се може увећавати само у мери пораста становништва, тј. броја потрошача. Снижавање цена није рационално решење јер доводи до ненаменске употребе тог производа (на пример, као у случају производње и потрошње хлеба).

На продуктивност рада утичу и разне врсте мање-више непредвидљивих негативних појава. То јест, поремећаја производње, те привредног и друштвеног развоја. Они се могу сврстати у две групе: у природне и друштвене поремећаје. Природни су, пре свега: природне непогоде и катастрофе. А друштвени: кризе и рецесије, ратови, политичке нестабилности и слично.

(3) Повећање продуктивности рада има појединачни или индивидуални (а) и општи или друштвени (б) значај.

(а) Његов *појединачни значај* јесте значај који има у једном предузећу и у једној привредној делатности. Уопште, повећање продуктивности рада код једног робног произвођача значи да он јединицу производа остварује

са мањим утрошком текућег рада. Ако је код њега смањење количине утрошеног текућег рада по јединици производа веће него ли код других произвођача овог производа, он има бољи економски положај. Конкретније, имаће (уз прописану цену рада) нижу цену коштања са којом у случају дате продајне цене може остваривати већи профит. Односно, повећава се његова конкурентна способност. У ствари, већи износ профита омогућава му – да снизи продајну цену или побољша услове продаје, да повећа трошкове рекламе, да уложи више средстава за иновацију и унапређење производње...

Код појединачне делатности, а у случају затворене привреде, нижа стопа повећања продуктивности рада од оне која се остварује у привреди не резултира у погоршавању њеног економског положаја. Она доводи до промене паритета цена. Међутим, у отвореној привреди за једну делатност важи исто што и за једног произвођача: брже повећање продуктивности рада (од оног које остварују исте делатности у свету) доводи је у бољи, а спорије повећање у лошији економски положај.

У случају једног предузећа или једне делатности, повећањем продуктивности рада врши се економија само текућег, живог, рада. Међутим, у пословању односно привређивању исти значај има и економија опредмећеног рада. Због тога се у пословној економији продуктивност рада с правом наводи као парцијални принцип репродукције.

(б) Повећање продуктивности рада има *општи значај* зато што представља основу друштвено-економског развоја. То јест, зато што омогућава и доводи до трансформације једног друштва у ново и развијеније друштво.

Раст продуктивности рада омогућава увећање реалних зарада радника. Односно, на основу таквих зарада, омогућава већу меру задовољавања потреба љиду, тј. виши животни стандард. Како се зараде не повећавају у мери раста продуктивности рада, него нешто спорије – он омогућава истовремено и скраћивање радног времена запослених. Управо то – пораст реалних зарада и скраћивање радног времена – чини суштину квалитативног развоја једног друштва.⁸⁵⁾

На основу познате мере тј. стопе по којој ће се повећавати продуктивност рада у будућности, и уз претпоставку да ће се ефекат тог повећања наменски користити (за повећање зарада и скраћивање радног времена), мо-

---

85) До скраћивања радног времена не долази сваке године (јер би то скраћивање било незнатно и непрактично), него после извесног периода. Рецимо, после остваривања одређене етапе развоја (од 15 до 20 година). У току овог периода, пошто је раст зарада нижи од раста продуктивности рада, долази до остваривања додајног вишка вредности. Њега би требало наменски акумулирати. На пример, у облику материјалних и новчаних резерви, које би се користиле након скраћивања радног времена. То би омогућило елиминацију поремећаја услед осетног смањења друштвеног фонда рада. Односно, последице осетног смањења обима производње, као и промене структуре вредности домаћег бруто производа.

гуће је израчунати рок трансформације друштва у једној земљи у ново и развијеније друштво. Овај прорачун пружа значајну основу за програмирање и остваривање друштвено-економског развоја. Приказујемо га овде на следећем хипотетичном примеру.

Прорачун времена
потребног за програмирано повећање развијености у једној земљи
под претпостављеним условима развоја

САДАШЊИ И ПЛАНИРАНИ СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ

1. Радно време запослених

- данас: 8 часова дневно, тј. 40 часова недељно;
- у новом друштву: 6 часова дневно, тј. 30 часова недељно.

2. Задовољеност основних потреба људи имагинарно (у процентима), као и конкретно (у износу зараде по запосленом)

- данас: $(100 - x)\%$, тј. 500 евра;
- у новом друштву: 100%, тј. 1.500 евра.

ОСНОВНА ДЕТЕРМИНАНТА И ИЗРАЗ РАЗВОЈА

Планирана и очекивана просечна годишња стопа раста продуктивности рада у будућем периоду: 2%.

ПОСТАВЉАЊЕ ПРОБЛЕМА

Прво, колико је година потребно да се дневно радно време од 8 часова сведе на 6 часова, као и да се износ просечне зараде по запосленом од 500 повећа на 1.500 евра (на износ који омогућава потпуно задовољавање основних потреба људи)? И друго, која структура коришћења стопе раста продуктивности рада од 2% омогућава да се истовремено изврши задато скраћивање дневног и недељног радног времена, као и задато повећање износа зараде по запосленом? Односно, по којој стопи треба скраћивати радно време, а по којој стопи повећавати почетни (тј. садашњи) износ зараде?

РЕШАВАЊЕ ПРОБЛЕМА

Број година за који ће се извршити задато скраћивање радног времена (уз занемаривање повећања зарада) израчунавамо као непознату (x) помоћу следеће једначине:

$$P_1 \times C^x = P_2; \quad 8 \times 0,98^x = 6.$$

Затим, број година који је потребан за задато повећање износа просечне зараде (уз занемаривање скраћења радног времена) израчунавамо као непознату (y) помоћу по форми исте једначине:

$$3_1 \times P^y = 3_2; \quad 500 \times 1,02^y = 1.500.$$

Употребљени симболи у овим једначинама имају следеће значење: P_1, P_2 – полазно и задато дневно радно време; Z_1, Z_2 – полазни и задати износ просечне зараде по раднику; C – коефицијент смањења радног времена; Π – коефицијент повећања износа просечне зараде.

Вредности коефицијената C и Π израчунате су на бази годишње стопе раста продуктивности рада (од 2%), на следећи начин:

$$C = (100 - 2/100) = 0,98; \quad \Pi = (100 + 2/100) = 1,02.$$

Решавање наведених једначина – уз помоћ логаритама – добијамо следеће резултате: $x = 14,25$ година; $y = 55,48$ година. Укупан број година неопходан за остваривање утврђених циљева (задато скраћивање радног времена и задато повећање износа зараде) износи: $x + y = 14,25 + 55,48 = 69,73$ година.

Учешће сваке од ових вредности у њиховом збиру показује структуру коришћења стопе раста продуктивности рада – када се истовремено врши скраћивање радног времена и повећање износа зараде. Имамо да је: $x / (x+y) = 0,204$; $y / (x+y) = 0,796$. Према томе, да би се утврђени циљеви истовремено остварили након истека потребног радног времена од 69,73 година, треба годишње – радно време смањивати по стопи од 0,408% (коју добијамо: $0,408 = 2 \times 0,204$), а износ зараде повећавати по стопи од 1,592% (коју добијамо: $1,592 = 2 \times 0,796$). Пошто се радно време не смањује сваке године, потребно је до његовог смањења увећани део вишка вредности по том основу наменски издвајати и акумулирати.

Прорачун који смо управо приказали може се вршити и за поједине фазе трансформације једног друштва у ново развијеније друштво. Реч је о делимичној трансформацији која ће се извршити у одређеном року. Пре свега, то је рок за који се доноси, рецимо, петогодишњи или десетогодишњи програм друштвено-економског развоја.

4. Својина и развој производних односа

Својину чине односи власништва. То јест, односи одређених субјеката према предметима чији су власници. Пре свега, садржај својине чине права и обавезе власника у вези тих предмета. У овом наслову биће речи о садржају својине у вези основних производних ресурса – капитала и рада – те, о њеном развоју (као елементу начина производње).

(1) Садржај својине над капиталом није универзалан, него је условљен обликом својине. Облици се утврђују према врстама власника. Тако, када је реч о капиталу, имамо: државну или јавну својину, приватну својину,

својину иностраних власника и задружну или групну својину. У случају повезивања појединих облика, јавља се заједничка или мешовита својина. Она се декларише као облик својине који превладава (са више од 50%).

(а) *Приватна својина* је првобитни и основни облик својине. Субјекти овог облика својине су: власници тзв. друштава лица, акционари, власници осталих хартија од вредности, закуподавци, штедише и други. У приватној својини требало би да се налази све оно што, по основној дефиницији, чини или се користи као капитал. Дакле, привредна добра.

Садржај приватне својине временом се мењао. Данас она не мора бити, и није сама по себи, основ експлоатације и потчињености, као што је то била у дугом периоду од почетка развоја капитализма. Ако се у једном друштву тежи остваривању интереса већине његових чланова, ако се интереси једних не остварују на штету интереса других појединаца и група – онда је оно демократско и неексплоататорско.

По свом обиму, приватна својина је доминантна у свим економски најразвијенијим земљама. Није превазиђена, нити постоји тенденција да се она замени неким другим обликом својине. Њено постојање у робној производњи омогућава пре свега следеће. Прво, употребу слободних средстава појединаца као капитала. Друго, смањивање нерационалне потрошње и ограничавање потрошачког друштва, тиме што се афирмише и повећава штедња становништва. И треће, испољавање и развој индивидуалне пословне иницијативе и инвентивности. Значај приватне својине потенциран је чињеницом да се са друштвено-економским развојем повећавају реалне зараде и уштеде запослених, које они у значајној мери користе за инвестиције.

Државна својина јавља се тек у 20. веку, са развојем социјализма и државног капитализма. У социјализму, настаје путем национализације. Увођењем самоуправљања, пре свега у Југославији, текао је процес њене трансформације у нови облик, облик друштвене својине. Међутим, у капиталистичким земљама настаје углавном на два начина: национализацијом и инвестирањем државних средстава. Данас се развија претежно на основу државне инвестиционе активности. Она се у овим земљама повремено ширила или сужавала, у извесној мери и садржајно развијала, али се није тежило њеној трансформацији у неки виши (више демократски) облик својине. Ширила се онда када спровођењем економске политике нису остваривани очекивани резултати, као и са победом (на парламентарним изборима) лево орјентисаних партија. А сужавала се у супротном.

На глобалном нивоу, на крају 20. и почетку 21. века испољава се процес извесног сужавања државне својине.

У државној својини налази све оно што и у приватној. А поред тога, још и највећи део природних добара. Субјекти државне својине су републички и локални органи власти.

Својина иностраних власника јавља се као нужност. Страни капитал у једној земљи доприноси убрзавању њеног развоја. С њим, долази до преноса и развоја производних и радних искустава и технологије. Као додајна акумулација, омогућава и остваривање веће стопе привредног раста. Овај капитал омогућава бржи развој и земаља које га извозе. Тако, што његовим извозом превазилазе ограниченост сопственог тржишта. Дохотци од извоза капитала (у облику камате, дивиденде, профита и слично) увећавају национални доходак и друштвено богатство земље извознице; они га у све већој мери сачињавају, тако да неразвијени „прелазе“ у власништво развијених.

Страни капитал може довести у питање суверенитет једне земље. И с тим, њено право и могућност да програмира сопствени друштвено-економски развој. Зато се мора одредити његов обим. И то, не само уопште (у проценту, рецимо на бази односа извоза и ДБП), него и појединачно у одређеним делатностима и предузећима. Такође, мора се водити рачуна о условима под којима се добија и улази у земљу.

Све оно што се налази у приватној и државној својини (изузев природних добара), требало би да се налази и у својини иностраних власника. Страни капитал појављује се у зајмовном и у инвестиционом облику. А инвестициони, даље, у виду директних инвестиција и у виду индиректних инвестиција које се изражавају у пакету акција домаћих предузећа (тзв. портфељни вид инвестиција или улагања).

Субјекти иностране својине могу бити: међународне организације, стране државе (када одобравају зајмове из свог буџета и својих фондова), привредне и друге организације страних држава, као и инострани држављани. Међународне организације и стране државе јављају се најчешће као зајмодавци (кредитори), а привредне и друге организације појединих држава и инострани држављани као инвеститори. Пословни ризик инвеститора је већи. Мало учешће страног инвестиционог капитала у укупном страном капиталу у једној земљи указује на њену значајну привредну и политичку неорганизованост и нестабилност, односно на недовољну и неодговарајућу отвореност њене привреде према свету.

Задружна или групна својина јавља се у вези привременог или трајног повезивања физичких лица у вези обављања извесних делатности или задовољавања извесних потреба. Реч је овде о одређеној групи људи повезаних заједничким интересима. Најпознатије су задруге индивидуалних пољопривредних произвођача, као и тзв. стамбене и штедно-кредитне задруге. Најчешће, ове организације не теже максимирању профита, него организацији и унапређењу делатности код индивидуалних пољопривредних домаћинстава (земљорадничке задруге), као и обезбеђивању својим члановима стамбеног простора или кредита под повољнијим условима (стамбене, односно штедно-кредитне задруге).

(б) У ужем смислу, садржај својине над капиталом чине права и обавезе предузећа у вези његовог коришћења у репродукцији. Пре свега, то су следећа општа права: 1) да остварује одређени учинак и приход на тржишту и максимира добитак; 2) да само и слободно одлучује о обиму и асортиману производње односно промета; 3) на благовремено и ваљано усмеравање и пројекцију друштвене репродукције и друштвено-економског развоја; 4) на познате и стабилне услове привређивања; као и 5) на заштиту имовине од свих против-правних повреда. Односно, то су углавном следеће опште обавезе: 1) да испуњава прописане техничке и друге услове за обављање својих делатности; 2) да уважава основне параметре привређивања; 3) да уредно измирује своје уговорне и законске обавезе, те да сноси материјалне и друге последице у случају пословног неуспеха; 4) да приход и добитак остварује само по основу свог рада и резултата рада; 5) да акционарима исплаћује дивиденде, а радницима омогућава остваривање њихових основних загарантованих права; као и 6) да средства не користи у политичке сврхе.

Затим, то су права и обавезе посебних врста предузећа, као што су: задружна предузећа, комунална предузећа, предузећа од општег привредног и друштвеног значаја, државна предузећа за газдовање појединим елементима природног богатства, као и предузећа у власништву иностраних субјеката. Реч је овде о специфичним правима и обавезама ових предузећа, која се огледају у следећем: у остваривању одређеног профита (у ограниченом износу који омогућава одређену стопу акумулације и развоја), у трансферу оствареног профита, у обављању одређених послова и остваривању одређених врста и количина производа односно услуга, и другом.

У ширем смислу, садржај својине над капиталом чине још: права и обавезе појединаца чија се материјална и новчана средства и други предмети користе као капитал (акционара, земљовласника и закуподаваца, зајмодаваца, проналазача и других).

(2) Власт над радном снагом имају радници. То су радно способна лица која имају извесна добра за личну потрошњу, али им то није довољно за живот. Због тога су принуђена да изнајмљују своју радну снагу послодавцима и тако остварују доходак по основу рада.

(а) Развој права радника и побољшање њиховог положаја омогућени су повећањем техничке опремљености и продуктивности рада, до ког је најпре дошло са машинском и индустријском револуцијом (током друге половине 18. и прве половине 19. века). А поред тога, још и бројчаним нарастањем радничке класе и развојем њене свести (што је довело до њеног организовања и постављања одређених захтева). Данас су радници незаобилазни субјекат привредног и друштвеног живота.

До данас, развој права радника није достигао горњу границу. У пуној мери, права радника оствариваће се онда када радно време буде сведено на

минимум и када им износи зарада омогућавају потпуно задовољавање рационалних потреба.

Положај радника као субјекта привредног и друштвеног живота на почетку 21. века могуће је и треба да одређују следећа њихова права: 1) на загарантовану (минималну) зараду и њено повећавање; 2) на одређено радно време и његово скраћивање; 3) на здраве и хумане услове рада; 4) на синдикално и политичко организовање; 5) на опште право гласа за све пунолетне чланове друштва; 6) на учешће у управљању; 7) на материјалну помоћ у случају да остану без посла; 8) на одређени степен образовања и на основну здравствену заштиту, без плаћања; као и 9) на политику остваривања високе запослености. Највећи број ових права већ се и остварује. Уз њих, радници имају и одређене обавезе. Оне се, синтетички, огледају у извршавању радних задатака на којима су ангажовани. Скуп ових права и обавеза чини основни садржај својине над радном снагом.

(б) Управљање радника остварује се у процесу рада, на нивоу предузећа; као и ван тог процеса, на вишем нивоу.

На нивоу предузећа, оно се остварује преко институција које се у јављају под различитим називом, као: раднички савети, раднички одбори, раднички комитети, итд. И сам процес његовог остваривања такође се језички различито изражава. Назива се: економском или индустријском демократијом, радничким саодлучивањем или партиципацијом и слично.

У наведеним институцијама (даље у тексту: раднички одбори) не налазе се сви радници, већ само њихови представници. Према томе, преко ових одбора радници учествују у управљању посредно. Но, њима се повремено подносе извештаји о раду одбора.

Циљ и улогу радничких одбора запослени виде пре свега у следећем: демократизацији односа на радном месту, приближавању радника стварном самоуправљању, заштити интереса радника у конкретним условима, те уопуњавању и појачању механизма колективног преговарања. А послодавци – у хуманизацији односа на радном месту, бржем порасту продуктивности рада и постизању класног мира и међусобне сарадње.⁸⁶⁾

Преко радничких одбора запослени у предузећу утичу на решавање проблема економске и социјалне природе. На решавање првих утичу више саветодавно. А на решавање других утичу и непосредно, доносећи своје одлуке. На пример, они управљају фабричким ресторанима, организују рекреацију и одмор запослених, и организују њихову преквалификацију и доквалификацију. Исто тако, доносе одлуке о спровођењу превентивне здравствене заштите радника, као и њихове заштите на раду.

---

⁸⁶⁾ Види о томе, *Индустријска демократија у Западној Европи (зборник радова)*, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1967, стр. 40. и 41.

У земљама где су остварени највећи домети радничког управљања, раднички одбори имају своје представнике у управном и надзорном одбору предузећа. Поред тога, постоје и заједнички органи (комисије и сл.) за решавање појединих конкретних проблема. Често, радници имају и свог вођу смене. Има појава трансформације радника у власнике капитала: путем обавезног пореза на плате, до 5%, обезбеђују се средства за куповину акција које се касније деле радницима. Затим, и појава увођења обавезног пореза на бруто износ профита, такође до 5%, којим се обезбеђују значајна средства о чијој профитабилној употреби у предузећу одлучују пре свега радници. Најзад, треба поменути и идеје о новом саставу скупштине корпорације (коју би могла да чине три већа – где би се налазили представници власника, радника и месних заједница).

Какав је однос синдиката и радничких одбора? Синдикати углавном нису заинтересовани да инкорпорирају у себе радничке одборе – јер би се тиме уплели у пословну проблематику, па би морали да се у значајној мери одрекну од своје политичке и акционе самосталности. Но, има примера где се колективно уговарање врши на нивоу корпорације (у САД, Јапану и неким другим земљама).⁸⁷⁾ Ту раднички одбори у значајној мери имају својства синдикалних одбора.⁸⁸⁾ У овом случају њихов однос према управним органима корпорације више је супарнички.

Колективно уговарање најчешће није у делокругу рада радничких одбора. Превладава схватање према коме синдикат треба да „... води преговоре на националном нивоу где се решавају најначелније ствари, а органи индустријске демократије преузимају улогу локалног, предузетног фактора који треба да прилагоде опште уговорне одредбе локалним условима и да контролишу спровођење општих и локалних споразума.“⁸⁹⁾

(б) *Учешће радника у управљању на вишем нивоу* (ван корпорације) остварује се углавном преко синдиката. Ове организације имају пре свега улогу да врше колективно уговарање зарада и других општих услова рада и запошљавања – заједно са представницима послодаваца и државе.⁹⁰⁾ У од-

---

87) Такво колективно уговарање најчешће се координира на вишем нивоу, од појединих струковних синдиката и њихових унија.

88) У многим корпорацијама, поред радничких одбора делују и синдикални одбори.

89) Види, Исто (86), стр. 65.

90) „Премда постоје знатне разлике у ставовима синдиката према улози државе, сви су они прије или касније увидјели да је дјеловање државе нужно како би се успјешно ријешили економски и социјални проблеми који су озбиљно угрожавали интересе чланова синдиката, нпр. незапосленост, опадање старих и стварање нових индустрија, (пре) расподела дохотка и богатства те стварање договора о друштвеној сигурности који би могли адекватно рјешавати тешкоће једног претежно *laissez-faire* друштва.“

М. Ј. Crozier (и др.): *Криза демократије и партиципација*, Глобус, Загреб, 1982, стр. 213.

носу на послодавце, синдикати и њихове уније налазе се у улози опозиције. И поред праксе од више деценија, супарнички однос синдиката према послодавцима још није превазиђен потпуно. Он проистиче из слободе преговарања и одлучивања о висини плаћања (слободе коју имају и једна и друга страна). А није превазиђен због тога што још увек нема механизма могућег и опште прихватљивог (законитог, објективно нужног) пораста зарада.

Улога синдиката не огледа се само у колективном преговарању и уговарању. У многим земљама синдикати контролишу рад и средства пензионих, здравствених и других фондова. Располажући капиталом, хартијама од вредности и другом имовином – они одлучују о инвестицијама значајног износа средстава. Затим, јављају се као незаобилазни субјекат у одлучивању о економској политици и друштвено-економском развоју. Најчешће, владе се са њима саветују о готово свим аспектима економске и социјалне политике. Често, представници синдиката учествују у заједничким одборима за дугорочне пројекције и планирање.

Синдикати нису везани за одређене политичке странке. Тиме они задржавају своју политичку и акциону самосталност.

Учешће радника у управљању на вишем нивоу остварује се и њиховим гласањем на парламентарним изборима. Дајући своје гласове појединим политичким странкама они се у ствари опредељују за одређене програме друштвено-економског уређења и друштвено-економског развоја.

(3) Развој производних односа у једној земљи огледа се пре свега у развоју њеног привредног система.

(а) То је стални процес који се остварује путем измена и допуна појединих (привредних) закона, као и доношења нових. Он резултира у побољшавању привредног система у вези са остваривањем макроекономских и других друштвених циљева. А врши се не само због тога, него често и због усаглашавања са иностраним законодавством и међународним стандардима производње, промета, инвестиција и заштите интелектуалне својине.

Значајније промене привредног система врше се периодично. Најчешће, после парламентарних избора, као и након завршетка појединих фаза привредног и друштвеног развоја. У време предизборне кампање, многе политичке странке залажу се за мање или веће промене привредног система. Ако победе на изборима, оне те промене углавном и спроводе. С друге стране, независно од односа политичких снага у парламенту, ако се друштвено-економски развој остварује програмирано (рецимо, за период од 5, 10 или 15 година), у време смене појединих програма развоја започињу се мање-више и тзв. привредне и друштвене реформе. Дугорочније и значајније привредне и друштвене реформе почињу са уставним променама.

Затим, развој производних односа остварује се и са демократизацијом друштва. Пре свега, са усавршавањем и развојем људских права. Проме-

не положаја радника и појединаца у друштву одражавају се и на њихово учешће у расподели оствареног и расположивог националног дохотка.

Развој производних односа према наведеном има карактер еволутивног развоја. Промене привредног система и демократизација друштва тек дугорочно доводе до битних квалитативних промена друштвено-економског уређења. То јест, до битно другачијих производних односа.

(б) Показало се да су производни односи који се заснивају на монополу политичке власти и облика својине неодрживи. Јер, они дугорочно не могу обезбеђивати ефикасност привређивања и развој производних снага. Због тога је на прелазу између 20. и 21. века започео процес тзв. транзиције социјалистичких земаља.

Суштина њихове транзиције је прелазак на нове облике друштвене организације. То је процес који има три основне фазе. Најпре, у првој фази, уводи се плуралистички систем политичке власти. Учешће више странака на изборима за парламент омогућава појаву и конкуренцију више алтернативних програма друштвено-економског уређења и развоја, за које ће се грађани опредељивати приликом гласања. Такође, омогућава већу јавност у раду и већу критику промена које се предлажу и спроводе у пракси. Затим, у другој фази, врши се промена облика и садржаја својине. И најзад, за време треће фазе, мења се организација или регулатива свих осталих области друштвеног живота. С тим, земља прихвата међународне стандарде и облике организације који су се наметнули као објективне нужности.

Транзиција је облик краткорочне револуционарне промене производних односа. Рецимо, какве су биле буржоаска и социјалистичка револуција. Као таква, она је у значајној мери болна. То јест, прате је многе негативне појаве које у једном периоду значе кризу и регресију. Пре свега, реч је овде о следећим појавама: повећању незапослености радника; смањењу друштвеног производа и вредности домаћег бруто производа; повећању неефикасности производње и губитака; смањењу износа личних примања и потрошње по становнику; повећању задужености земље према иностранству; промени социјалне структуре становништва и неправедном и противзаконитом богаћењу једног слоја људи; као и увећању различитих врста криминала. Превазилажењем поменутих негативности земља излази из кризе. Даље, она постаје део универзалног света чију ће судбину делити у свом развоју. При томе, она може и напредовати на лествици земаља према степену њиховог друштвено-економског развоја – ако успешније од других користи своје ресурсе и потенцијале.

Прелазак у једној земљи на монопол политичке власти и облика својине данас је, чини се, немогућ. Поготову, ако је у питању мања земља. На пример, није могуће путем национализације приватну својину претворити у државну. Пре свега, из следећих разлога. Прво, јер због испреплетености до-

---

мањег и страног капитала није могуће одвојити домаће од страних власника (да би се страни капитал у национализацији обештетио). Друго, због немогућности да се власницима обезбеди одговарајућа надокнада. Треће, због значајног степена глобализације при коме су земље појединачно изгубиле део свог националног суверенитета. И четврто, услед високе задужености појединих земаља. Таквим, презадуженим, земљама повериоци (ради очувања својих интереса) преко Међународног монетарног фонда и Светске банке намећу посебне програме реформи и друштвено-економског развоја.

5. Територијална подела рада и убрзање развоја неразвијених подручја

5. 1. Појам, карактеристике и проблеми територијалне поделе рада

(1) Под територијалном поделом рада подразумевамо територијални размештај друштвеног фонда рада у једној земљи. Реч је овде о размештају капитала и размештају запослених радника (као основних производних ресурса). Тамо где је ангажовано више друштвеног рада, већи су потенцијали производње и потрошње, већи је животни стандард људи.

(2) Основне карактеристике територијалне поделе рада јесу: неравномерност у размештају друштвеног фонда рада на поједина подручја (а); тенденција територијалне концентрације и централизације тог фонда (б); и, заостајање у развоју појединих подручја, тј. општина и региона (в).

(а) Територијална подела рада није равномерна. У појединим подручјима има више, а у другим мање друштвеног рада и друштвеног богатства. Постоје бројни фактори који на то утичу.

Највећи значај имају природни услови. Познато је, рецимо, да су рудници лоцирани на местима где постоје и где су пронађена налазишта минерала, термоелектране у близини где се врши експлоатација угља и река, док хидроелектране на рекама. Затим, да за пољопривредну производњу најбољи услови постоје у равничарским теренима, поред река. Такође, и да главне саобраћајнице иду долинама река, а поред њих развијају се насеља и многи производни и прометни капацитети.

Од осталих фактора истичемо: историјски развој и наслеђе, политику територијалног развоја, као и робну производњу и тржиште.

Поједина подручја била су током историје дуго под влашћу различитих освајача. Једни су та подручја развијали. Док, други нису омогућавали и вршили њихов развој, него су их задржавали у развоју и пљачкали.

На нивоу државе утврђује се и спроводи политика територијалног развоја. Реч је овде о дефинисању територијалне организације и центара, из-

бору локације великих производних објеката, као и утврђивању приоритета у развоју појединих подручја. У многим земљама, на ту политику значајан утицај имали су и одбрамбено-стратегијски моменти. Такође, и однос снага појединих субјеката у одлучивању.

У робној производњи, произвођачи су упућени да повећавају приходе, смањују расходе и максимирају добитак. Они улажу капитал на она подручја где за то постоје најбољи услови. На пример, обрада најплоднијег земљишта омогућава остваривање највећих приноса. Док, градња производних капацитета у близини саобраћајница и у близини извора сировина (у случају примарне производње) доноси уштеде у транспорту, а у близини великих урбаних центара пружа низ погодности (обезбеђена је неопходна инфраструктура, близу је тржиште, раније изграђени капацитети значе могућност пословне сарадње, итд.). Затим, велики градови као потрошачки центри пружају најбоље услове за развој трговине.

(б) Друга карактеристика територијалне поделе рада јесте тенденција територијалне концентрације и централизације друштвеног фонда рада. Концентрација се огледа у развоју највећег броја привредних и других организација у општинским центрима односно градовима. И даље, у највећим градовима. А централизација, у њиховој групацији, при чему организације из највећег центра постоју носиоци групе и утврђивања најважнијих пословних одлука за групу у целини.⁹¹⁾

(в) Неравномерност територијалног размештаја друштвеног фонда рада у једној земљи и његову територијалну концентрацију и централизацију – прати појава заостајања појединих подручја у развоју. Током времена, ако нема друштвене интервенције, разлике у развијености се повећавају. Односно, јаз између развијених и неразвијених се продубљује. У развијеним подручјима постоје највећи производни потенцијали, па се у њима остварује стално бржи развој.

(3) У стварности се јављају многи проблеми територијалне поделе рада. Они се морају превазилазити јер доводе у питање друштвено-економски развој једне земље. Наводимо и приказујемо као основне: демографско-економске (а), еколошке (б) и политичке проблеме (в).

(а) Демографски проблеми огледају се у смањивању насељености по-

---

91) Територијална концентрација и централизација друштвеног фонда рада води метрополитанизацији, под којом подразумевамо стално бржи развој главног града. Он постаје мегаполис у коме живи 10, 20, па и више процената укупног становништва. Све више, његовом развоју подређен је укупни развој земље. То јест, он се све више осамостаљује и постаје држава у држави. Деметрополитанизација се остварује путем утврђивања регионалних центара развоја и развијањем у тим центрима: универзитета, науке, културе и сл. А поред тога, и премештањем из главног града многих државних институција и органа. Слично се може успоравати и бржи развој регионалних центара. Ово треба да резултира у вишесентричном и дисперзивном развоју, те у потпунијем коришћењу свих привредних и других ресурса.

јединих подручја. У нашој земљи, многа села у брдско-планинским и пограничним областима остала су (делимично или у целини) без становника јер су они прешли у градове. Ови проблеми имају економске реперкусије. С једне стране, имамо недовољно коришћење појединих елемената друштвеног богатства у тим насељима (зграда, објеката инфраструктуре и др.). И, с друге стране, издвајање значајног дела вишка производа да би се они за то становништво обезбедили у градовима. Такође, имамо недовољно коришћење пољопривредног земљишта, пашњака и других природних услова производње у тим подручјима.

(б) Еколошки проблеми огледају се пре свега у загађивању природне средине у економски најразвијенијим подручјима, као и у смањивању површине најквалитетнијег пољопривредног земљишта (услед ширења градова).

(в) Политички проблеми настају углавном због заостајања појединих подручја у развоју. Појава и продубљивање јаза између развијених и неразвијених доводи до замене општинских интереса парцијалним и до сепаратизма. Ови проблеми могу бити у значајној мери потенцирани променама националне структуре становништва.

5. 2. Убрзавање развоја неразвијених подручја

Убрзавањем развоја неразвијених подручја решавају се основни проблеми територијалне поделе рада, о којима је управо било речи.

Овде се истичу следећа питања на која треба дати одговоре:

- на ком нивоу треба утврђивати неразвијеност појединих подручја једне земље (1);

- како се утврђује развијеност појединих подручја (2);

- која подручја треба сматрати неразвијеним (3);

- како се утврђује и изражава стопа издвајања средстава у привреди за бржи развој неразвијених подручја (4);

- у којој мери се може остваривати бржи развој неразвијених (5);

- како обезбедити извесност (тј. сталност) ових издвајања (6);

- који део прикупљених средстава ће се користити за бржи развој привреде, а који за бржи развој привредне инфраструктуре неразвијених (7);

- према чему утврдити износ средстава за бржи развој који добија једна неразвијена општина (8);

- те, како вршити дистрибуцију средстава појединим општинама (9).

Одговоре на многа од ових питања омогућавају нам искуства у појединим земљама. Односно, решења у самој економској стварности, која су се временом показала прихватљивим и задовољавајућим.

(1) Пракса у социјалистичкој Југославији је показала, а на то упућују и теоријска истраживања – да економску развијеност ваља утврђивати на

нивоу основних, елементарних, територијалних организација. То су општине.⁹²⁾ Шира подручја не би требало сврставати у развијена или неразвијена. Јер, и у онима која су неразвијена има развијених општина којима помоћ није потребна, односно најпотребнија.

(2) Економска развијеност појединих општина сагледава се у поступку који има две фазе. У првој фази утврђују се основне групе и врсте показатеља развијености, као и њихов појединачни значај (з). Док, у другој фази, врши се рангирање општина према степену развијености. Најпре, њихово рангирање према вредностима сваког показатеља појединачно (р). А затим, у целини односно према групи ових показатеља (Р).

Најважније показатеље економске развијености појединих општина сврставамо у две групе. То су:

I показатељи развијености привреде –

- 1) број запослених према радно-способном становништву;
- 2) износ капитала по запосленом раднику у привреди;
- 3) домаћи бруто производ по раднику;
- 4) национални доходак по становнику;
- 5) износ просечне нето зараде у привреди по раднику;
- 6) однос извоза и домаћег бруто производа; као и

II показатељи развијености привредне инфраструктуре –

- 1) дужина асфалтних путева и железничких пруга по 1 км²;
- 2) број дневних саобраћајних веза између сеоских насеља и општинског центра, по једном сеоском насељу;
- 3) капацитет водовода у литрима по становнику;
- 4) потрошња електричне енергије по становнику;
- 5) број ученика по становнику;
- 6) број лекара по становнику; те,
- 7) број болничких кревета по становнику.

Привредна инфраструктура је претпоставка и услов привредног развоја. Она се мора обезбеђивати, исто као и производни капацитети.

Упоређивањем вредности једног показатеља за све општине – на пример, износа капитала по запосленом раднику у привреди – израчунава се ранг сваке општине према том показатељу (р). Прво место заузима најразвијенија општина.

Економску развијеност једне општине изражавају – ранг развијености њене привреде (Рп), као и ранг развијености њене привредне инфраструктуре (Рпи). Они се израчунавају посебно, а према обрасцу:

---

⁹²⁾ Види о томе, на пример, др Јанко Гогић: *Нека отворена питања теорије, циљева и политике регионалног развоја СР Југославије*; у зборнику, *Регионални развој и демографски токови у СР Југославији*, Економски факултет, Ниш, 1996, стр. 45.

$$P_n, P_{pi} = p_1 \times z_1 + p_2 \times z_2 + \dots + p_n \times z_n.$$

Где су: p_n – ранг или место општине по вредностима и-тог показатеља из одређене групе, за $i = 1$ до n ; z_n – коефицијент значаја и-тог показатеља из одређене групе, при чему је $z_1 + z_2 + \dots + z_n = 1$.

Два списка општина – према развијености њихове привреде, те према развијености њихове инфраструктуре – омогућавају нам да утврдимо оне које су најмање развијене. То јест, оне које ће добити статус неразвијених.

* * * * *

Приликом израчунавања развијености појединих региона, поред показатеља из наведених група морају се утврдити и нови показатељи. То су, пре свега: број факултета, број студената, број научних института, број научних радника, број научних часописа и број позоришта – све ово појединачно по становнику. Такође, и број научних скупова према броју научних институција. Ови показатељи могу имати примарни значај у концепирању политике регионалног развоја државе.

(3) Као неразвијене, најчешће се наводе општине које имају за 50 и више процената лошије вредности показатеља развијености у односу на целину односно републички просек.

Вредности показатеља развијености републике у целини јесу просечне величине, што значи да је $\frac{1}{2}$ укупног броја општина развијенија а друга половина мање развијена. Према томе, општине чије су вредности показатеља развијености лошије од републичког просека за више од 50% чине 25% укупног броја општина. Детаљније, овај однос видимо овде у прегледу:

Лошије вредности показатеља развијености од републичког просека	= Релативни број неразвијених општина (од укупног броја општина)
За више од 50%	25%
За више од 60%	20%
За више од 70% итд.	15% итд.

(4) Стопа издвајања средстава у привреди за бржи развој неразвијених (%СБР) израчунава се на бази очекиване дугорочне стопе привредног раста у земљи. Утврђује се највише у износу $\frac{1}{2}$ од вредности ове стопе.⁹³⁾ На пример, ако је очекивана дугорочна стопа привредног раста у земљи 3%, а стопа издвајања средстава за бржи развој неразвијених $\frac{1}{2}$ од те стопе – онда ће она износити 1,5%.

⁹³⁾ На пример, у социјалистичкој Југославији за бржи развој неразвијених издвајано је 1,85% домаћег бруто производа. То је у почетку било мање од половине стопе привредног раста (у периоду 1966 – 1975. године), а касније негде око половине те стопе (у периоду 1976 – 1985. године).

Види, Исто (29), стр. 997. Такође, *СГЈ* – 94, стр. 106.

У даљем поступку, ова стопа прерачунава се на основицу према којој ће се вршити годишњи обрачун и издвајање поменутих средстава – а то је вредност ангажованих средстава, тј. капитала. Односно, она се множи односом домаћег бруто производа и предујмљеног капитала у привреди.

(5) Колико пута ће се брже развијати неразвијене општине од развоја земље у целини, то у великој мери зависи – од могућности обезбеђивања додајне акумулације у привреди (тј. издвајања средстава за бржи развој неразвијених), као и од њиховог (релативног) броја. Број који показује колико пута ће се брже развијати неразвијена подручја јесте мултипликатор њиховог развоја (МР). Он је израз циља. Може се утврдити према обрасцу:

$$MP = (\%ДБП + \%СБР \times \%Н) / \%ДБП.$$

Где су: %ДБП – очекивана стопа привредног раста; %СБР – стопа издвајања средстава за бржи развој неразвијених од очекиваног износа ДБП; %Н – проценат неразвијених подручја (општина).

Мултипликатор развоја неразвијених је израз циља. Дакле, то је независно-променљива величина. Њој се прилагођавају (путем њиховог подешавања) остале две величине у наведеном обрасцу - %СБР и %Н.

(6) Средства за бржи развој неразвијених по свом износу морају бити извесна величина. Свако предузеће, без обзира на то какав је његов финансијски резултат, треба да има обавезу издвајања ових средстава у одређеном износу. Она се уплаћују у фонд за бржи развој неразвијених.

Повраћаји датих средстава неразвијеним у облику кредита, под повољнијим условима од тржишних, представљају додајни извор прихода поменутог фонда и могу доприносити бржем развоју неразвијених.

(7) С обзиром на једнак значај развоја привреде, као и привредне инфраструктуре – чини се да средства за бржи развој неразвијених треба наменски делити у сразмери 1 : 1. То јест, једну половину ових средстава користити за бржи развој привреде у неразвијеним општинама, а другу половину за бржи развој њихове инфраструктуре. На ову сразмеру указује мањевише и структура кредита које Светска банка одобрава земљама у развоју, као и опште примедбе земаља корисника кредита на ову структуру.

(8) Износ који треба да добије једна неразвијена општина за одређену намену (нпр. за бржи развој привреде) у односу на друге неразвијене општине, обрачунава се сразмерно броју њених становника.

(9) Средства за бржи развој неразвијених расподељују се на одређени начин. То јест, преко одређених институција, у одређеним облицима и под одређеним условима добијања.

На пример, у социјалистичкој Југославији, средства из Фонда Федерације за кредитирање бржег развоја привреде недовољно развијених репуб-

лика и аутономних покрајина дељена су преко пословних банака.⁹⁴⁾ Овај фонд основан је 1965. године као самостална кредитна установа, са својством правног лица. Имао је управни одбор и директора. Средства су коришћена у облику дугорочних општих и наменских кредита, који су одобрани под повољнијим условима од тржишних. Општи кредити били су углавном у функцији развоја привреде, а наменски у функцији развоја привредне инфраструктуре неразвијених.

Ради расподеле средстава за бржи развој неразвијених неопходне су, чини се, две установе: фонд и банка за развој неразвијених.

Фонд би требало да има следеће функције. Прво, да сваке године утврђује статус неразвијених општина према одређеној методологији. Друго, да прикупља средства за бржи развој неразвијених из одређених извора, као и да њима привремено располаже (док она преко банке не буду наменски искоришћена). Треће, да врши контролу рада банке за развој неразвијених. И четврто, да располаже акцијама које су добијене по основу директних инвестиција ове банке.

Основна улога банке била би да врши дистрибуцију средстава која се налазе у фонду. Средства која припадају једној неразвијеној општини добијају различити субјекти, на основу својих захтева и пројеката. Банка врши избор пројеката и за њихову реализацију добија средства од фонда. Она контролише ту реализацију. Када су средства дата у облику кредита, брине о њиховом повраћају и дозначује их назад фонду.

Пројекте за бржи развој неразвијених банка финансира у облику кредита или путем куповине акција. Кредити се одобравају са позитивном каматном стопом, под повољнијим условима од тржишних. Средства од отплате кредита она враћа фонду. Такође, предаје му и купљене акције.

---

⁹⁴⁾ Види, Исто (29), стр. 997 – 999.

РЕЗИМЕ

1. Остваривање и максимирање профита у оквиру предузећа, с једне стране, и задовољавање потреба потрошача посредством тржишта, с друге стране – није једина сврха робне производње односно привредне активности. Томе се тежи краткорочно, у току пословне године. Међутим, дугорочно привредна активност резултира и у друштвено-економском развоју. Допринос овом развоју мора давати свако предузеће, тј. сваки робни произвођач. И то, директно (непосредно) и индиректно (посредно).

2. Под друштвено-економским развојем подразумевамо промене у правцу прогреса у економији и друштву једне земље. Реч је овде о променама и развоју производних снага и производних односа, односно начина производње. Такође, и о променама и развоју начина живота и свести људи, а посебно повећању њиховог животног стандарда.

3. Друштвено-економски развој резултира у трансформацији друштва у ново и развијеније друштво. До тог новог друштва не може се доћи одједном. Потребан је читав низ квантитативних и квалитативних промена у поменутих областима. Ове промене доводе до развоја постојећег друштва, при чему се јављају и клице новог. Временом, то ново друштво као напредније и ефикасније, уз отклањање негативних појава, израста из старог и замењује га. Тако, у развоју, друштво иде напред.

4. Показало се у стварности да дугорочно друштвено-економски развој није могућ у условима монопола и диктатуре. Он захтева плурализам политичке власти и облика својине. На нивоу производње, захтева конкуренцију робних произвођача на (отовореном) тржишту и повећање њихове ефикасности и конкурентне способности. А на нивоу друштва, конкуренцију и критичку оцену у стварности више алтернатива односно програма друштвено-економског уређења и друштвено-економског развоја.

5. У првом реду, развој производних снага огледа се у повећању техничке опремљености, продуктивности и производне снаге рада. Техничку опремљеност рада показује однос ангажованих средстава за производњу и броја запослених радника. Подизање нивоа ове опремљености представља основ повећања продуктивности рада, која се израчунава као однос производње и утрошеног рада радника или обрнуто. Повећање продуктивности рада значи смањење утрошеног живог-текућег рада по јединици производа. Ако се не остварује на рачун економије опредмећеног рада, тј. средстава за производњу, повећање продуктивности доводи до повећања производне снаге рада (које се огледа у смањењу количине укупног утрошеног рада по јединици производа, и текућег и опредмећеног).

6. Повећање продуктивности рада има индивидуални значај или значај у оквиру једног предузћа. Већа продуктивност рада у предузећу значи повећање његове конкурентне способности и профита (на бази снижења трошкова производње). Истовремено, има и општи значај или значај у вези друштвено-економског развоја једне земље. Повећање продуктивности рада омогућава раст реалних зарада запослених, као и скраћивање радног времена радника. Висок степен задовољавања потреба људи (на бази пораста зарада) и радно време сведено на минимум две су најважније одреднице новог развијенијег друштва. Ово друштво развија се еволутивно, под утицајем сталног развоја производних снага односно повећања продуктивности рада у процесу репродукције.

7. На основу датог степена развијености (у изразу дужине радног времена и куповне моћи коју показује просечни износ зараде по раднику), и на основу очекиваног раста продуктивности рада – могуће је временски програмирати поједине фазе друштвено-економског развоја. Недопустиво је данас да се у једној земљи развој производних снага односно раст продуктивности рада одвија стихично, јер ће она заостајати у свом развоју за другим земљама. Све више, свака земља мора конципирати свој развој дугорочно, и мора га остваривати према утврђеним параметрима.

8. Повећање продуктивности рада је основни израз развоја производних снага, израз њиховог развоја у ужем смислу. У ширем смислу, развој производних снага се огледа и у другим променама које доводе до благостања људи. Такве су, пре свега: измене начина (метода) добијања појединих производа; развој нових производа за личну потрошњу; развој нових материјала и средстава за рад; прелазак на коришћење нових енергената и извора енергије; рециклажа тзв. секундарних сировина; смањивање отпада и загађивања ваздуха, вода и земљишта; као и побољшавање услова рада (смањивање буке, прашине, испарења, монотоније у раду и других).

9. Производне односе одређује садржај својине над капиталом и над радном снагом, као основним производним ресурсима. Они се указују на положај власника ових ресурса, као и државе, у остваривању и расподели домаћег бруто производа. Производни односи могу бити неантагонистички или антагонистички, зависно од тога да ли су интереси ових субјеката усклађени или су неусклађени и супротстављени.

10. Производни односи морају се прилагођавати развоју производних снага. Развој производних односа и усклађивање интереса поменутих субјеката је стални, еволутивни, процес. Остварује се променама у области привредног система, као и демократизацијом друштва (која се огледа у ширењу људских права, а посебно права запослених радника).

Неантагонистички производни односи представљају добру основу за развој производних снага.

---

11. Револуционарни процес развоја производних односа не може довести до новог развијенијег друштва. Међутим, може имати корективну улогу у случају догматских производних односа, тј. односа који се не заснивају на универзалним вредностима и на објективним могућностима развоја. Такав, револуционарни, процес развоја производних снага остварује се данас као транзиција бивших социјалистичких земаља ка плурализму и демократији, као универзалним основама за дугорочни развој производних снага. Овај процес прате и многи проблеми који имају одлике кризе. Превазилажењем тих проблема земља излази из кризе и постаје део света који повезују универзалне вредности и напори достизања виших стандарда у свим областима рада и живота.

12. Територијална подела рада у једној земљи може бити ограничавајући фактор њеног друштвено-економског развоја. Неравномерност територијалне поделе рада, тј. значајне разлике у степену развијености појединих подручја, прате проблеми који могу угрозити поменути развој. Због тога је питање бржег развоја неразвијених подручја (од републичког просека) веома значајно. Оно има трајни карактер.

Издвајање средстава за бржи развој неразвијених обавеза је свих подручја у једној земљи. Међутим, право на коришћење ових средстава има само један њихов део, највише до $\frac{1}{4}$. То су она подручја која су, на основу показатеља развијености, добила статус неразвијених. Реч је овде о општинама као основним односно елементарним подручјима.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Друштвено-економски развој; 2. Производне снаге; 3. Производни односи; 4. Начин производње; 5. Техничко-технолошки прогрес; 6. Техничка опремљеност рада; 7. Производна снага рада; 8. Продуктивност рада; 9. Интензивност рада; 10. Својина; 11. Приватна својина; 12. Државна или јавна својина; 13. Својина иностраних власника; 14. Групна или задружна својина; 15. Радничка партиципација; 16. Раднички одбори; 17. Транзиција; 18. Територијална подела рада; 19. Неразвијена подручја; 20. Убрзавање развоја неразвијених подручја.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Које су две основне врсте промена које доводе до друштвено-економског развоја?
2. У чему резултира друштвено-економски развој?

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ДРУГИ ДЕО / Глава VI: Друштвено-економски развој

---

3. Која су то два основна облика друштвено-економског развоја према методу и динамици остваривања?
  4. Које су основне карактеристике тзв. екстензивног друштвено-економског развоја?
  5. Шта одликује тзв. интензивни друштвено-економски развој?
  6. У чему се огледа повећање обима средстава за производњу, а у чему повећање њихове делотворности - када је реч о техничко-технолошком напретку?
  7. Које су основне детерминанте или фактори техничко-технолошког напретка?
  8. Која су два основна облика техничко-технолошког напретка према његовој суштини остваривања, и шта их укратко одликује?
  9. Према томе на који начин се остварује повећање производне снаге рада, какав може бити техничко-технолошки напредак који смо назвали економски ефикасним (који су његови под-облици и у којим случајевима се јављају у стварности)?
  10. Како се израчунава продуктивност рада?
  11. Наведи основне факторе продуктивности рада!
  12. Зашто је тржиште све значајнији фактор продуктивности рада?
  13. У чему се огледа значај повећања продуктивности рада у једном предузећу (код једног робног произвођача)?
  14. У чему је значај повећања продуктивности рада у једној земљи?
  15. Да ли смањење продуктивности рада у случају једне робе или једне производне делатности води погоршавању економског положаја произвођача те робе односно делатности?
  16. Наведи основне облике својине!
  17. Који су субјекти приватне својине?
  18. У ком случају приватна својина не представља основ експлоатације и потчињености људи у једном друштву?
  19. Шта омогућава приватна својина?
  20. Када и како долази до развоја државне својине?
  21. Шта се најчешће налази у власништву републичких, а шта у власништву локалних органа власти једне земље, када је реч о државној својини над капиталом?
  22. Какав је данас тренд развоја државне својине у свету?
  23. Зашто је својина иностраних власника нужна у једној земљи?
  24. Који су то субјекти иностране својине у једној земљи?
  25. У чему може да се огледа опасност присуства иностраног капитала у једној земљи?
  26. Који су најзначајнији облици групне или заједничке својине, и које су њене основне карактеристике?
-
-

27. Шта чини садржај својине над капиталом у њеном ужем смислу, као и у ширем смислу?
  28. Шта је све омогућило побољшавање економског и друштвеног положаја радника, и у чему се то побољшавање огледало?
  29. Шта данас може и треба да чини садржај својине над радном снагом? Или, другим речима, која права радника данас могу и треба да одређују њихов економски и друштвени положај?
  30. Која су то два основна нивоа на којима се данас остварује учешће радника у управљању?
  31. У чему се огледа учешће радника у управљању на нивоу предузећа преко радничких одбора?
  32. У чему послодавци виде улогу и циљ радничког одбора?
  33. О којим врстама радничких одбора се може говорити у економској стварности (у предузећима)?
  34. Какав је однос синдиката и радничких одбора?
  35. Какав је однос синдиката и послодаваца?
  36. Како се остварује учешће радника у управљању на вишем нивоу, тј. на нивоу државе?
  37. Како се остварује развој производних односа?
  38. Зашто је у појединим земљама дошло до тзв. транзиције, и које су њене основне фазе?
  39. Које су негативне појаве у процесу транзиције?
  40. Зашто је данас повратак на монопол политичке власти и облика својине скоро немогућ?
  41. Које су основне карактеристике територијалне поделе рада?
  42. Који су фактори територијалне неравномерности у расподели друштвеног фонда рада?
  43. У чему се огледа концентрација и централизација друштвеног фонда рада?
  44. Који су најважнији проблеми територијалне поделе рада?
  45. Наведи демографске проблеме територијалне поделе рада!
  46. Наведи еколошке проблеме територијалне поделе рада!
  47. Које проблеме територијалне поделе рада називамо политичким?
  48. На ком нивоу (и зашто) треба утврђивати неразвијеност појединих подручја у једној земљи?
  49. Наведи најзначајније показатеље развијености привреде!
  50. Наведи најзначајније показатеље развијености привредне инфраструктуре појединих општина!
  51. Које додајне показатеље треба имати у виду код сагледавања развијености појединих региона (као скупова више општина)?
  52. Како се може утврдити развијеност појединих општина?
-
-

53. Који проценат општина (од њиховог укупног броја) треба да има статус неразвијених? Односно, које општине треба да имају овај статус?

54. Како се и у ком износу најчешће утврђује стопа издвајања средстава за бржи развој неразвијених подручја – да би резултирала у њиховом бржем привредном расту?

55. На коју основицу се може прерачунати стопа издвајања средстава за бржи развој неразвијених подручја?

56. Како се може обезбедити извесност издвајања средстава за бржи развој неразвијених подручја?

57. Како се може утврдити колико пута ће се брже развијати неразвијена подручја од републичког просека?

58. Према чему се утврђује учешће једне неразвијене општине у расподели средстава за бржи развој неразвијених подручја?

59. Преко којих институција се може вршити дистрибуција помоћи за бржи развој неразвијених подручја, и у ком облику?

ЗАДАЦИ ЗА ВЕЖБАЊЕ И ПРОВЕРУ ЗНАЊА

1. Износ просечне зараде (по раднику) је 700 евра, а очекивана просечна стопа повећања продуктивности рада у наредних 10 година је 4%.

Израчунај могући износ просечне зараде после 10 година, под претпоставком да до тада неће бити вршено скраћивање радног времена!

2. Радни дан износи 8 часова, а очекивана просечна стопа повећања продуктивности рада у наредних 10 година је 4%.

Израчунај могућу дужину радног дана после 10 година, ако се до тада неће усклађивати просечни износ зараде по раднику са повећањем општег нивоа продуктивности рада!

3. Радно време износи 8 часова дневно или 40 часова недељно. Циљ је у земљи да се оно снизи на 7 часова дневно или 35 часова недељно.

Израчунај време у годинама потребно да се изврши ово снижење, на основу могућности коју пружа повећање продуктивности рада по просечној годишњој стопи од 2,5%, а под претпоставком да се у том времену под утицајем повећања продуктивности рада неће вршити и повећање зарада!

4. Просечни износ зарада по раднику је 500 евра. Циљ је у земљи повећање тог износа на 1.000 евра.

Израчунај време у годинама потребно да се оствари наведено циљно повећање зарада, на основу могућности коју пружа повећање продуктивности рада по просечној годишњој стопи од 4%, а под претпоставком да се у том времену под утицајем повећања продуктивности рада неће вршити и скраћивање радног времена!

5. Радно време износи 8 часова дневно или 40 часова недељно, а просечни износ зарада по раднику је 700 евра. Циљ је у земљи да се радно време смањи на 7 часова дневно или 35 часова недељно, а просечни износ зарада повећа на 1.000 евра.

Израчунај време у годинама потребно да се оствари наведено циљно скраћивање радног времена и наведено циљно повећање зарада, на основу могућности коју пружа повећање продуктивности рада по просечној годишњој стопи од 5%!

У том времену, који део стопе повећања продуктивности рада од 5% „припада“ циљном скраћивању радног дана, а који циљном повећању зарада? Прикажи ову стопу као збир две одговарајуће стопе!

6. Одлучено је да статус неразвијених добију општине код којих су вредности показатеља развијености лошије за 55% од републичког просека.

Израчунај процентуално колико општина ће као неразвијене добијати средства из фонда за бржи развој!

7. Очекивана дугорочна стопа привредног раста је 4%. За бржи развој неразвијених општина привреда издваја средства по стопи која износи 40% стопе раста домаћег бруто производа.

Израчунај стопу издвајања (од износа ДБП) за бржи развој неразвијених општина!

8. Очекивана дугорочна стопа привредног раста је 3%. За бржи развој неразвијених општина привреда издваја средства по стопи која износи 50% стопе раста домаћег бруто производа. Однос капитала и домаћег бруто производа у земљи је 1 : 2.

Израчунај стопу издвајања за бржи развој неразвијених општина на основицу коју чини предујмљени капитал!

9. Очекивана дугорочна стопа привредног раста је 3%. За бржи развој неразвијених општина привреда издваја средства по стопи која износи 25% стопе раста домаћег бруто производа. Ова средства се у пракси издвајају по стопи од 5% вредности предујмљеног капитала.

Израчунај на основу ове помоћи колико пута бржи би требало да буде развој неразвијених општина, ако такав статус има 20% укупног броја општина у земљи!

Глава VII

ТРЖИШТЕ И ЕКОНОМСКА УЛОГА ДРЖАВЕ

1. Основне функције тржишта

Тржиште једне земље, под претпоставком економског либерализма (слободне конкуренције), има више функција. Са њима, оно остварује улогу регулације и развоја робне производње. Које су то најважније функције тржишта и у чему се оне огледају?

Прво, тржиште пружа робним произвођачима, пословним заједницама и субјектима друштвене производње информације о стању и тенденцијама извесних појава и односа (о ценама, профитима, залихама, расту производње и запослености, ценама акција и др.). Ове информације омогућавају сагледавање економског положаја појединих робних произвођача и делатности, те утврђивање мера пословне и економске политике.

Друго, оно алоцира или изнова размешта производне ресурсе произвођача (капитал и рад) на поједине делатности и на поједине производе. На тај начин, што се они постепено селе из непрофитабилних и недовољно профитабилних у најпрофитабилније делатности. А у оквиру једне делатности, тако што мењају структуру производног асортимана (што ангажују ресурсе у производњи роба које доносе највећи профит у тој делатности). Обављањем ове функције тржиште доприноси успостављању равнотеже понуде и тражње, као и сразмере у расподели друштвеног фонда рада.

Треће, врши селекцију производа са којима ће се задовољавати потребе. Тражња појединих производа и њихове продајне цене указују на захтеве потрошача којима треба удовољавати. Такође, врши селекцију робних произвођача. Најуспешнији се и натпросечно развијају. Док, неуспешни пропадају или се припајају оним који су пословали успешно.

Четврто, дистрибуира домаћи бруто производ. Односно, врши тзв. примарну расподелу. Учешће једног произвођача у тој расподели зависи пре свега од његовог обима производње и реализације, као и од продајних цена његових производа. Ово важи и за једну делатност.

И пето, доприноси повећању ефикасности производње и развоју производних снага. Да би повећали профит и зараде запослених, робни произвођачи морају повећавати обим производње и реализације и продуктивност рада, те смањивати трошкове и цене коштања својих производа. Самим тим

што су на тржишту изложени пословном ризику и одговорности за пословни неуспех, робни произвођачи су принуђени на рационално понашање и сталну економију сопственог рада. Под утицајем конкуренције долази и до појаве: нових технологија, средстава за рад са већим производним могућностима, нових материјала и извора енергије, квалитативно другачијег радног искуства и радних навика запослених, итд.

Отворено тржиште једне земље има још једну функцију. Конкуренција домаћих произвођача на овом тржишту, као и њихов излазак на страна тржишта, омогућава им да своју производњу прилагоде светским стандардима и захтевима. А тој земљи, омогућава да се лакше и потпуније укључује у међународну поделу рада.

Функције тржишта не може вршити држава. Пре свега, јер није у стању да идентификује све бројније и разноврсније потребе и захтеве потрошача, да организује производњу која се остварује у све сложенијим условима, као и да сноси одговорност за пословни неуспех. Међутим, то не значи да не треба да се меша у привредни живот.

2. Недостаци тржишта и потреба његове регулације

Тржиште има и своје недостатке. Они морају бити познати (као и његове функције, о којима је управо било речи). Јер, у противном често долази до тзв. глорификације тржишта (некритичког величања и обожавања) и доношења погрешних одлука. Приказујемо овде само оне недостатке који су, чини се, најважнији.

Прво, тржиште слободне конкуренције је неорганизовано. Своје основне функције остварује под претпоставком рационалног и одговорног понашања свих субјеката (јер им прети санкција – губитак клијената и пословних партнера). Међутим, неорганизовано тржиште пружа далеко веће могућности за бројне злоупотребе. На таквом тржишту различити интереси углавном су супротстављени.

Друго, извесна добра имају јавни карактер. То су добра од општег и заједничког интереса. Тржиште не може извршити једнаку односно некономску расподелу ових добара. У тржишној расподели добра добијају само они који су у могућности и хоће да плате њихову цену и продајну вредност.

Треће, тржиште не упућује на остваривање општих циљева друштвене производње и друштвено-економског развоја. Оно не решава заједничке проблеме. Мотивише појединце пре свега да максимирају профит (предузећа) и корисност (домаћинства). И, у вези с тим, да теже остваривању својих индивидуалних интереса. Но, општи циљеви не произилазе из појединачних.

Четврто, своје функције тржиште остварује у условима све веће неизвесности и међузависности. Друштвена подела рада се продубљује. Од-

ступања од равнотежних стања често су по интензитету врло значајна. Поред тога, она су и дуготрајна. То резултира у нестабилности, која има свој израз у појави привредних циклуса.

Пето, предузећа у остваривању производа, прихода и профита често проузрокују тзв. екстерне трошкове (који се изражавају у различитим врстама штета). Међутим, на тржишту слободне конкуренције ови трошкови се не евидентирају. Они остају непознати, па су цене многих роба непотпуне.

Шесто, развој тржишта слободне конкуренције води појави неједнакости у примарној расподели. Настају монополи, пре свега путем централизације капитала. Они остварују део бруто прихода мимо уложеног (текућег и опредмећеног) рада и резултата рада. То јест, остварују монополски профит.

И седмо, тржиште своје функције остварује под претпоставком приватне својине и мање-више једнаких услова за остваривање профита у појединим делатностима. Али, приватна својина није једини облик својине. Посебан значај има, још, државна својина. Природни ресурси, који трајно утичу на производњу и потрошњу, не могу бити у власништву појединаца. Затим, неједнаки услови остваривања профита у извесним делатностима (какве су: стратешке слабо профитабилне делатности, где продуктивност рада стагнира или опада; као и стратешке монополисане делатности) често захтевају ангажовање државне својине ради њиховог обављања.

Наведени недостаци тржишта упућују на закључак да држава данас не може имати пасивну улогу у економији. То јест, улогу која би се огледала само у заштити уговора, поретка и куповне моћи новца. Објективно, она мора имати активну улогу; намеће се потреба државне регулације тржишта.

3. Економске функције државе

Економске функције државе произилазе из недостатака тржишта о којима је било речи у претходном наслову. Приказујемо их овде у приближно истом броју, наводећи укратко њихов садржај. Оне су својствене свакој земљи, утолико више ако она има индивидуалну одговорност за свој развој и положај у међународној заједници. Углавном се међусобно преплићу, па остваривање једне значи мање-више и остваривање других.

1. Најпре, на нивоу државе треба одредити циљеве развоја, као исходе привређивања у дужем року. То су, најчешће: остваривање одређеног износа домаћег бруто производа и националног дохотка по становнику; остваривање одређеног нивоа запослености (у случају значајне незапослености); остваривање одређеног учешћа у међународној подели рада; одређено смањивање разлика у развијености појединих општина и подручја; као и остваривање одређеног нивоа личног и друштвеног стандарда људи. Из ових циљева произилазе задаци који мобилишу релевантне субјекте да их остварују.

Пошто се циљеви остварују у дужем року, приликом њиховог одређивања неопходан је већи степен сагласности свих политичких снага у земљи (на власти и у опозицији).

2. У складу са утврђеним циљевима, као и уставним уређењем, држава врши конципирање привредног система. То јест, доноси низ закона и других нормативних аката. Тако, она организује привреду. Одређује „правила игре“ на тржишту, а путем економских параметара упућује предузећа да у пословању поред својих интереса и циљева остварују и опште друштвене (макроекономске) циљеве.

3. Држава обезбеђује јавна добра. То су добра која служе задовољавању општих и заједничких потреба. Она се расподељују уз висок степен солидарности и једнакости.

На пример, у општем је интересу да се обезбеђује свима основни ниво – здравствене заштите, образовања, безбедности и сигурности, приступа евиденционо-документарној бази, текућих информација и слично. Ово је једна група јавних добара. Најчешће у облику услуга, та добра обезбеђују државне институције. Истовремено, могу их обезбеђивати и предузећа по тржишним условима. При томе, реч је о извесној конкуренцији у општем интересу (у интересу одржавања и повећања квалитета услуга). Често се за поменута добра државним институцијама плаћају различите накнаде и таксе. Ова плаћања нису изрази цена услуга. У односу на (тржишне) цене имају ниже износе, а улога им је да обезбеде рационалност у потрошњи.

Јавна добра су, још: путеви, железнице, далеководи, акумулације и водоводна мрежа и други објекти тзв. инфраструктуре. За њихову изградњу потребна су по износу веома значајна средства, која се углавном обезбеђују на два начина. Прво, на нивоу државе путем државних обвезница, пореза, као и иностраних кредита. (Накнада за коришћење ових добара у функцији је пре свега њиховог одржавања.) И друго, централизацијом приватног капитала путем формирања конзорцијума, где држава даје право (концесију) субјектима у конзорцијуму на експлоатацију у одређеном периоду (у периоду потребном за повраћај уложених средстава са одговарајућим приносом).

4. Заштитна функција државе истиче се и у економском либерализму. Међутим, она се данас не огледа само у заштити уговора и поретка, већ је знатно комплекснија. Тако, држава (превентивно путем контроле, као и путем санкција) штити правно-економске прописе од различитих врста повреда. Овде посебно истичемо заштиту конкуренције и заштиту потрошача. Даље, врши заштиту интереса радника. Радницима у јавном сектору омогућава повећање зарада у мери пораста општег нивоа продуктивности рада у привреди. С тим, она намеће овај принцип повећања зарада и привреди, где учествује као субјекат (партнер) у преговорима код закључивања колективних уговора о раду. Затим, штити предузећа, становништво и природу од

штета чија вредност изражава тзв. екстерне трошкове. Суштина ове заштите треба да се огледа пре свега у утврђивању стандарда производње и потрошње, који ће довести до интернизирања ових трошкова и коришћења као корективног фактора цена у производњи и промету, те корисности у потрошњи. Најзад, штити домаћу привреду и омогућава њен развој у вези са иностраном производњом и конкуренцијом.

5. Примарном расподелом не остварује се, најчешће, приближно једнак економски положај учесника у размени. Такође, она се не врши у складу са жељама и намерама у једној земљи. Затим, постоје значајне разлике физичких лица у стицању дохотка и у потрошњи. Зато држава врши тзв. прераспodelу. У сектору привреде, непосредно – захваћањем дела прихода и профита које су субјекти остварили у примарној расподели и његовом редистрибуцијом; као и посредно – обезбеђивањем услова појединим субјектима и делатностима да у примарној расподели остваре бољи положај. Исто тако и у сектору становништва. Непосредно, захваћањем и редистрибуцијом дела дохотка појединаца и домаћинстава. А посредно, различитим оптерећивањем цена производа вишег и производа нижег стандарда.

Резултати или исходи прераспodelе су различити. Најчешће, то су: побољшавање економског положаја појединих делатности како би опстале на тржишту; развој и повећање производње одређених делатности; повећање извоза делатности које за то имају најбоље услове; примена нових стандарда у производњи ради заштите природне средине; те, бржи развој појединих региона. Поред тога, прераспodelа има и социјални исход. Он се огледа у помоћи социјално угроженим и неспособним за рад, као и незапосленим. Помоћ незапосленима мора имати и функцију њихове стимулације да свој положај превазилазе тражењем посла.

6. Изрази потпуне економске стабилности су, пре свега: нулта инфлација; стагнација девизног курса; незнатна незапосленост; тзв. уравнотежени привредни раст; ликвидност⁹⁵⁾ привреде (и становништва); равнотежа буџета и нулти јавни дуг; равнотежа платног биланса и нулти салдо дугорочних обавеза и потраживања према иностранству; као и усклађеност понуде и тражње роба на тржишту. Она се углавном остварује делимично. Због тога је привредна стабилизација најсложенија економска функција државе. У остваривању ове функције она често утврђује стандарде према којима се оцењује у којој мери је економска стабилност остварена – у задовољавајућој или у незадовољавајућој. На пример, програмирану стопу инфлације или програмирани девизни курс.

---

95) Ликвидност је способност измиривања обавеза у кратком року. Степен ликвидности мери се односом готовине и краткорочних потраживања према износу краткорочних обавеза (код једног субјекта или групе субјеката).

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава VII: Тржиште и економска улога државе

Када је реч о понуди и тражњи роба на тржишту, држава их најпре усклађује интервенцијама својих материјалних резерви.

Многи стандарди економске стабилности, као и многи економски параметри (стопе амортизације, пореске стопе, царинске стопе и др.), представљају услове пословања предузећа на тржишту. Ако су они унапред познати, предузећа могу планирати на дужи рок (6 до 12 месеца), што само по себи доприноси стабилизацији привређивања.

Посебан фактор економске стабилности су златно-девизне резерве. Минимални износ ових резерви јесте онај који обезбеђује очување вредности коју новац државе представља. Реч је о домаћем бруто производу. Шпекулативним ударима из иностранства (или у земљи) он може бити обезвређен, па је улога поменутих резерви да заштити девизни курс а тиме и вредност производа. Максимални износ златно-девизних резерви се не утврђује. Сума преко минималног износа јесте посебан елемент друштвеног богатства, и пожељно је да буде што већи.

7. Држава, још, газдује природним богатством, а преко својих предузећа у извесним случајевима обавља и привредне делатности.

Најважнији елементи природног богатства (као што су: воде, шуме, земљиште и ваздушни простор) јесу трајни услови и основи производње и потрошње. Док, капитал и имовина (као скуп привредних добара) то нису. Због тога појединци не могу имати монопол својине над њима. Држава брине о коришћењу тих ресурса, њиховом очувању и унапређењу. Најчешће их изнајмљује под одређеним условима, тако да у крајњем представљају пре свега основу задовољавања многих домаћих потреба.

У извесним случајевима држава преко својих предузећа (у којима је већински власник) производи добра. Рецимо, добра јавне потрошње која имају и комерцијално-експортну намену (војна оруђа и опрема). Такође, привредна добра од општег значаја (електричну енергију, железнички транспорт, прерада нафте и друга). Или, пак, различите услуге на локалном нивоу (грејање, водовод и канализација и друге). Када је реч о привредним добрима, тј. производима и услугама са карактером роба, држава се јавља као произвођач из више разлога, а најчешће: због јединствених техничко-технолошких система који произвођаче чине монополима; због општег значаја производа који се одражавају на ефикасност и стабилност привреде и животни стандард становништва; као и услед незаинтересованости приватног капитала (када се ради о изразито капитално-интензивном карактеру производње, или о слабо профитабилној производњи).

* * * * *

Јачање улоге државе у области економије почело је у 20. веку, са појавом социјализма (1917. године) и државног капитализма (за време и након тзв. велике економске кризе 1929 – 1933. године). То је захтевало све већа

захватања од привреде и становништва. Јасно је да та захватања (у изразу државних расхода) морају имати границу (према величини домаћег бруто производа). У противном, самосталност и економска одговорност субјеката у недржавним секторима (предузећа и домаћинстава) могу бити доведени у питање. Односно, може доћи до гушења демократије.

4. Конципирање и остваривање економске улоге државе

(1) Економска улога државе остварује се на основу акционих докумената који упућују и обавезују субјекте на власти. Три основна документа, који се утврђују или би требало да се утврђују у стварности једне земље, је-су: програм или стратегија друштвено-економског развоја у одређеном периоду, декларација о економској политици у одређеној години и буџет за одређену годину. Задња два документа, с обзиром да се односе на одређену годину, можемо назвати и основним документима економске политике.

(2) Програм или стратегија друштвено-економског развоја је дугорочни макроекономски и развојни документ. У њему се, полазећи од достигнутог степена и услова развоја, те од могућности и потреба земље у наредном периоду – утврђују циљеви друштвено-економског развоја у одређеном периоду. Реч је овде о периоду од најмање пет, а најчешће десет до петнаест година. Овај документ има својство закона јер се утврђује у парламенту. Он не обавезује само једну гарнитуру на власти, па би требало да се утврђује уз већи степен сагласности свих политичких снага. На пример, са две трећине или три четвртине гласова у скупштини.

Друштвено-економски развој у једној земљи без овог документа је недефинисан. Он се остварује у оквиру правног система (устава и закона), као и основа текуће економске политике која обавезује пре свега гарнитуру на власти. Циљеви текуће економске политике нису дугорочног карактера, него само циљеви који се могу остварити у току једне године. То су више задаци чије остваривање води земљу у одређеном правцу, али тај правац мора бити дугорочно дефинисан и опште прихватљив.

Вишегодишња пројекција економске политике мање-више не може имати улогу програма или стратегије друштвено-економског развоја. Прво, јер би то био документ једне изборне гарнитуре или коалиције, тј. документ који нема висок степен опште прихватљивости. И друго, јер се не може утврдити за период дужи од пет година. Односно, за период дужи од изборног периода. Циљеви који се могу остварити за пет година имају карактер задатака када је реч о дугорочнијим циљевима (за 10, 15 и више година).

Као циљеви програма друштвено-економског развоја наводе се одређене величине и односи на крају периода, које значе виши степен развијености. Пре свега, реч је овде о следећим величинама и односима: 1) броју

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава VII: Тржиште и економска улога државе

становника; 2) броју запослених; 3) износу домаћег бруто производа; 4) износу извоза и износу увоза, те учешћу земље у међународној подели рада; 5) степенима економске стабилности и равнотеже; ⁹⁶⁾ б) односу развијености појединих подручја у земљи; 7) продуктивности рада у изразу домаћег бруто производа по запосленом раднику; 8) нивоу просечне зараде по раднику, као и 9) дужини радног времена. Достижање ових величина и односа заснива се на просечним годишњим променама које треба да се остварују током периода за који се програм доноси, а уз помоћ економске политике.

(3) Буџет за одређену годину и декларација ⁹⁷⁾ о економској политици у тој години су акциони документи економске политике. Они упућују и обавезују носиоце власти краткорочно, у току године. Требало би да се заснивају на програму друштвено-економског развоја.

Суштина (или садржај) економске политике веома је комплексна. Ова политика представља скуп више парцијалних елемената који се међусобно преплићу. Један елемент уствари је једна област економске политике, у оквиру које има и више под-области. Остваривањем циљева и задатака у једној области често се мање-више остварује улога државе у другој односно у другим областима.

Као основне области или елементе економске политике, која се остварује у једној земљи, наводимо: буџетску политику (а); политику цена, финансијску и монетарну политику (б); политику привредног раста и запослености (в); спољно-економску политику (г) и; политику друштвено-економског развоја (д). Конкретније, на садржај економске политике указују многа питања која се постављају у овим областима. Одговори на ова питања чине концепт економске политике. Реч је овде пре свега о следећим питањима:

- (а) у области буџетске политике
- који део домаћег бруто производа захватати у буџет,
  - са којим износима прихода и расхода у буџету треба рачунати,
  - у којој мери и у којим случајевима вршити дефицитарно финансирање јавне потрошње,
  - на који начин и када вршити изравнање јавног дуга,
  - из којих извора обезбеђивати буџетски приход и који је њихов појединачни фискални значај, и
  - која је структура и намена буџетских расхода;

⁹⁶⁾ На пример, једнакост буџетских прихода и расхода уз одсуство јавног дуга израз је равнотеже. А њихова једнакост уз јавни дуг у одређеним границама израз је одређеног степена (парцијалне) економске стабилности.

⁹⁷⁾ Декларација о економској политици је изјава и образложење власти о њиховим намерама у вези друштвене репродукције и друштвено-економског развоја у земљи. Презентира се јавности и као меморандум власти. Она представља унутрашњи оквир, амбијент, деловања предузећа у остваривању њихових пословних циљева и задатака.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава VII: Тржиште и економска улога државе

- (б) у области политике цена, финансијске и монетарне политике
- код којих производа, у којим износима и зашто држава одређује њихове цене на тржишту,
  - који су основи формирања појединих елемената цене у случају слободног формирања цена на тржишту,
  - како се евидентирају пословне промене и утврђују приходи и расходи у систему обрачуна финансијског резултата,
  - са којом стопом инфлације се рачуна у току године,
  - како ће монетарне власти чувати куповну моћ новчане јединице у границама пројектоване инфлације,
  - у којој мери ће се вршити повећање количине новца у оптицају,
  - како ће се вршити усклађивање понуде и тражње новца, и
  - како ће функционисати финансијско тржиште;
- (в) у области политике привредног раста и запослености
- који су очекивани импулси привредног раста,
  - по којој стопи треба повећати домаћи бруто производ у току године (номинално и реално),
  - које су компоненте ове стопе,
  - са којим флукуацијама привредног раста се рачуна у току године,
  - са којим бројем запослених радника и са којим степеном незапослености радне снаге се рачуна на крају године, и
  - која улагања су потребна и како ће се обезбедити ради остваривања очекиваног привредног раста и степена запослености;
- (г) у области спољно-економске политике
- који износ прихода из иностранства треба остварити у току године и по којим основима,
  - који износ расхода према иностранству се очекује и која је њихова основна структура,
  - какве билансе плаћања треба остварити билатерално, са појединим земљама са којима се остварују економски односи,
  - који износ дефицита у платном билансу и који износ иностраног дуга се очекује на крају године,
  - како и када ће се извршити изравнање дефицита платног биланса и иностраног дуга,
  - са којим учешћем земље у међународној подели рада и са којим променама девизних курсева се рачуна у току године, и на крају;
- (д) у области политике друштвено-економског развоја
- које промене у броју и структури становништва треба да се остваре у току године,
  - са којим променама се рачуна у области потрошње становништва,
  - у којој мери, тј. по којој стопи, треба повећати продуктивност рада,
-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава VII: Тржиште и економска улога државе

- у којој мери, када и како се врши повећање зарада запослених,
- која подручја се сматрају неразвијеним,
- како ће се и којим интензитетом убрзавати развој неразвијених подручја односно општина,
- како и у којој мери ће се решавати поједини еколошки проблеми, и
- у ком правцу и како ће се вршити развој демократије, тј. побољшавати права и положај радних људи и грађана у земљи.

У оквиру наведених области економске политике експонирају се (у стварности) многе њене под-области. Односно, утврђују се и/или спроводе: политика прерасподеле, политика примарне расподеле и расподеле домаћег бруто производа, политика личне и јавне потрошње, политика остваривања и унапређења друштвеног стандарда људи, пореска политика, имовинска политика, јавна инвестициона политика, кредитна политика, социјална политика, политика нучног и технолошког развоја, политика запошљавања и самозапошљавања незапослене радне снаге, политика регионалног и комуналног развоја, политика биланса производње и потрошње основних врста производа, политика материјалних робних резерви и друге. Може се говорити о под-областима економске политике различитог степена – првог, другог, трећег, итд. И у оквиру врло уске области може се водити одговарајућа политика.

Посебно се утврђује и спроводи тзв. политика економске стабилизације. Реч је о политици превазилажења значајних поремећаја у области економије. Ова политика води једну земљу приближавању појединим елементима економске равнотеже.

У концепту економске политике најпре се истичу макроекономски циљеви и задаци. Циљеви, у изразу величина и односа, остварују се у току године. А задаци, у истом изразу, сукцесивно тј. парцијално у току појединих периода (месеца, квартала и кумулативно).

(4) Остваривање економске улоге државе врши се њеним интервенцијама, посебно у економској области друштвеног живота. Истичу се пет основних облика ове интервенције. То су: законодавни, судски, административно-управни, робни и новчани облик.

Програм друштвено-економског развоја и економска политика спроводе се у оквиру правног система. Одговори на многа питања мање-више су дата уставом, правно-економским и другим законима. Међутим, врше се и промене утврђених правних норми (чак и устава), када је то неопходно ради остваривања опште прихваћених макроекономских циљева.

Судским одлукама приморавају се физичка и правна лица да се држе „правила игре“ која су утврђена општим правним нормама.

Административно-управним решењима и одлукама физичка и правна лица се не приморавају него упућују на извршавање одређених обавеза. Или им се, пак, признају одређена права.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава VII: Тржиште и економска улога државе

Робни облик интервенције врши се углавном ради стабилизације понуде и тражње на тржишту. Реч је овде о интервенцијама фонда робно-материјалних резерви. Затим, и о интервентном увозу и извозу. Одлике робне интервенције има и производња која се остварује у јавним предузећима, када се ради о производима од општег значаја.

Новчани облик државне интервенције је обимнији и разноврснији од робног. Огледа се у низу захватања и давања државе новчаних средстава. Обвезници и корисници су физичка и правна лица.

Извесни фондови за материјалне и новчане интервенције у привреди могу бити самостални. То јест, могу имати сопствене изворе прихода и могу се сами непрофитабилно финансирати у раду. Али, средства која наменски прибављају не би требало да додајно оптерећују домаћи бруто производ.

РЕЗИМЕ

1. Тржиште има следеће основне функције: информативну, селективну, алокативну, дистрибутивну и ефективну. Оно упућује робне произвођаче на то – шта ће, колико, за кога и како производити. Затим, упућује их и на међусобну конкуренцију, што доводи до повећања њихове производне ефикасности. Без тржишта не би долазиле до изражаја економска самосталност и економска одговорност робних произвођача.

Преузимање улоге тржишта од стране државе у условима развијене друштвене поделе рада, тј. развијене производне специјализације и кооперације – не би резултирало у повећању привредне ефикасности. То није ни потребно. Зато, што су производне могућности развијене и углавном прилагођене стварним потребама потрошача.

2. Међутим, улогу тржишта не треба глорификовати и залагати се за либерализам у економској области друштвеног живота. Оно има и низ недостатака. Пре свега, оно: не утврђује макроекономске циљеве и циљеве друштвено-економског развоја; не ограничава учеснике у размени да врше различите злоупотребе и преваре; не омогућава остваривање солидарности у расподела; не доводи до равнотеже уз економску стабилност; и не упућује на евиденцију и покриће тзв. екстерних трошкова производње. Поред тога, у економској стварности присутна је и јавна својина.

3. Према томе, процес репродукције и процес друштвено-економског развоја морају се одвијати и под утицајем државе. Њена улога је да отклања недостатке тржишта. Односно, да с тим доприноси стабилности и повећању ефикасности привређивања, као и друштвено-економског развоја.

4. Економска улога државе остварује се на основу три основна акциона документа: програма или стратегије друштвено-економског развоја, буџета и декларације о економској политици у одређеној години. Први од ових докумената има дугорочни карактер, па би требало да се утврђује уз већи степен сагласности свих политичких снага у земљи. Поменути документи обавезују и упућују субјекте на власти. А за привредне субјекте, они представљају оквир односно домен остваривања њихових појединачних пословних циљева и задатака.

5. Конципирање економске политике врши се диференцирањем њених основних области, утврђивањем најважнијих питања у свакој од тих области, као и давањем одговора на та питања. У оквиру једне области, експонирају се и многе под-области економске политике. Дешава се у стварности да поједине под-области засене основну област. У смислу, да се о једној под-области више говори и води рачуна него ли о основној области.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава VII: Тржиште и економска улога државе

---

6. Централно место у концепту програма друштвено-економског развоја имају циљеви, чије остваривање у периоду за који се овај акциони документ доноси значи – достизање вишег степена развијености. Док, у концепту економске политике централно место имају годишњи макроекономски циљеви. Остваривање ових циљева води друштво једне земље у одређеном правцу, али тај правац није јасан ако се дугорочно не одреди.

7. Често се, као извод економске политике, утврђује тзв. политика економске стабилизације. Њена сврха је утврђивање и превазилажење проблема у процесу репродукције и току друштвено-економског развоја. Односно, смањивање појединих облика економске неравнотеже путем њиховог свођења у одређене уже границе. Реч је овде о утврђивању одређених стандарда економске стабилности, као и остваривању ових стандарда.

8. Остваривање економске улоге државе врши се различитим облицима њене интервенције, посебно у области репродукције и друштвено-економског развоја. Путем привредног система она утврђује „правила игре“ на тржишту, а судским одлукама приморава физичка и правна лица да их примењују. На основу административно-управних решења и одлука ова лица се упућују да извршавају одређене обавезе, признају им се одређена права, усмеравају се у њиховим активностима и слично. Поменуто улогу држава остварује, још, робним и новчаним интервенцијама. Првим пре свега доприноси стабилности понуде и тражње на робном тржишту, а другим врши прерасподелу и остварује низ осталих циљева.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

1. Улога тржишта; 2. Отворено тржиште; 3. Недостаци тржишта; 4. Јавна добра; 5. Екстерни ефекти тржишта (трошкови); 6. Економска улога државе; 7. Конципирање економске улоге државе; 8. Програм (стратегија) друштвено-економског развоја; 9. Декларација (меморандум) о економској политици; 10. Буџет; 11. Остваривање економске улоге државе.

ПИТАЊА ЗА ОБНАВЉАЊЕ ГРАДИВА И ДИСКУСИЈУ

1. Које су основне функције тржишта, и у чему се оне огледају?
2. Како тржиште доприноси повећању ефикасности производње и развоју производних снага?
3. Која је основна позитивна функција тзв. отвореног тржишта?
4. Зашто функције тржишта не може преузети и вршити држава?
5. Наведи најважније недостатке тржишта!

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ДРУГИ ДЕО / Глава VII: Тржиште и економска улога државе

---

6. Зашто тржиште не упућује на остваривање општих макроекономских циљева и циљева друштвено-економског развоја?
7. Зашто је тржиште све сложеније, а обрт капитала све неизвеснији?
8. Какве злоупотребе су могуће на неорганизованом тржишту?
9. У чему се огледа неекономска (правична) расподела, која се на тржишту не може остваривати?
10. Које врсте трошкова тржиште слободне конкуренције не евидентира и не обухвата у цене производа?
11. Наведи основне или најважније економске функције државе!
12. Како држава обезбеђује тзв. јавна добра?
13. У чему се огледа заштитна економска функција државе?
14. Како се врши и која је сврха тзв. прерасподеле?
15. У чему се огледа економска равнотежа, а у чему економска стабилност у једној земљи?
16. Када је почело јачање улоге државе у области економије, и да ли се овде може говорити о извесној граници?
17. На основу којих акционих докумената се остварује економска улога државе у једној земљи?
18. Који су најважнији циљеви програма друштвено-економског развоја, и да ли је овај акциони документат неопходан?
19. На којим акционим документима се заснива економска политика?
20. Који су основни елементи или области економске политике?
21. Која су најважнија питања у оквиру буџетске политике?
22. Која су најважнија питања у оквиру политике цена, финансијске и монетарне политике?
23. Која су најважнија питања у оквиру политике привредног раста и запослености?
24. Која су основна питања у оквиру спољно-економске политике?
25. Која су најважнија питања у оквиру политике друштвено-економског развоја.
26. О којим под-областима економске политике се често говори у стварности једне земље?
27. Која је сврха тзв. политике економске стабилизације?
28. Наведи основне облике државне интервенције којима она остварује своју економску улогу?

ИЗВОД ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

АРАНЂЕЛОВИЋ, др Зоран: Национална економија, Економски факултет, Ниш, 2004.

АЦИН, др Ђурица (и др.): Међународни економски односи, Пигмалион, Нови Сад, 2006.

БАЈТ, Александер: Основи економске анализе и политике, Информатор, Загреб, 1979.

БЕГОВИЋ, Борис – ЛАБУС, Мирољуб – ЈОВАНОВИЋ, Александра: Економија за правнике, Правни факултет, Београд, 2008.

БОЖИЋ, др Милорад: Економска политика, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације, Ниш, 2006.

BURDA, Majkl – VIPLOŠ, Ćarls: Макроекономија – европски уџбеник, ЦЛДС, Београд, 2004.

ВАРИЈАН, Р. ХАЛ: Микроэкономија – модеран приступ, Економски факултет, Београд, 2003.

ВАСИЉЕВИЋ, С. Мирко: Компанијско право, Правни факултет, Београд, 2005.

GAMBLE, Andrew – WALTON, Paul: Капитализам у кризи, Стварност, Загреб, 1986.

GILPIN, Robert: Global Political Economy, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2001.

GOLD, Joseph: The Multilateral System of Payments – Keynes, Convertibility, and the International Monetary Fund's Articles of Agreement, International Monetary Fund, Washington, D. C. August 1981.

ГОЛУБОВИЋ, НАТАША: Друштвени капитал, Економски факултет, Ниш, 2007.

ГОЛУБОВИЋ, др Срђан: Европска монетарна унија – институционални аспекти, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2007.

ГОРЧИЋ, проф. др Јован: Upravljanje krizom – svet i mi, PROINKOM, Beograd, 2009.

ГРОЗДАНОВИЋ, др Драгиша: Економика предузећа – резултати, принципи, ефикасност, Универзитет у Нишу, 2002.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ИЗВОД ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

DIMITRIJEVIĆ, Marina – OBRADOVIĆ, Goran: Funding Social Insurance; U: Facta Universitatis, Series Law and Politics, University of Niš, Niš, 2008.

ДРАГИШИЋ, др Драгољуб (и др.): Политичка економија, Економски факултет, Београд, 1997.

ЂОРЂЕВИЋ, др Бранислав: Макроекономска анализа криза, Економски факултет, Приштина, 1994.

ЂУРОВИЋ, др Радомир – ЋИРИЋ, Љ. др Александар: Међународно трговинско право – општи део, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2005.

Економисти нобеловци 1990 – 2003, Економски факултет, Београд, 2004.

Економска енциклопедија I и II, Савремена администрација, Београд, 1984.

ЗДРАВКОВИЋ, др Душан: Увод у економију, Five & Co, Ниш, 2007.

ЗДРАВКОВИЋ, др Душан (и др.): Теорија и политика цена, Економски факултет, Ниш, 2008.

ЗДРАВКОВИЋ, Душан – КИТАНОВИЋ Драгослав: Принципи економије, Економски факултет, Ниш, 2004.

ЗЛАТКОВИЋ, др Живорад: Економика трговине, Економски факултет (и др.), Ниш, 1995.

ИЛИЋ, др Богдан: Актуелна питања савремене политичке економије, Савремена администрација, Београд, 1995.

ИЛИЋ, др Богдан: Информатичко друштво и нова економија, СД Публик, Београд, 2003.

ИЛИЋ, др Богдан (и др.): Политичка економија, Савремена администрација, Београд, 2000.

ЈОВАНОВИЋ-ЗАТИЈА, Милена: Финансирање инвестиција путем лизинга. У: Право и привреда, бр. 5-8 / 2002, Удружење правника у привреди СРЈ, Београд.

КАНДИКЈАН, проф. др Владимир – РУШКОВ, проф. др Тодор: Економика прв дел – микроэкономика, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2007.

КАНДИКЈАН, проф. др Владимир: Економика втор дел – макроекономика, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2007.

КЕЈНС, John Maynard: Општа теорија запослености, камате и новца, ЦЕКАДЕ, Загреб, 1987.

КИТАНОВИЋ, др Драгослав (и др.): Основи економије, Економски факултет, Ниш, 2009.

КИТАНОВИЋ, Драгослав – МИТРОВИЋ, Бранислав: Начела економије, Економски факултет, Ниш, 2007.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ИЗВОД ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

CROZIER, M. J. (и др.): Криза демократије и партиципација, Глобус, Загреб, 1982.

КРСТИЋ, др Борко: Банкарство, Економски факултет, Ниш, 1996.

КРСТИЋ, др Јован: Инструменти финансијско-рачуноводственог извештавања, Економски факултет, Ниш, 2002.

KRUGMAN, R. Paul – OBSTFELD, Maurice: Међународна економија – теорија и политика, DATA STATUS, Београд, 2009.

ЛАБУС, др Миролуб: Основи економије, Стубови културе, Београд, 2002.

ЛАБУС, др Миролуб – ШОШКИЋ, др Драгутин: Основи политичке економије, НОМОС, Београд, 1992.

LANE, Jan-Erik – ERSSON, Svante: Comparative Political Economy, London and Washington, 1997.

МАЈЦЕН, др Жељко: Трошкови у теорији и пракси, Информатор, Загреб, 1976.

МАКСИМОВИЋ, Иван: Политичка економија, Савремена администрација, Београд, 1980.

МАНКЈУ, Н. Грегори: Принципи економије, Економски факултет, Београд, 2008.

МАРКОВИЋ, Ж. др Данило – ХАФНЕР, др Петар: Социологија, Економски факултет, Ниш, 2003.

МАРКОВИЋ, др Љубисав – СОКИЋ, др Сретен: Економија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

МАРКС, Карл: Капитал I – III, Просвета, Београд, 1977.

МАЏАР, Љубомир: Макроекономско планирање и тржишна привреда, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001.

МЕДОЈЕВИЋ, др Бранко: Ренте и коришћење природних ресурса, Економски факултет, Београд, 1991.

МИЛАДИНОВИЋ, др Зоран: Право интелектуалне својине, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2009.

МИЛЕНОВИЋ, Б. Дара: Пословно право, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2009.

МИЛЕНОВИЋ, С. др Божидар: Еколошка економија – теорија и примена, Универзитет у Нишу и Факултет заштите на раду, 2000.

МИЛЕНОВИЋ, С. др Божидар: Микроэкономија, Факултет за трговину и банкарство Универзитета "Браћа Карић", Београд, 2001.

МИЛЕНОВИЋ, С. др Божидар: Принципи маркетинга, Факултет за трговину и банкарство Универзитета "Браћа Карић", Београд, 2006.

МИЛОШЕВИЋ, др Властимир (и др.): Економика предузећа, Просвета, Ниш, 1996.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ИЗВОД ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

МИЛОШЕВИЋ, др Властимир: Теорија трошкова, Просвета, Ниш, 1997.

MISHKIN, S. FREDERIC: Монетарна економија, банкарство и финансијска тржишта, Дата статус, Београд, 2006.

МИТРОВИЋ, др Љубиша: Савремено друштво – стратегије развоја и актери, Институт за политичке студије, Београд, 1996.

МИТРОВИЋ, др Љубомир (и др.): Основи економије, Графотраде, Чачак, 2003.

МИШИЋ, др СЛАВОЉУБ: Социјално-психолошке импликације процеса приватизације, Економске теме, Ниш, 1-2/2002.

НИКОЛИЋ, др Миодраг – ГЛИГОРИЈЕВИЋ, др Живорад: Економика индустрије, Економски факултет, Ниш, 2000.

PALAN, Ronen – ABBOTT, Jason: State strategies in the global political economy, London and New York, 1999.

PALLOIX, Christian: Свјетска капиталистичка привреда и мултинационалне компаније, Стварност, Загреб, 1979.

ПЕРИЋ, др Живојин – ПРЕДИЋ, др Биљана: Планирање и развојна политика предузећа, Научна књига, Београд, 1997.

ПЕТРОВИЋ, др Јован: Политичка економија, Просвета, Ниш, 1987.

ПЕТРОВИЋ, др Часлав: Међународне пословне финансије, ПРОИНКОМ, Београд, 1998.

ПЕТРОВИЋ, др Часлав: Политичка економија, МБ - Графика, Ниш, 2002.

PINDYCK, S. ROBERT, RUBINFELD L. DANIEL: Микроекономија, Мате, Загреб, 2005.

ПИРЕЦ, др Душан – ПОПОВ, др Ђорђе: Империјализам или доминација, Економика, Београд, 1989.

ПЈАНИЋ, др Зоран: Теорија цена, Савремена администрација, Београд, 1988.

ПОПОВ, др Ђорђе – СТАНКОВИЋ, др Фуада: Политичка економија, Правни факултет, Нови Сад, 1992.

ПОПОВИЋ, Дејан: Наука о порезима и пореско право, Open Society Institute / Constitutional and Legislative Policy Institute, Budapest, 1997.

PORTER, E. Michael: Competitive Strategy, Free Press, New York ..., 2004.

ПОРТЕР, Е. Мајкл: О конкуренцији, ФЕФА – Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2008.

ПРАЈЗЕР, Ерих: Политичка економија данас, Институт за спољну трговину, Београд, 1969.

ПРЕДИЋ, проф. др Биљана: Стратегијско и тактичко планирање и политика предузећа, Научна КМД, Београд, 2004.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

ИЗВОД ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

ROBINSON, Joan – EATWEL, John: Увод у савремену економику, Центар за културну дјелатност ССО Загреб, Загреб, 1981.

РУМЈАНЦЕВ, А. М. (и др.): Политичка економија социјализма, Центар за културну дјелатност ССО Загреб, Загреб, 1982.

САБОЛОВИЋ, др ДУШАН: Хисторија политичке економије, Информатор, Загреб, 1972.

SAMUELSON, A. Paul: Економија, Савремена администрација, Београд, 1969.

SAMUELSON, A. Paul: Економска читанка, НЗ Матице Хрватске, Загреб, 1975.

SAMUELSON, A. Paul – NORDHAUS, D. William: Економија, Мате, Загреб, 2000.

СЕКУЛОВИЋ, др Марко (и др.): Макроекономија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

СЕРЈЕВИЋ, Владимир: Најважнији проблеми и актуелна питања политичке економије, Сириус, Ниш, 1993.

СЕРЈЕВИЋ, Владимир: Основи економије I – теоријски основи микроэкономије, СКЦ, Ниш, 2009.

СЕРЈЕВИЋ, Владимир – ПЕТРОВИЋ, Часлав: Основи економије II – основи макроекономске теорије и политике, СКЦ, Ниш, 2008.

СИМОНОВИЋ, др Драгољуб – ЂЕКИЋ, др Снежана: Економика пољопривреде, Економски факултет, Ниш, 2000.

СПАСИЋ, Видоје: Савремени системи електронског плаћања, у: Право и привреда, Удружење правника у привреди СР Југославије, 2001.

СТИГЛИЦ Е, ЦОЗЕФ: Противуречности глобализације, СБМ-х, Београд, 2002.

СТОЈИЉКОВИЋ, др Драгољуб (и др.): Актуелни проблеми привредног развоја, Економски факултет, Ниш, 1991.

СТОЈИЉКОВИЋ, Драгољуб: Криза и транзиција, Студентски информативно-издавачки центар, Ниш, 1999.

СТОЈИЉКОВИЋ, др Милорад – КРСТИЋ, др Јован: Финансијска анализа, Економски факултет, Ниш, 2000.

ЋИРИЋ, Љ. Александар: Међународно трговинско право – општи део, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2010.

ЋИРИЋ, др Александар – ЦВЕТКОВИЋ, мр Предраг: Међународно трговинско право – есеји, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2001.

ЋИРОВИЋ, др Милутин: Монетарна економија, European centre for peace and development university for peace, Београд, 1989.

ФРИДМАН, Милтон: Теорија новца и монетарна политика, Рад, Београд, 1973.

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ
ИЗВОД ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

ХАФНЕР, др Петар – КИТАНОВИЋ, др Драгослав: Глобалне друштвене промене и проблеми транзиције, Ниш, 1997.

ХОРВАТ, др Бранко: Економска анализа I – производња и технолошки прогрес, Привредно-финансијски водич, Београд, 1972.

ХОРВАТ, Бранко: Политичка економија социјализма, Глобус, Загреб, 1984.

ХОРВАТ, Бранко: Радна теорија цијена – и неки други неријешени проблеми економске теорије, Рад, Београд, 1987.

ЦВЕТАНОВИЋ, Ж. др Слободан: Макроекономија, Ниш, 2007.

ЦВЕТАНОВИЋ, Ж. др Слободан: Теорија привредног развоја, Економски факултет, Ниш, 2005.

ЦВЕТКОВИЋ, др Љубиша: Маркетинг концепт организације производње, Просвета, Ниш, 1996.

ЦВЕТКОВИЋ, др Предраг: Међународно право страних инвестиција, Задужбина Андрејевић, Београд, 2007.

ЧОБЕЉИЋ, др Никола – РОСИЋ, др Илија: Привредни развој и привредни систем Југославије, Савремена администрација, Београд, 1989.

SHAVELL, Steven: Temelji ekonomske analize prava, MATE, Zagreb, 2009.

ШЕЋКОВИЋ, др Дамјан: Политичка економија, МРГ, Беч, 1994.

ШОШКИЋ, др Бранислав: Производња, запосленост и стабилизација, Савремена администрација, Београд, 1972.

ШОШКИЋ, др Бранислав: Теорија вредности – класична економска анализа, Савремена администрација, Београд, 1971.

ШТАЈНЕР, др Рикард: Криза II, Привредни преглед, Београд, 1980.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Владимир Серјевић рођен је у Зајечару 1947. године. У овом граду завршио је 1966. године Економску школу. Средином 1970. године дипломирао је на Економском одсеку Правно-економског факултета у Нишу. Затим, на Економском факултету у Нишу завршио је 1978. године последипломске студије – курс Истраживање маркетинга I – одбранивши магистарски рад под насловом: *Прогнозирање тражње кућног намештаја*. На овом факултету одбранио је 1987. године и докторску дисертацију под насловом: *Економија рада у организацијама удруженог рада као фактор економске стабилизације – са освртом на Тимочки регион*.

Радни век почео је 1970. године. Првих десет година радио је у производним предузећима – прво у Комбинату гуме и обуће „Вулкан“ у Нишу, а затим у Шумско-индустријском комбинату „Црвена застава“ у Крушевцу. У току 1980. године изабран је за асистента на Правном факултету у Нишу, при Одељењу у Зајечару. У звање доцента на овом факултету изабран је 1989. године, за предмет Политичка економија. За исти предмет изабран је 1994. године у звање ванредног, а 1999. године у звање редовног професора.

У току задњих двадесет година (1990 – 2010) – не само у нашој земљи, него и у свету – дошло је до револуционарних друштвено-економских промена. Као наставник у том периоду на предмету Политичка економија, Владимир Серјевић се нашао у положају да учествује у прекопотребној измени садржаја ове науке код нас. Данас је овај посао већ завршен. Промењен је не само њен догматски марксистички садржај, него и назив. На факултетима друштвених наука у нашој земљи она се сада углавном изучава под називом Основи економије. Значајан допринос промени њеног садржаја и развоју научног сазнања дао је и Владимир Серјевић.

Од почетка рада на Правном факултету Универзитета у Нишу написао је већи број научних и стручних радова. При томе, његово интересовање било је усмерено пре свега на актуелне проблеме и отворена питања Политичке економије. До 2010. године, од књига, објавио је следећих петнаест наслова: 1. *Најважнији проблеми и актуелна питања политичке економије*, прво издање, Сириус, Ниш, 1992; 2. *Најважнији проблеми и актуелна питања политичке економије*, друго допуњено издање, Сириус, Ниш, 1993; 3. *Политичка економија*, прво издање, Савремена администрација, Београд, 1992 *; 4. *Политичка економија*, друго измењено и допуњено издање, Савремена администрација, Београд, 1993 *; 5. *Политичка економија*, треће измењено и допуњено издање, Савремена администрација, Београд, 1995 *; 6. *Основи политичке економије – општа теорија робне производње*, прво из-

В. Серјевић: ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

дање, СКЦ, Ниш, 1996; 7. *Политичка економија – општа теорија робне производње и друштвено-економског развоја*, друго измењено и допуњено издање, СКЦ, Ниш, 1998; 8. *Политичка економија – општа теорија робне производње и друштвено-економског развоја*, треће измењено и допуњено издање, СКЦ, Ниш, 2000 **; 9. *Основи економије – основи теорије робне производње и друштвено-економског развоја*, четврто измењено и допуњено издање, СКЦ, Ниш, 2002; 10. *Основи економије*, пето измењено и допуњено издање, СКЦ, Ниш, 2003; 11. *Основи економије*, шесто измењено и допуњено издање, СКЦ, Ниш, 2005; 12. *Основи економије I – теоријски основи микроекономије*, прво издање, СКЦ, Ниш, 2007. **; 13. *Основи економије I – теоријски основи микроекономије*, друго измењено и допуњено издање, СКЦ, Ниш, 2008; 14. *Основи економије II – основи макроекономске теорије и политике*, прво издање, СКЦ, Ниш, 2008 **; као и 15. *Основи економије I – теоријски основи микроекономије*, треће измењено и допуњено издање, СКЦ, Ниш, 2009. Књиге означене звездицама су коауторски радови – са једном звездицом у редакцији професора др Богдана Илића (са Економског факултета у Београду), а са две звезде у редакцији професора др Владимира Серјевића.

Током 2010. године професор др Владимир Серјевић објавио је три књиге: *Основи економије*, седмо измењено и допуњено издање; *Основи микроекономије*, прво издање; као и *Основи макроекономије*, прво издање. Уз мање измене и допуне, припремио је ове књиге и за издавање у њиховом електронском облику.

CIP Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

330.1(075.8) (0.034.2)

СЕРЈЕВИЋ, Владимир, 1947-

Основи економије [Електронски извор] /
Владимир Серјевић. – 1. изд. – Ниш :
Студентски културни центар, 2010 (Ниш :
Punta). – 1 електронски оптички диск
(CD-ROM) : текст, слика ; 12 cm

Тираж 80. – Белешка о аутору. – Напомене и
библиографске референце уз текст. –
Библиографија.

ISBN 978-86-7757-180-1

а) Економија
COBISS.SR-ID 180330764

